

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
České dějiny**

Disertační práce

Pavel Andrš

**Problematika postavení německého etnika
v prvorepublikovém Československu
na příkladu nejdeckého okresu**

**The issue of the German ethnic group status
in inter-war Czechoslovakia shown
in the Nejdek district example**

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. března 2017

Mgr. Pavel Andrš

.....

Abstrakt

Předmětem této disertační práce je zkoumání problematiky postavení německého etnika v prvorepublikovém Československu na příkladu nejdeckého politického okresu s důrazem na hlavní a rozhodující aspekty společenského dění – politiku, hospodářské a sociální záležitosti s tím, že pomocnými a podpůrnými prvky jsou: demografie, hraniční záležitosti, přítomnost českého etnika, náhled na vlastní (německé) dějiny a vývoj církví a náboženství.

Nejdecký politický okres je zde zasazen do rámce regionálních dějin s ohledem na historický kontext vývoje Československa či v některých případech i světa. Zde představené regionální dějiny formou sondy z pohledu velkých dějin a zčásti i pomocí mikrohistorie si kladou za cíl vycházet ze široce pojaté pramenné základny a zachytit vlivy a dopady celostátní politiky na utváření podoby regionu Nejdecka a jeho obyvatel. V některých ohledech, pokud to samozřejmě jde, jsou aplikovány výzkumné metody.

Celkově má práce zaplnit tak zvaná bílá místa v regionální historiografii, neboť doposud vycházející knihy či studie se zaměřují jen na dílčí úzce regionálně vymezená témata a teprve ucelená zpracovanost, o níž se autor této práce pokouší, by tak mohla posunout regionální bádání o další krok dopředu. Vzhledem ke specifickým pohraničním oblastem a jejich pozdějšímu vývoji, mnohdy torzovitosti a roztříštěnosti primárních archivních pramenů se autor práce musel vypořádat s celou řadou problémů – např. v kapitolách práce nebyl až na malé výjimky dán prostor určitým tématům, jako jsou spolková činnost, kultura a sport.

Abstract

The subject of this dissertation thesis is investigating the issue of the German ethnic group status in inter-war Czechoslovakia shown in the example of the Nejdek political district with the emphasis on the major and crucial aspects of social life – politics, economic and social issues while the assistance and support elements include: demographics, border issues, the presence of the Czech ethnic group, a preview of own (German) history and the development of churches and religion.

The Nejdek political district is set within a framework of regional history with regard to the historical context of the development of Czechoslovakia, or even of the world in some cases. The regional history presented here in the form of a probe from the perspective of great historical events and partly through micro-history aim to build on the broad source base and capture the impacts and effects of national policies on shaping of the Nejdek region and its inhabitants. In some ways, when possible of course, research methods are applied.

Overall, the work is to fill the so-called white gaps in the regional historiography, since the books or studies published so far have been focusing only on partial, closely regionally defined topics and only comprehensive work, which the author of this paper attempts, could therefore push the regional researches forward another step. Due to the specifics of border areas, their later development and fragmentation of primary archival sources, the author of the work had to deal with a number of problems – e. g. in the chapters of this thesis, except minor exceptions, there was no space given to certain subjects, such as social activities, culture and sport.

Klíčová slova

Regionální dějiny – mikrohistorie – každodennost – 1914–1918 – 1918–1938 – první světová válka – Němci – Češi – česko-německé vztahy – nacionalismus – menšiny – identity – mentality – elity – přeshraniční styky – Nejdecko – Karlovarsko – Nejdek – Sasko – osobnosti – politika – politické strany – válečné pomníky – volby – hospodářství – průmysl – živnosti – obchod – velká hospodářská krize – nezaměstnanost – bezpečnost – státní hranice – doprava – školství – obyvatelstvo – sčítání lidu – statistiky – zdravotnictví – kultura – slavnosti – spolky – církve

Keywords

Regional history – micro-history – everyday life – 1914–1918 – 1918–1938 – the First World War – Germans – Czechs – Czech-German relations – nationalism – minorities – identities – mentalities – elites – cross-border relations – Nejdek district – Karlovy Vary Region – Nejdek – Saxony – celebrities – politics – political parties – war memorials – elections – economy – industry – business trades – trade – the Great Economy Crisis – unemployment – security – state border – transport – education – population – census – statistics – healthcare – culture – festivals – clubs – churches

Poděkování

Autor disertační práce děkuje školiteli Doc. PhDr. Janě Čechurové, Ph.D., za vedení a odbornou pomoc při vzniku této práce.

Poděkování náleží zaměstnancům archivů a jiných institucí a dále těmto osobám, které byly jakkoliv nápomocny při přípravě a tvorbě disertační práce:

PhDr. Vojtech Čelko (Praha), Anita Donderer (Augsburg, SRN), Jaroslav Dvořák (Nejdek), Herbert Götz (Augsburg, SRN), Dipl.-Ing. Josef Grimm (Augsburg, SRN), Ing. Miroslav Holeček (Nejdek), Mgr. Miroslav Hrachovec (Praha), Vratislav Hrachovec (Nejdek), Jiří Humler (Stříbrná u Kraslic), Univ.Prof. Dr. Dieter Janik (Mainz, SRN), Jiří Klůc (Sokolov), Elisabeth a Frank Lamprechtovi (Stadtilm, SRN), Ing. Jiří Málek (Nejdek), Mgr. Milan Michálek (Nejdek), Dipl.-Ing. Ulrich Möckel (Schönheide, SRN), Thomas Oellermann, M.A. (Praha), Erich Sandner † (Augsburg, SRN), Marianne Schloemp (Gilbert, USA), Anna Sturm (Haldenwang, SRN), Jan a Vlasta Sýkorovi (Nejdek), Jiří Ševčík † (Nejdek), Ing. Václav Špatenka (Jenišov), Hermann Tilp (Gründau-Rothenbergen, SRN), Mgr. Jan Vaňata (Plzeň), Horst Zettl (Nejdek).

Tímto děkuji i členům rodiny, kteří byli trpěliví a vyjadřovali mi svojí podporu zejména v době, kdy tato práce vznikala.

Obsah

Úvod	12
1. Charakteristika oblasti	28
1.1 Geografické vymezení	28
1.2 Základní údaje k socioekonomické sféře	28
2. Vznik Československa v roce 1918, vojenské obsazení pohraničí, 4. březen 1919, odraz v česko-německých vztazích	32
3. Politické stranictví, soubor politických stran a výsledky voleb s důrazem na německé etnikum Nejdecka	38
4. Hospodářství v nejdeckém politickém okrese	89
4.1 Doba hospodářské prosperity, stavební rozmach, rozvoj služeb	99
4.2 Problematika nezaměstnanosti, velká hospodářská krize – její vznik, průběh a následky s odrazem na většinově německý region Nejdecka	114
4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku	144
5. Hraniční záležitosti, pohraniční styk, emigrace, pašování	158
6. Postavení a struktura obyvatelstva, sociální záležitosti a výživa	182
7. Přítomnost obyvatel české národnosti v regionu a jejich spolupráce / konfrontace s místními Němci	201
8. Návraty do „naší“ německé minulosti	218
9. Směřování církví a náboženství v meziválečném období a jejich projevy v místní německé společnosti s přihlédnutím k předchozímu vývoji	223
9.1 Římskokatolická církev	224
9.2 Německá evangelická církev	226
9.3 Novoapoštolská církev	232
9.4 Badatelé Bible	233
9.5 Ateismus a Volná myšlenka	234
10. Dramatické události roku 1938 a rozchod Čechů a Němců	236
Závěr	252
Seznam pramenů a literatury	255
Seznam příloh	285
Přílohy	288

Seznam zkratek

- A. B. – Augsburger Bekenntnis (augsburské vyznání)
ABS – Archiv bezpečnostních složek (Praha)
abs. – absolutně
A. G., A.–G. – Aktiengesellschaft (akciová společnost)
arch. č. – archivní číslo
a. s. – akciová společnost
ATUS – Arbeiter Turn- und Sportverband (Dělnický tělocvičný a sportovní svaz)
AV – Alldeutsche Volkspartei (Všeněmecká lidová strana)
BdL – Bund der Landwirte (Svaz zemědělců)
B. G. – Berufsgewerkschaft (odborová organizace)
Bü – Bürgerliche Parteien (Občanské strany)
Co. – company (obchodní společnost)
č., čís. – číslo
ČCE – Českobratrská církev evangelická
ČOS – České občanské strany (ČSL, ČSND, ČŽSS, RSVML)
č. p. – číslo popisné
ČSD – Československé státní dráhy
ČSL – Československá strana lidová
čsl. – československý
ČSND – Československá národní demokracie
ČSNS – Československá strana národně socialistická
ČSR – Československá republika
ČSSD – Československá sociálně demokratická strana dělnická
ČŽSS – Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská
DAG – Deutsche Arbeitsgemeinschaft (Německá pracovní pospolitost – DCVP, DNP, DGP)
DCVP – Deutsche Christlichsoziale Volkspartei (Německá křesťanskosociální strana lidová)
DDR – Deutsche Demokratische Republik (Německá demokratická republika)
DGP – Deutsche Gewerbetypartei (Německá živnostenská strana)
DNP – Deutsche Nationalpartei (Německá národní strana)
DNSAP – Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei (Německá nacionálně socialistická dělnická strana)
DSAP – Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (Německá sociálně demokratická strana dělnická)

DSK – Deutscher Sportklub (Německý sportovní klub)
DVg – Deutsche Volksgemeinschaft (Německá nacionální pospolitost)
DWg – Deutsche Wahlgemeinschaft (Německá volební pospolitost)
ed. – editor
edd. – editoři
fol. – folio (list)
FS – Freiwilliger Schutzdienst (Dobrovolná ochranná služba, též ordneři)
FWg – Freie Wahlgemeinschaft (Svobodná volební pospolitost)
GEC – Großeinkaufsgesellschaft für Consumvereine (Velkoobchodní společnost pro konzumní spolky)
HaV – Historie a vojenství
HM – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek (Augsburg-Göggingen)
HSD – Hospodářské sdružení dlužníků
ChWg – Christliche Wahlgemeinschaft (Křesťanská volební pospolitost)
i. B. – im Böhmen (v Čechách)
inv. č. – inventární číslo
inv. j. – inventární jednotka
KB – Kleinbauern (Malorolníci)
Kč – koruna československá
KKS – Krajinská křesťanskosociální maďarská národní strana a Německý volební blok
kol. – kolektiv
KPD – Kommunistische Partei Deutschlands (Komunistická strana Německa)
KPR – Kancelář prezidenta republiky
KPŽS – Koalice polských a židovských stran
KSČ – Komunistická strana Československa
kW – kilowatt (jednotka elektrického výkonu)
MSP – Mittelstandspartei (Středostavovská strana)
MZV – Ministerstvo zahraničních věcí (Praha)
NA – Národní archiv (Praha)
NDR – Německá demokratická republika
něm. – německy
nesign. – nesignováno
Nez – Nezávislí
NJS – Národní jednota severočeská

n. p. – národní podnik

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionálně socialistická německá dělnická strana)

NSj – Národní sjednocení

NSR – Německá spolková republika

NWK – Neudeker Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei, Norddeutsche Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei (Nejdecká česárna vlny a přádelna česané příze, Severoněmecká česárna vlny a přádelna česané příze)

pplk. – podplukovník

P. Ú. – pracovní útvar (pracovní tábor)

RM – Reichsmark (říšská marka)

RSVML – Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu

SA – Sturmabteilungen (Úderné oddíly)

Sb. – Sbírka (zákonů)

Sb. zák. a nař. – Sbírka zákonů a nařizení

s. d. – sine dato (bez roku vydání)

SdP – Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Jednotná socialistická strana Německa)

sest. – sestavil

SFK – Sudetendeutsches Freikorps (Sudetoněmecký freikorps)

SHF – Sudetendeutsche Heimatsfront (Sudetoněmecká vlastenecká fronta)

sign. – signatura

SJ – svědkové Jehovovi

s. l. – sine loco (bez místa vydání)

SNB – Sbor národní bezpečnosti

SOA – státní oblastní archiv

SOkA – státní okresní archiv

SOS – Stráž obrany státu

SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratická strana Německa)

SRN – Spolková republika Německo

SS – Schutzstaffeln (Ochranné jednotky)

STIKO – Stillhaltekommissar (likvidační a prolongační komisař)

USA – United States of America (Spojené státy americké)

ÚV – ústřední výbor

VBP – Vereinigte bürgerliche Parteien (spojené občanské strany – BdL, DNP, DGP, DCVP)

VOA – Všeodborový archiv (Praha)

VÚA – Vojenský ústřední archiv (Praha)

Wig – Wirtschaftsgemeinschaft (Hospodářská pospolitost)

ZK (des SED) – Zentralkomitee (ústřední výbor)

Úvod

Období tak zvané první Československé republiky představuje důležitý časový úsek v českých a československých dějinách 20. století. Konec první světové války s rozpadem habsburské monarchie a vznikem nástupnických států, tedy i Československa, rozehrál roku 1918 politické, hospodářské, sociální, kulturní a demografické změny, jež se odrazily v celé společnosti nově etablované republiky. Stát chápaný jako národní však byl státem národnostním, neboť problém, který v sobě nesl po celá 20. a 30. léta, spočíval ve vysokém zastoupení národnostních menšin, z nichž největší skupinu tvořila národnost německá.

Německé etnikum, které bylo integrální součástí Českých zemí (zejména jeho pohraničních oblastí) stovky let, bylo nuceno se po změnách státoprávních poměrů po Velké válce vypořádat s faktem, že nebylo již jako v době Rakouska-Uherska privilegovanou národnostní skupinou, nýbrž stalo se národností „druhého řádu“, jak to pocíťovalo především krátce po říjnu 1918 s ohledem na obsazování pohraničních etnicky vesměs německých oblastí českým vojskem a jeho zásahy vůči potlačeným demonstracím, které proběhly 4. března 1919. Třetím a neméně významným faktem, ve své době hojně reflektovaným, byla českizace doposud německých území, kdy čeští státní zaměstnanci nahrazovali v příslušných úřadech německé kolegy.

Zpočátku většina německého etnika nepřijala vznik Československa a k němu násilné začlenění německých jazykových oblastí, avšak během několika dalších let tento stav nabyl nové podoby, kdy ho Němci začali *chtě nechtě* uznávat a respektovat. Také vstup německých politických stran do vlády v roce 1926 vytvořil předpoklady pro to, aby zástupci těchto stran mohli participovat na společných státních úkolech a řešit vzniklé potíže různého charakteru též na vládní úrovni.

Po vypuknutí velké hospodářské krize 30. let se k těmto bodům přidal i faktor nezaměstnanosti, a to takovým způsobem, že rozhodující měrou vedl k nacionalizaci německého etnika a jeho směřování a ztotožnění se s politikou Sudetoněmecké strany, jež v parlamentních volbách v květnu 1935 obdržela nejvíce hlasů mezi politickými stranami vůbec. Ani přes aktivitu tehdejších vládních stran (Německá sociálně demokratická strana dělnická, Svaz zemědělců a Německá křesťanskosociální strana lidová) i opozičních stran (internacionální Komunistická strana Československa) se nepodařilo dospět k účinným opatřením, jimiž by se podařilo zastavit či alespoň zmírnit vzrůstající oblibu henleinovců.

Rok 1938, jenž přinesl vyústění politické krize, uzavírá dvacetiletí přítomnosti a působení německého etnika v Československu, jakkoliv je to možné chápat ve smyslu pozitivním či negativním.

Meziválečné Nejdecko, nalézající se v regionu západního Krušnohoří, bylo spjato s německým etnikem dosti výrazně, neboť šlo o oblast, kde dosahovalo téměř stoprocentního zastoupení, takže příslušníci české národnosti zde prakticky nesehrávali důležitou úlohu. Průmyslová odvětví a jejich převážná orientace na vývoz předurčovala možná úskalí v hospodářství, což se velmi dramaticky projevilo za velké hospodářské krize a posléze i politicky, kdy se většina voličů přikláněla k Sudetoněmecké straně, stejně jako v jiných pohraničních oblastech ČSR.

Cíl práce, metodologie

Předmětem této práce je zkoumání problematiky postavení německého etnika v prvorepublikovém Československu na příkladu nejdeckého politického okresu s důrazem na hlavní a rozhodující aspekty společenského dění – politiku, hospodářské a sociální záležitosti s tím, že pomocnými a podpůrnými prvky jsou: demografie, hraniční záležitosti, přítomnost českého etnika, náhled na vlastní (německé) dějiny a vývoj církví a náboženství. V některých ohledech dochází k časovému přesahu jak do předchozích, tak i do pozdějších let, a to pro dokreslení situace a souvislostí.

Nejdecký politický okres je zde zasazen do rámce regionálních dějin s ohledem na historický kontext vývoje Československa či v některých případech i světa. Zde představené regionální dějiny formou sondy z pohledu velkých dějin a zčásti i pomocí mikrohistorie si kladou za cíl vycházet ze široce pojaté pramenné základny a zachytit vlivy a dopady celostátní politiky na utváření podoby regionu Nejdecka a jeho obyvatel. V některých ohledech, pokud to samozřejmě jde, by bylo možné aplikovat výzkumné metody. Celkově má práce zaplnit tak zvaná bílá místa v regionální historiografii, neboť doposud vycházející knihy či studie se zaměřují jen na dílčí úzce regionálně vymezená témata a teprve ucelená zpracovanost, o níž se autor této práce pokouší, by tak mohla posunout regionální bádání o další krok dopředu. Vzhledem ke specifickým pohraničním oblastem a jejich pozdějšímu vývoji, mnohdy torzovitosti a roztříštěnosti primárních archivních pramenů se autor práce musel vypořádat s celou řadou problémů v heuristice a dále při přípravě a tvorbě disertační práce. V kapitolách práce nebyl až na malé výjimky dán prostor určitým tématům, jako jsou např. spolková činnost, kultura a sport, a to zejména s ohledem na neexistenci více druhů pramenné základny, neboť tyto druhy lidské činnosti jsou zastoupeny výhradně pouze v tiskovinách.

Snahou autora je postihnout základní vývojové tendence meziválečného Československa a do jaké míry by je bylo možné aplikovat i na německý region Nejdecka, přičemž stranou či jen náznakem by byla řešena otázka přítomnosti obyvatelstva české národnosti, a to vesměs jen pro dokreslení celkové národnostní situace a za účelem posouzení rozsahu nahrazování německých státních zaměstnanců v regionu příslušníky českého etnika, úlohy smíšených manželství a jak na působení českého školství a kultury reagovali místní Němci. Dále bych se zaměřil na to, jestli je možné vyzorovat nějaký vztah *periferie (Nejdek) versus centrum (Praha)* nebo naopak zda se cítilo být Nejdecko *samo pro sebe*.

Německá společnost v Českých zemích procházela v meziválečném období specifickým vývojem v oboru demografie, sociálních a církevních záležitostí, a proto je nasnadě, aby i předkládaná práce reflektovala společenské procesy a změny v regionu Nejdecka.

V říjnu 1918 vznikl samostatný československý stát a hned vzápětí docházelo k vojenskému obsazení německého pohraničí, jež se mezitím přihlásilo za součást Rakouska-Uherska (mezi čtyřmi provinciemi bylo Deutschböhmen, kam Nejdecko náleželo). Naskytá se tedy otázka, jakým způsobem přijalo místní obyvatelstvo začlenění regionu do svazku Československa, jak se obyvatelstvo stavělo k příchodu československé armády a jestli tuto rozjitřenou poválečnou dobu provázely ve společnosti rovněž zásadní momenty sociálních a bezpečnostních problémů.

Jednou z otázek, která by měla vyplynout v disertační práci, je, v čem spočívají rozdílnosti v politice a hospodářství, když na Nejdecku, které bylo silně postiženo za velké hospodářské krize, se politické směřování neubíralo k jednoznačnému příklonu obyvatel k Sudetoněmecké straně – jestli v tomto směru lze využít často tvrzeného pravidla, že čím byla vyšší nezaměstnanost, tím se německé obyvatelstvo více radikalizovalo ve prospěch nacionalistického hnutí. Pokusil bych se dále nastínit, jakou roli v tom sehrály jiné německé politické strany a jaké poměry mezi jednotlivými skupinami a jejich zástupci vůbec byly, a to třeba i s poukazem na identitu a mentalitu osob. V případě komunálních voleb na jaře 1938 bych rád osvětlil předpoklady regionálního volebního (ne)úspěchu Sudetoněmecké strany, zda výsledek korespondoval s původními představami a očekáváním funkcionářů či nikoliv a jaké místo zaujalo Nejdecko v celorepublikovém srovnání politických stran. Jak známo, tyto poslední volby v prvorepublikovém Československu se uskutečnily pouze v části obcí a rád bych se pokusil dospět k tomu, jestli by se dalo zjistit na základě zvolených metod, zda by volební klání za účasti všech obcí Nejdecka zásadně změnilo politickou mapu regionu a co případně tvoří limity tohoto výzkumu.

Dvacátá léta byla až na malé výjimky určována příznivými projevy v hospodářství, naopak následující desetiletí zažilo vlivem velké hospodářské krize citelný pád ve všech hospodářských ukazatelích. V práci bych se pokusil vylíčit konkrétní dopady na společnost např. v průmyslové a soukromé výstavbě, v migračních změnách uvnitř města Nejdku souvisejících s výstavbou či vlivu na sektor služeb. Dále bude předmětem výzkumu zjištění silných a slabých pozic jednotlivých odvětví průmyslu a jestli je možné i přes průběh velké hospodářské krize rozpoznat některé tendence ve změnách oborů, struktury a exportu místních výrobků. S problematikou velké hospodářské krize nepochybně souvisí i úskalí nezaměstnanosti – získal bych rád zdůvodnění, co předurčovalo její tak vysokou hodnotu, v čem se Nejdecko vyznačovalo oproti jiným regionům a jak se její důsledky projevovaly v místní společnosti. Zcela zvláštního postavení zaujímá nejdecká česárna vlny jako příklad hospodářské prosperity 20. let a hospodářského propadu dalšího desetiletí.

Dalším neméně specifickým předmětem zájmu je fenomén státní hranice se Saskem. Její existenci a prostupnost spojovalo místní obyvatelstvo s pozitivními i negativními náhledy. Rád bych se dotknul toho, na čem se zakládala přeshraniční komunikace a zda existovaly motivy ji nelegálně překračovat.

V církevních a náboženských záležitostech bych se zaměřil na rysy, jež začaly ovlivňovat německou společnost na území meziválečného Nejdecka, případně za jakých okolností docházelo k tomu, že se obyvatelstvo hlásilo k jiným církvím než k církvi římskokatolické.

Struktura a obsah práce

Disertační práce se skládá celkem z 10 tematických kapitol, přičemž některé kapitoly se vzhledem ke své rozsáhlosti člení dále na oddíly. Po kapitolách následuje seznam pramenů a literatury, seznam příloh a samotné přílohy. Přílohy jsou tvořeny mapami, plány, fotografiemi, pohlednicemi a dobovými dokumenty ve formě korespondence. Tabulky a grafy jsou začleněny přímo do textů jednotlivých kapitol z toho důvodu, aby nebyla narušena spojitost textu kapitol a hodnot v tabulkách a grafech. Některé tabulky si vyžádaly vodorovné rozložení stránek, poněvadž data v nich obsažená by se nedala jiným způsobem předkládat.

První kapitola představuje region jako celek. Dotýká se charakteristiky oblasti, jejímu geografickému vymezení a základním údajům k socioekonomické sféře včetně uvedení všech institucí a úřadů, jež sídlily v meziválečném Nejdku. Je zde dán prostor správnému uspořádání

politického okresu Nejdek, k němu příslušejících obcí a osad a přehled jejich česko-německého názvosloví.

Po ní jde kapitola o vzniku Československa, vojenském obsazení pohraničí, demonstracích 4. března 1919 a o odrazu těchto událostí v česko-německých vztazích.

Třetí kapitola se zaměřuje na politické stranictví, souboj politických stran a výsledky voleb s důrazem na německé etnikum Nejdecka. Podrobně bude vylíčena situace s vývojem v politických táborech místního významu se základními informacemi k členské základně, dále vzájemné volební či mimovolební soupeření politických stran a výsledky voleb zejména během 30. let v komparaci s jinými místy v Československu.

Ve čtvrté, rozsahově největší kapitole je kladen důraz na hospodářské poměry, dobu hospodářské prosperity, stavebního rozmachu a rozvoji služeb. Je zde přiblížena problematika nezaměstnanosti, vzniku, průběhu a následků velké hospodářské krize s odrazem na většinově německý region. Kapitulu pak uzavírá ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku na příkladu nejdecké česárny vlny.

Pátá kapitola představuje aspekt hraničních záležitostí, pojednává též o roli pohraničního styku, jeho využívání a zneužívání v politice či hospodářství (formou politické emigrace a pašování).

Postavením a strukturou místního obyvatelstva, sociálními záležitostmi a výživou se zabývá šestá kapitola, která přibližuje procesy modernizace uvnitř společnosti a přináší výsledky sčítání lidu z let 1921 a 1930. Dotýká se i výživy a zásobování potravinami, sociálního postavení obyvatelstva za Velké války a krátce po vzniku Československé republiky. Předmětem kapitoly je i strádání místních obyvatel na konci této války a válečné ztráty v obcích Nejdecka.

Sedmá kapitola líčí přítomnost obyvatel české národnosti v regionu a otázku jejich spolupráce (konfrontace) s místními Němci. V kapitole je sledován nárůst počtu Čechů v úřadech a v jednotlivých obcích Nejdecka. Důležitý moment v regionu sehrává školství a spolková činnost Čechů a rovněž to, jak na uvedené záležitosti reagovali místní Němci.

Osmá kapitola se týká návratů do německé minulosti a odráží přístupy místních autorů (kronikářů) k událostem dávno i nedávno minulým. Prožitek první světové války zanechal v regionální německé společnosti hluboké a citelné rány, jež vedly mimo jiné i k postavení památky na blízké padlé – válečných pomníků, jejichž formy provedení se časem měnily.

Předposlední kapitola se věnuje směřování církví a náboženství v meziválečném období a jejich projevům v místní německé společnosti s přihlédnutím k předchozímu vývoji. Zkoumá, jak se měnil podíl obyvatel hlásících se k většinové římskokatolické církvi a jejich

příklon k dalším církvím a náboženským směrům – k německé evangelické církvi, k Novoapoštolské církvi a k badatelům Bible. Stranou nezůstane ani problematika ateismu a Volné myšlenky jako meziválečného fenoménu.

Poslední kapitola se váže k dramatickým událostem roku 1938 a rozchodu Čechů a Němců. Přibližuje závěrečné období první Československé republiky, kdy napjatá vnitropolitická situace podtrhovala vyhocené poměry mezi oběma etniky a končila na přelomu září a října 1938 Mnichovským diktátem čtyř velmocí a obsazením pohraničních oblastí, tedy i Nejdecka, říšskoněmeckou armádou.

Prameny a odborná literatura

Primárním a nepostradatelným zdrojem archivních pramenů pro předkládanou práci se na regionální úrovni staly archivní fondy Státního okresního archivu Karlovy Vary – za všechny jmenujme alespoň ty základní: Okresní úřad Nejdek (např. archiválie týkající se nezaměstnanosti a pohraničního styku), archivy obcí a měst (vedle spisů zejména pamětní knihy a obecní kroniky – mimo jiné archivní fondy Archiv města Nejdek, Archiv města Horní Blatná a Archiv obce Lužec). V dalších archivních fondech (Česká menšinová škola Nejdek, Farní úřad Abertamy atd.) byly využity školní a farní pamětní knihy a kroniky. Na úrovni úřadů politické správy existoval po zániku nejdeckého okresního úřadu Landrát Nejdek a Okresní národní výbor Nejdek s takto nazývanými archivními fondy. V případě fondů státní správy a samosprávy (fond Archiv města Nejdek) pak šlo o archivní fond Městský národní výbor Nejdek. Součástí jmenovaných archivních fondů, vzniklých po roce 1938, jsou jednotliviny, jež se obsahově dotýkají i zkoumaného období. Ze spolků stojí za připomenutí archivní fond Národní jednota severočeská – místní odbor Potůčky, který se jako jeden z mála archivních fondů této proveniencí na Karlovarsku dochoval.

Vzhledem k tomu, že se území někdejšího politického okresu Nejdek rozkládá v současné době též na sokolovském okrese, bylo projito i archivní fondy Státního okresního archivu Sokolov se sídlem v Jindřichovicích, skládající se vesměs z pamětních knih a kronik (archivní fondy Archiv města Přebuz, Archiv obce Šindelová a další).

Ve Státním oblastním archivu v Plzni bylo čerpáno z trestních spisů archivních fondů Krajský soud Cheb a Mimořádný lidový soud Cheb, dále z podnikového fondu Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek (velmi dobře dochovaný fond širokého záběru, obsahující spisy k vývoji, k hospodářským ukazatelům či k výstavbě nejdecké

textilky), matričních knih, uložených ve Sbírce matrik západních Čech, a přehledů sčítacích obvodů (fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko).

Celostátní rovinu zastupuje výraznou měrou Národní archiv Praha (archivní fondy ústředních institucí – také ministerstev a zčásti i politických a spolkových organizací – např. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha; Ministerstvo sociální péče, Praha; Ministerstvo veřejných prací, Praha; Ministerstvo vnitra, Praha; Národní jednota severočeská, Praha; Německá nacionálně socialistická dělnická strana, Ústí nad Labem; SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha; Státní úřad statistický I, Praha). V uvedených archivních fondech se mnohdy najdou písemnosti týkající se i Nejdecka (ve formě korespondence, přehledů a soupisů). Velmi dobře jsou v archivním fondu Národní jednota severočeská, Praha, zastoupeny archiválie vzešlé z činnosti nejdeckého místního odboru z 30. let (hlavně zápisy ze schůzí a korespondence). Fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha, velmi dobře dokládá regionální i celostátní působnost Sudetoněmecké strany (přehledy členstva, příprava a výsledky voleb) mimo jiné i s velkým množstvím dobových propagandistických brožur. Fond Státní úřad statistický I, Praha, obsahuje sčítací operáty ze sčítání lidu z prosince 1930, jež byly využity ke zjištění demografických údajů v Nejdku a k rozmístění obyvatel ve městě podle ulic.

Dalším hojně využívaným pramenem se staly bezpečnostní spisy, uložené v Archivu bezpečnostních složek Praha (fondy 325, 2M a jiné) a archiválie Vojenského ústředního archivu Praha (fondy Hlavní štáb, Kvalifikační listiny, Sbírka „308“), které posloužily zejména k bližší identifikaci osob. V těchto pražských archivech, obzvláště v Národním archivu Praha, se bádání stalo doslova nezbytným řešením, neboť v archivních fondech uváděných státních okresních archivů se dochoval pouze velmi úzký okruh archiválií. Torzovitost tamních archivních fondů je obecně problémem pro celé pohraničí, kde žilo v převážné většině německé etnikum. Politické změny ve 20. století a výměna obyvatelstva v Českých zemích po druhé světové válce zcela zásadně ovlivnily strukturu archiválií, dochovaných z činnosti úřadů státní správy, samosprávy, spolků, politických, církevních a jiných organizací.

Další pražské archivy, jako jsou Archiv Kanceláře prezidenta republiky (archivní fond Kancelář prezidenta republiky) a Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické (archivní fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien) sice nestály ve středu zájmu, nicméně i tak jejich archiválie představují specifický pramen pro dějiny meziválečného Československa.

Stranou nemůže zůstat ani Státní oblastní archiv v Litoměřicích a fond NSDAP – župní vedení Liberec, v němž se sice nacházejí archiválie z předválečných a válečných let, avšak některé z nich reflektují nebo se týkají i časového období do podzimu 1938. Významnými se v tomto směru staly archiválie, obsahující informace o politicky činných osobách z konce 30. let 20. století (např. starostové).

Výraznou měrou byly do disertační práce zapojeny archiválie a literatura, jež jsou součástí krajského muzea vyhnaných a odsunutých Němců z bývalého politického okresu Neudek v bavorském Augsburgu (*Heimattmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen*), kde se v jeho okolí po druhé světové válce koncentrovala největší skupina rodáků z Nejdecka. Sbírký Heimattmusea v Augsburgu, po obsahové stránce jednoho z nejlépe vybavených krajských muzeí a jizeb na území Německa a skládajícího se vlastně z osobních pozůstalostí jednotlivých osob (vedle literatury jde o archiválie či muzejní předměty – kroniky či výpisky z nich, dobové brožury, fotografie, pohlednice, stavební plány, vzpomínky, novinové výstřižky, propagační materiály a trojrozměrné předměty), výrazně pomohly ve studiu zejména s ohledem na torzovitost archivních fondů místního významu v českých archivech. Zcela stranou zůstává skutečnost, jakým způsobem a při jaké příležitosti se součástí sbírek Heimattmusea v Německu ocitly, ať šlo o důsledek odsunu Němců, či jejich pozdějšího vysídlení, případně jiné s tím související okolnosti.

Autorovi se podařilo navázat a rozvíjet kontakty s potomky či známými některých osob, o nichž je v práci pojednáno, a získat tím materiál v podobě informací o nich či přímo možnost studovat jejich osobní pozůstalosti (složené z dobových písemností – např. korespondence, ze vzpomínek, svědeckých výpovědí a obrazového materiálu), které jsou svojí povahou nepřehlédnutelné a jedinečné. Jedná se hlavně o osoby Karla Brücknera, Antona Glöcknera, Maxe Hannawalda, Lea a Heinze Kurta Henische, Roberta Janika, Rudolfa Tilpa a Karla Wintersteina, k nimž mají materiály k jejich činnosti a působení na Nejdecku v meziválečném období poměrně slušnou vypovídací hodnotu.

Publikované prameny¹ a právní normy² představují důležitý prvek a neocenitelný typ pramene, díky němuž lze sledovat existenci a ukotvenost tehdejších právních předpisů ve státě. Přibližují dobový kontext událostí, případně reflexi a hodnocení situace a pohledu na ně.

¹ Výběrem např.: Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek und Gerichts-Bezirk Platten 1930–31, Karlsbad [1931]; Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1931, Neudek 1932; Trpký úřed. Výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937–1948. Ed. Hana Mejdrová, Praha 1997.

² Např. Sbírka zákonů a nařízení státu československého z let 1919–1935.

Role statistických přehledů a seznamů spočívá v zachycení událostí (např. statistické výsledky voleb)³ a demografických tendencí a změn ve vrstvách společnosti, směřování jednotlivých odvětví hospodářství s poukazem na potíže v jeho vývoji (nezaměstnanost).⁴

Publikace vzpomínkového charakteru, jež přibližují každodennost, dobové aspekty života a pohled na události místního, republikového či světového významu, přinášejí teprve v nedávné době do češtiny přeložené a vydané paměti Franze Achnera, Heinze Kurta Henische a Friedricha Linharta, které, ač s důrazem na německé a německou identitu, se zčásti v příznivém duchu stavějí k českému etniku.⁵

Pro tematiku práce nelze vynechat ani osobní svědectví pamětníků či videozáznam⁶ jako podpůrného pramene. Obsah svědectví pamětníků, ať se jedná o publikované či nepublikované, které je bezesporu subjektivně zbarveným a retrospektivně podaným líčením konkrétní události, je nutné vždy kriticky zhodnotit na základě dostupných archivních pramenů a literatury, neboť jen tak může dosáhnout výpověď pamětníka nezbytné vypovídací hodnoty.

Díky moderním technickým možnostem je možné v současné době využívat i internetové stránky, kde se nacházejí naskenované archiválie,⁷ literatura,⁸ periodika⁹ či informační databáze.¹⁰

Dále byla využita dobová a současná periodika jako *Volksruf*, *Volkswille*, *Der Kämpfer*, *Die Rote Fahne* (také jako *Westböhmisches Rote Fahne*), která byla sice politicky vyhraněna a jejich články je tak nutné podrobit značnému kritickému rozboru, ovšem do určité míry mohou dopomoci získat přehled o tom, jak tisk reagoval na dobové události, na co se zaměřoval a jak je interpretoval. Na regionální úrovni šlo o *Neudeker Anzeiger* a *Neudeker Volksblatt*, u nichž však oproti předcházejícím tiskovinám neexistuje kontinuální řada. Od roku 1948 vydávají vyhnaní a odsunutí Němci v Bavorsku časopis *Neudeker Heimatbrief* (od ledna 2012 jako součást *Sudetendeutsche Zeitung*), v němž vycházejí příspěvky o národopisu, historii, medailonky některých význačných osobností

³ Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1935 v kraji VII. (Karlovy Vary), Praha 1935.

⁴ Statistický lexikon obcí v republice Československé, Praha 1924; Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, Praha 1934; Winkler, Erwin: Die Tschechoslowakei im Spiegel der Statistik = Republika československá ve světle statistiky = Czechoslovakia in the flash-light of statistics = La Tchécoslovaquie par l'objectif de la statistique, Karlsbad – Leipzig 1937.

⁵ ACHNER, Franz: Jaké to bylo kdysi doma v Nejdku, Nejde 2013; HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, Nejde 2000; LINHART, Friedrich: Muž ze Svitav v Nejdku, Nejde 2016.

⁶ ŤUPA, Miroslav: [Osłavy výročí 650 let města Nejdku] [videozáznam na DVD], Karlovy Vary 1990.

⁷ Např. pamětní knihy, kroniky a matriky na www.portafortium.cz.

⁸ Viz www.nkp.cz.

⁹ Viz www.nd-archiv.de.

¹⁰ Např. digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky – stenoprotokoly ze schůzí Národního shromáždění republiky Československé (www.psp.cz) a výsledky meziválečných parlamentních voleb (www.czso.cz).

(nekrology) a dále vzpomínky pamětníků jako neocenitelná informačně bohatá databáze, i když obsahově někdy problematická a jednostranně zaměřená vůči Čechům a Československu především ve 40. až 60. letech 20. století, což bylo dáno jednak klimatem mezinárodně-politické situace a studenou válkou, tak rovněž relativně krátkým časovým odstupem od prožitých událostí. U periodik, vycházejících v současnosti, stojí ve středu pozornosti *Měsíčník Krušné hory – západ. Krušnohorský Herzgebirge Luft*, který se zaměřuje na minulost a přítomnost západní části Krušnohoří jak na české, tak i na německé straně. Popularizující formou přináší na svých stránkách mnohdy dosud nepublikované články s historickou tematikou různého zaměření (každodennost obyvatel, osobnosti, vývoj obcí a měst, vzpomínky pamětníků atd.).

K tématu meziválečného Československa vznikla řada titulů odborné literatury, ať ve formě monografií, tak studií a článků. Základní literaturou, shrnující dosavadní bádání v této problematice, představuje nejnověji třísvazkové dílo Zdeňka Kárníka (*České země v éře První republiky*)¹¹ a dva díly *Velkých dějin zemí Koruny české* od Antonína Klimka.¹² Z hospodářských a sociálních dějin a dějin sociálních elit jsou stěžejní práce Jakuba Rákosníka,¹³ Františka Svátka,¹⁴ kolektivů autorů pod vedením Václava Průchy, Eduarda Kubů a Ivana Jakubce a dále autorské dvojice Jana Macháčová a Jiří Matějček.¹⁵

Německým politickým stranám v meziválečném Československu se už v 60. letech 20. století věnovali čeští historici Jaroslav César a Bohumil Černý, jejichž dvoudílná *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*¹⁶ byla ovlivněna dobou

¹¹ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929), Praha 2003; TÝŽ: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935), Praha 2002; TÝŽ: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl třetí. O přežití a o život (1936–1938), Praha 2003.

¹² KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české XIII 1918–1929*, Litomyšl – Praha 2000, TÝŽ: *Velké dějiny zemí Koruny české XIV 1929–1938*, Litomyšl – Praha 2001.

¹³ RÁKOSNÍK, Jakub: *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008; RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*, Praha 2012.

¹⁴ SVÁTEK, František: *Sociální elity v první československé republice (K vymezení otázek a přístupů ke studiu)*. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5. – 8. října 1998, Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky, svazek 2. Edd. Josef Harna, Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Praha 1999, s. 401–409.

¹⁵ PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. I. díl – období 1918–1945, Brno 2004; *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*. Edd. Eduard Kubů, Jindřich Soukup, Jiří Šouša, Ostrava – Pelhřimov 2015; *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Edd. Eduard Kubů, Jaroslav Pátek, Praha 2000; MACHÁČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*, Opava 1999.

¹⁶ CÉSAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, díl 1–2, Praha 1962.

svého vydání, nicméně i přes určité výhrady patří mezi slušně pramenně a metodologicky pojaté dílo.

V poslední době se v české historiografii vyplňuje bílé místo v zachycení vývoje politických stran a hnutí, politické kultury a novoaktivismu. Detailním výzkumem v tomto směru přispěli Eva Broklová, kolektiv autorů pod vedením Jiřího Malíře a Pavla Marka,¹⁷ dále Jaroslav Šebek¹⁸ či Lukáš Vlček.¹⁹

Česko-německé vztahy a záležitosti národnostních menšin nabyly po společenskopolitických změnách v roce 1989 zcela nového a zásadního významu a obsahu. Prostor byl věnován překladové literatuře, z níž vyniká monumentální a životní dílo člena někdejší německé sociální demokracie Johanna Wolfganga Brügela,²⁰ zachycující poměr mezi Čechy a Němci ve vnitrostátní i mezinárodně-politické rovině. Brügel měl blízko k aktérům dějin, neboť byl ministerským úředníkem a tajemníkem ministra Ludwiga Czecha a dá se říci, že měl veliký přehled o vývoji německé i české politiky meziválečného Československa.

V domácím prostředí si zasluhují pozornost práce,²¹ zkoumající právní rámec poměru menšin, jejich postavení a vzájemné vztahy, roli jazykového, školského a kulturního práva, a to v kontextu zahraničněpolitických událostí, mezinárodněprávní ochrany a postavení menšin v evropském měřítku.

Nacionalismem se na obecné úrovni zabýval britský filozof Ernest Gellner,²² který ho dává do souvislosti s kulturou a chápe ho jako součást určité fáze vývoje evropské společnosti a tvrdí, že dějiny spějí k totožnosti národů a států. Z českých historiků stojí na prvním místě Miroslav Hroch,²³ který přináší shrnutí dané problematiky na ukázkách textů zahraničních sociologů, historiků, filozofů, politologů a antropologů. Téma německého nacionalismu

¹⁷ BROKLOVÁ, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938, Praha 1999; MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu. I. díl – období 1861–1938, Brno 2005.

¹⁸ ŠEBEK, Jaroslav: Německý novoaktivismus. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5. – 8. října 1998, Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky, svazek 2. Edd. Josef Harna, Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Praha 1999, s. 640–643.

¹⁹ VLČEK, Lukáš: Německý novoaktivismus 1935–1938. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2006.

²⁰ BRÜGEL, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938, Praha 2006; TÝŽ: Češi a Němci 1939–1946, Praha 2008.

²¹ Výběrem např.: PETRÁŠ, René: Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana, Praha 2009; TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?, Praha 2012; KURAL, Václav: Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938), Praha 1993; Česko-německé vztahy: česká stanoviska, sborník, Praha 29. 9. 1998, Praha 1998; Česko-německé vztahy 1945–2000. Sborník z konference, Praha 19. 11. 1999, Praha 1999.

²² GELLNER, Ernest: Nacionalismus, Brno 2003.

²³ Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Ed. Miroslav Hroch, Praha 2004.

se objevuje v četných studiích manželů Evy a Hanse Henninga Hahnových,²⁴ kde je německému nacionalismu již během meziválečného Československa přisuzována útočná forma.

Nový pohled na německý nacionalismus přináší polský historik Piotr Maciej Majewski, jenž se ve své široce pojaté monografii²⁵ zaměřuje mimo jiné i na příčiny krize společnosti 30. let 20. století ústící v krizi politickou.

Nacionalismus i ve spojitosti s identitou přibližuje sborník *Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy. Od mobilizace k identitě. Středoevropské studie v sociálních vědách*,²⁶ v němž je ve studii Leoše Šatavy pojednáno o roli zachování identity a jazyka a o procesu etnické asimilace.

Koncepty identit v Českých zemích ve studiu nacionalismu a teritoriality zkoumá v roce 2012 vydaná kolektivní monografie *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*,²⁷ v níž jsou zastoupeny studie týkající se vztahu národní identity a geografického prostoru, jednoty národní identity a vzájemného prolínání definic „vlastního“ a „cizího“. Téma identity a hranice zkoumali Lenka a Miloš Řezníkoví.²⁸

Německé identitě se věnují ve svých pracích Jitka Balcarová²⁹ a Sandra Kreisslová.³⁰ Prvně jmenovaná pojednává o německých nacionálních „obranných“ spolecích v Českých zemích v letech 1918 až 1938 jako jedné z podstatných struktur německého nacionálního hnutí. Druhá autorka se dotýká sice poválečného období, nicméně i tak je role kolektivní paměti a identity „českých Němců“ v mnohých ohledech podobná s předcházejícím vývojem (na pozadí biografických vyprávění pamětníků odkrývá Kreisslová kolektivně sdílené obrazy minulosti a významné identifikační atributy, formující etnickou identitu).

Studiu mentalit se věnuje za všechny například Pavla Vošahlíková³¹ a mikrohistorii Josef Petráň, který představil obec Ouběnice³² v mikrohistorické perspektivě.

²⁴ HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání, Praha 2002.

²⁵ MAJEWSKI, Piotr Maciej: Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu, Brno 2014.

²⁶ Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy. Od mobilizace k identitě. Středoevropské studie v sociálních vědách. Edd. Zora Hlavičková, Nicolas Maslowski, Praha 2005.

²⁷ KUČERA, Rudolf a kol.: Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny, Praha 2012.

²⁸ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka – ŘEZNÍK, Miloš: Hranice a identita v českém histori(ograf)ickém kontextu. In: Český časopis historický 110, 2012, č. 3–4, s. 596–610.

²⁹ BALCAROVÁ, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013.

³⁰ KREISSLOVÁ, Sandra: Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců. Na příkladu Němců na Chomutovsku Praha 2013.

³¹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Prameny a metody výzkumu dějin mentalit. In: Studie k sociálním dějinám 6 = Studien zur Sozialgeschichte 6. Edd. Jana Macháčová, Jiří Matějček, Kutná Hora – Praha – Opava 2001, s. 47–50.

³² PETRÁŇ, Josef: Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic, Praha 2011.

Pojetí, poslání a metodiku regionálních dějin zpracoval Josef Bartoš společně s Jindřichem Schulzem a Milošem Traplem.³³ Autoři přitom poukazují na to, že regionální dějiny mají své místo v historiografii, přičemž je důležité, aby se historické bádání nezaměřovalo pouze na nedostatečnou či jednostrannou pramennou základnu.

Dosavadní výsledky výzkumu problematiky přítomnosti a aktivit českého etnika v pohraničních oblastech nejen meziválečného období shrnuje sborník z roku 2003,³⁴ v němž byl kladen důraz na faktor státní a národnostní hranice a na aspekty kultury, školství a vznik a šíření organizací v pohraničí, podporujících český živel.

Německé emigraci v ČSR se už v 60. letech věnoval Bohumil Černý ve své publikaci *Most k novému životu*,³⁵ jež vznikala v době politického uvolňování a jež se obešla bez poznámkového aparátu, což jí nesporně ubírá na kvalitě, nicméně Černý velmi dobře ukázal rozsah, průběh a zákulisí zejména komunistické a sociálnědemokratické emigrace s konkrétními příklady.

Docela nedávno povznesli toto téma na vyšší úroveň Kateřina Čapková a Michal Frankl, jejichž *Nejisté útočiště*³⁶ se dotýká řadových německých uprchlíků. Přínosem knihy je sledování odmítavého postoje československých úřadů k nim a přístup autorů k osudům židovských uprchlíků, včetně specifik péče o ně.

Demografické procesy v Českých zemích komplexně shrnuje produkce posledních zhruba 20 let – *Dějiny obyvatelstva českých zemí*³⁷ a *1000 let obyvatelstva českých zemí*,³⁸ v nichž je demografie zkoumána v dlouhých časových řadách a jsou zde zároveň využívány nové metody vycházející z historické demografie, archeologie a sociologie.

Tématem meziválečného pohraničního styku se ve své práci o cestování do ciziny³⁹ zabýval Jan Rychlík, který ho sledoval v právně-historickém kontextu s důrazem na období po druhé světové válce.

Dějiny každodennosti na příkladu česko-rakouské hranice se odrážejí v díle Niklase Perziho a Michala Stehlíka,⁴⁰ které se stalo inspirativním v rovině perspektivy hranic.

³³ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika, Olomouc 2004.

³⁴ České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, Olomouc – Opava – Šenov u Opavy 2003.

³⁵ ČERNÝ, Bohumil: Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933–1939, Praha 1967.

³⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938, Praha – Litomyšl 2008.

³⁷ Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

³⁸ SRB, Vladimír: 1000 let obyvatelstva českých zemí, Praha 2004.

³⁹ RYCHLÍK, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989, Praha 2007.

⁴⁰ PERZI, Niklas – STEHLÍK, Michal: Zapomenutý všední den. 20. století v zrcadle středoevropského regionu = *Verschundene Lebenswelt – Vergessener Alltag. Das 20. Jahrhundert im Spiegel einer mitteleuropäischen Region*, s. l. s. n.

Vývoj církví a náboženských směrů na celorepublikové úrovni sledovali zejména Zdeněk Vojtíšek a Pavel Marek.⁴¹ O relativní oblibě církevních dějin v současnosti svědčí mimo jiné i další specializace na projevy fenoménu bezvěrectví (monografie z pera Antonína K. K. Kudláče)⁴² a rozšiřováním a etablováním dalších nekatolických církví a náboženských směrů – německá evangelická církev,⁴³ Novoapoštolská církev⁴⁴ a svědkové Jehovovi (tehdy také jako badatelé Bible).⁴⁵ Některé studie se i přes regionální dosah problematiky dotýkají také celostátního vývoje.

Z regionální produkce se na vývoj po vzniku samostatného Československa zaměřoval Karel Řeháček,⁴⁶ jenž komplexně zachytil vývoj vztahu Němců a Čechů v západních Čechách v prvních letech existence ČSR. Jak situace probíhala v Karlových Varech těsně po říjnu 1918, ukázal Milan Augustin ve své diplomové práci⁴⁷ a následně ve studii, publikované ve sborníku *Minulostí Západočeského kraje XXIX*,⁴⁸ což z hlediska vzdálenosti Nejdku od lázeňského města Karlovy Vary zaujímá podstatné zakotvení a dokládá regionální souvislosti.

Další regionálně zaměřené studie vesměs z poslední doby podchycovaly různé dílčí záležitosti týkající se hospodářství, přeshraničního cestování a migrace a událostí roku 1938.⁴⁹

Meziválečného regionu se alespoň zčásti dotýká také literatura, jež se primárně zaměřuje na pozdější období. Za všechny jmenujme katalog k velmi oblíbené a navštěvované

⁴¹ VOJTÍŠEK, Zdeněk: Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice, Praha 2004; MAREK, Pavel: Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924), Brno 2005.

⁴² KUDLÁČ, Antonín K. K.: Příběh(y) Volné myšlenky, Praha 2005.

⁴³ ANDRŠ, Pavel: Cesty Českobratrské církve evangelické na Nejdecku v letech 1945–1960. Seminární práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.

⁴⁴ FICKERT, Kurt: Neupostolische Kirche. Chronik der Gemeinden Sauersack und Neudek im Erzgebirge, Miesbach 2003.

⁴⁵ REMEŠ, Prokop: Svědkové Jehovovi. Historický přehled, Praha 1995; MARTINEK, Branislav: Náboženská společnost a stát. Historie svědků Jehovových v Československu, Praha 2000.

⁴⁶ ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu na Západě Čech (1918–1920), Plzeň 2008.

⁴⁷ AUGUSTIN, Milan: Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919. Postupné začlenění města do svazku ČSR s přihlédnutím na činnost okresní národní rady a městského zastupitelstva v období od 29. 10. 1918 do 5. 3. 1919. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1991.

⁴⁸ AUGUSTIN, Milan: Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919. In: *Minulostí Západočeského kraje XXIX*, Ústí nad Labem 1994, s. 129–162.

⁴⁹ Např.: CAIS, Petr: Podmínky pro přeshraniční cestování a migraci mezi Čechami a Saskem v období 1900–1938 na příkladu politických okresů Nejdk a Jáchymov. In: *Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí = Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet*. Příspěvky z odborné konference, Cheb 27.–29. května 2013 = *Fachtagungsvorträge*, Eger 27.–29. Mai 2013, Plzeň 2013, s. 172–187; TOMS, Jaroslav: Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před „Mnichovem“. In: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, sv. 7. Ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem 2003, s. 113–152; ANDRŠ, Pavel: K dějinám nejdecké česárny vlny do roku 1945. In: *Západočeské archivy 2013 [IV]*, s. 103–117.

výstavě Zmizelé Sudety za redakce Petra Mikšíčka, Ondřeje Matějky a Matěje a Susanne Spurných.⁵⁰

Pro dějiny Českých zemí je dlouhodobě stěžejní produkce mnichovského Collegia Carolina a dalších německých institucí – jde jak o příručky, monografie, tak i časopisecké články, do nichž přispěli i čeští historici (např. Kateřina Čapková, Pavel Marek, Ondřej Matějka, Jaroslav Šebek nebo Miloš Trapl).⁵¹ Detlef Brandes, jenž se intenzivně zabývá dějinami střední Evropy a česko-německými vztahy, ve své knize o sudetských Němcích z roku 2012⁵² analyticky rozebírá politické, sociální a kulturní chování německého etnika před zábořem pohraničí, zkoumá postoje českých politiků, kteří si neuvědomovali vážnost situace v německých oblastech, kde v tamní společnosti panovaly silné krizové jevy.

V posledních 10 až 15 letech je možné pozorovat vzrůstající zájem o problematiku německých antifašistů v Českých zemích, což bylo dáno mimo jiné i vládou České republiky podpořeným projektem *Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*, který řešil v letech 2006–2008 Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky Praha, v. v. i., se spoleřitelskými institucemi (Muzeem města Ústí nad Labem a Národním archivem Praha). Díky tomuto projektu sice relativně s velkým časovým odstupem více než 60 let vznikaly rozhovory s pamětníky, vědecké konference, výstavy či školní projekt.⁵³

Starší díla, jež se zabývají rolí antifašistů, vznikala v Západním i Východním Německu.⁵⁴ V českém prostředí se literatura objevovala dosti omezeně, a pokud ano, tak

⁵⁰ Zmizelé Sudety. Das verschwundene Sudetenland. Katalog k výstavě. Der Katalog zur Ausstellung, Domažlice 2006.

⁵¹ Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert. Edd. Martin Schulze Wessel, Martin Zückert, München 2009.

⁵² BRANDES, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938, Praha 2012.

⁵³ A zapomenutí vejdemo do dějin... Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu. Ed. Alena Wagnerová, Praha 2010; Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty. Edd. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008; I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007; In memoriam Johann Wolfgang Brügel. Sborník z konference věnované Johannu Wolfgangu Brügelovi, která se uskutečnila v Hustopečích, jeho rodném městě, dne 13. září 2006 = Sammelband anlässlich der Johann Wolfgang Brügel gewidmeten Konferenz, die am 13. September 2006 in Hustopeče, seiner Geburtsstadt, stattfand. Edd. Soňa Nezhodová, Doubravka Olšáková, Vilém Prečan, Hustopeče 2007; Sudetští Němci proti Hitlerovi. Sborník německých odborných studií. Edd. Stanislav Kokoška, Thomas Oellermann, Praha 2008; Zapomenutí hrdinové. Vergessene Helden, Ústí nad Labem 2008.

⁵⁴ FUCHS, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi, Praha 1964; GRÜNWARD, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nazionalismus. Für Frieden, Freiheit, Recht, Benediktbeuren 1986; Kampf, Widerstand, Verfolgung. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, Stuttgart 1983.

se značným ideologickým zabarvením, a týkala se až na nečetné výjimky pouze komunistického prostředí.⁵⁵

Nemalý význam v regionálním písemnictví zaujímá zpracování dějin jednotlivých měst a obcí Nejdecka, zejména zásluhou Ulricha Möckela, jenž v posledních letech vydal řadu titulů k Chaloupkám, Jelení, Perninku, Potůčkům, Přebuzi a Rolavě,⁵⁶ jež v některých případech představují reedici již v minulosti jednou vydaných děl. V Augsburgu vyšla ve třech vydáních (v letech 1978 a 1979) dosud regionálně historicky nepřekonaná kniha *Heimatbuch Landkreis Neudek*,⁵⁷ která v sobě integrovala popis a dějinný vývoj obcí, a to včetně kapitol o přírodních, jazykových (dialekty) a hospodářských poměrech.

Vlastním nákladem vydaná publikace o dějinách Horní Blatné od Alberta Neuderta⁵⁸ je psána pohledem místního rodáka, žijícího od odsunu do současné doby v Bavorsku. Pro své obsahově rozsáhlé dílo, čítající více než 1200 stran, využil studia archivních pramenů a německy psané literatury. Ve své interpretaci se autorovi pochopitelně nedá upřít „německý náhled“ na dějiny tohoto města a jeho nejbližšího okolí. Stejně tak i další německá literatura týkající se Nejdecka využívá podobných schémat a určitého odstupu vůči českému etniku. Až na malé výjimky prakticky nereflektuje období mezi lety 1938 a 1945 a upřednostňuje vzpomínky pamětníků a již některé publikované články z krajanského časopisu *Neudeker Heimatbrief*.

⁵⁵ 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek a archivních dokumentů, Karlovy Vary 1971; Vám, kteří přicházíte. Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku. 1. díl, Karlovy Vary 1966; K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku Vám, kteří přicházíte, Karlovy Vary 1968.

⁵⁶ Výběrem: Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2008; MÜLLER, Max: Bähringen. Die Geschichte einer Stadt, [Schönheide 2003]; Trinksaißen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2007.

⁵⁷ Heimatbuch Landkreis Neudek, Augsburg-Göggingen 1978.

⁵⁸ NEUDERT, Albert: Bergstadt Platten. Die Stadt im Geviert, [Kochel am See] 2012.

1. Charakteristika oblasti

1.1 Geografické vymezení

Oblast Nejdecka ve smyslu politického okresu Nejdek se rozkládá v západní části Krušnohoří, konkrétně v Přebuzské hornatině a částečně také v Jindřichovické vrchovině. Nadmořská výška se zde pohybuje přibližně mezi 500 (jihovýchodně od Nejdku) až 1043 metry nad mořem (Blatenský vrch). Mezi významné vrcholy náleží Plešivec (1028 m) a Zaječí hora (1008 m). Značně členitý terén a špatná bonita půdy nedovolovaly místnímu obyvatelstvu, aby se mohlo plně věnovat zemědělství. Z plodin tu byly rozšířeny zejména brambory a píce, což však nedokázalo uspokojovat potřeby místních, Nejdecko se tak po stránce zásobování stávalo zcela závislým na dovozu zemědělských produktů. Vedle toho nabízely vysokohorské louky prostor pro chov dobytka, místy byly činěny pokusy s dobýváním rašeliny.

Téměř třicet šest kilometrů dlouhá řeka Rolava, pramenící v rašeliništích při státní hranici ve výšce 918 m n. m. asi 4 km severně od Přebuze, protéká Nejdkem a ústí do řeky Ohře v Karlových Varech. Z jejích přítoků můžeme jmenovat Slatinný, Nejdecký či Limnický potok. Dalším významným tokem Nejdecka je Bystřice, jež pramení nedaleko Hřebečné v nadmořské výšce 1010 metrů a jež protéká dalšími obcemi Nejdecka (Abertamy, Pernink a Pstruží) a ústí do řeky Ohře mezi obcemi Velichov a Vojkovice.

Mimo samotné povodí řeky Ohře stojí za připomenutí říčka Černá s prameništěm při česko-německé hranici v nadmořské výšce 1055 metrů, vzdáleném přibližně 1,5 km severně od Božího Daru. Říčka opouští Čechy v obci Potůčky.

Nejdecko patří do mírně chladné až chladné oblasti. Tomu odpovídají také teploty a srážky – průměrná roční teplota se pohybuje od 4 do 6 °C. Srážkový úhrn za rok činí 800 až 1000 mm.⁵⁹

1.2 Základní údaje k socioekonomické sféře

Z důvodu zeměpisné polohy se zdejší obyvatelstvo orientovalo na nejrůznější průmyslové obory. Struktura průmyslu byla dána historickým vývojem. Po třicetileté válce, kdy zdejší hornické dolování (cínu, železné rudy a jiných kovů) utrpělo citelnou ránu, z níž se oblast vzpamatovávala jen velmi pomalu a těžce, se mezi obyvatelstvem rozšířily domácí

⁵⁹ Nejdecko. Sborník k 650. výročí města Nejdku, Nejdek 1990, s. 9 an; KUMPERA, Jan: Řeky a říčky Karlovarského kraje aneb Vodní toulky krajem lázní, Plzeň 2004, s. 68–69, 72–74, 81–82; ANDRŠ, Pavel: Nejdek v letech 1945–1953. Diplomová práce ..., c. d., s. 10.

práce, jako bylo paličkování krajek a tkalcovství, které sice nabízely alternativu obživy, avšak výdělečnost těchto oborů byla v průběhu času značně proměnlivá. Teprve v 19. století a s nástupem průmyslové revoluce se na řadu dostaly obory průmyslu, které ve své podobě přetrvaly do období let 1918 až 1938 – zpracování kovů, vlnářský průmysl a výroba papíru (Nejdek), produkce prádla a krajek (Pernink), výroba rukavic (Abertamy), zpracování železa a výroba šroubů (Horní Blatná), strojírna a brusírna dřeva (Potůčky). Podél potoků se nacházely další drobné provozy (mlýny, pily a papírny), které využívaly vodu jako pohon či látku potřebnou pro výrobu. V menším měřítku se v regionu setkáváme s potravinářským průmyslem a zemědělstvím, kdy zejména oblasti níže položené v jižní a jihozápadní části Nejdecka (obce Fojtov, Heřmanov, Hradecká, Poušť a Šindelová) poskytovaly příznivější podmínky pro zemědělskou malovýrobu než tomu bylo v jiných částech politického okresu. Značně roztrášená skladba průmyslu, kdy většina podniků čítala jen několik zaměstnanců, jeho speciální zaměření (produkce rukavic, krajek a vlny) a orientace zejména na zahraniční trhy předznamenávaly do budoucna možná rizika ztráty odbytišť těchto oborů spotřebního průmyslu, což jen podtrhávalo existenční závislost na hospodářském vývoji států světa.

Rozvoj průmyslu v regionu výrazným způsobem podpořila výstavba železničních tratí. V prosinci 1881 byla dána do provozu železniční trať Chodov – Nejdek a v roce 1899 získal Nejdek přímé dopravní spojení s Karlovými Vary a saským Johanngeorgenstadtem, což mělo za následek správní a hospodářské přimknutí oblasti Horní Blatné, Perninku, Potůček a Abertam k Nejdku a vedlo k vytvoření samostatného nejdeckého politického okresu v roce 1910, jehož součástí se stalo rovněž Hornoblatensko se sídlem soudního okresu v Horní Blatné. Nejdecký politický okres měl celkovou rozlohu 242,3 km² (z toho soudní okres Nejdek 167,4 km² a soudní okres Horní Blatná 74,9 km²), sdružoval 31 obcí a 12 osad podle stavu z roku 1930⁶⁰ a sousedil s těmito politickými okresy: na západě s kraslickým, na jihu s loketským, na jihovýchodě s karlovarským a na východě s jáchymovským okresem.⁶¹

Kromě železniční dopravy je na Nejdecku zastoupena doprava silniční. Za největší silniční tepnu lze považovat komunikaci z Karlových Varů vedoucí přes obce Fojtov, Nejdek, Nové Hamry a Jelení až k saské hranici. Ostatní silnice spojují místa menších vzdáleností a někde se musejí vypořádat se značným stoupáním – 10 až 17 %.

Region byl až do roku 1918 územím, v němž bylo zastoupeno výhradně obyvatelstvo německé národnosti – podle sčítání lidu z roku 1910 zde žilo v 4494 domech celkem

⁶⁰ Viz tabulka č. 1.

⁶¹ Mezi lety 1898 až 1915 vzrostl počet domů v Nejdku absolutně o 267 domů (ze 450 na 717). PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku do roku 1923, Nejdek 2003, s. 155–157.

36 314 obyvatel, v tom 35 908 Němců (tj. 98,89 % veškerého obyvatelstva), 401 cizinců (1,1 %) a 5 Čechů (0,01 %).⁶² Poměrně vysoká byla hustota zalidnění, kdy 1 km² obývalo 150 obyvatel (v soudním okrese Horní Blatná se jednalo o 161 obyvatel a v soudním okrese Nejdek šlo o 145 obyvatel). Z církevního a náboženského hlediska převažovala římskokatolická církev (35 788 osob, 98,6 %), po níž následovala evangelická církev augsburského vyznání (384 osob, 1,1 %) a izraelitská náboženská obec (62 osob, 0,2 %). K ostatním církvím se hlásilo 76 osob a bez vyznání byli registrováni pouze 4 obyvatelé.

S ohledem na strukturu obyvatelstva, kterou tvořilo prakticky jen německé etnikum, se všechny místní průmyslové podniky nacházely v německých či rakouských rukách. Nejsou známy případy, že by se majitelem nějaké továrny stal někdo jiný než německy mluvící občan.⁶³

V Nejdku sídlila v meziválečném období řada institucí a úřadů: okresní úřad (Bezirksbehörde),⁶⁴ okresní soud (Bezirksgericht), okresní četnické velitelství (Bezirksgendarmeriekommando), okresní demobilizační výbor (1918–1919), okresní nemocenská pokladna (Bezirkskrankenkasse), okresní zprostředkovatelna práce (též jako okresní ústav ku zprostředkování práce, Bezirksvermittlungsanstalt), okresní péče o mládež (Bezirksjugendfürsorge), berní správa (Steuerverwaltung, od roku 1919), berní úřad (Steueramt), důchodkový kontrolní úřad (Gefällskontrolle), katastrální měřičský úřad (Katastervermessungsamt), státní policejní expositura (Staatliche Polizei-Expositur, od prosince 1936), četnická stanice (Gendarmerie), městská policie (Polizei), poštovní a telegrafní úřad (Post- und Telegraphenamt), železniční stanice (Bahnamt), Nejdecká spořitelna (Neudeker Sparkasse), úvěrní ústav Němců (Kreditanstalt der Deutschen), živnostenská spořitelna a úvěrní pokladna (Gewerbliche Spar- und Kreditkasse), státní správa lesů a statků (Staatliche Forst- und Domäneverwaltung), okresní osvětový výbor (Bezirksbildungsausschuß), městská knihovna (Städtische Bibliothek) a školy (3 mateřské školy, 2 obecné školy, 2 měšťanské školy, česká menšinová škola v letech 1919–1938 a živnostenská pokračovací škola) a kostely s farními obcemi (římskokatolická a německá evangelická).⁶⁵

⁶² Problematice sčítání lidu a jeho užívanou metodikou se zabývá kapitola 6. Postavení a struktura obyvatelstva, sociální záležitosti a výživa.

⁶³ ANDRŠ, Pavel: Nejdek v letech 1945–1953. Diplomová práce ..., c. d., s. 10–11; RÖDIG, Josef: Gebirgsheimat: Heimatkundliche Darstellung des Bezirkes Neudek, [Abertham] 1921, s. 113; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Heft 1, Wien 1912, s. 16, 66–67, 109.

⁶⁴ Původně jako okresní hejtmanství, v letech 1919–1928 okresní správa politická, poté okresní úřad.

⁶⁵ Kommunales Jahrbuch für die Tschechoslowakische Republik 1931, Teplitz-Schönau 1931, s. 386–387; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005, s. 350–389; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-

**Tabulka č. 1: Obce včetně příslušných osad politického okresu Nejedek
(podle stavu z roku 1930)⁶⁶**

Německý název		Český název* (překlad)	
obce	osady	obce	osady
Abertham		Abertamy*	
Bärringen	Irrgang	Pernink*	Bludná
	Fischbach		Rybná
Bergstadt Platten		Horní Blatná*	
Bernau		Bernov*	
Breitenbach	Brettmühl	Potůčky	Pila*
	Irrgang		Bludná*
	Jungenhengst		Luhy
	Pechöfen		Smolné Pece*
	Schwimmiger		Pískovec
	Streitseifen		Podlesí
	Ziegenschacht		Stráň
	Zwittermühl		Háje
Eibenberg		Tisová*	
Frühbuß		Přebuz*	
Gibacht		Pozorka*	
Hengstererben		Hřebečná	
Hermannsgrün		Heřmanov	
Hirschenstand		Jelení	
Hochofen		Vysoká Pec*	
Hohenstollen		Vysoká Štola*	
Kammersgrün		Lužec	
Kohling	Ahornswald	Milíře	Javořina*
Mühlberg		Lesík	
Neudek		Nejedek*	
Neuhammer		Nové Hamry*	
Neuhaus		Chaloupky	
Oedt		Poušť*	
Salmthal	Wölfling	Pstruží	Velflík*
Sauersack		Rolava	
Scheft		Hradecká	
Schindlwald		Šindelová	
Schönlind		Krásná Lípa*	
Schwarzenbach		Černava	
Thierbach		Suchá	
Trinksaifen		Rudné	
Ullersloh		Oldřichov	
Vogeldorf		Ptačí	
Voigtsgrün		Fojtov*	

* U uvedených obcí (osad) byl užíván i český název.

Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 228; tamtéž, fond Česká menšinová škola Nejedek, kronika české menšinové školy 1919–1938; Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek ..., c. d., s. 115–123.

⁶⁶ Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, c. d., s. 232–233.

2. Vznik Československa v roce 1918, vojenské obsazení pohraničí, 4. březen 1919, odraz v česko-německých vztazích

Nejdecký kronikář Josef Pilz zapsal do svazku kroniky, že k datu 28. října 1918 bylo v Praze vyhlášeno zřízení Československého státu, jehož státní formu ještě určí Národní shromáždění. Posléze 30. října 1918 byla proklamována samostatnost provincie Deutschböhmen a zároveň bylo rozhodnuto zřídit domobranu, lidové či národní gardy (Volkswehr) jako zárodek budoucí armády provincie.⁶⁷

Těmito slovy začíná období tak zvané první Československé republiky na stránkách nejdecké městské kroniky. Stroze a bez jakýchkoliv detailů. V nejdeckém politickém okrese, v němž tou dobou žily přibližně dvě desítky Čechů, se stejně jako v jiných pohraničních regionech Českých zemí s převahou obyvatelstva německé národnosti nepřihlásili Němci k novému československému státu, avšak k Rakousku, v tomto případě k jedné z provincií Deutschböhmen se sídlem v Liberci. Současně začaly vznikat první národní (výbory) rady, organizace, jež by spojovaly místní obyvatelstvo s národním shromážděním státu Deutschösterreich. Už na podzim 1918 bylo patrné, že čtyři vyhlášené provincie Deutschböhmen, Böhmerwaldgau, Deutschsüdmähren a Sudetenland, vydělené ze zbytku Českých zemí, nemohou samy o sobě existovat a být zároveň součástí Rakouska-Uherska, zejména co se týče hospodářských záležitostí a možností dopravního spojení těchto provincií s Vídní a Prahou. České země jako jeden celek by tak byly rozbity na dva regiony, které byly až doposud správně a ekonomicky jednotné. Obyvatelstvo české národnosti dosáhlo vznikem Československa své samostatnosti, ovšem vedle nich tu žily jiné národnostní skupiny, z nichž bylo nejvíce právě Němců (z celkového počtu 10 milionu obyvatel Českých zemí v roce 1918 tvořili Němci více než 3 miliony, tj. minimálně 31 %). Národnosti žijící v Československu představovaly pro další vývoj státu dosti zásadní problém a zejména obyvatelstvo německé národnosti bylo nuceno akceptovat nově vzniklý geografický útvar. Náhle po staletích žijící Němci v Českých zemích se vlastně poprvé museli vypořádat se situací, kdy se stali menšinou a kdy byli nuceni se podřizovat politickému rozhodování ze strany Čechů. Již jen skutečnost, že na poli poražených po 1. světové válce stálo Německo a Rakousko-Uhersko, tedy země s převážnou většinou německého etnika, a že na druhé straně byli Češi, národ, který se vymanil z pout habsburské monarchie, hrál v myslích Němců podstatnou úlohu zejména v době hned po konci Světové války a pak znovu v nacionálně rozbouřené době 30. let 20. století.

⁶⁷ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 61.

Těžko bychom se mohli v bezprostředně poválečné době zabývat otázkou práva na sebeurčení Němců v Československu, tématu hojně se objevujícího v německy psané odborné literatuře a vzpomínkách. Myšlenka sebeurčení národů se stala bezpochyby dvojsečnou zbraní. Češi, kteří tíhli během prvního světového válečného konfliktu k vytvoření samostatného státu, byli nuceni se vypořádat s tou skutečností, že také Němci brali právo na sebeurčení národů vážně a pokládali ho na stejnou úroveň jako Češi. Československá politická reprezentace musela argumentovat, zdůvodňovat a obhajovat nově utvořený státní celek z geografických, historických, hospodářských, strategických, demografických a dokonce i morálních hledisek, proč by měly být zrovna pohraniční oblasti součástí Československa.⁶⁸

V této souvislosti je nutné poznamenat, že Češi chápali 28. říjen 1918 jako převrat český,⁶⁹ který v té době neměl v německých oblastech žádnou oporu a zastání. Naopak německé etnikum, jak již bylo uvedeno, vytvořilo čtyři německé provincie a snažilo se nastalou situaci vyřešit vlastním způsobem, takže nakonec se mezi oběma etnickými skupinami vytvořila propast nacionálního charakteru. Zároveň je možné říjnovou událost pojmut i z pohledu *centra versus periferie*. Češi žijící v Praze si mohli jen těžko nějakým způsobem představit situaci, která vládla v pohraničních krajích, obzvláště pokud se jednalo o jiné než „jejich“, tedy české etnikum. Tyto oblasti považovali Češi z pozice síly moci za nevýznamné, zatímco Praha podle nich byla jednoznačně sídelním městem a rozhodujícím činitelem. Byť jen zprostředkovaně a se zpožděním se dovídali o pořijnových událostech, spojených s „cizími“, přesto „našimi“ oblastmi. Na druhé straně se člověk z periferie obracel proti centru, které podle něj nechápalo a nerozumělo potřebám regionu, v němž jeho generace po dlouhá léta žily a tvořily. Navíc cítil, že jakýmkoliv rozhodnutím centra se stává svázanou a podřízenou osobou.

Český publicista Ferdinand Peroutka⁷⁰ prohlásil na obranu nově vzniklého československého státu a českého národa: „*Patrně také každý jiný národ na jejich místě*

⁶⁸ MAJEWSKI, Piotr Maciej: *Sudetští Němci ...*, c. d., s. 154.

⁶⁹ Podrobněji: KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první ..., c. d., s. 33–37.

⁷⁰ Ferdinand Peroutka (6. 2. 1895 Praha – 20. 4. 1978 New York, USA) – český novinář a politický publicista liberální orientace. Vynikal střízlivým a pronikavým pohledem na aktuální skutečnost i smyslem pro historické souvislosti přítomného dění. Žurnalistickou dráhu započal v Herbenově Času (1914), v letech 1919 až 1924 byl redaktorem deníku Tribuna, poté do roku 1939 řídil kulturně politickou revue Přítomnost. Vedle toho přispíval do Lidových novin. Politicky zastával pozice „Hradu“ a patřil k blízkým osobám Tomáše Garrigue Masaryka a Karla Čapka. Za 2. světové války byl vězněn v koncentračních táborech Dachau a Buchenwald. V letech 1945 a 1946 byl členem Prozatímního národního shromáždění (za národní socialisty). Do roku 1948 vedl Svobodné noviny a mezi lety 1946 až 1948 revue Dnešek. Po únorovém převratu 1948 odešel do exilu (do roku 1950 žil ve Velké Británii, poté v USA). V letech 1951 až 1961 řídil československé vysílání rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Kromě četných politických úvah je autorem bezesporu svého nejnámějšího díla „Budování státu“ o počátcích samostatného Československa.

*[Němců] snažil by se pro sebe využít hesla sebeurčení. (...) Němci rychle se stali útočnými vyznavači zásady sebeurčení. Nehledíc k tomu, že rozdělení Čech bylo starým jejich programem, bylo nyní usilování o to také přirozeným výronem pýchy národa dosud vládnoucího. Nesnesitelnou připadala jim myšlenka, že v pozici menšiny dostanou se do země, v níž bývali privilegovanou vrstvou a v níž germanizovali za souhlasu vlády.*⁷¹

Proto, že provincie, oblasti osídlené převážně obyvatelstvem německé národnosti, nebyly československou státní mocí prakticky dotčeny a že se v nich i nadále udržovala snaha o autonomii, bylo v nich bojkotováno všechno české, nemluvě o zákonech nové republiky, nezbyvala československé politické reprezentaci jiná možnost, než oblasti obsadit vojenskou silou, a to v první řadě zejména klíčové železniční tratě a německá města. Obě strany (jak česká, tak i německá) si byly zpočátku vědomy toho, že si nemohou dovolit riskovat žádný ozbrojený konflikt, přesto vzájemné vyjednávání bylo záhy vystřídáno užitím vojenské síly – vcelku rychlým obsazením pohraničí jednotkami československé armády od poloviny listopadu 1918, protože situace v pohraničních oblastech se stávala neudržitelnou jak z hlediska zajištění bezpečnosti, tak svízelné zásobovací situace.⁷²

Dne 1. listopadu 1918 vznikla v Nejdku okresní národní rada (Bezirksnationalrat) jako obdoba vytvořených českých národních výborů, složená z členů Okresního zastupitelstva Nejdek, obecních zastupitelstev a důvěrníků politických stran a organizací, jíž vzápětí podléhaly všechny úřady s rozsahem správní působnosti v soudním okrese. Okresní národní rada by *de facto* nahrazovala existující okresní hejtmanství. Krátce po vzniku okresní národní rady došlo ke zřízení vojenské rady (Soldatenrat) ve formě domobrany, která čítala 14. listopadu už 94 mužů, ozbrojených staršími typy zbraní zdejších ostrostřelců. Vojenská rada, složená vesměs z nezaměstnaných a osob méně spolehlivých či trestně stíhaných, zajišťovala dohled nad vlakovým nádražím, sklady potravin a hlavními ulicemi města. Mezi místním obyvatelstvem však panovalo rozčarování a rozhořčení nad jednáním členů domobrany, poněvadž zabavovala pod cílem zmírnit černý obchod lidem základní potraviny (mléko, máslo, mouku, obilí a chléb).⁷³ Okresní národní rada neměla region pod svojí kontrolou. Situace nebyla rozhodně dlouhodobě udržitelná zejména z hlediska zásobování, rozmáhalo se rabování a již v polovině listopadu 1918 byly u mnoha místních obyvatel

⁷¹ PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu I., 1918–1919, Praha 1991, s. 103.

⁷² KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 42; ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu ..., c. d., s. 13–16.

⁷³ Také v Karlových Varech se ozbrojená složka (Volkswehr) projevovala velmi negativním způsobem, kdy její členové prováděli razie mj. v soukromých bytech. Podrobněji: AUGUSTIN, Milan: Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919 ..., c. d., s. 134.

zaznamenány hlasy pro zákrok ze strany československého vojska a rozpuštění domobrany. V té době se začali domů vracet vojáci z front, což poměry ještě více zhoršilo, neboť oblast zápasící s kritickým nedostatkem potravin se musela nově postarat také o tyto navrátilce z války.⁷⁴

Jak je patrné, nejdecká vojenská rada k zajištění bezpečnosti rozhodně příliš nepomohla. S ohledem na její personální složení a vystupňovanou zásobovací krizi mohla těžko zvládat udržovat pořádek ve městě a stávala se pro místní obyvatelstvo spíše přítěží, než vítanou podporou a záchranou.

Ačkoliv skoro celé pohraniční území bylo pod kontrolou československé armády už do konce prosince 1918, město Nejdek bylo vojensky obsazeno teprve 4. ledna 1919. Patnáct kilometrů vzdálené Karlovy Vary byly obsazeny 12. prosince 1918, Cheb se dostal do českých rukou o čtyři dny později. V závěru roku 1918, konkrétně 27. prosince, byla příslušníky československé armády provedena na Nejdecku jedna z vojenských akcí za účelem zabavení majetku ve prospěch nově vzniklého československého státu. Akce nebyla nakonec provedena. Podle průběhu a výsledku této události se lze domnívat, že se jednalo spíše o zjištění aktuální situace v Nejdku pro zamýšlené obsazení města československým vojskem, než zájem armády o získání majetku.⁷⁵

Vojenské obsazení Nejdku v klidu a bez jakýchkoliv výtržností proběhlo za účasti jedné rotы československého vojska – pěšího pluku č. 35, skládajícího se z 25 mužů pod vedením jednoho poručíka a jednoho nadporučíka. Příslušníci armády zamířili hned na radnici, kde jednali se zástupcem starosty Hermannem Pecherem, který vznesl protest proti vojenskému obsazení německého města československou jednotkou a prohlásil, že se odvolává k právu na sebeurčení národů a očekává právoplatné obsazení města československou armádou až po definitivním uspořádání na chystané mírové konferenci (ve francouzském Versailles a posléze v Saint-Germain-en-Laye, kde byl komplex smluv podepsán 10. září 1919). Nadporučík proti tomu nařídil plnit příkaz československé vlády, aby doposud existující okresní národní rada a vojenská rada byly rozpuštěny a aby zbraně a munice vojenské rady byly odvezeny. Současně bylo nadporučíkem mimo jiné oznámeno, že bezpečnost osob a majetku bude v každém případě zajištěna, že státní moc bude prováděna příslušnými úřady v plném rozsahu a že všechny úřady, četnictvo a policie budou vykonávat

⁷⁴ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní zastupitelstvo Nejdek, kniha 6, inv. č. 6, protokol ze zasedání okresního zastupitelstva z 20. 11. 1918; tamtéž, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 62–69; SOA v Plzni, fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary, kniha 599, památník Místní četnické stanice v Nejdku, nestránkováno.

⁷⁵ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 73–74; ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu ..., c. d., s. 16.

svoji činnost nadále podle práva. Vojáci byli ubytováni v objektu chlapeckého internátu nejdecké česárny vlny (tzv. Burschenheim, čp. 96 v Nádražní ulici, Bahnhofstrasse).⁷⁶

Obsazení soudního okresu Horní Blatná československou armádou následovalo 9. ledna 1919, kdy bylo zaměstnancům hornoblatenského okresního soudu, berního poštovního úřadu přikázáno řídit se nařízením československé vlády. O šest dnů později zajistilo vojsko prostor kolem státní hranice se Saskem (poblíž obcí Potůčky, Přebuz a Rolava) údajně již za spolupráce finanční stráže (v originále Grenztruppe),⁷⁷ a to zejména kvůli pašování potravin přes hranice. Např. v obci Potůčky bylo zabaveno 6 kusů prasat, které měly být dodány přes hranice do Saska, ačkoliv Krušnohoří na české straně trpělo nedostatkem vepřového masa.⁷⁸

Čtvrtého března 1919 se ve Vídni sešlo německo-rakouské Národní shromáždění, do něhož však byla volba Němcům v Českých zemích upřena. K této příležitosti vyhlásila německá sociální demokracie v Českých zemích generální stávkou, kterou provázely mohutné protičeskoslovenské demonstrace ve všech významných městech s většinou obyvatel německé národnosti. Demonstrace potlačená armádou si vyžádala celkem 57 obětí – 55 civilistů (z toho 4 Češi) a 2 vojáci (z toho 1 Čech). Nejvíce jich bylo zaznamenáno ve městech Kadaň (26), Šternberk (18) a Karlovy Vary (6). Tato událost se negativně projevila do českoněmeckých vztahů, trvale je zatížila a stala se nepřekonatelným problémem při nacházení spolupráce obou národů a hrála velkou roli zejména v nacionálně laděném okruhu Němců.⁷⁹

Na rozdíl od uvedených měst proběhla demonstrace v Nejdku bez krvavých srážek. Dopoledne procházeli městem českoslovenští vojáci a kontrolovali situaci. Toho dne byly

⁷⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 76–77; SOA v Plzni, fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary, kniha 599, památník Místní četnické stanice v Nejdku, nestránkováno; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdka ..., c. d., s. 287.

⁷⁷ Finanční stráž vykonávala celní dozor na přechod osob a přestup zboží na celní hranici a hraničních vodách, aby zabránila přestupkům a objevovala je; konala též i pomocnou službu u celních úřadů. Tato ozbrojená složka existující již za Rakousko-Uherska byla převzata Československou republikou a byla zrušena teprve zákonem č. 275/1948 Sb., kterým se přenáší působnost finanční stráže v celním pohraničním pásmu na Sbor národní bezpečnosti. Blíže: MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526–1918), Praha 1997, s. 88; TÍŽ: Dějiny policie a četnictva II. Československá republika (1918–1939), Praha 1999, s. 111.

⁷⁸ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 78.

⁷⁹ Více: ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu ..., c. d., s. 18. Autor této publikace upozorňuje na různé počty obětí, které se v literatuře objevují. Důvod podle něj spočívá v nejednotné metodice dat při zjišťování, kdy byly v některých pracích započítány také později zemřelé zraněné osoby. Dále podrobněji: KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 43–44; BRÜGEL, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938, c. d., s. 130–134.

po městě vylepeny plakáty obsahující provolání, že pplk. Vilém Slezáček⁸⁰ vyzývá německé obyvatelstvo ke klidu. Krátce po poledni přišel k jednomu z plakátů poblíž posádkového velitelství Franz Träger, syn vydavatele a redaktora místního periodika *Neudeker Anzeiger*, a provokativně plakát strhl. Tento incident se udál před zraky několika vojáků, kteří Trägera předvedli k posádkovému veliteli. Jelikož během eskorty Träger vojákům hrubě nadával, byl zatčen a byla na něj uvalena vazba. Odpoledne ve 14 hodin se na nejdeckém náměstí uskutečnila chystaná demonstrace za účasti 4 až 6 tisíc osob, jež se po svém ukončení přesunula před budovu posádkového velitelství v Nádražní ulici. Za nadporučíkem Andrlíkem se vydali tři zástupci z demonstrantů (němečtí sociální demokraté Franz Pecher, Karl Winterstein a Josef Ullmann) s požadavkem Trägerova propuštění. Československé vojsko se zbraněmi vytlačilo demonstranty až k Soudní uličce (Gerichtsgasse, přibližně 150 metrů od posádkového velitelství). Když chtěli demonstranti proniknout kupředu, vypálilo vojsko několik střel do vzduchu, čímž se dav stáhl a rozptýlil. Posádkový velitel žádosti o propuštění nejdříve odmítl, avšak z preventivních důvodů byl na přímý rozkaz okrskového velitele Träger propuštěn.

Více než 1 tisíc osob se zúčastnilo shromáždění v Horní Blatné, které proběhlo velmi klidným způsobem.⁸¹ Kronika Horní Blatné tuto událost kupodivu nijak nepřibližuje a je nutné v této souvislosti poznamenat, že tehdy vedené zápisy byly s ohledem na velikost obce velmi stručné. Pokud by zde případně nějaké nepokoje proběhly, v této kronice, v archiváliích či v periodiku Volkswille by se informace bezpochyby objevily.⁸²

⁸⁰ Vilém Slezáček (13. 5. 1873 Dědice u Třebíče – 6. 3. 1926 Plzeň) – armádní důstojník Rakousko-Uherska a Československa. Po absolvování Státního nižšího gymnasia v Třebíči (1888) vystudoval Kadetní školu pěchoty v Králově Polí (Brno, 1888–1892) a Sborovou důstojnickou školu v Praze (1902–1903). U armády začínal jako kadet a velitel pěší čtyř Pěšího pluku č. 102 (Praha), v letech 1910 až 1915 působil na Říšském ministerstvu války ve Vídni. V červenci 1915 se stal velitelem praporu Pěšího pluku č. 35 na východoevropských bojištích, později na Balkáně. Od listopadu 1918 do února 1919 byl velitelem Okrskového velitelství v Chebu, poté vojenským inspektorem v Plzni. Do hodnosti generála V. hodnostní třídy byl povýšen v prosinci 1922. Byl vyznamenán mj. Československým válečným křížem 1914–1919. Více: www.valka.cz.

⁸¹ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 84–85; VÚA Praha, fond Hlavní štáb (operační oddělení), karton 7, inv. č. 1041, sign. 21 72/1-2, události kolem demonstrací v Nejdku a v Horní Blatné dne 4. 3. 1919; ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu ..., c. d., s. 59–60, Deutschböhmen appelliert an die Welt. In: Volkswille, 5. 3. 1919, č. 53, s. 2.

⁸² Ani zpracované dějiny města Horní Blatné (NEUDERT, Albert: Bergstadt Platten. Die Stadt im Geviert, c. d.) nenabízejí pohled na dění kolem 4. března 1919 a odbívají ho jen obecnými frázemi o konaných demonstracích a o Němcích zabíjených a zraněných československými vojáky, což bylo převzato z německy psané literatury.

3. Politické stranictví, soubor politických stran a výsledky voleb s důrazem na německé etnikum Nejdecka

Stranickopolitický systém meziválečného období měl výjimečné postavení. Politické strany, jež byly základními součástmi politického systému, zasahovaly do řady nepolitických oblastí života celé společnosti. Lze zároveň podotknout, že první československá republika byla označována jako stát politických stran. Značná fragmentace politického stranictví, převzatá z doby Rakouska-Uherska, byla po první světové válce rozšířena a kopírovala vesměs izolované národní pospolitosti Čechů, Němců, Slováků a Maďarů. Pouze ojediněle se podařilo překlenout bariéru národní příslušnosti a vytvořit internacionální politickou stranu.

Právě důsledkem velké politické roztržičnosti se projevovalo štěpení společnosti na poměrně ostře vyhraněné stranictví, což v mnohých případech praxe znamenalo nemožnost prosazovat společně stanovený program. Jednotlivé sociální vrstvy společnosti (dělníci, živnostníci, zemědělci a další) měly vlastní nástroje k dosažení požadavků a zájmů, a to prostřednictvím politických stran, jež vedly navzájem konkurenční zápas o své členy a stoupence a o podíl na moci. Politické strany ovlivňovaly každodenní život občanů nejen svojí účastí ve vrcholových orgánech státu, ale též i v samosprávných celcích (obcích); k naplňování společenské role vytvářely celou řadu přidružených, zájmových, odborových a hospodářských organizací. Významná a společensky důležitá byla role stranického tisku. Sílu politických stran určovaly dva faktory – počet sympatizujících lidí (členů) a podíl na moci, přičemž politické strany zpravidla nadsazovaly vyšší počty členů, než kolik jich dosahovaly, jen aby představovaly silný prvek a protiváhu k soupeři. V této souvislosti lépe vyniknou údaje o počtu stoupců během voleb, tj. výsledky voleb, neboť jedině tak je možné zjistit politický vliv strany na společnost a politické postoje občanů.⁸³

Podle ústavy z roku 1920⁸⁴ měli v Československu (až na malé výjimky)⁸⁵ přijaté přímé, všeobecné, tajné a rovné hlasovací právo všichni občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří dosáhli příslušného věku,⁸⁶ tedy pojetí práva vysoce demokratické. Do obou komor (poslanecké sněmovny a senátu) byl uplatňován systém poměrného zastoupení s vázanými kandidátními listinami, což znamenalo, že volič odevzdal hlas nikoliv určitě osobě v nich zapsané, nýbrž politické straně. Volby se konaly na nejvyšší úrovni

⁸³ MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí ..., c. d., s. 535–544.

⁸⁴ Zákon č. 121/1920 Sb. zák. a nař., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. Znění zákona viz www.psp.cz.

⁸⁵ Zákon č. 56/1927 Sb. zák. a nař., o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva, zbavoval volebního práva všechny příslušníky branné moci včetně četnictva.

⁸⁶ Do poslanecké sněmovny se mohlo volit od 21 let věku (volitelnost od 30 let věku), do senátu od 26 let (volitelnost od 45 let věku).

do poslanecké sněmovny a senátu, na nižší úrovni do zemských, okresních a obecních zastupitelstev. Právě ve volbách do poslanecké sněmovny, které se konaly v meziválečném období celkem čtyřikrát (v letech 1920, 1925, 1929 a 1935), se zásadním způsobem uplatňovala role politických stran. Na regionální úrovni hrály důležitost obecní volby, jejichž termíny konání nebyly pro všechny obce v celém Československu jednotně stanoveny.⁸⁷

V prvních poválečných komunálních volbách v roce 1919 získala Německá sociálně demokratická strana dělnická (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei, DSAP) 78 % všech hlasů, přičemž z periodika Volkswille, v níž byly uveřejněny počty mandátů v jednotlivých obcích a městech západních Čech, vyplývá, že sociální demokracie zde měla po volbách 297 křesel (75,6 %) a ostatní německé strany 96 křesel.⁸⁸ Němečtí sociální demokraté pokračovali ve svých politických úspěších i po vzniku samostatného československého státu a tato levicová vlna byla charakteristická také pro vnitrozemské regiony Českých zemí, v nichž dominovala Československá sociálně demokratická strana dělnická se ziskem 854 607 hlasů (32,52 %). Právě němečtí sociální demokraté se stali druhou nejsilnější politickou stranou v Československu, když získali 535 892 hlasů.

Roku 1919 bylo v nejdeckém politickém okrese evidováno celkem 3168 členů strany (29 374 členů v politických okresech Jáchymov, Karlovy Vary, Kraslice, Locket, Falknov nad Ohří,⁸⁹ Teplá a Žlutice).⁹⁰

V roce 1920 obhájili němečtí sociální demokraté svoje prvenství při parlamentních volbách. Na Nejdecku obdrželi 69 % všech německých hlasů, přičemž v kraji Karlovy Vary dosáhli podstatně horšího výsledku (51,4 %), což bylo dáno i tím, že v převážně zemědělských oblastech Bochovska, Žluticka a Podbořanska, náležejících tomuto volebnímu kraji, uspěl Svaz zemědělců (Bund der Landwirte, BdL). Daleko za sociálními demokraty skončil na Nejdecku Svaz zemědělců, dále pak Německá křesťanskosociální strana (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei, DCVP) a Německá volební pospolitost (Deutsche Wahlgemeinschaft), jež zahrnovala Německou nacionální stranu (Deutsche Nationalpartei,

⁸⁷ MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí ..., c. d., s. 544–545; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích ..., c. d., s. 338–339, 376–382.

⁸⁸ MADER, Wenzl: Der rote Erzgebirgsbezirk. Die Arbeiterbewegung des Bezirkes Neudek. In: Volkswille, 26. 6. 1932, č. 150, s. 7.

⁸⁹ Nyní Sokolov.

⁹⁰ Blíže: Volkswille, 17. 2. 1920, č. 38, s. 6; KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 71–72.

DNP) a Německou nacionálněsocialistickou stranu dělnickou (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, DNSAP).⁹¹

Německá sociální demokracie čítala v roce 1932 v nejdeckém politickém okrese celkem 31 místních organizací se 2450 členy, 12 skupin malozemědělců s 500 členy, 6 dělnických tělocvičných spolků s 1000 členy a 14 skupin socialistické mládeže s 500 členy. V čele 17 obcí a měst okresu, tedy ve více než polovině míst, stáli sociální demokraté.⁹² V roce 1935 se uvádí dokonce 3375 německých sociálních demokratů.⁹³

Tabulka č. 2: Založení místních organizací Německé sociálně demokratické strany dělnické v nejdeckém politickém okrese

1885 (1887): Dělnický vzdělávací spolek (Arbeiter-Bildungsverein) Bernov a Nejdek
1889: Dělnický vzdělávací spolek Oldřichov
1891: Dělnický vzdělávací spolek Jelení a Rudné
1904: Abertamy
1905: Bernov (I, Hühnerfang), Rudné
1906: Železářny Nejdek, okresní organizace Nejdek, (1907?) Vysoká Pec
1907 (?): Oldřichov
1910: Bernov (II, Unter Bernau)
1912: Bernov (III, Ober Bernau, později označená jako Vysoká Jedle)
1919: Vysoká Jedle, Lesík, Přebuz
1920: Heřmanov
1921: Háje – Luhy
1923: Poušť
1924: Pstruží
1926: Rolava
1927: Háje, Oldřichov (znovuzaložení)
1929: Fojtov
1930: Nejdek III, Smolné Pece (jako 30. místní organizace v okrese)
1934: Černava

Poznámka k tabulce: Přehled založení jednotlivých místních organizací vychází ze stranického tisku *Volkswille* a z brožury *Heimatgeschichte von Bernau im Erzgebirge* od Antona Zettla, přičemž se ve *Volkswille* objevovalo i několik letopočtů založení najednou (vypsány jsou všechny nalezené roky). Některé místní organizace časem zanikly a později došlo k jejich znovuoobnovení. V tabulce jsou uvedeny i dělnické vzdělávací spolky, jež se staly jakýmsi předstupněm místních stranických organizací. Před rokem 1920 existovaly dále tyto místní organizace: Horní Blatná, Krásná Lípa, Milíře, Nejdek (I, II, III), Nové Hamry, Pernink, Potůčky, Pozorka, Suchá, Šindelová, Tisová a Vysoká Štola, jejichž přesné datum ustavení se nepodařilo ve *Volkswille* dohledat.

⁹¹ Podrobněji: *Volkswille*, 20. 4. 1920, č. 90, s. 1–2; 27. 4. 1920, č. 96, s. 2.

⁹² MADER, Wenzl: Der rote Erzgebirgsbezirk. Die Arbeiterbewegung des Bezirkes Neudek. In: *Volkswille*, 26. 6. 1932, č. 150, s. 7.

⁹³ SMOLČÍČ, Anton: Das rote Bollwerk. In: *Volkswille*, 7. 12. 1935, č. 284, s. 8.

Němečtí sociální demokraté se mohli s počtem členů strany a organizovaností poměřovat se svým velkým politickým rivalem – Komunistickou stranou Československa. Na stránkách sociálnědemokratického deníku *Volkswille* a komunistického periodika *Der Kämpfer* a později *Rote Fahne* probíhala v častých případech nejedna slovní přestřelka. Němečtí sociální demokraté se jistě mohli pyšnit rozsáhlostí členstva, která v kraji Karlovy Vary činila v roce 1925 celkem 14 751 členů, kteří byli soustředěni do 150 místních organizací, přičemž na nejdecký okres připadalo 1636 sociálních demokratů. Komunisté měli více než jednu desetinu celkového počtu sociálních demokratů – 1688 členů v 53 místních organizacích. O dva roky později bylo na Nejdecku zaznamenáno 25 místních organizací a 1747 sociálních demokratů.⁹⁴

Nejdecký okres byl vzhledem ke svému průmyslovému charakteru většinou dělnickým okresem. Již před 1. světovou válkou patřilo Nejdecko k regionům s velkým množstvím obyvatel v německé sociálnědemokratické straně. Typickým příkladem organizovanosti obyvatelstva v této politické straně i během první československé republiky byla bezesporu obec Bernov. V roce 1930 žilo v Bernově přes 1200 obyvatel – z toho bylo 220 členů strany, 146 členek organizace žen, 73 mládežníků, 120 malozemědělců a 344 osob bez vyznání. V obci odebíralo 82 osob periodikum *Volkswille* a 87 si jich abonovalo *Volkszeitung*.⁹⁵ V roce 1935 bylo v Bernově stranicky organizováno 268 osob, 227 žen, 67 mládežníků a 91 malozemědělců.⁹⁶

Počty osob s příslušností k politickým stranám se v některých ohledech zdají být nadnesené a se skutečností by mohly mít pramálo společného. Stranické listy otiskovaly jen to, co jim přišlo vhodné, což byl vlastně účel stranického tisku. Politický boj se vedl ve velké míře právě v periodikách, a proto obsah zpráv nemohl být kriticky zaměřován do vlastních řad, vždy jen ke straně politického soupeře. Velmi dobře to dokládají různé zprávy o počtu osob, jež začaly odebírat stranický tisk a jež vstupují do některé z politických stran. Ovšem jen pramálo, a zejména to platí pro druhou polovinu 30. let 20. století, kdy se politické poměry vyostřily, se dovídáme o organizovanosti členů, jejich celkových počtech za politické okresy a větší města, když zcela pomineme výjimky, jako tomu bylo u obce Bernov, která se stala ukázkovým příkladem panství německé sociální demokracie v jedné obci. V jistém směru v tom hrála i taktika – nenahrát protivníkovi a neodkrýt svoji možnou slabinu.

⁹⁴ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha, karton 56, sign. 954, zpráva o VI. řádné krajské konferenci VIII. kraje KSČ dne 28. března 1926, s. 19; Vom Tage. Dumme Auffschneidereien der westböhmschen Kommunisten. In: *Volkswille*, 5. 1. 1927, č. 3, s. 2; Aus der Partei. In: *Volkswille*, 8. 9. 1927, č. 211, s. 4.

⁹⁵ Wir stehen fest zur Partei! In: *Volkswille*, 15. 4. 1931, č. 88, s. 4.

⁹⁶ Rückblick und Ausblick. In: *Volkswille*, 26. 2. 1936, č. 48, s. 5.

Udržení dominantního postavení Německé sociálně demokratické strany dělnické v rámci Československa a konkrétně i v případě nejdeckého politického okresu se během 30. let 20. století stávalo nereálným cílem. Němečtí sociální demokraté, kteří vyjadřovali k nově vzniklému Československu zpočátku negativní postoje, se během 20. let stali aktivními hráči na politické scéně. Akceptování nového státního útvaru a sblížení s československou sociální demokracií vyvrcholilo v roce 1929 jejich vstupem do vlády a obsazením ministerstva sociální péče Ludwigem Czechem.⁹⁷ Od té doby a zvláště výrazně mezi lety 1935 až 1938 se stávali obhájci demokratického systému ČSR. Ovšem na druhé straně mnozí sociální demokraté podléhali falešným iluzím a nedokázali se veřejně smířit s tím, že dosavadní stranické pozice a příklon obyvatelstva především k největšímu soupeři sociálních demokratů (Sudetoněmecké straně) jim bere pevnou půdu pod nohama. Očividné to bylo při oslavách 1. máje v roce 1937 v nejdeckém politickém okrese, kdy karlovarská *Volkswille* referovala o tom, že německá sociální demokracie je nejsilnější ze stran, jak napovídal titulěk článku (*Wir sind die stärkste der Parteien!*). Sociálnědemokratického průvodu na 1. máje se v Nejdku zúčastnilo souhrnem 2700 mužů a žen, oproti tomu průvod henleinovců čítal „jen“ 1984 osob a na komunistickém shromáždění bylo přítomno přibližně 1500 osob. Průvody sociálních demokratů byly podle *Volkswille* impozantní a staly se velkými.⁹⁸ Podle *Neudeker Volksblatt*, listu inklinujícího k Sudetoněmecké straně, prošlo sice nejdeckým průvodem přes 2500 osob, ale následně na shromáždění přišlo 5 tisíc členů a příznivců henleinovců.⁹⁹ Některá pro sociální demokraty nepřijemná fakta se v novinách zkrátka neobjevovala, aby nevzbudila rozpaky, že sociální demokracie přichází o politickou moc a že ztrácí dlouho budované a často nelehko získávané pozice na celostátní i regionální úrovni.

Na scéně se kromě německé sociální demokracie nacházela již uváděná internacionální Komunistická strana Československa (KSČ), vzniklá v roce 1921 oddělením od sociální demokracie a na Nejdecku relativně silně zastoupená.

⁹⁷ Ludwig Czech (14. 2. 1870 Lvov – 20. 8. 1942 Terezín) – německý politik v Československu. Povoláním advokát. Od 90. let 19. století byl činný v rakouské sociální demokracii. V letech 1921 až 1938 zastával funkci předsedy Německé sociálně demokratické strany dělnické v Československu. V letech 1920–1938 zasedal jako poslanec v Národním shromáždění. Stal se třikrát ministrem – ministrem sociální péče (1929–1934), ministrem veřejných prací (1934–1935) a ministrem zdravotnictví a tělesné výchovy (1935–1938).

⁹⁸ Bezirk Neudek: *Wir sind die stärkste der Parteien!* In: *Volkswille*, 4. 5. 1937, č. 102, s. 4.

⁹⁹ Der 1. Mai in Neudek: *SdP Aufmarsch wie noch nie!* In: *Neudeker Volksblatt*, 8. 5. 1937, č. 19, s. 3.

Tabulka č. 3: Základní údaje o základních organizacích KSČ v soudním okrese Nejdek¹⁰⁰

Základní organizace	Rok založení	Počet členů		Předseda	
		při založení	v roce 1938	první	poslední
Bernov	1926 (1926)	12 (22)	30	Löffler Hermann	Seifert Johann
Černava	1921	12	21	Lill Karl	Fischer Karl
Chaloupky	1923 (1925)	16 (32)	22	Pilz Hermann	Lorenz Josef
Jelení	1926 (1925)	6 (23)	9	Pilz Ernst	Eltner Hermann
Krásná Lípa	1925 ¹⁰¹	15	15	Nepita Arthur	Nepita Arthur
(Lesík)	(1926)	(8)	?	?	?
Milíře	1926 (1926)	12 (32)	11	Sattler Karl	Lehrer Josef
Nejdek	1922	30	47	Schreiber Ernst	Haschberger Robert
Nové Hamry	1932 ¹⁰²	10	14	Seifert Ludwig	Seifert Ludwig
Nový Fojtov	1921	15	8	Till Josef	Bauer Alfred
Oldřichov	1928	8	10	Uhl	Fladerer Ernst
Pozorka	1923	25	18	Fink Julius	Fink Julius
Přebuz	1925 (1925)	15 (43)	30	Lauber Erich	Nier Franz
Ptačí	1924 ¹⁰³	13	20	Gareis Ottomar	Kohl Reinhold
Rudné	1923 (1925)	30 (48)	65	Wohner Karl	Götz Johann
Smolné Pece	1921	32	52	Eschka Hermann	Kraus Alfred
Suchá	1921	39	18	Kriegelstein Ant.	Pecher A.
Šindelová	1925	10	10	?	Kriegelstein Karl
Vysoká Pec	1925–1926 (1925)	8 (28)	10	Sättler Johann	Sättler Johann
Tisová	1923	59 (54)	67	Schreiber Josef	Hönl Johann
NWK Nejdek	1923	113	52	Kraus Karl	Schwab Johann
Papírna Nejdek	1926	9	12	Hirschmann Alf.	Herold Wenzel
Železářny Nejdek	1926	38	–	Ebert Rudolf	Richter Josef
Celkem		527 (659)	541		

Poznámka k tabulce: Je zajímavé, že podle Maxe Hannawalda dosahují některé základní organizace vždy většího počtu členů (kromě Tisové) než u Rudolfa Eberta. Další vybrané základní organizace či jednotlivé obce byly u Maxe Hannawalda uváděny, ovšem bez jakýchkoliv konkrétních hodnot. U obou někdejších místních komunistických funkcionářů se jednalo o údaje, jež byly publikovány s delším časovým odstupem, a je proto pravděpodobná hodnotová odchylka u obou pamětníků. Vzhledem k tomu, že Max Hannawald zastával v polovině 20. let 20. století funkci předsedy Okresního výboru KSČ Nejdek, přikláněl bych se k jeho záznamům vztahujícím se k zakládání komunistických

¹⁰⁰ Přehled je sestaven podle údajů Rudolfa Eberta, předsedy Okresního výboru KSČ v Nejdku v letech 1929–1938. Viz Základní údaje o základních organizacích KSČ v bývalém soudním okrese Nejdek. In: 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 122. Údaje uvedené v závorkách vycházejí z dopisu Maxe Hannawalda o dějinách KSČ na Nejdecku v letech 1920–1945, adresovaném Krajskému výboru KSČ v Karlových Varech z 12. 2. 1960 (archiv autora).

¹⁰¹ V Krásné Lípě byla místní organizace znovuzaložena na jaře 1932, kdy čítala celkem 33 členů, z toho 10 mládežníků. Der Kämpfer, 1. 5. 1932, č. 103, s. 7.

¹⁰² Místní organizace vznikla už o rok dříve. Blíže: Der Kämpfer, 1. 9. 1931, č. 22, s. 4.

¹⁰³ Místní organizace byla založena nejspíše až v lednu 1929. Blíže: Der Kämpfer, 26. 1. 1929, č. 22, s. 8. V tomto článku se zároveň hovoří o tom, že v této obci ještě nikdy nevznikla.

základních organizací, neboť Rudolf Ebert předsedal okresní organizaci až v letech 1929–1938 a spíše si mohl pamatovat pozdější vývoj. I tak jsou počty členů KSČ při založení základních organizací podle Maxe Hannawalda o více než 130 osob vyšší a jistě by se mohly pohybovat za celý nejdecký soudní okres odhadem mezi hodnotami 850 až 900 osob, a to s ohledem na masovost komunistické strany v první polovině 20. let.

V politickém okrese Nejdek dále existovaly základní organizace v Abertamech (založena nejpozději v roce 1925),¹⁰⁴ v Perninku (1921), Horní Blatné, Hřebečné, Potůčkách a Stráni (osada obce Potůčky). V roce založení čítala základní organizace v Abertamech celkem 8 členů a v Perninku 30 členů.¹⁰⁵

Uvedená tabulka, co se týče počtu členů, by tak nemohla odrážet celorepublikový vývoj v tom smyslu, že při zakládání organizací komunistické strany by počet členů byl obdobný jako na sklonku 30. let. Skupina komunistů, jež se oddělila od sociální demokracie, sice ve 20. letech zaznamenala rozšíření členské základny, ovšem později a zejména po tzv. bolševizaci strany v roce 1929 část komunistů stranu opustila. Již v roce 1921, tedy v roce založení Komunistické strany Československa, vznikly v nejdeckém soudním okrese hned čtyři základní organizace (Černava, Nový Fojtov, Smolné Pece a Suchá), jež existovaly bez přerušení až do roku 1938 a z nichž právě dvě (v Novém Fojtově a Smolných Pecích) se nacházely v jedné obci – Fojtově, kde si držela strana v meziválečném období prakticky stále silné postavení.

První statistická čísla o počtu členů a orgánech německé sekce komunistické strany v regionu pocházejí ze začátku ledna 1922, kdy bylo v nejdeckém politickém okrese evidováno neuvěřitelných 1676 členů a 20 základních organizací (sic!).¹⁰⁶ Zatímco v roce 1925 bylo v politickém okrese Nejdek zaznamenáno 281 členů (240 mužů a 41 žen), 161 organizovaných osob v Rudých odborech a 124 členů Komunistického svazu mládeže Československa (mládežníků), o rok později už to bylo 615 členů (506 mužů a 109 žen) ve 3 závodních a 18 místních organizacích a 214 členů Komunistického svazu mládeže¹⁰⁷ a roku 1928 šlo o 289 mladých komunistů ve 13 organizacích (údaje o zastoupení členů KSČ nebyly zjištěny).¹⁰⁸

¹⁰⁴ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha, karton 56, sign. 954, zpráva o VI. řádné krajské konferenci VIII. kraje KSČ dne 28. března 1926, s. 18.

¹⁰⁵ Tamtéž; SCHÜTZ, Josef: Celý život věrní komunismu. In: Vám, kteří přicházíte. Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku. 1. díl, c. d., s. 117.

¹⁰⁶ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha, karton 62, sign. 1010, souhrnný přehled krajských organizací německé sekce KSČ v okresech, místech a odborech, s. 5.

¹⁰⁷ Podle stavu k 1. březnu 1927. Mládežníků bylo souhrnem 516 a jednalo se o největší počet mezi okresy Karlovy Vary, Kraslice, Loket, Nejdek a Falknov nad Ohří.

¹⁰⁸ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha, karton 18, sign. 190, zpráva o VII. řádné krajské konferenci VIII. kraje KSČ dne 20. března 1927 v Karlových Varech, s. 5, 12; tamtéž, karton 56, sign. 954, zpráva o VI. řádné krajské konferenci VIII. kraje KSČ dne 28. března 1926, s. 15, 18, 19; fond Sbirka –

Výkyvy v počtu organizovaných komunistů a neobyčejně vysoké hodnoty stavu členstva po roce 1921 lze spatřovat ve značném příklonu sociálních demokratů ke komunistům a zvláště v německém prostředí nabyt tento proces na rozsáhlosti. Na celorepublikové úrovni se uvádí odhadem hodnota 400 tisíc členů¹⁰⁹ strany na sklonku roku 1921, kdy tehdy dosáhla část německé sekce (kraje Ústí nad Labem, Podmokly, Brno, Cheb – Aš, Varnsdorf, Králíky, Karlovy Vary a Stříbro) přibližně 116 tisíc členů,¹¹⁰ což by mohlo v konečných výsledcích s ostatními kraji¹¹¹ být uváděných 400 tisíc členů.

Silné pozice si komunisté vydobili ve Fojtově (měli značnou převahu zejména v částech Smolné Pece a Nový Fojtov), dále pak v Perninku, Rudném a Tisové.¹¹² Příčinu toho, proč se zrovna v těchto obcích ustavovaly tak silné základní organizace komunistické strany, lze vysvětlit tím, že řada dělníků pracovala v nejdeckých železárnách (platí to zejména pro Tisovou a Rudné) a v kaolinových dolech v Božičanech (Fojtov). Ostatně loketský politický okres, kam patřila i obec Božičany, se vyznačoval silnou voličskou základnou komunistické strany. Pernink představuje výjimku, neboť zde nevládly vzhledem ke geografické poloze obce podmínky pro zemědělství a tím pádem neměl Svaz zemědělců předpoklady být vedoucí stranou. Německá křesťanskosociální strana lidová neměla rovněž v Perninku dostatek voličů, zato však sociální demokracie byla až do roku 1938 určujícím faktorem zdejší komunální politiky. Komunisté nacházeli své příznivce u dělnických profesí, jako byli rukavičkáři a lesní dělníci.¹¹³

Sudetoněmecká vlastenecká fronta (Sudetendeutsche Heimatsfront, SHF) – posléze Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei, SdP), v jejíž čele stál Konrad Henlein,¹¹⁴

Organizace mládeže, karton 39, sign. 504, zpráva o řádné krajské konferenci Komunistického svazu mládeže, konané v sobotu 8. a v neděli 9. prosince 1928, s. 9.

¹⁰⁹ KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 147.

¹¹⁰ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha, karton 62, sign. 1010, souhrnný přehled krajských organizací německé sekce KSČ v okresech, místech a odborech, s. 2, 5.

¹¹¹ Český Krumlov, Šumperk, Nový Jičín, Praha, Liberec, Šternberk, Teplice – Žatec, Trutnov a Opava.

¹¹² Uváděné příklady obcí se vztahují k volebním výsledkům z období 1925–1931. Viz Volkswille, 26. 11. 1925, č. 273, s. 4; 18. 10. 1927, č. 245, s. 4; 22. 11. 1929, č. 272, s. 4; 28. 9. 1931, č. 225, s. 3–4.

¹¹³ Profese jednotlivých osob byly zjišťovány např. podle kandidátních listin pro komunální volby v roce 1923. Více: SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 46, inv. č. 226, sign. II/10, kandidátní listiny politických stran pro komunální volby 1923.

¹¹⁴ Konrad Henlein (6. 5. 1898 Vratislavice nad Nisou, nyní součást Liberce – 10. 5. 1945 Plzeň) – německý politik v Československu. Absolvoval obchodní akademii v Jablonci nad Nisou, kde v letech 1919 až 1925 pracoval jako bankovní úředník. Od mládí působil v sudetoněmeckém turnerském hnutí, roku 1925 se stal turnerským učitelem tělocviku v Aši a v roce 1931 byl zvolen předsedou Německého tělocvičného svazu (Deutscher Turnverband), přičemž měl značný vliv zejména mezi mládeží. Od roku 1929 byl předním členem nacionalistického spolku Kameradschaftsbund, vycházejícího z myšlenek rakouského konzervativního filozofa, sociologa a ekonoma s radikálními antiliberálními a antisocialistickými názory Othmara Spanna. V říjnu 1933 založil Konrad Henlein Sudetoněmeckou vlasteneckou frontu (Sudetendeutsche Heimatfront), kterou vedl a kterou před parlamentními volbami v roce 1935 přeměnil v Sudetoněmeckou stranu, v jejímž čele stál až do podzimu 1938. V letech 1935 až 1938 bylo poslancem Národního shromáždění. Zpočátku projevoval loajalitu

održela ve volbách do poslanecké sněmovny v květnu 1935 nejvíce hlasů (více než 1,249 milionu hlasů) a 44 mandátů (o jeden méně než čeští agráři).¹¹⁵ Nejen na celostátní úrovni (v poslanecké sněmovně i v senátu), ale také na regionální úrovni a konkrétně na Nejdecku začala strana dostávat stále větší prostor, až po komunálních volbách v roce 1938 převzala zcela veškeré rozhodování ve směřování jednotlivých obcí a měst. Její členská základna byla složena většinou z někdejších členů Německé nacionální strany a Německé nacionálně socialistické dělnické strany. DNP a DNSAP dosahovaly určitého vlivu v Nejdce a Abertamech.

Svaz zemědělců, navazující na činnost Německé agrární strany (Deutsche Agrarpartei), vzniklé na začátku 20. století, se v regionu příliš neetabloval. Výjimky tvoří pouze některé obce agrárního charakteru v jižní části okresu (např. Fojtov, Hradecká a Milíře).

Němečtí křesťanští sociálové neměli v okrese silné zastoupení vyjma Horní Blatné, Jelení, Přebuzi a Rolavy.

Tyto posledně dvě zmiňované aktivistické strany postupně vyklízely své pozice, v březnu 1938 ukončily svoji činnost a jejich podstatná část členské základny přešla k SdP.¹¹⁶

vůči Československu (za požadavek správní decentralizace a posílení samosprávy pro Němce v pohraničí), později však důrazněji prosazoval separatistický program tzv. autonomie Sudet a v intencích politiky Adolfa Hitlera se podílel na rozbití Československa. Po odtržení českého pohraničí se stal říšským komisařem pro sudetoněmecká území, poslancem říšského sněmu a župním vedoucím NSDAP. Od 16. 3. do 15. 4. 1939 vedl civilní správu v protektorátu Čechy a Morava. Posléze až do května 1945 zastával funkci místodržitele v Říšské župě Sudety se sídlem v Liberci, zároveň byl župním vedoucím NSDAP a Gruppenführerem, poté Obergruppenführerem SS. V květnu 1945 se dostal do amerického zajetí, kde spáchal sebevraždu.

¹¹⁵ KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý ..., c.d., s. 496.

¹¹⁶ K jednotlivým politickým stranám podrobněji: BROKLOVÁ, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran ..., c. d.; KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d.; TÝŽ: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý ..., c. d.; TÝŽ: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí ..., c. d.; MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí ..., c. d.

Tabulka č. 4: Volby do poslanecké sněmovny v roce 1925 ve volebním kraji Karlovy Vary s podílem hlasů pro DSAP a KSČ¹¹⁷

Politický okres	Soudní okres	Počet hlasů					Podíl DSAP a KSČ v %
		abs.	z toho DSAP		z toho KSČ		
			abs.	v %	abs.	v %	
Aš	Aš	22 326	6530	29,2	4234	19,0	48,2
Falknov nad Ohří	Falknov nad Ohří	29 921	7256	24,3	2148	7,2	31,5
Cheb	Cheb	23 940	5639	23,6	766	3,2	26,8
	Vildštejn	11 453	3568	31,2	644	5,6	36,8
Jáchymov	Jáchymov	9925	2841	28,6	869	8,8	37,4
Kadaň	Doupov	3768	379	10,1	78	2,1	12,2
	Kadaň	18 644	1987	10,7	3561	19,1	29,8
Karlovy Vary	Karlovy Vary	44 308	18 800	42,4	2124	4,8	47,2
Kraslice	Kraslice	19 773	7360	37,2	2630	13,3	50,5
Loket	Loket	20 404	8426	41,3	3195	15,7	57,0
Mariánské Lázně	Lázně Kynžvart	8046	1695	21,1	252	3,1	24,2
Nejdek	Horní Blatná	5356	2098	39,2	586	10,9	50,1
	Nejdek	13 262	6119	46,1	2273	17,1	63,2
Podbořany	Jesenice	8357	1220	14,6	193	2,3	16,9
	Podbořany	14 371	2170	15,1	1919	13,4	28,5
Přísečnice	Přísečnice	5836	814	13,9	757	13,0	26,9
	Vejprty	8789	2199	25,0	869	9,9	34,9
Teplá	Bečov nad Teplou	8044	2716	33,8	88	1,1	34,9
Žlutice	Bochov	6868	1537	22,4	60	0,9	23,3
	Žlutice	7705	772	10,0	99	1,3	11,3
Celkem		291 096	84 126	28,9	27 345	9,4	38,3

Z uvedené tabulky je patrné, že nejvíce hlasů bylo odevzdáno německé sociální demokracii a komunistické straně v soudních okresech Nejdek, Loket, Kraslice a Horní Blatná. Pokud přepočítáme výsledky na politické okresy, jednoznačně v rámci volebního kraje Karlovy Vary se umístil na prvním místě politický okres Nejdek (přes 59,4 % odevzdaných hlasů). Zároveň v těchto čtyřech soudních okresech bylo procentuální zastoupení DSAP a KSČ nejvyšší v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

¹¹⁷ Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1920–2006. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946 (www.czso.cz).

Tabulka č. 5: Volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 ve volebním kraji Karlovy Vary s podílem hlasů pro DSAP a KSČ¹¹⁸

Politický okres	Soudní okres	Počet hlasů					Podíl DSAP a KSČ v %
		abs.	z toho DSAP		z toho KSČ		
			abs.	v %	abs.	v %	
Aš	Aš	24 544	7726	31,5	4399	17,9	49,4
Falknov nad Ohří	Falknov nad Ohří	32 119	11 326	35,3	6094	19,0	54,3
Cheb	Cheb	24 799	8124	32,8	829	3,3	36,1
	Vildštejn	12 263	4021	32,8	1340	10,9	43,7
Jáchymov	Jáchymov	10 064	3725	37,0	1164	11,6	48,6
Kadaň	Dourov	3762	534	14,2	106	2,8	17,0
	Kadaň	19 292	2648	13,7	4758	24,7	38,4
Karlovy Vary	Karlovy Vary	48 877	23 064	47,2	2416	4,9	52,1
Kraslice	Kraslice	21 655	8827	40,8	3220	14,9	55,7
Loket	Loket	21 858	10 159	46,5	3823	17,5	64,0
Mariánské Lázně	Lázně Kynžvart	8354	2606	31,2	502	6,0	37,2
Nejdek	Horní Blatná	5818	2445	42,0	805	13,8	55,8
	Nejdek	14 304	7381	51,6	2545	17,8	69,4
Podbořany	Jesenice	8764	1374	15,7	409	4,7	20,4
	Podbořany	14 859	2205	14,8	2553	17,2	32,0
Přísečnice	Přísečnice	6232	1196	19,2	906	14,5	33,7
	Vejprty	9642	2908	30,2	1059	11,0	41,2
Teplá	Bečov nad Teplou	8199	3276	40,0	216	2,6	42,6
Žlutice	Bochov	6819	1878	27,5	66	1,0	28,5
	Žlutice	7662	1060	13,8	167	2,2	16,0
Celkem		309 886	106 483	34,4	37 377	12,1	46,5

Německá sociální demokracie společně s komunistickou stranou si ve volbách udržela výsadní postavení v soudních okresech Nejdek, Loket, Horní Blatná a Kraslice, tedy ve stejných okresech, jako tomu bylo v roce 1925. V celém politickém okrese Nejdek bylo zaznamenáno bezmála 65,5 % hlasů oběma stranám. Dalšími soudními okresy, v nichž měly obě strany nejvyšší podíly, byly: Žacléř (55,9 %), Falknov nad Ohří (54,3 %), Hartmanice (53,9 %) a Benešov nad Ploučnicí (52,6 %).

¹¹⁸ Tamtéž.

Tabulka č. 6: Volby do poslanecké sněmovny v roce 1935 ve volebním kraji Karlovy Vary s podílem hlasů pro DSAP a KSČ¹¹⁹

Politický okres	Soudní okres	Počet hlasů				Podíl DSAP a KSČ v %	
		abs.	z toho DSAP		z toho KSČ		
			abs.	v %	abs.		v %
Aš	Aš	28 195	3852	13,7	3266	11,6	25,3
Falknov nad Ohří	Falknov nad Ohří	36 051	6359	17,6	1345	3,7	21,3
Cheb	Cheb	29 051	3594	12,4	601	2,1	14,5
	Vildštejn	13 928	1914	13,7	590	4,2	17,9
Jáchymov	Jáchymov	10 927	1649	15,1	499	4,6	19,7
Kadaň	Doupov	4013	96	2,4	8	0,2	2,6
	Kadaň	20 850	1442	6,9	1833	8,8	15,7
Karlovy Vary	Karlovy Vary	57 506	12 748	22,2	1693	2,9	25,1
Kraslice	Kraslice	24 052	5734	23,8	2339	9,7	33,5
Loket	Loket	24 040	6206	25,8	1974	8,2	34,0
Mariánské Lázně	Lázně Kynžvart	9425	534	5,7	133	1,4	7,1
Nejdek	Horní Blatná	6879	1827	26,6	688	10,0	36,6
	Nejdek	16041	5136	32,0	2149	13,4	45,4
Podbořany	Jesenice	9608	574	6,0	163	1,7	7,7
	Podbořany	16 267	1459	9,0	1159	7,1	16,1
Přísečnice	Přísečnice	6984	476	6,8	570	8,2	15,0
	Vejprty	11 061	1089	9,8	1533	13,9	23,7
Teplá	Bečov nad Teplou	9130	1478	16,2	42	0,5	16,7
Žlutice	Bochov	7372	572	7,8	30	0,4	8,2
	Žlutice	8440	376	4,5	23	0,3	4,8
Celkem		349 820	57 115	16,3	20 638	5,9	22,2

V politickém okrese Nejdek volilo komunisty a německé sociální demokraty téměř 42,8 % voličů. Nejvyšší podíl DSAP a KSČ byl v soudních okresech Nejdek, Horní Blatná, Loket, Kraslice a dále Žacléř (38,9 %), Nové Město pod Smrkem a Vrbno (po 32,1 %).

¹¹⁹ Tamtéž.

Tabulka č. 7: Soudní okresy s nejlepším procentuálním výsledkem DSAP a KSČ ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1935¹²⁰

DSAP	KSČ
Žacléř (32,1)	Nové Město pod Smrkem (23,7)
Nejdek (32,0)	Chrastava (19,7)
Vrbno ¹²¹ (30,8)	Cvikov (17,1)
Hora Svatého Šebestiána (26,7)	Frýdlant (15,6)
Horní Blatná (26,6)	Vejprty (13,9)
Benešov nad Ploučnicí (26,2)	Nejdek (13,4)
Loket (25,8)	Tanvald (12,7)
Staré Město (25,2)	Aš (11,6)
Hartmanice (24,4)	Visenberk ¹²² (10,9)
Hora Svaté Kateřiny (23,9)	Liberec (10,7)

Tabulka č. 8: Soudní okresy s nejslabším procentuálním výsledkem SdP ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1935¹²³

Soudní okres	Hlasy v %
Staré Město	38,6
Visenberk	39,1
Dvorce	42,7
Libavá	45,0
Nejdek	46,5
Nové Město pod Smrkem	47,1
Hostinné	49,6
Benešov nad Ploučnicí	50,1
Broumov	52,0
Horní Blatná	52,7

V celorepublikovém srovnání se sociální demokracie umístila na předních místech v soudních okresech Nejdek a Horní Blatná (Nejdek skončil na druhém místě těsně za Žaclěrem, Horní Blatná byla na páté příčce). Komunistická strana dosahovala nejlepších výsledků v soudních okresech severních Čech (Nové Město pod Smrkem, Chrastava), nicméně i Nejdek se svým šestým místem zcela nepochybně patřil k baštám radikální levice. Na druhé straně politického spektra provázela Sudetoněmeckou stranu nejmenší procentuální úspěch na severní Moravě a posléze v několika okresech západních, severních a východních Čech. Právě na severní Moravě se o přízeň voličů podělily zde neuváděné strany německých agrárníků a křesťanských sociálů.

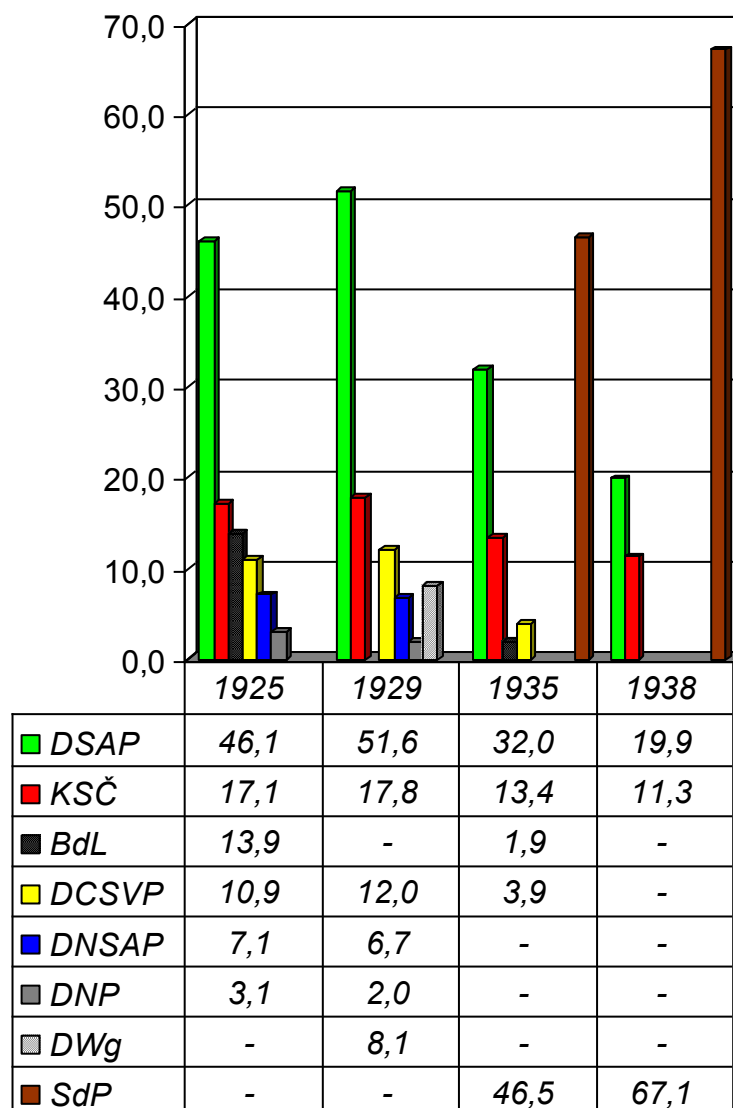
¹²⁰ Tamtéž. Jde pouze o soudní okresy s velkou převahou obyvatel německé národnosti podle sčítání lidu, uskutečněném v roce 1930 (nad 70 %).

¹²¹ Nyní Vrbno pod Pradědem.

¹²² Nyní Loučná nad Desnou.

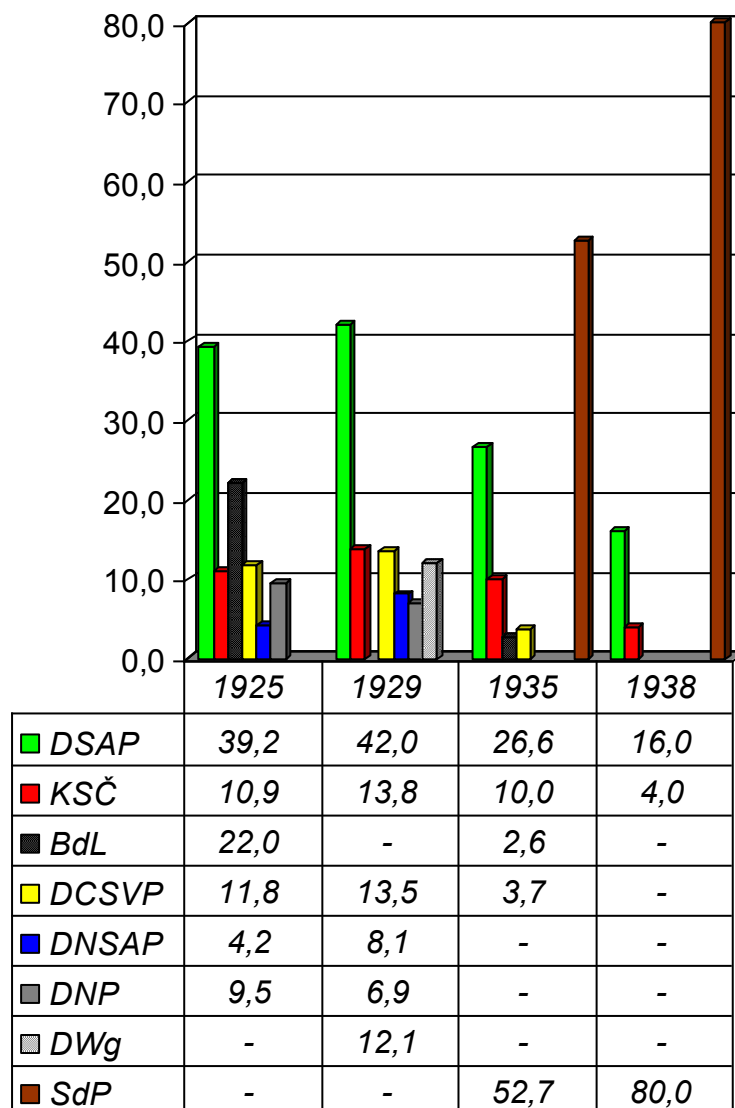
¹²³ Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1920–2006. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946 (www.czso.cz) – pouze soudní okresy s ryze obyvatelstvem německé národnosti podle sčítání lidu, uskutečněném v roce 1930 (nad 90 %).

Graf č. 1: Volby v nejdeckém soudním okrese v letech 1925–1938¹²⁴

¹²⁴ Tamtéž.

Graf č. 2: Volby v hornoblatenském soudním okrese v letech 1925–1938¹²⁵

Výsledky voleb v soudním okresech Nejdek a Horní Blatná v letech 1925 až 1938 přibližují rozdělení hlasů podle procent. Německá sociální demokracie, komunistická strana a křesťanskosociální strana zažívaly nejpříznivější období na sklonku 20. let, zatímco němečtí agráři zažívali (v roce 1929 ve volebním bloku DWg) propad počtu obdržených hlasů. Zcela zásadní zlom přišel ve volbách v roce 1935, kdy Sudetoněmecká strana získala hlasy někdejších nacionálních stran a dále většinu hlasů DCVP a BdL tak, že obě strany se staly fakticky bezvýznamnými. SdP zaznamenala až neskutečné sympatie v podobě množství hlasů, a to na úkor komunistů a zejména sociálních demokratů.

¹²⁵ Tamtéž.

Tabulka č. 9: Volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v nejdeckém politickém okrese¹²⁶

Obec	ČOS	ČSSD	ČSNS	KPŽS	KSC		DSAP		BdL + DGP		DCVP		DNSAP		DNP		AV
	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.
Abertamy	2	-	2	4	157	11,6	585	43,5	118	8,8	129	9,6	179	13,3	149	11,1	20
Bernov	-	-	-	-	80	10,9	633	86,0	15	2,0	4	0,6	2	0,3	1	0,1	1
Černava	-	-	-	-	171	62,6	36	13,2	40	14,7	10	3,7	8	2,9	-	-	8
Fojtov	1	-	-	-	305	57,4	92	17,3	96	18,1	26	4,9	6	1,1	3	0,6	2
Heřmanov	-	-	-	-	16	15,2	32	30,5	46	43,8	3	2,9	7	6,7	1	0,9	-
Horní Blatná	10	-	15	-	71	5,6	548	43,0	148	11,6	280	22,0	49	3,9	116	9,1	36
Hradecká	-	-	-	-	5	4,2	16	13,7	91	77,1	1	0,8	4	3,4	1	0,8	-
Hřebečná	1	3	1	-	123	19,6	230	36,6	161	25,6	31	4,9	46	7,3	27	4,3	5
Chaloupky	-	-	-	-	70	30,8	93	41,0	5	2,2	56	24,7	3	1,3	-	-	-
Jelení	2	1	42	-	104	21,1	169	34,2	25	5,1	138	27,9	6	1,2	7	1,4	-
Krásná Lípa	-	-	2	-	71	16,9	196	46,5	44	10,4	90	21,4	10	2,4	8	1,9	-
Lesík	-	-	-	-	18	8,1	152	68,2	43	19,3	4	1,8	3	1,3	3	1,3	-
Lužec	-	-	-	-	16	25,0	9	14,1	34	53,1	3	4,7	2	3,1	-	-	-
Milíře	1	-	-	-	72	14,7	226	46,2	99	20,3	44	9,0	43	8,8	1	0,2	3
Nejdek	33	14	68	-	440	9,0	2606	53,2	130	2,7	660	13,5	713	14,6	217	4,4	12
Nové Hamry	1	-	6	-	53	5,1	576	55,7	165	16,0	174	16,8	45	4,3	15	1,4	-
Oldřichov	-	-	-	-	56	21,7	145	56,2	40	15,5	6	2,3	9	3,5	1	0,4	1
Pernink	13	6	9	2	370	23,9	523	33,9	111	7,2	268	17,3	180	11,7	53	3,4	10
Potučky	37	6	18	-	77	9,8	408	51,8	144	18,3	50	6,3	6	0,8	40	5,1	2
Poušť	2	-	-	-	4	3,6	47	41,9	57	50,9	1	0,9	1	0,9	-	-	-
Pozorka	1	-	5	-	61	19,7	206	66,7	19	6,2	15	4,9	1	0,3	-	-	1
Přebuz	4	1	10	-	182	24,4	284	38,0	14	1,9	229	30,7	3	0,4	15	2,0	5
Pstruží	3	-	1	-	7	2,9	151	63,2	22	9,2	28	11,7	13	5,4	14	5,9	-
Ptačí	-	-	1	-	49	22,9	141	65,9	5	2,3	14	6,5	1	0,5	1	0,5	2
Rolava	4	-	10	-	26	5,1	278	55,2	6	1,2	164	32,5	12	2,4	4	0,8	-

¹²⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 94; Die Wahl im Kreise Karlsbad. In: Volkswille, 30. 10. 1929, č. 252, s. 4; Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1920–2006. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946 (www.czso.cz).

Obec	ČOS	ČSSD	ČSNS	KPŽS	KSC		DSAP		BdL + DGP		DCVP		DNSAP		DNP		AV
	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.
Rudné	-	-	8	-	319	38,1	441	52,6	29	3,5	26	3,1	12	1,4	3	0,4	-
Suchá	-	1	2	-	142	35,0	194	47,8	56	13,8	1	0,2	9	2,2	-	-	1
Šindelová	-	-	1	-	78	19,7	233	59,0	5	1,3	32	8,1	37	9,4	9	2,3	-
Tisová	-	-	2	-	124	33,7	202	54,9	30	8,2	3	0,8	7	1,9	-	-	-
Vysoká Pec	-	-	-	-	63	14,7	313	73,3	30	7,0	11	2,6	8	1,9	2	0,5	-
Vysoká Štola	-	-	-	-	20	17,2	61	52,6	35	30,2	-	-	-	-	-	-	-
Nezjištěno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Celkem	115	32	203	6	3350	16,7	9826	48,8	1863	9,3	2501	12,4	1425	7,1	691	3,4	110

Tabulka č. 10: Volby do poslanecké sněmovny v roce 1935 v nejdeckém politickém okrese¹²⁷

Obec	RSVML	NSj	ČSSD	ČSNS	ČSL	ČŽSS	KSC		DSAP		BdL		DCVP		SdP		HSD	KKS
	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	abs.
Abertamy	2	2	5	4	1	-	192	11,5	533	31,9	26	1,6	41	2,5	848	50,7	6	11
Bernov	2	-	-	-	-	-	97	12,2	582	73,3	4	0,5	5	0,6	103	13,0	1	-
Černava	1	1	1	-	-	-	152	45,5	48	14,4	19	5,7	1	0,3	111	33,2	-	-
Fojtov	2	-	2	-	-	-	222	36,9	53	8,8	14	2,3	-	-	307	51,0	1	1
Heřmanov	-	1	-	-	-	-	-	-	32	38,1	13	15,5	-	-	38	45,2	-	-
Horní Blatná	15	-	11	21	-	1	42	2,9	424	29,5	58	4,0	97	6,7	739	51,4	10	21
Hradecká	1	1	-	-	-	-	-	-	17	14,1	26	21,5	-	-	76	62,8	-	-
Hřebečná	2	5	2	4	-	1	106	14,3	124	16,8	44	5,9	10	1,4	435	58,9	5	1
Chaloupky	-	-	-	-	-	-	72	29,8	75	31,0	1	0,4	19	7,8	74	30,6	-	1
Jelení	21	3	-	5	-	1	46	9,1	97	19,2	6	1,2	41	8,1	280	55,4	4	1
Krásná Lípa	1	1	1	4	-	-	49	11,7	174	41,6	9	2,2	71	17,0	104	24,9	2	2
Lesík	-	-	-	-	-	-	7	3,3	105	49,8	14	6,6	-	-	85	40,3	-	-
Lužec	-	-	-	-	-	-	7	9,9	7	9,9	15	21,1	-	-	42	59,1	-	-
Milíře	1	-	2	-	1	-	44	8,7	218	43,0	24	4,7	24	4,7	190	37,5	2	1
Nejdek	12	22	37	63	1	4	345	6,1	1855	32,9	11	0,2	189	3,4	3054	54,2	22	15
Nové Hamry	5	5	2	9	-	-	113	8,9	395	31,2	51	4,0	63	5,0	618	48,7	7	-
Oldřichov	-	-	-	-	-	-	34	12,4	82	29,8	13	4,7	2	0,7	142	51,6	1	1
Pernink	4	22	2	12	4	3	311	16,3	452	23,8	19	1,0	98	5,1	958	50,4	13	4
Potůčky	68	4	1	20	2	4	27	3,1	245	28,5	30	3,5	5	0,6	448	52,1	2	4
Poušť	1	-	-	-	-	-	1	0,9	37	34,0	23	21,1	-	-	47	43,1	-	-
Pozorka	-	1	2	4	-	-	82	21,2	113	29,3	5	1,3	9	2,3	169	43,8	1	-
Přebuz	1	3	2	2	-	-	99	12,4	93	11,6	-	-	128	16,0	467	58,4	3	1
Pstruží	1	-	-	1	-	-	10	3,7	49	18,3	-	-	6	2,2	198	73,9	-	3
Ptačí	1	2	-	-	-	-	100	46,7	69	32,2	-	-	1	0,5	40	18,7	1	-
Rolava	1	3	1	4	-	-	6	1,1	41	7,7	1	0,2	41	7,7	433	81,2	2	-

¹²⁷ Parlamentswahlen 1935. Bezirk Neudek. In: Volkswille, 4. 6. 1935, č. 130, s. 5; Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1935 ..., c. d., s. 22–25; Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1920–2006. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946 (www.czso.cz).

Obec	RSVML	NSj	ČSSD	ČSNS	ČSL	ČŽSS	KSC		DSAP		BdL		DCVP		SdP		HSD	KKS
	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	abs.
Rudné	23	-	-	-	-	1	279	30,7	255	28,1	2	0,2	7	0,8	341	37,5	1	-
Suchá	-	4	1	7	-	-	128	21,3	176	29,2	27	4,5	-	-	254	42,2	4	1
Šindelová	-	-	-	1	-	-	36	10,2	183	51,8	1	0,3	20	5,7	110	31,1	-	2
Tisová	1	2	2	3	-	-	158	33,9	143	30,7	10	2,2	2	0,4	145	31,1	-	-
Vysoká Pec	3	-	2	-	1	-	57	12,2	251	53,5	9	1,9	4	0,9	142	30,3	-	-
Vysoká Štola	-	-	-	-	-	-	15	10,8	35	25,2	2	1,4	1	0,7	86	61,9	-	-
Celkem	169	82	76	164	10	15	2837	12,4	6963	30,4	477	2,1	885	3,9	11 084	48,4	88	70

Tabulka č. 11: Komunální volby v nejdeckém politickém okrese v letech 1929/1934 a 1937/1938 (v závorkách je uveden počet mandátů)¹²⁸

Obec	Ostatní strany	SdP		DSAP			KSČ			Češi		
	1931	1938		1931	1938		1931	1938		1931	1938	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Abertamy (9. 12. 1934)	777 DVg (14)	-	-	593 (11)	-	-	248 (5)	-	-	-	-	-
Bernov	-	271 (6)	34,3	689 (16)	398 (9)	50,3	93 (2)	122 (3)	15,4	-	-	-
Černava (9. 12. 1934)	46 FWg (2)	-	-	108 (5)	-	-	171 (8)	-	-	-	-	-
Fojtov	102 BdL (3)	427 (11)	62,6	96 (3)	41 (1)	6,0	400 (12)	214 (6)	31,4	-	-	-
Heřmanov	56? BdL (5)	120 (9)	100	44? (4)	-	-	-	-	-	-	-	-
Horní Blatná	669 VBP (16) 149 DNSAP (3)	1246 (24)	80,0	499 (11)	249 (5)	16,0	-	63 (1)	4,0	-	-	-
Hradecká	108? BdL (11)	126 (12)	100	11? (1)	-	-	-	-	-	-	-	-
Hřebečná (8. 5. 1932)	280 BdL+DGP (8) 166 Nez (3) 112 DNSAP (3)	-	-	-	-	-	150 (4)	-	-	-	-	-
Chaloupky	65? DCVP (3?)	126 (7)	55,8	77 (5?)	44 (2)	19,2	74 (4?)	56 (3)	24,8	-	-	-
Jelení (14. 4. 1929)	101 DCVP (3) 63 DGP (2)	431 (12)	80,9	223 (7)	64* ¹ (2)	12,0* ¹	73 (2)	-	-	34 (1)	38 (1)	7,1
Krásná Lípa	128 DWg (5)	279 (10)	63,4	185 (7)	111 (4)	25,2	90 (3)	50 (1)	11,4	-	-	-
Lesík	62 BdL (3)	202 (10)	81,1	168 (9)	47 (2)	18,9	-	-	-	-	-	-
Lužec	73 DWg (11)	61 (9)	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Milíře	147 BdL (4) 64 DNSAP (2) 40 KB (1)	373 (11)	73,9	171 (6)	91 (3)	18,0	75 (2)	41 (1)	8,1	-	-	-

¹²⁸ NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha (dodatky), karton 18, inv. č. 29, výsledky obecních a parlamentních voleb v jednotlivých obcích v letech 1931–1938 se seznamy příslušníků SdP zvolených v roce 1938 za členy obecních zastupitelstev, náhradníky a členy obecních komisí, zde jednotlivá hlášení okresního vedení SdP Nejdek; Volkswille, 28. 9. 1931, č. 225, s. 4; Das hungernde Erzgebirge wählt kommunistisch. In: Der Kämpfer, 28. 9. 1931, č. 46, s. 4; Die Gemeindewahlen im Bezirke Neudek. In: Neudeker Anzeiger, 18. 6. 1938, č. 25, s. 3; Wahlergebnisse im Bezirke Neudek. In: Deutscher Volksbote, 3. 10. 1931, č. 39, s. 5 (zdroj pouze výběrem).

Obec	Ostatní strany	SdP		DSAP			KSČ			Češi		
	1931	1938		1931	1938		1931	1938		1931	1938	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Nejdek	1331 DNSAP (8) 1021 DAG (7)	4086 (25)	69,9	2286 (16)	1261 (8)	21,5	652 (4)	317 (2)	5,4	167 (1)	190 (1)	3,2
Nové Hamry	206 DNSAP (4) 187 BdL (4) 178 DCVP (4)	-	-	468 (10)	-	-	95 (2)	-	-	-	-	-
Oldřichov	63 BdL (3)	230 (10)	78,5	145 (6)	42 (1)	14,3	64 (3)	21 (1)	7,2	-	-	-
Pernink (8. 5. 1932)	387 DNSAP (7) 338 Bü (6)	-	-	532 (10)	-	-	414 (7)	-	-	-	-	-
Potůčky (8. 5. 1932)	123 BdL (4) 100 MSP (3) 84 DGP (2)	-	-	389 (11)	-	-	63 (2)	-	-	71 (2)	-	-
Poušť	59 BdL (5)	86 (8)	81,1	45 (4)	20 (1)	18,9	-	-	-	-	-	-
Pozorka	50 BdL (2)	263 (9)	62,5	172 (6)	84 (3)	19,9	178 (7)	74 (3)	17,6	-	-	-
Přebuz	404 Bü (10)	-	-	134 (3)	-	-	204 (5)	-	-	-	-	-
Pstruží (1932 či 1933)	60? DNP (3?) 34? DNSAP (2?)	-	-	150? (7?)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ptačí	-	80 (4)	37,2	132? (7?)	35 (2)	16,3	82? (5?)	100 (6)	46,5	-	-	-
Rolava	179 ChWg (6) 162 DNSAP (6) 48 DWg (2)	560 (18)	100	128 (4)	-	-	-	-	-	-	-	-
Rudné	-	449 (9)	50,8	409 (9)	210 (4)	23,8	417 (9)	224 (5)	25,4	-	-	-
Suchá	54 BdL (2) 52 DNSAP (1)	380 (9)	61,5	243 (8)	102 (3)	16,5	122 (4)	136 (3)	22,0	-	-	-
Šindelová (20. 10. 1929)	69 Bü (3)	-	-	260 (10)	-	-	66 (2)	-	-	-	-	-
Tisová	60 BdL (2)	210 (7)	45,7	182 (7)	100 (3)	21,8	173 (6)	149 (5)	32,5	-	-	-
Vysoká Pec	68 DWg (2)	-	-	312 (10)	-	-	84 (3)	-	-	-	-	-
Vysoká Štola	48 BdL (5)	146 (12)	100	62 (7)	-	-	-	-	-	-	-	-

	Ostatní strany	SdP		DSAP			KSC			Češi		
	1931	1938		1931	1938		1931	1938		1931	1938	
	abs.	abs.	v %	abs. (%)	abs.	v %	abs. (%)	abs.	v %	abs. (%)	abs.	v %
Celkem	2497 DNSAP (36) – 11,5 % 1119 BdL (53) – 5,1 % 1021 DAG (7) – 4,7 % 811 Bü (19) – 3,7 % 777 DVg (14) – 3,5 % 669 VBP (16) – 3,1 % 344 DCVP (10) – 1,6 % 317 DWg (20) – 1,5 % 280 BdL+DGP (8) – 1,3 % 179 ChWg (6) – 0,8 % 166 Nez (3) – 0,8 % 147 DGP (4) – 0,7 % 100 MSP (3) – 0,5 % 60 DNP (3) – 0,3 % 46 FWg (2) – 0,2 % 40 KB (1) – 0,2 %	10 152 (232)	68,4	8913 (220) 41,0 %	2899 (55)	19,5	3988 (101) 18,3 %	1567 (40)	10,6	272 (4) 1,2 %	228 (2)	1,5

*¹ V roce 1938 byla v obci společná kandidátka DSAP a KSC. Celkový výsledek je započítán DSAP, neboť ta získala v předchozích volbách větší počet hlasů než KSC.

V obcích Pstruží, Ptačí a zčásti také Chaloupky nebyly počty hlasů a mandátů z obecních voleb, konaných v roce 1931, resp. v letech 1932 nebo 1933 dohledány, hodnoty jsou tak pouze odhadnuty.

U obcí Heřmanov a Hradecká nebyly zjištěny počty hlasů z obecních voleb 1931, jejich přibližné hodnoty byly dopočítány na základě počtu mandátů.

Tabulka č. 12: Výsledky komunálních voleb v nejdeckém politickém okrese v roce 1938 (v závorkách je uveden počet mandátů)¹²⁹

Obec	SdP		DSAP		KSC		Češi	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
Bernov	271 (6)	34,3	398 (9)	50,3	122 (3)	15,4	-	-
Fojtov	427 (11)	62,6	41 (1)	6,0	214 (6)	31,4	-	-
Heřmanov	120 (9)	100	-	-	-	-	-	-
Horní Blatná	1246 (24)	80,0	249 (5)	16,0	63 (1)	4,0	-	-
Hradecká	126 (12)	100	-	-	-	-	-	-
Chaloupky	126 (7)	55,8	44 (2)	19,4	56 (3)	24,8	-	-
Jelení	461 (12)	81,9	64 (2)	11,4	-	-	38 (1)	6,7
Krásná Lípa	279 (10)	63,4	111 (4)	25,2	50 (1)	11,4	-	-
Lesík	202 (10)	81,1	47 (2)	18,9	-	-	-	-
Lužec	61 (9)	100	-	-	-	-	-	-
Milíře	373 (11)	73,9	91 (3)	18,0	41 (1)	8,1	-	-
Nejdek	4086 (25)	69,9	1261 (8)	21,5	317 (2)	5,4	190 (1)	3,2
Oldřichov	230 (10)	78,5	42 (1)	14,3	21 (1)	7,2	-	-
Poušť	86 (8)	81,1	20 (1)	18,9	-	-	-	-
Pozorka	263 (9)	62,5	84 (3)	19,9	74 (3)	17,6	-	-
Ptačí	80 (4)	37,2	35 (2)	16,3	100 (6)	46,5	-	-
Rolava	560 (18)	100	-	-	-	-	-	-
Rudné	449 (9)	50,8	210 (4)	23,8	224 (5)	25,4	-	-
Suchá	380 (9)	61,5	102 (3)	16,5	136 (3)	22,0	-	-
Tisová	210 (7)	45,7	100 (3)	21,8	149 (5)	32,5	-	-
Vysoká Štola	146 (12)	100	-	-	-	-	-	-
Celkem	10 182 (232)	68,5	2899 (53)	19,5	1567 (40)	10,5	228 (2)	1,5

V roce 1929 dominovali komunisté v obcích Černava a Fojtov, v nichž získali nadpoloviční většinu. Relativně silné zastoupení měla KSC dále v Rudném, Suché a Tisové. Sociální demokracie, která parlamentní volby v roce 1929 na Nejdecku vyhrála, měla největší převahu v Bernově, Lesíku a Vysoké Peci. Svaz zemědělců spojený s Německou živnostenskou stranou se prosadil v ryze zemědělských oblastech (Hradecká a Poušť), zato křesťanskosociální strana bodovala zejména v severní části okresu Nejdek (Chaloupky, Jelení, Přebuz a Rolava). Obě nacionální strany (DNP a DNSAP) sice nedokázaly dosáhnout ani na 20 % hlasů, přesto největší úspěchy byly zaznamenány v Abertamech, Horní Blatné, Nejdku a Perninku.

¹²⁹ NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha (dodatky), karton 18, inv. č. 29, jednotlivá hlášení místních skupin SdP okresu Nejdek o výsledcích obecních a parlamentních voleb v letech 1931–1938 se seznamy příslušníků SdP zvolených v roce 1938 za členy obecních zastupitelstev, náhradníky a členy obecních komisí; tamtéž, karton 5, inv. č. 16, seznamy obcí, v nichž se konaly obecní volby po roce 1931 – hlášení okresního vedení SdP o konání voleb v okrese Nejdek, Horní Blatná a Vejprty, nedatováno; Deutsche Tages-Zeitung, 24. 5. 1938, č. 121, s. 2.

V Jelení byla ustavena společná kandidátka DSAP a KSC, celkový výsledek připočítán k DSAP (ta získala v roce 1935 více hlasů než KSC).

V roce 1935 obdrželi nadpoloviční většinu němečtí sociální demokraté v obcích Bernov, Šindelová a Vysoká Pec, v Lesíku neměli k 50 % všech hlasů daleko. Komunisté si udrželi silné pozice v Černavě, Fojtově, Ptačí a Tisové. Nově etablovaná Sudetoněmecká strana se stala nejsilnější politickou stranou v Hradecké, Pstruží, Rolavě a Vysoké Štole, zato v Bernově, Krásné Lípě a Ptačí se museli henleinovci spokojit s drtivou porážkou – zde nedosáhli ani 25 %.

Ztráty sociální demokracie a komunistů na Nejdecku (případně v Nejdku samotném) nebyly ovšem v průběhu 30. let tak markantní jako v jiných regionech. O tom svědčí i výsledky komunálních voleb, konané 22. a 29. května a 12. června 1938.¹³⁰

Pro Sudetoněmeckou stranu znamenaly volby bezpochyby vítězství na plné čáře (89,57 % všech německých hlasů).¹³¹ Strana dokázala v nemalé míře zúročit masovou propagandu a brutální nátlak, jež vyvíjela na německé spoluobčany: „*Volební heslo henleinovců nezní: Volte SdP! Volte Konrada Henleina! Nýbrž: Jsi Němec, nebo nejsi? Projev se, jsi-li Němec. (...) Nepřihlásíš-li se k SdP, vyřazuješ se dobrovolně z německého národa.*“¹³²

Ovšem Nejdecko jako typicky německý politický okres s nepatrným množstvím obyvatelstva české národnosti¹³³ se pravidlu zisku „90 %“ hlasů zcela vymykalo – na SdP zde připadalo 69,4 % všech německých hlasů. Část Čechů, kteří nemohli volit v místě bydliště kandidátku české volební skupiny, dali hlas jedné z ostatních stran (v celkovém výsledku to u nich znamenalo nepatrný početní nárůst v řádu maximálně několika desetin procenta), eventuálně se voleb nezúčastnili. Ve velkém měřítku byly v menších obcích prosazeny jednotné kandidátky SdP – na Nejdecku se jednalo o obce Heřmanov, Hradecká, Lužec, Rolava a Vysoká Štola, což zaujímá 23,8 % z celkového počtu obcí. Ostatní, jež se hodlali aktivním způsobem zapojit do politického života, byli jiného názoru a smýšlení, se vesměs zalekli, neboť si byli vědomi eventuálního uplatňování totalitních metod ze strany henleinovců, s nimiž se dennodenně setkávali, byli s nimi zaměstnáni ve stejných provozech či je v některých případech s nimi dokonce pojily i příbuzenské vztahy.

¹³⁰ Viz tabulka č. 12.

¹³¹ KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí ..., c. d., s. 530.

¹³² MAJEWSKI, Piotr Maciej: Sudetští Němci ..., c. d., s. 356.

¹³³ Na základě sčítání obyvatelstva v prosinci 1930 žilo v politickém okrese Nejdek celkem 37 682 obyvatel, z toho k německé národnosti se hlásilo 98,4 %, Češi představovali podíl 1,6 %. Viz Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, c. d., s. XXII. Do roku 1938 se počet Čechů na Nejdecku ještě navýšil, mohlo jít odhadem o 700 až 800 osob, přičemž celkový počet obyvatel okresu převýšil hodnotu 39 tisíc (Češi tak tehdy tvořili v okrese maximálně 2 % veškerého obyvatelstva). Viz Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

V čele nejdecké kandidátky¹³⁴ sociálních demokratů stál dlouholetý odborář Hermann Ficker¹³⁵, následovaný starostou Karlem Wintersteinem¹³⁶, stranickým funkcionářem Antonem Smolčicem¹³⁷ a přadlákem NWK Nejdek¹³⁸ Franzem Möcklem.¹³⁹ Jinak na kandidátce převažovaly dělnické profese (76 %) – jednalo se hlavně o pracovníky obou největších nejdeckých továren (NWK a železáren), zbytek zaujímal úředníci, mistři, ženy v domácnosti a příslušníci ostatních povolání včetně drobných živnostníků.

Pouze desetičlennou ryze „dělnickou“ kandidátku představili komunisté, vedl ji strojník Max Hannawald.¹⁴⁰

¹³⁴ Všechny zmiňované kandidátní listiny jsou umístěny: SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 375–377.

¹³⁵ Hermann Ficker (10. 11. 1893 Pastviny u Aše – 14. 1. 1970 Göggingen u Augsburgu, NSR) – člen obecní rady v Pastvinách 1923–1931, jednatel Unie textilních zaměstnanců (1929–1938) a zástupce nejdeckého starosty (1933–1938). Za druhé světové války žil v exilu ve Velké Británii, kde se v roce 1944 stal dokonce předsedou místní organizace Národní unie barvířů, běličů a textilních dělníků, mimoto pracoval také jako zástupce Sudetoněmecké exilové organizace textilních dělníků. Od roku 1948 žil až do své smrti v Göggingenu (nyní součást Augsburgu), kde vykonával funkci městského radního (1955–1960), krajského radního pro Augsburg a předsedu Krajské organizace SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, česky Sociálnědemokratická strana Německa) Augsburg. Byl spoluzakladatelem Seliger-Gemeinde. Více: BÖHM, Walter: In memoriam Hermann Ficker. Neudeker Heimatbrief, 15. 3. 1970, č. 175, s. 12; KÜRBIŠCH, Friedrich W.: Chronik der sudetendeutschen Sozialdemokratie 1863–1938, Stuttgart 1982, s. 96.

¹³⁶ Karl Winterstein (21. 11. 1878 Vysoká Pec u Nejdku – 1. 12. 1968 Gersthofen u Augsburgu, NSR) – již v 19 letech se stal vedoucím Dělnického vzdělávacího spolku Nejdek. V letech 1918–1938 předseda okresní stranické organizace Nejdek, 1918–1938 radní města Nejdku, v letech 1918–1931 druhý zástupce starosty, 1931–1938 starosta města. V roce 1939 byl několik měsíců vězněn v Praze-Pankráci, Karlových Varech a Drážďanech. Po dobrovolném odchodu z Nejdku v říjnu 1946 žil v Gersthofenu poblíž německého Augsburgu. Více: WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Reg.-Bez. Eger. Band 2 (N–Z). Bayreuth 1987, s. 318; HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 9 (Neudek), složka č. 21–22.

¹³⁷ Anton Smolčić (10. 4. 1903 Kynšperk nad Ohří – 18. 7. 1976 Edmonton, Kanada) – stranický sekretář v Jáchymově (poté v Nejdku), v Nejdku bydlel od roku 1934, kde byl okresním sekretářem DSAP, místopředsedou Dělnického tělocvičného a sportovního svazu (ATUS) a předsedou Místní skupiny Republikánské obrany. V roce 1938 emigroval do Kanady. Viz KÜRBIŠCH, Friedrich W.: Chronik der sudetendeutschen ..., c. d., s. 118; NA Praha, fond Policejní ředitelství Praha II (prezidium), karton 1340, sign. 42/S-49/176, posudek politické činnosti Antonína Smolčice vypracovaný Státní policejní expositurou v Nejdku, Policejnímu ředitelství v Praze z 5. 1. 1938.

¹³⁸ Neudeker Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei, Nejdecká česárna vlny a přádelna česané příze, jeden z největších výrobců vlny ve střední Evropě.

¹³⁹ Franz Möckl (25. 12. 1896 Nejdek – 4. 11. 1971 Saskatchewan, Kanada) – dlouholetý funkcionář a odborář, předseda DSAP Nejdek (1919–1938), člen celorepublikového předsednictva DSAP (1935–1938), předseda závodního výboru NWK Nejdek (1923–1938), od roku 1938 v emigraci (Velká Británie, Kanada). Viz KÜRBIŠCH, Friedrich W.: Chronik der sudetendeutschen ..., c. d., s. 74, 81, 110.

¹⁴⁰ Max Hannawald (15. 12. 1888 Nejdek – 13. 2. 1961 Ludwigslust, NDR) – od roku 1904 sociální demokrat, spoluzakladatel a zapisovatel Rakouského svazu volnomyšlenkářů (1906–1907), v letech 1918–1923 pobýval na území Německa, člen Komunistické strany Německa (1920–1923). V roce 1923 se vrátil zpátky do Nejdku, předseda Místní skupiny KSČ Nejdek (1923–1925), politický vedoucí KSČ okresu Nejdek, radní a zástupce starosty města Nejdku (vše 1925–1931). V polovině 20. let působil také jako předseda Okresního výboru KSČ Nejdek. V letech 1932 a 1933 žil v Sovětském svazu (Bobrik Damskoj), v letech 1934–1938 byl předsedou Rudé pomoci a Rudých odborů pro okres Nejdek. V prosinci 1938 zatčen poblíž Sádku u Žatce, v letech 1939–1945 vězněn v koncentračních táborech Dachau, Buchenwald a Ravensbrück, od května do prosince 1945 tajemník antifašistického výboru v Nejdku, v letech 1946–1961 funkcionář SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, česky Jednotná socialistická strana Německa) v Ludwigslustu (NDR). Oceněn řadou vyznamenání, např. medailí za boj proti fašismu, a to ministerským předsedou Ottou Grotewohlem (1958). Také příbuzní Maxe Hannawalda se aktivně zapojovali do politické činnosti za KSČ – manželka Marie (1902–1987) byla členkou strany, nevlastní dcera Elisabeth (1923–2009) se angažovala v Komunistickém svazu mládeže

Kandidátní listina henleinovců byla pestře složena z různých povolání – od dělníků přes obchodníky až po učitele a úředníky. Henleinovci vsadili na známé tváře, reprezentované pozdějším starostou Antonem Menigatem¹⁴¹ či knihařem a okresním vedoucím SdP Franzem Rennerem.¹⁴²

Sudetoněmecká strana získala v politickém okrese Nejdek celkem 68,5 % hlasů, sociální demokraté 19,5 %, komunisté 10,5 % a česká volební skupina (kandidující pouze v okresním městě a v Jelení) souhrnem 1,5 %. Jestliže srovnáme jednotlivé obce a města, pak dojdeme k dalším překvapivým zjištěním. Těžko bychom hledali jinou obec, než jakou byl Bernov, jenž se mohl pyšnit vítězstvím sociálních demokratů (50,3 % hlasů), což představovalo zisk 9 mandátů.¹⁴³ Komunisté obsadili 3 mandáty (při výsledku 15,4 %). Drtivou porážkou zaznamenala SdP (34,3 %) s 6 mandáty. Starostou byl již po šesté zvolen Karl Pilz (DSAP). Jistě není náhodou, že zrovna v Bernově zaznamenali sociální demokraté takový úspěch – tradice stranické organizovanosti sahající od roku 1905 a výrazné osobnosti v zastupitelstvu obce tomu jistě nahrávalo. Např. v roce 1924 bylo v Bernově z celkového počtu 1200 obyvatel evidováno 245 členů německé sociální demokracie (z toho 100 žen), 155 mládežníků (členů Svazu sociálnědemokratické dělnické mládeže pro německá území Československé republiky), 37 členů Svazu malozemědělců, 174 osob bez vyznání a 81 odběratelů stranického tisku *Volkswille*, *Sozialdemokrat* a *Kampf*.¹⁴⁴

(Komsomol), nevlastní švagr (Anton Glöckner) se stal v roce 1938 nakrátko starostou obce Rudné. Blíže: Osobní spisy Maxe Hannawalda (životopisy, dotazník, novinové výstřižky atd.) zapůjčeny ze soukromé sbírky.

¹⁴¹ Anton Menigat (24. 3. 1896 Tisová u Tachova – 8. 5. 1977 Holzkirchen, NSR) byl původním povoláním zámečnick, ve 30. letech se stal vedoucím Místní skupiny SdP v Nejdku. V letech 1937 a 1938 byl zapleten do protistátní akce, v níž předával do Saska různé zprávy o hospodářských poměrech v pohraničí (podle úředních záznamů šlo o úmyslně zkreslené a nepravdivé údaje) výměnou za potravinové a oděvní dárky. Zastával funkci starosty města Nejdku od října 1938 do května 1945, kdy byl zatčen. SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 455–456; e-mailová zpráva Erwina Kammerera, adresovaná Pavlu Andršovi, 14. 6. 2009.

¹⁴² Franz Renner (20. 8. 1901 Nejdek – ?) – okresní vedoucí SdP Nejdek a kandidát ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1935. Ve 30. letech byl několikrát soudně předveden ve věci porušení spolkového zákona, napomáhání k překračování hranic a pro styk s organizací NSDAP v Německu včetně podpory podvrtných snah namířených proti ústavnosti Československa. V těchto soudních případech bylo stíhání zastaveno, přerušeno, případně došlo při rozsudku k jeho osvobození. Po roce 1945 byl na základě dekretu presidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, odsouzen ke 12 letům vězení, které si odseděl ve valtické věznici. SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 177, složka Tk 1399/36; SOA v Litoměřicích, fond NSDAP – župní vedení Liberec, karton 133, inv. č. 80, seznamy zatčených členů SdP a SFK, zde osobní spis Franze Rennera; ABS Praha, fond Ústředna Státní bezpečnosti, karton 411, sign. 305-411-4, seznam odsouzených s německou státní příslušností, kteří si odpykávají trest v trestním ústavě ve Valdicích a na P. Ú. z 29. 2. 1952; NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha, karton 24, inv. č. 11, seznam kandidátů VII. volebního kraje pro volby do poslanecké sněmovny v roce 1935.

¹⁴³ Bernov si držel prvenství podílu sociálnědemokratických hlasů v severozápadních Čechách. Viz *Volkswille*, 19. 6. 1938, č. 143, s. 4.

¹⁴⁴ Ze sociálnědemokratického prostředí Bernova pocházející občané se po odsunu prosadili v Augsburgu a jeho okolí na různých stranických postech SPD – např. Otto Fink (20. 4. 1917 Rudné – 26. 6. 1981 Ansbach, NSR), dlouholetý krajský a okresní jednatel SPD, krajský předseda SPD, městský a okresní radní v Ansbachu, člen bavorského zemského sněmu; Erich Sandner (28. 9. 1925 Vysoká Pec u Nejdku – 14. 1. 2015 Augsburg, SRN) –

Dalšími lokalitami, v nichž SdP neuspěla, se staly Ptačí, Rudné a Tisová, v nichž disponovala polovinou všech hlasů, případně méně. V Ptačí a v Rudném se komunisté mohli pyšnit svými zástupci na místě nejvyšším (Karl Lorenz a Anton Glöckner¹⁴⁵).

Pro henleinovce znamenaly volby na Nejdecku bezesporu výhru, ovšem nikoliv tak drtivou, jakou si přáli a představovali. V každém případě očekávali od volebního výsledku rozhodně více – i v souvislosti s výrazným nárůstem členstva. Zatímco v nejdeckém okrese bylo evidováno v prosinci 1936 souhrnem 34 místních skupin s 4907 členy SdP, o rok později bylo napočítáno již 35 místních skupin a 6749 členů. Mezi únorem a červnem 1938 činil nárůst v soudním okrese Nejdek 190,7 % (z 4903 na 9352 osob), ovšem u Horní Blatné šlo dokonce o 243,1 % (z 1855 na 4510 osob), což lze vysvětlit i vstupem většiny někdejších členů BdL a DCVP. Počet místních skupin se ustálil na Nejdecku v počtu třiceti šesti. Ve volebním kraji Karlovy Vary bylo zaznamenáno zvýšení počtu členů o 201,1 % (z 122 398 na 246 176 osob).¹⁴⁶

V 10 obcích nejdeckého politického okresu (Abertamy, Černava, Hřebečná, Nové Hamry, Pernink, Potůčky, Přebuz, Pstruží, Šindelová a Vysoká Pec) se komunální volby v roce 1938 nekonaly. Relativně dobré výchozí pozice měl v roce 1938 antifašistický blok

dlouholetý radní Göggingu a Augsburgu (po začlenění), druhý starosta Göggingu, zemský předseda Seliger-Gemeinde, člen Sudetoněmecké rady, nositel ceny Wenzela Jaksche a řádu za zásluhy Spolkové republiky Německo; Herbert Götz (20. 1. 1939 Bernov) – radní města Göggingu, dlouholetý odborářský funkcionář, předseda Pracovního společenství spolků v Augsburgu-Göggingu, držitel řádu za zásluhy Spolkové republiky Německo. Více: SANDNER, Erich: Otto Fink zum Gedenken. In: Neudeker Heimatbrief, 1981, č. 266, s. 9; SANDNER, Erich: Exkurs: Sudetendeutsche Wurzeln. In: Den Saal schmückte die Büste Lassalles... 100 Jahre Sozialdemokratie in Göggingen 1903 bis 2003. Zugleich eine Betrachtung des Wirkens der örtlichen Arbeiterwohlfahrt. Mit einem Beitrag von Erich Sandner über die Geschichte der Neudeker Sozialdemokraten. Heinz Münzenrieder (Hrsg.), Augsburg-Göggingen 2003, s. 68–69. Rückschau auf 50 Jahre Seliger-Gemeinde. Gesinnungsgemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten. München 2001, s. 120; GÖTZ, Herbert – HOLEČEK, Miroslav – ANDRŠ, Pavel: Za Erichem Sandnerem. In: Nejdecké listy, 2015, č. 3, s. 12; BACHSTEIN, Martin K.: Erich Sandner ist gestorben. In: Die Brücke. Mitteilungsblatt der Gesinnungsgemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten, 10. 3. 2015, č. 43, s. 4–5; SCHILLER, Mathias. Ehrung für Vorstandmitglied Herbert Götz: „Nicht nur reden, sondern handeln.“ In: Prisma, prosinec 2005, č. 3, s. 4–5 (k dispozici na internetové stránce www.znkr.cz); Volkswille, 2. 7. 1924, č. 153, s. 4.

¹⁴⁵ Anton Glöckner (18. 2. 1900 Rudné – 1986 Gera?, NDR) – regionální komunistický funkcionář. Původním povoláním zedník. V letech 1925 až 1938 byl členem KSČ. Po komunálních volbách v roce 1938 se nakrátko stal starostou obce Rudné. Aktivně se bránil při pokusu o puč henleinovců na podzim 1938 v této obci. Podařilo se mu dostat do uprchlického tábora v Herálci u Humpolce, odkud emigroval do Velké Británie (Leicester a Birmingham), kde žil do roku 1945, kdy se navrátil do Československa. V roce 1946 jsem se rozhodl odejít do sovětské okupační zóny Německa a žil v Köthenu a Geře. Jeho ostatky se nacházejí na hřbitově v Leinefelde-Worbis (Durynsko). Blíže: Informace k osobě Antona Glöcknera pocházejí: Osobní spisy Maxe Hannawalda (soukromá sbírka); SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika oddaných osob Okresního úřadu Nejdek (osoby bez vyznání), svazek III (1929–1934), sign. 4, folio 117; GLÖCKNER, Anton: Krví jsem platil ústupky fašismu. In: Vám, kteří přicházíte. Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku. 1. díl, c. d., s. 171–185; <https://cs.billiongraves.com/grave/Anton-Gl%C3%B6ckner/11408457#/>.

¹⁴⁶ NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha, karton 24, inv. č. 11, početní stavy členů SdP, přehled vystupujících členů SdP, zde přehledy o počtu členů a místních skupin v okresech volebního kraje Karlovy Vary za roky 1936–1938.

v Abertamech, Černavě, Perninku, Šindelové a Vysoké Peci, ovšem naskytá se otázka, jakého volebního úspěchu by nyní ve skutečnosti dosáhl.

Jak by v nich mohly výsledky dopadnout, přibližuje následující tabulka, jež zahrnuje též místa, v nichž volby proběhly. Výpočet byl založen na vývoji obecních a parlamentních voleb v letech 1927 až 1934 (kandidující politické strany, počet hlasů a mandátů, počet voličů v souvislosti s přírůstkem či úbytkem obyvatel v obcích) a odhadu výsledku v roce 1938. Výsledky voleb u všech politických stran mohou být přibližně o 3 % jiné, než se tak mohlo stát při skutečných volbách, nicméně i díky této prognóze byly získány u politických stran a uskupení výpočty, jež se od celkových výsledků za politický okres Nejdek odlišují od 0,1 do 1 %.

Tabulka č. 13: Ideální model výsledků komunálních voleb ve všech obcích Nejdecka v roce 1938 (v závorkách je uveden počet mandátů)¹⁴⁷

Obec	SdP		DSAP		KSC		Češi	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
Abertamy	1082 (19)	64,4	468 (9)	27,8	131 (2)	7,8	-	-
Bernov	271 (6)	34,3	398 (9)	50,3	122 (3)	15,4	-	-
Černava	199 (9)	59,2	24 (1)	7,2	113 (5)	33,6	-	-
Fojtov	427 (11)	62,6	41 (1)	6,0	214 (6)	31,4	-	-
Heřmanov	120 (9)	100	-	-	-	-	-	-
Horní Blatná	1246 (24)	80,0	249 (5)	16,0	63 (1)	4,0	-	-
Hradecká	126 (12)	100	-	-	-	-	-	-
Hřebečná	585 (14)	77,9	92 (2)	12,2	74 (2)	9,9	-	-
Chaloupky	126 (7)	55,8	44 (2)	19,4	56 (3)	24,8	-	-
Jelení	461 (12)	81,9	64 (2)	11,4	-	-	38 (1)	6,7
Krásná Lípa	279 (10)	63,4	111 (4)	25,2	50 (1)	11,4	-	-
Lesík	202 (10)	81,1	47 (2)	18,9	-	-	-	-
Lužec	61 (9)	100	-	-	-	-	-	-
Milíře	373 (11)	73,9	91 (3)	18,0	41 (1)	8,1	-	-
Nejdek	4086 (25)	69,9	1261 (8)	21,5	317 (2)	5,4	190 (1)	3,2
Nové Hamry	908 (16)	66,7	323 (6)	23,7	131 (2)	9,6	-	-
Oldřichov	230 (10)	78,5	42 (1)	14,3	21 (1)	7,2	-	-
Pernink	1510 (22)	71,4	388 (5)	18,4	216 (3)	10,2	-	-
Potůčky	685 (18)	77,7	96 (3)	10,9	-	-	100 (3)	11,4
Poušť	86 (8)	81,1	20 (1)	18,9	-	-	-	-
Pozorka	263 (9)	62,5	84 (3)	19,9	74 (3)	17,6	-	-
Přebuz	755 (17)	92,6	60 (1)	7,4	-	-	-	-
Pstruží	283 (12)	100	-	-	-	-	-	-
Ptačí	80 (4)	37,2	35 (2)	16,3	100 (6)	46,5	-	-
Rolava	560 (18)	100	-	-	-	-	-	-
Rudné	449 (9)	50,8	210 (4)	23,8	224 (5)	25,4	-	-
Suchá	380 (9)	61,5	102 (3)	16,5	136 (3)	22,0	-	-
Šindelová	210 (9)	60,0	140 (6)	40,0	-	-	-	-
Tisová	210 (7)	45,7	100 (3)	21,8	149 (5)	32,5	-	-
Vysoká Pec	247 (8)	52,3	193 (6)	40,9	32 (1)	6,8	-	-
Vysoká Štola	146 (12)	100	-	-	-	-	-	-
Celkem	16 616 (376)	69,5	4683 (92)	19,6	2264 (55)	9,5	328 (5)	1,4

Tabulka ideálního modelu výsledků komunálních voleb na Nejdecku v roce 1938 předpokládá volbu ve všech obcích. Výsledky za jednotlivé obce byly dosaženy složitými výpočty, kdy byl nejprve určen počet veškerých hlasů (přímá úměra k předchozím volbám, konaných od roku 1929) s ohledem na růst počtu obyvatel obce podle sčítání obyvatelstva a všeobecné zvyšování počtu voličů. Dbalo se též na vývoj počtu získaných hlasů a mandátů od roku 1929, přičemž hlasy českých stran byly vzaty u komunálních voleb v roce 1938 jen

¹⁴⁷ V Jelení byla ustavena společná kandidátka DSAP a KSC, celkový výsledek připočítán k DSAP (ta získala v roce 1935 více hlasů než KSC).

v Potůčkách, u ostatních obcí nebyly přiřazeny k žádnému jinému politickému uskupení (tvořily zanedbatelné množství). Počty mandátů ve všech obcích zůstaly v letech 1929 až 1938 nezměněny, a to kromě obce Lužec, kde se volby v roce 1938 konaly (počet se snížil z 11 osob na devět). Není vyloučeno, že by určité malé množství Čechů volilo komunistickou stranu jak na úrovni voleb do poslanecké sněmovny, tak i voleb obecních. Česká menšina však dávala hlas při volbách do poslanecké sněmovny především některé ryze české politické straně – sociální charakter zdejších Čechů jistě nenasvědčoval tomu, že by její volební náklonnost směřovala k internacionální KSČ. Ta hrála stěžejní roli u Němců dělnického původu. České dělnictvo ji, troufám si tvrdit, volilo jen ve výjimečných případech a spíše sahalo k české sociální demokracii či národním socialistům. Hlasy zaniklých politických stran (Svaz zemědělců, Německá křesťanskosociální strana lidová aj.) byly automaticky započítány k Sudetoněmecké straně. Je pravidlem, že pokud jakákoliv politická strana neměla v obci dostatek hlasů ve volbách před rokem 1938, nedošlo zároveň k utvoření samostatné kandidátní listiny, což se stalo např. u KSČ v Potůčkách či Šindelové.

Do ideálního modelu nebyla dále promítnuta momentální situace spojená s mobilizací, kdy někteří z nich se zrovna nacházeli na hranicích, případně z důvodu nemožnosti ustavit kandidátku německé sociální demokracie nebo KSČ v obci by jedinci vhodili od urny neplatný hlasovací lístek či by se voleb ani nezúčastnili. To by znamenalo nárůst zisku hlasů henleinovců, ovšem v rámci Nejdecka jde řádově jen o několik procent (odhadem maximálně 2 až 3 %).

Němečtí sociální demokraté mohli ještě při konání voleb v roce 1938 výrazně uspět v obcích Šindelová a Vysoká Pec (40 % a 40,9 %), v nichž měli velké úspěchy již při předchozích volbách. Komunisté by získali nejvíce v Černavě (33,6 % a 5 mandátů), u dalších obcí by nezaznamenali žádné výrazné hodnoty. Henleinovci se mohli zejména v severní části Nejdecka opřít o hlasy voličů bývalé německé agrární a křesťanskosociální strany, takže zde by dosáhli nadprůměrných výsledků – Přebuz (92,6 %) a Hřebečná (77,9 %). Jednotná kandidátka SdP by nejspíše vznikla jen v Pstruží, kde by jak sociální demokraté, tak komunisté nemohli do voleb jít samostatně – volební výsledek by henleinovcům přinesl 100 %. Češi by se významně prosadili pouze v Potůčkách, kde by se svými 100 platnými hlasy pro českou skupinu obsadili v obecním zastupitelstvu 3 křesla.

Tabulka ideálního modelu ukazuje, že ačkoliv se v 10 obcích na jaře 1938 ve skutečnosti obecní volby nekonaly, lze na základě provedeného šetření potvrdit, že celkový výsledek komunálních voleb u ostatních obcí a měst nepředstavoval u jednotlivých politických stran rozdíl více než 1,1 %, takže Sudetoněmecká strana by získala v celém

politickém okrese Nejdek celkem 69,5 % hlasů, němečtí sociální demokraté 19,6 %, komunisté 9,5 % a české volební skupiny 1,4 %. Nebylo tedy prokázáno, že by 21 obcí, v nichž se volby nakonec uskutečnily, sloužilo jako neilustrativní vzorek, to znamená, že by volby v ostatních obcích dopadly zásadně jiným způsobem a celkový výsledek by svědčil v neprospěch henleinovců, kteří celkově dosáhli v celorepublikovém měřítku 89,57 % všech německých hlasů (podle ideálního modelu by na Nejdecku obdrželi 70,5 %, podle skutečných výsledků šlo o 69,4 %).

Celkově se dá říci, že v severní části Nejdecka měly silné postavení německé nacionální strany (lze to přirovnávat i blízkosti saského území) a křesťanští sociálové. V jižní části okresu vévodili sociální demokraté, komunisté a v zemědělských obcích i němečtí agrárníci. Rozložení sil podle politických stran na území okresu byl zřetelný zejména v průběhu 30. let, kdy docházelo k tomu, že severní část Nejdecka byla pod silným vlivem Sudetoněmecké strany, ovšem jižní část si do jisté míry udržela svůj sociálnědemokraticko-komunistický charakter. Sudetoněmecká strana, která byla od jara 1938 posílena o členstvo ze Svazu zemědělců a křesťanskosociální strany, svoji moc na severu Nejdecka ještě výrazně utvrdila, což vyplývá i z tabulky ideálního modelu.

Tabulka č. 14: Srovnání výsledků voleb ve vybraných městech Československa (do poslanecké sněmovny 1935 a komunální volby 1938 – v závorkách je uveden počet mandátů)¹⁴⁸

Město	SdP			DSAP			KSC			Češi	
	1935	1938		1935	1938		1935	1938		1938	
		abs.	%		abs.	%		abs.	%		
Falknov nad Ohří	4788	5767 (23)	81,0	1162	678 (4)	9,5	99	70 (0)	1,1	596 (3)	8,4
Chodov	1951	2426 (24)	66,7	1089	815 (8)	22,4	274	290 (3)	8,0	107 (1)	2,9
Kynšperk nad Ohří	1944	2757 (?)	80,1	813	538 (?)	15,6	231	146 (?)	4,3	-	-
Kraslice	5789	7554 (31)	84,0	1863	978 (4)	10,9	260	211 (0)	2,3	250 (1)	2,8
Liberec	17 497	19 766 (33)	77,4	1254	1106 (2)	4,3	1160	899 (1)	3,5	3788 (6)	14,8
Nejdek	3054	4086 ¹⁴⁹ (25)	69,9	1855	1261 (8)	21,5	345	317 (2)	5,4	190 (1)	3,2
Nýrsko	1069	1428 (20)	65,8	639	557 (8)	25,7	12	-	-	185 (2)	8,5
Podmokly ¹⁵⁰	8744	10 133 (29)	67,3	2734	2609 (8)	17,3	414	301 (0)	2,0	2012 (5)	13,4
Rumburk	4649	5806 (31)	84,6	498	313 (1)	4,5	446	334 (2)	4,9	412 (2)	6,0
Rybáře ¹⁵¹	5064	5697 (27)	75,7	1473	938 (5)	12,5	152	141 (0)	1,9	745 (4)	9,9
Ústí nad Labem ¹⁵²	16 494	19 874 (29)	67,8	4414	3032 (4)	10,3	1395	1338 (2)	4,6	4471 (7)	15,3

¹⁴⁸ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 380; BRANDES, Detlef: Sudetští Němci ..., c. d., s. 294–298; SOkA Klatovy, fond Archiv města Nýrsko, Gedenkbuch der Stadt Neuern, I. díl, s. 567; tamtéž, Gedenkbuch der Stadt Neuern, II. díl, s. 36; Státní okresní archiv Sokolov se sídlem v Jindřichovicích, fond Archiv města Kynšperk nad Ohří, Gedenkbuch der Stadt Königsberg an der Eger, s. 144; Weitere Wahlergebnisse. In: Volkswille, 24. 5. 1938, č. 121, s. 2.

¹⁴⁹ Detlef Brandes uvádí, že Sudetoněmecká strana získala v komunálních volbách v Nejdku na jaře 1938 celkem 5725 hlasů, což je možné vzhledem k dalšímu výzkumu prakticky vyloučit. Podle kroniky města Nejdku, která otiskla výsledky voleb mimo jiné také formou novinových článků z periodika Volkswille, je zřejmé, že celkový počet hlasů, který SdP obdržela, činí 4086. V Nejdku bylo tehdy zaznamenáno 6458 oprávněných voličů, z nichž se k volebním urnám dostavilo 5887 osob (volební účast tak dosáhla 91,15 %). Bylo napočítáno 5854 platných hlasů. Pokud bereme v úvahu množství odevzdaných platných hlasů, mezi lety 1935 až 1938 by v případě Nejdku podle Detlefa Brandese došlo k jejich podstatnému nárůstu – z 5630 hlasů na 7493 hlasů (tedy o 1863 hlasů), ačkoliv počet obyvatel města vzrostl mezi volbami odhadem jen o 150 až 300 obyvatel. Do celkového počtu 7493 hlasů v roce 1938 nelze zahrnout ani voliče, kteří se voleb nezúčastnili (v roce 1938 se k volbám nedostavilo souhrnem 571 voličů, o tři roky dříve se jednalo o 560 voličů). Blíže: SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 53.

¹⁵⁰ Podmokly jsou nyní součástí Děčína.

¹⁵¹ Rybáře jsou nyní součástí Karlových Varů.

¹⁵² Podle listu Volkswille (Weitere Wahlergebnisse. In: Volkswille, 24. 5. 1938, č. 121, s. 2) se komunálních voleb v Ústí nad Labem zúčastnili ještě Židé, kteří však nezískali žádný mandát (588 hlasů, tj. 2 %, započítáno do procentuálního podílu jednotlivých stran). Detlef Brandes výsledky voleb u kandidátní listiny složené z Židů neuvádí.

Tabulka č. 15: Představitelé obcí nejdeckého politického okresu po říjnu 1938¹⁵³

Obec	Jméno starosty, včetně data narození a úmrtí (pokud šlo zjistit)	Povolání	Zjištěná dřívější politická příslušnost (mimo SdP)	Nástup do funkce
Abertamy	Franz Häuser (1900)	rukavičkář	DNSAP	15. 10. 1938
Bernov	Karl Brückner (1888–1952) ¹⁵⁴	sedlák		10. 10. 1938
Černava	Franz Mörtl (1895) ¹⁵⁵	kameník		15. 10. 1938
Fojtov	Heinrich Meinl (1889) ¹⁵⁶	úředník		14. 7. 1938
Heřmanov	Franz Gareis (1890)	zemědělec	BdL	6. 11. 1938
Horní Blatná	Josef Knauschner (1877–1940)	soudní revident	BdL	7. 2. 1927
Hradecká	Johann Gössl (1905)	zemědělec		říjen 1938
Hřebečná	Ernst Hahn (1905)	obchodník		říjen 1938
Chaloupky	Rudolf Wohner (1889–1967)	zemědělec	DCVP	asi červen 1938
Jelení	Heinrich Wohner (1900)	dělník		asi červen 1938

¹⁵³ Data úmrtí osob po roce 1945 vycházejí z oznámení, která byla uveřejněna v časopise Neudeker Heimatbrief. Informace o zemřelých osobách do roku 1945 byly nalezeny většinou v archiváliích archivního fondu Mimořádný lidový soud Cheb, uloženém ve Státním oblastním archivu v Plzni. Viz SOA v Litoměřicích, fond NSDAP – župní vedení Liberec, karton 155, inv. č. 121; tamtéž, karton 159, inv. č. 124; tamtéž, karton 166, inv. č. 133; NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha (dodatky), karton 13, inv. č. 25; tamtéž, karton 18, inv. č. 29; SOA v Plzni, fond Sbírka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdek (obec Lesík), svazek VI (1841–1906), sign. 53, folio 78; tamtéž, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 31, trestní spis Ls 658/46; SOkA Karlovy Vary, fond Landrát Nejdek, karton 11, inv. j. 412; tamtéž, karton 28, 30, bez inv. č., volební seznamy obcí 1938–1939; tamtéž, fond Archiv města Abertamy, kniha K 61 – Kronika města, 2. svazek s událostmi z let 1932–1939, s. 214; HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 1 (Mühlberg), složka č. 22, Notizen zur Chronik der Gemeinde Mühlberg, s. 41–42; Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM]. Litoměřice 2008 (zdroj pouze výběrem).

¹⁵⁴ Karl Brückner se narodil 12. 7. 1888 ve Vysoké Štoli u Nejdku v rodině hostinského. V Bernově, kam se přestěhoval, měl zemědělskou usedlost a od podzimu 1938 byl krátce starostou obce a později také úředníkem tamního Standesamtu, matričního úřadu, jehož činnost byla zahájena 1. května 1939. V červnu 1946 byl odsunut s rodinou do Bavorska a posléze bydlel v obci Wollomoos u Aichachu, kde náhle zemřel 14. 8. 1952. Viz SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 175, složka Tv 105/35; e-mailová zpráva Anity Donderer, adresovaná Pavlu Andršovi, 25. 2. 2017. K činnosti standeamtů podrobněji: EDL, Jan: Standesamt. Stručný průvodce dějinami úřadu a jeho činností. In: Západočeské archivy 2015 [VI], s. 102–123.

¹⁵⁵ Franz Mörtl měl být odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Chebu (hlavní líčení se mělo konat 20. ledna 1947) k trestu těžkého žaláře v trvání 2 let za to, že v době zvýšeného ohrožení republiky byl členem Sudetoněmecké strany a později NSDAP. Jako starosta obce Černava v roce 1943 prozradil Gestapu informace, které vedly k zatčení a uvěznění několika místních komunistů. Stíhaný však uprchnul z vazební věznice 15. 10. 1946, hlavní líčení tak neproběhlo. Více: SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 52, složka Franz Mörtl.

¹⁵⁶ Heinrich Meinl byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Chebu (hlavní líčení konáno 22. října 1946) k trestu těžkého žaláře v trvání 16 měsíců za to, že v době zvýšeného ohrožení republiky byl vedoucím Místní skupiny Sudetoněmecké strany ve Fojtově a do roku 1945 působil v NSDAP. Více: SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 31, složka Jindřich Meinl.

Obec	Jméno starosty, včetně data narození a úmrtí (pokud šlo zjistit)	Povolání	Zjištěná dřívější politická příslušnost (mimo SdP)	Nástup do funkce
Krásná Lípa	Karl Rölz (1896)	sedlák	DWg	asi červenec 1938
Lesík	Franz Zettl (1873)	malozemědělec	DSAP	asi 1. 8. 1938
Lužec	Moritz Schneider (1898)	sedlák	BdL	15. 11. 1927
Milíře	Leo Kunzmann (1894–1945) ¹⁵⁷	hostinský	BdL	24. 7. 1938
Nejdek	Anton Menigat (1896–1977)	tovární zámečnick		14. 10. 1938
Nové Hamry	Gustav Josef Fuchs (1885)	obchodník s krajkami	DCVP	6. 11. 1938
Oldřichov	Robert Pöhlmann (1902)	zaměstnanec továrny	DNSAP	asi červenec 1938
Pernink	Rudolf Schnepf (1897)	zemědělec	BdL	1. 10. 1938
Potůčky	Josef Sandig (1898–1978) ¹⁵⁸	hasič (strojník)	DSAP	1. 10. 1938
Poušť	Anton Reitzner (1893)	zemědělec	BdL	asi červenec 1938
Pozorka	Josef Moder (1906)	zaměstnanec	BdL?	18. 10. 1938
Přebuz	Ferdinand Richter (1887–1945) ¹⁵⁹	strojník		17. 10. 1938
Pstruží	Egon Klug (1901)	úředník	DNP	1. 10. 1938
Ptačí	Josef Rödiger (1895)	truhlář		4. 10. 1938
Rolava	Josef Lehrer (1897)	tesař		říjen 1938
Rudné	Reinhold Götz (1900)	zaměstnanec		3. 10. 1938
Suchá	Karl Track (1910)	zemědělec		6. 11. 1938

¹⁵⁷ Leo Kunzmann byl ještě jako starosta obce Milíře zastřelen Čechy 6. června 1945 poblíž Krásné Lípy jako jeden z deseti německých rukojmích. Podle jedné verze šlo o to, že se v obci měla nacházet uprchlá skupina Němců, podle jiné verze mělo jít o uprchlého příslušníka SS. Nikdo se však na předchozí výzvu nepřihlásil, žádné stopy po uprchlících nebyly nalezeny. Úředně formulované odůvodnění rozsudku hovořilo o tom, že šest osob bylo potrestáno za útěk, u dalších čtyř byla údajně nalezena zbraň. Pomníček, vzdálený asi 400 metrů jihovýchodně od Krásné Lípy, jenž připomíná tuto událost, byl zřízen v roce 1992.

¹⁵⁸ Josef Sandig jako starosta a předseda Místní skupiny NSDAP v Potůčkách uspořádal masopustní průvod v obci (v roce 1939, viz kapitola 3. Politické stranictví, souboj politických stran a výsledky voleb s důrazem na německé etnikum Nejdecka), ovšem vzhledem k tomu, že v dubnu 1946 pobýval mimo území Československa (do některé z německých okupačních zón odešel ještě před zahájením organizovaného odsunu v roce 1946), vyhnul se stíhání ze strany Mimořádného lidového soudu v Chebu. Více: SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 73, složka Josef Sandig a spol.; www.magix-website.com (jmenné seznamy odsunutých Němců za jednotlivé obce správního okresu Nejdek).

¹⁵⁹ Ferdinand Richter byl starostou města Přebuz v letech 1938 až 1945. V dubnu 1945 měl podíl na popravě pětadvacetiletého poručíka Wehrmachtu Adalberta Kapperera, který spolu s dalšími vojáky procházel Přebuzí, kde zůstal z důvodu vyčerpání mužstva (trest smrti vynesl vojenský soud). Ferdinand Richter zemřel nedlouho po zatčení 31. 7. 1945 a stíhání tedy bylo zastaveno. Více: ABS Praha, fond 305, sign. 305-721-2, zpráva o zatčení Ferdinanda Richtera z 23. 5. 1945, LÖFFLEROVÁ, Lenka: Zbytečná smrt poručíka Kapperera. In: Měsíčník Krušné hory – západ: Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2014, č. 4, s. 14–15.

Obec	Jméno starosty, včetně data narození a úmrtí (pokud šlo zjistit)	Povolání	Zjištěná dřívější politická příslušnost (mimo SdP)	Nástup do funkce
Šindelová	Josef Weihrich (1909 či 1910)	dělník v dřevařském průmyslu		18. 10. 1938
Tisová	Josef Lauber (1908)	elektrikář		4. 10. 1938
Vysoká Pec	Otto Schneider (1888)	řídící učitel	DSAP	1938
Vysoká Štola	Anton Sandner (1906)	zaměstnanec		říjen 1938

Po podzimních událostech, mnichovské dohodě a odtržení pohraničních území ztratili v obcích a městech své posty sociální demokraté a komunisté, v případě Nejdku a Jelení i dva příslušníci české volební skupiny. Části německých antifašistů se podařilo emigrovat zejména do Velké Británie, ovšem řada dalších byla pro své politické přesvědčení sledována, zatýkána, vězněna nebo mířila do koncentračních táborů. Nahradili je tak členové SdP, z nichž se někteří etablovali v minulosti z jiných politických stran (především BdL, částečně pak DCVP, DSAP i KSČ).¹⁶⁰ Představitelé měst a obcí na Nejdecku po říjnu 1938 byli vesměs nováčky na nejvyšší úrovni komunální politiky, mezi nimi se vyjímalí starostové Horní Blatné Josef Knauschner (1877–1940) a Lužce Moritz Schneider, kteří se v ní ještě jako členové BdL angažovali již ve 20. letech. Co se týče stranických zkušeností, řada nově zvolených či jmenovaných starostů mohla navázat na dobu svého působení ve funkci vedoucího místní skupiny SdP – např. Ferdinand Richter z Přebuzi, Josef Lehrer z Jelení nebo Franz Mörtl z Černavy.

Uváděný přehled starostů v okrese Nejdek¹⁶¹ dokládá pestrost jejich povolání. Je zajímavé, že Nejdecko, ač ryze průmyslový region, vykazuje relativně vysoké zastoupení pracovníků v zemědělství a lesnictví – plnou jednu třetinu. Je nanejvýš pravděpodobné, že se nové politické elity hledaly v té době velmi těžce, takže nyní přišlo vhod, když se uprázdněného místa starosty ujal někdo z okruhu SdP alespoň s určitou mírou organizačních schopností.

Poměry mezi jednotlivými příslušníky politických stran se vyhrcovaly především před konáním voleb, ať již šlo o parlamentní, senátní, okresní či komunální volby (část z nich se za první republiky konala společně). Pokud se zaměříme na samotnou předvolební kampaň a vztáhneme ji na příslušnou lokalitu, neunikne nám osobní rovina konfliktu. Vždyť uvedení protivníci se denně potkávali, pracovali v jedné továrně, někdy byli též příbuzensky spjati. Politické přesvědčení je však nyní postavilo proti sobě – dřívější kamarádské vztahy a oboustranná náklonnost byla vystřídána hlubokým nepřátelstvím, které mohlo vyvrcholit ve vzájemném zúčtování sil.

Nejdecký incident, jenž se odehrál před parlamentními volbami v závěru dubna 1935 a jenž může posloužit jako ukázkový příklad tehdejší vyhrcované politické atmosféry, svědčí o tom, jakým způsobem se proti sobě obrátili lidé z blízkého okolí.

¹⁶⁰ Jako ukázka poslouží např.: NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha (dodatky), karton 18, inv. č. 29, výsledky obecních a parlamentních voleb v jednotlivých obcích v letech 1931–1938 se seznamy příslušníků SdP zvolených v roce 1938 za členy obecních zastupitelstev, náhradníky a členy obecních komisí, zde jednotlivá hlášení okresního vedení SdP Nejdek.

¹⁶¹ Viz tabulka č. 15.

Turnhalle, kde se shromažďovali místní turneři a kde se ve stále větší míře konaly schůze SdP, se stala dějištěm bitky mezi stoupenci SdP, komunistické strany a německými sociálními demokraty dokonce za osobní účasti starosty Wintersteina. Aktéři neváhali proti sobě použít dokonce i dřevěné plaňky pocházející z nedalekého plotu a kameny, které zrovna byly poblíž. Při této roztržce bylo zraněno 35 osob (mj. i tři městští strážníci), dalších 5 osob si vyžádalo lékařské ošetření. Tato akce měla dohru u Krajského soudu v Chebu,¹⁶² u něhož se hlavní líčení konalo od 28. dubna do 5. května 1938, tedy ještě za zostřenější situace, kdy se schylovalo ke komunálním volbám. Po výpovědi více než 130 svědků bylo šest aktérů odsouzeno k trestům 3 až 5 měsíců za zločin veřejného násilí, ublížení na zdraví a poškozování cizího majetku – jak se podařilo vysledovat, šlo o sociální demokraty a komunisty. Od soudu vyšlo bez trestu 11 osob, mezi nimiž byli zejména příznivci henleinovců. Obhájcem sociálních demokratů se stal (stejně jako v dalších soudních záležitostech) advokát židovského původu a dlouholetý člen německé sociálnědemokratické strany JUDr. Leo Henisch,¹⁶³ který při soudním líčení poukazoval na záměrnou provokaci ze strany henleinovců a jimi způsobenou vinu, s čímž ovšem neuspěl.

Syn advokáta Henische, Heinz Kurt Henisch, po letech s nadhledem vzpomínal na soudní přelíčení takto: „*Svědkové pak udávali, že viděli, jak pan starosta [Karl Winterstein] sbíral kameny, což on ochotně přiznal s poukazem na to, že se léta zabývá mineralogií a že využil příležitosti k práci v terénu. Můj otec potom při jeho obhajobě svou výmluvností dojal soud až k slzám soucitu nad mineralogem a badatelem, který byl tak bolestně nepochopen.*“¹⁶⁴ Advokát Henisch musel vyvinout opravdu značné úsilí k tomu, aby nejdecký sociálnědemokratický starosta vyšel od soudu bez trestu. Zcela bezpochyby by trest vrhnul na jeho osobu stín zločince. Henleinovci by v případě Wintersteinova odsouzení získali značnou výhodu, neboť s blízcími se komunálními volbami (Karl Winterstein figuroval na druhém místě nejdecké sociálnědemokratické kandidátní listiny) by DSAP v okresním městě nedokázala rozsudek soudu již prakticky zvrátit a jen stěží by odolávala silící předvolební konfrontaci ze strany největšího politického rivala. Sudetoněmecká strana upírala velké naděje k výsledkům soudního jednání, jež by hrály v její prospěch, a zčásti se jí to taktéž podařilo, alespoň pokud bereme v úvahu počet potrestaných komunistů a sociálních

¹⁶² Případu se věnuje trestní spis pod značkou Tk 78/35, uložený v SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 172.

¹⁶³ JUDr. Leo Henisch (15. 5. 1888 Seletin, nyní Rumunsko – červenec 1964 Reading, Velká Británie) byl donucen v roce 1938 emigrovat s rodinou do Velké Británie, svého času byl v korespondenčním styku s prvním československým prezidentem Tomášem G. Masarykem. Jeho syn Heinz Kurt Henisch (1922–2006) se stal v USA emeritním profesorem fyziky, oceňovaným odborníkem na historii fotografie a své vzpomínky sepsal do knih První tanec v Karlových Varech, Plahočení v hájích a Tančírna Západ.

¹⁶⁴ HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, c. d., s. 35.

demokratů, nicméně případ nejdeckého starosty nemohla náležitě propagandisticky využít, jak by si bývala představovala.

Samotnou potyčku, vyšetřování a výsledek soudního verdiktu bedlivě sledovala místní periodika celého politického spektra.¹⁶⁵ Týdeník *Rundschau* vydavatele Konrada Henleina již krátce po incidentu informoval své čtenáře o krvavém teroru marxistů, kteří pracují výhradně noži, což se ukázalo i v tomto případě, zato henleinovci nebyli vůbec vyzbrojeni (sic!).¹⁶⁶ Komunistická *Rote Fahne* se po rozsudku jen těžko smířovala s tím, že byli odsouzeni jen komunisté a sociální demokraté, zatímco příznivci SdP se trestu vyhnuli.¹⁶⁷ Sociálnědemokratický list *Volkswille* poukazoval na brutalitu ordnerů. Podle něj bylo zcela jasné, že se SdP pokouší před komunálními volbami vzkřísit nesmysly o rudovraždě, aby štvavé řeči na sudetoněmeckém území dále nabraly větší intenzity.¹⁶⁸

Na 25. dubna 1935, kdy došlo k oné politické srážce, svolala od 16 hodin místní skupina strany SdP do Turnhalle veřejnou schůzi, na níž byl pozván jako řečník Rudolf Sandner.¹⁶⁹ Na střetnutí se důkladně připravovali sociální demokraté, kteří odmítali trpět velkolepé předvolební vystupování politického soupeře a rozhodli se ho navštívit. Jestliže by to bylo dovoleno SdP, požadovali sociální demokraté též prostor pro řeč svého poslance Franze Katze.¹⁷⁰ Bylo by tak možné si vyslechnout i jiné řečníky. V případě odmítnutí ze strany SdP by pak opustili sociální demokraté shromáždění, vydali by se do sídla Lidového domu a tam uspořádali vlastní pořad. Rovněž komunisté si přáli, aby projev přednesl jejich poslanec Emil Russ.¹⁷¹ Každý z řečníků měl vyhrazený čas 30 minut. SdP byla tentokrát

¹⁶⁵ Viz např. Die Neudeker Wahlschlacht vor dem Kreisgerichte. In: Neudeker Anzeiger, 7. 5. 1938, č. 19, s. 4; Der Neudeker Prozeß. In: Volkswille, 29. 4. 1938, č. 100, s. 2; Das Ende des Neudeker Reichstagsbrandprozesses. In: Volkswille, 5. 5. 1938, č. 105, s. 5–6; Die Neudeker Wahlschlacht vor dem Kreisgerichte. In: Deutsche Tages-Zeitung, 27. 4. 1938, č. 98, s. 2–3.

¹⁶⁶ Rote Mordkolonnen an der Arbeit. In: Rundschau, 28. 4. 1935, č. 18, s. 5.

¹⁶⁷ Das Urteil im Neudeker Prozess. In: Rote Fahne, 6. 5. 1938, č. 14 (105), s. 1.

¹⁶⁸ Gerichtliches Nachspiel der Neudeker SHF-Versammlung vom April 1935. Ein Versuch der SdP, Greuelmärchen für die Gemeindewahl aufzuwärmen. In: Volkswille, 27. 4. 1938, č. 98, s. 3.

¹⁶⁹ Rudolf Sandner (27. 2. 1905 Karlovy Vary – 7. 3. 1983 Oberstdorf, NSR) – politik, žurnalista a básník, vyučen jako zahradník. Jeho mládí je spojeno se sociálnědemokratickou mládeží. Stal je jedním ze zakladatelů Sudetoněmecké strany (1933) a v roce 1935 také poslancem Národního shromáždění. V letech 1938 až 1945 byl členem Říšského sněmu v Berlíně. Za 2. světové války se dostal do amerického zajetí, odkud byl vydán do Československa, kde až do roku 1955 pracoval v uranových táborech. Poté žil v NSR, kde skládal básně, psal texty o filozofii a umění.

¹⁷⁰ Franz Katz (25. 9. 1887 Jenišov u Karlových Varů – 2. 8. 1955 Londýn, Velká Británie) – německý sociálnědemokratický politik, původně horník. V letech 1926 až 1938 byl poslancem Národního shromáždění. Od roku 1938 v emigraci ve Velké Británii, kde vedle Wenzela Jaksche a Richarda Reitznera patřil k vedoucím představitelům sudetoněmecké sociálnědemokratické emigrace.

¹⁷¹ Emil Russ (24. 11. 1887 Aš – ?) – komunistický politik, funkcionář KSČ v okrese Aš, v letech 1932–1935 poslanec poslanecké sněmovny. Viz BALLING, Mads Ole: Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band 1, Einleitung, Systematik, Quellen und Methoden, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tschechoslowakei, Kopenhagen 1991, s. 347; www.psp.cz.

na předvolební schůzi posílena o šest velkých autobusů plných ordnerů z Kraslic a Karlových Varů, neboť již předtím 14. dubna došlo k menší roztržce v hostinci U Tří lip v Nejdku – výsledkem bylo tehdy několik zraněných osob. Zato sociální demokraty přijelo tentokrát podpořit jen asi 40 kolegů z Rotavy.

Ordneři obsadili už ve čtvrt na tři odpoledne prostranství před budovou Turnhalle, ovšem velký sál měl být otevřen až v 15 hodin. Okresním úřadem v Nejdku bylo nařízeno, že musejí být ze sálu odstraněny všechny židle, stoly a nesmí být během schůze čepováno pivo. Klid a dohled nad politickou akcí zajišťovalo pět místních četníků. Nic ovšem nenavštěvovalo tomu, že by se schylovalo k bitce. Obrat situace nastal krátce před 15. hodinou, kdy se spustil silný déšť. V tom, podle očitéch svědků, se masa lidí chtěla nahnout pod střechu Turnhalle, přitom došlo k přesunu a promíchání zúčastněných. K vyvolání pouliční mely tak chybělo už jen málo...

Vedle Turnhalle nacházející se plot přímo vybízel k tomu, aby se přítomní vybavili plaňkami. Na základě pozdějšího šetření místní četnickou stanicí bylo zjištěno, že 172 latí chybělo úplně a 177 jich bylo částečně ulámáno. Posloužily také kameny, které se v blízkosti vyskytovaly.

O tom, do jakých rozměrů přerostl předvolební incident, vypovídá množství zúčastněných. Jak již bylo zmíněno, rvačky se účastnil osobně též starosta Nejdku Winterstein, jenž měl údajně házet po protivnících kameny, ovšem jak uvedl ve výpovědi, skláněl se k zemi pouze pro svůj z kabátu vypadnutý notýsek, zdvihl ho a strčil zpět do kapsy. Vínu se mu nedokázalo prokázat.

Otto Zakrejs, železniční dělník, z domu v sousedství s Turnhalle, údajně nosil ze své boudy v zahradě pořadatelům z řady SdP kusy dříví, kameny a židle, které potom využili v boji s nepřítelem. Rovněž Zakrejs vyšel bez trestu.

Od soudu naopak odešel s verdiktem čtyř měsíců tvrdého žaláře Karl Plank¹⁷² z Bernova, řídící učitel, sociální demokrat a zástupce bernovského starosty, jinak zvaný *Rudý řídící učitel*, a to konkrétně za zločin veřejného násilí a za přestupek zlomyslného poškození cizího majetku (plotu). Během střetnutí na něj měl kdosi zvolat: „*To není kulturní práce, pane*

¹⁷² Karl Plank (4. 10. 1889 Cheb – 12. 12. 1978 Augsburg, NSR), člen a vlivný funkcionář mnoha sociálnědemokratických organizací, podporovatel dělnického hnutí v západních Čechách, v letech 1920–1938 zástupce starosty obce Bernov, za 2. světové války v emigraci. Po roce 1945 žil v Bavorsku, politicky se angažoval v Seliger-Gemeinde a SPD, stal se též městským radním v Gersthofenu a krajským předsedou SPD pro Augsburg-venkov. Více: WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Reg.-Bez. Eger. Band 2 (N–Z), c. d., s. 59; ZETTL, Anton: Heimatgeschichte von Bernau im Erzgebirge, [Augsburg] 1954, s. 72, 75.

řídící učitelé, “ nebo „Vy chcete být vychovatelem mládeže?“¹⁷³ Soud shledal, že „obžalovaný s ohledem na kvalitu planěk a jejich zajištění plechovým pásem musel užívatí určitého násilí, aby ji odlomil. Tímto kusem plaňky házel proti davu a pořadatelům přes zahradu. (...) Potom mohl a musel zvlášť při svém vzdělání a sociálním postavení si být vědom toho, že házením plaňkou ohrožuje tělesnou bezpečnost lidí.“¹⁷⁴

Vedle těchto vybraných aktérů představuje bitka velmi rozmanitý obraz sociální struktury společnosti. Nejvyšší patra sociálního postavení zaujímají měšťtí a obecní činitelé – starostové Nejdku a Nových Hamrů (Karl Winterstein a Johann Ullmann). Mezi dalšími účastníky bylo možné poznat řídícího učitele Karla Planka z Bernova, advokáta a právního zástupce henleinovců v této věci JUDr. Friedricha Hochmutha z Nejdku,¹⁷⁵ lékaře MUDr. Leo Reinelta,¹⁷⁶ pekařského mistra Josefa Grimma z Nejdku, místní obchodníky Antona Hoffmanna či Johanna Stöcknera.¹⁷⁷ Z ostatních oborů byli zastoupeni například úředník nemocenské pokladny, tovární dělník, zámečnick, obecní sluha, železničář ve výslužbě, zemědělec nebo nezaměstnaný.

Je zajímavé, že ihned při příjezdu autokaru četníků bylo upuštěno od hromadné rvačky, jež trvala 10 až 15 minut, a ani později nebyl dán podnět k zákroku. Posléze následovala plánovaná předvolební schůze, v níž nejprve zazněl chystaný proslov z úst henleinovce Sandnera, jenž byl vyslechnut zcela v klidu, a nedošlo k rušení jeho projevu. Již na počátku vystoupení dalšího řečníka (sociálního demokrata Katze) docházelo ze strany

¹⁷³ SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 172, trestní spis Tk 78/35, rozsudek Krajského soudu Cheb, s. 26–27.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 34.

¹⁷⁵ JUDr. Friedrich Martin Georg Hochmuth (25. 12. 1897 Nejdeč – 8. 3. 1960 Füssen, NSR) pracoval po studiích na pražské univerzitě (od roku 1923) jako advokátní koncipient v Nejdku, v Kraslicích a ve Falknově nad Ohří. Od roku 1929 měl vlastní advokátní kancelář v Nejdku. Od listopadu 1939 působil u Úředního soudu v Nejdku. V roce 1916 se stal členem Svazu Němců (Bund der Deutschen), kde zastával různé funkce. V roce 1920 rozšířil řady DNSAP, z níž později přešel do SdP a DCVP. V soudních procesech často zastupoval členy SdP. V prosinci 1938 vstoupil do NSDAP. Po druhé světové válce žil ve Füssenu v Allgäu, kde zemřel 8. 3. 1960. Viz SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdeč, svazek XI (1897–1903), sign. 51, folio 26; Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 1. 5. 1960, č. 96, s. 19; Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM], Litoměřice 2008.

¹⁷⁶ MUDr. Leo Johann Reinelt (17. 11. 1895 Pernink – 24. 2. 1958 Schwarza, NDR) promoval v roce 1921 a od roku 1925 působil jako státní obvodní a pokladenský lékař v Nejdku. Po roce 1938 byl městským radním. Viz ABS Praha, fond 2M, sign. M 10708, seznam zajištěných osob v obvodu SNB velitelství stanice Nejdeč v době od 5. 5. do 31. 8. 1945 z 11. 9. 1945; SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Pernink, svazek IV (1860–1897), sign. 8, folio 375; SOA v Litoměřicích, fond NSDAP – župní vedení Liberec, karton 155, inv. č. 121 – seznamy členů obecních zastupitelstev, zde seznam členů obecních orgánů, nedatováno; Zdravotnická ročenka československá. Ed. Jiří Říha, Praha 1938, s. 641; Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 15. 3. 1958, č. 79, s. 18.

¹⁷⁷ Johann Stöckner (7. 12. 1892 Vídeň – 7. 2. 1949 Eddersheim, NSR) byl obchodníkem v Nejdku a členem SdP (od roku 1938 byl jistě i v NSDAP). V roce 1931 se objevil na třetím místě kandidátní listiny DAG do komunálních voleb, v roce 1938 kandidoval jako druhý za SdP. Po roce 1938 byl městským radním. Viz SOA v Litoměřicích, fond NSDAP – župní vedení Liberec, karton 155, inv. č. 121 – seznamy členů obecních zastupitelstev, zde seznam členů obecních orgánů, nedatováno; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdeč, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 292; tamtéž, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 375; Todesfälle. In: Neudeker Heimatbrief, 1949, č. 6, s. 8.

ordnerů k neustálému hluku, křiku, pískání a vyrušování do té míry, že přítomný vrchní komisař okresního úřadu Dr. Reiter rozpustil schůzi a nařídil vyklidit sál. Sociální demokraté se poté odebrali do Lidového domu, v němž si poklidným průběhem odbyli veřejnou voličskou schůzi.

Srážek mezi jednotlivými členy politických stran byla celá řada, ať se jednalo o sociální demokraty a komunisty na jedné straně a henleinovci na straně druhé. Ovšem časté mely se odehrály i mezi oběma levicovými stranami – sociální demokracií a komunistickou stranou. Smolné Pece, osada náležející k obci Fojtov, v níž část obyvatelstva byla zaměstnána v hornictví na Loketsku (Božičany atp.), patřila vůbec k prvním místním organizacím KSČ na nejdeckém okrese. Byla založena hned v roce 1921 a čítala celkem 32 členů¹⁷⁸ (jen pro srovnání – místní část měla tehdy 51 domů a přibližně 310 obyvatel).¹⁷⁹ Zatímco osada byla od počátku 20. let výhradně komunistickou (sociálnědemokratická strana přitom fakticky zanikla) a v západních Čechách se pro ni užíval název „rudá pevnost“ (rote Hochburg), na sklonku 20. let se tady výrazným způsobem rozvíjela i sociálnědemokratická strana, což mnohé komunisty výslovně rozčilovalo. Postupem času se začala nabourávat hegemonie komunistické strany v osadě. Komunisté se tak snažili vůči svým protivníkům bojovat např. i formou hanebných letáků o sociálních demokratech a o jejich soukromých poměrech a nechtěli dopustit, že by ve stejné osadě byli nuceni trpět politického rivala. Na přelomu 20. a 30. let bylo očividně zřejmé, že vztah mezi oběma politickými tábory přeroste v otevřený konflikt, a bylo jen otázkou času, kdy se tak stane. Na neděli 28. září 1930 plánovali místní sociální demokraté uspořádat v hostinci u Daniela Stutziga veřejnou schůzi, na níž pozvali své soukmenovce z nejbližšího okolí. Komunisté, jakmile se dozvěděli o přípravách sociálnědemokratické schůze, začali agitovat po celém okolí mezi svými přívrženci, aby se dostavili do Smolných Pecí a narušovali průběh jednání. Když dorazili z Nejdku sociální demokraté o síle asi 500 mužů, komunisté z nejdeckého a loketského okresu, jichž bylo asi šedesát, se pod vedením komunistického poslance Karla Haiblicka¹⁸⁰ vmíchali do sociálnědemokratického zástupu, začali zpívat internacionálu a volali různá hesla

¹⁷⁸ Zpráva VII. řádné krajské konference VIII. kraje KSČ, konané dne 20. března 1927 v Karlových Varech. In: 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 122.

¹⁷⁹ Ze sčítání lidu z roku 1921 byl zjištěn pouze počet domů. Počet obyvatel byl odhadnut – vychází z mapy obce Fojtov (otištěna v: Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 442) a přehledů sčítacích obvodů obce Fojtov (SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejde, zde přehled sčítacího obvodu Fojtov.

¹⁸⁰ Karl Haiblick (28. 11. 1893, Ajha, Maďarsko – ?) – československý komunistický politik německé národnosti. Poslanec poslanecké sněmovny v letech 1925–1931. Osobně se zúčastňoval demonstrací v západních Čechách, na nichž se zapojil do incidentů s četníky a příslušníky státní moci. Více např.: BALLING, Mads Ole: Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945 ..., c. d., s. 330; www.psp.cz.

proti nim. Daniel Stutzig, v jehož hostinci (dům čp. 143) se měla schůze odbývat, chtěl na místě, kde se scházelo z cesty na jeho vlastní pozemek, zabránit komunistům ke vstupu. Komunisté si to začali se sociálními demokraty vyřizovat po svém – začali je bít a házet po nich kameny. Někteří sociální demokraté opětovali nabídku komunistů a nechtěli se nechat zahanbit. Výsledkem hromadné rvačky, jež trvala jen několik minut, byla zranění na obou stranách. Nebyla ušetřena ani sociálnědemokratická pokladna při vstupu do Stutzigovy zahrady, jejíž obsah byl odcizen. Stutzigův hostinec se nacházel zhruba ve středu osady (blíže k řece Rolavě), takže sociální demokraté museli projít podstatnou část Smolných Pecí, než se dostali ke Stutzigově hostinci, což plánům komunistů jenom pomohlo. Hostinec se nacházel několik desítek metrů od bydliště komunistického starosty Fojtova Rudolfa Kannlera¹⁸¹ (dům čp. 94), naproti přes silnici žil v domě čp. 84 Hermann Eschka (první předseda základní organizace KSČ ve Smolných Pecích) – oba se na rvačce osobně podíleli. Dá se říci, že sociální demokraté byli doslova v jámě lvové, neboť v bezprostřední blízkosti bydleli vedoucí komunističtí představitelé. Nepochybně jiným způsobem by vyzněla situace, když by hostinec stál na opačné straně osady směrem k Fojtovu. O tom, že komunisté zamýšleli násilím rozbít sociálnědemokratickou schůzi, svědčí i telefonát místní četnické stanice z Chodova z 27. září 1930, podle něhož byla v Chodově prováděna agitace mezi příslušníky KSČ s výzvou účasti na schůzi ve Smolných Pecích. Násilnosti byly připravovány a organizovány samotnými komunisty, kteří na mostě do osady (myšleno nejspíše ve směru od Chodova) nechali vápnem napsat slova „Tod den Faschisten“ (Smrt fašistům). Ve Smolných Pecích byla ještě natažena stuha s nápisem „Den Faschisten Tod, Pechöfen bleibt rot“ (Smrt fašistům, Smolné Pece zůstanou rudé). Incident si vyžádal nebývalé množství zraněných, a to v drtivé většině sociálních demokratů, jichž bylo celkem osmnáct (mj. úředník nejdecké nemocenské pokladny Josef Zettl, hajný Josef Schlosser

¹⁸¹ Rudolf Kannler (3. 5. 1897 Fojtov – nejdříve 1984, NDR) – regionální komunistický funkcionář. V letech 1911–1915 působil u německé sociálnědemokratické mládeže a mezi lety 1919 a 1921 byl členem levé frakce Německé sociálnědemokratické strany, od 1921 do 1938 člen KSČ. Po ukončení školní docházky pracoval jako dělník v NWK Nejdek a v papírně ve Fojtově, poté jako horník v Božičanech (Poschetzau). V letech 1928–1935 byl starostou obce Fojtov (zvolen za KSČ), poté až do června 1938 byl činný jako účetní cestující, vedle toho zastával také funkci daňového účetního v sekretariátu KSČ v Nejdku. V červnu 1938 byl povolán starostou obce Rudné (Trinksaißen) k zastávání pozice tajemníka v obci. V září 1938 uprchl se svojí rodinou do Unhoště (Kladensko), odkud se musel 1. 10. 1938 znovu vrátit zpět. Při návratu byl zatčen oddílem Sudetoněmeckého freikorpsu v Mezirolí u Karlových Varů a dopraven do soudního vězení do Nejdku. Dne 10. 10. 1938 byl dopraven do káznice Zwickau a odtud 30. 10. 1938 do Dachau. Dne 22. 3. 1939 byl propuštěn se silně podlomeným zdravím. V roce 1940 pracoval jako účetní. Během celé války podporoval sabotážní akce. Dne 14. 9. 1944 byl opětovně zatčen karlovarským Gestapem a následně předán Zařízení pro výkon trestu do Chebu a poté byl obviněn pro velezradu. K rozsudku nedošlo, neboť byl 27. 4. 1945 osvobozen americkou armádou. Podařilo se mu proniknout přes frontovou linii a již 5. 5. 1945 organizoval bezpečnostní službu v obci Fojtov. Dne 27. 5. 1945 byl pověřen funkcí starosty obce Fojtov. Od roku 1945 žil v sovětské okupační zóně Německa (později NDR). Více: SOkA Karlovy Vary, fond ONV Nejdek, karton 23, inv. č. 56, sign III/5, poradci antifašistické komise.

z Fojtova čp. 116, ostatní byli vesměs dělnického povolání), zato komunisté byli pouze dva (poslanec Haiblick a dělník z Fojtova Karl Lauber).

Do bitky se zapojili čelní představitelé obce a skalní komunisté, jako byl starosta Rudolf Kannler, Josef Track (obecní radní), dále Otto Schwab¹⁸² (komunistický agitátor a funkcionář Komsomolu, v policejních relacích byl nazýván jako mladý inteligentní komunistický fanatik), již zmíněný Hermann Eschka či tehdejší předseda nejdeckého okresního výboru KSČ Rudolf Ebert¹⁸³ z Tisové. Část z nich a někteří další aktéři nedělního odpoledne byli již v minulosti soudně trestáni za různé delikty. Obzvláště u Otty Schwaba hrozilo, že by za trestní přečiny strávil dlouhé roky ve vězení, a proto ještě na podzim 1930 bylo KSČ rozhodnuto o jeho emigraci do Německa, aby po roce zamířil do Sovětského svazu. Na druhé straně si odchod z Československa mohl dovolit, neboť nebyl vázán rodinou (byl svobodným), nedisponoval žádným majetkem a k tomu patřil mezi nezaměstnané dělníky.

Vzhledem k chystanému rušení veřejné schůze komunisty byla pořadatelům ze strany Okresního úřadu v Nejdku nabídnuta asistence četníků, avšak jimi byla odmítnuta. Přesto

¹⁸² Otto Schwab (15. 12. 1903 Fojtov – 28. 12. 1972 Berlín, NDR) – komunistický funkcionář. V 17 letech se stal členem Socialistického svazu mládeže, odkud koncem roku 1921 přešel do Komunistického svazu mládeže. Na jaře 1922 byl zvolen krajským důvěrníkem a stanul v čele komunistického mládežnického hnutí kraje Karlovy Vary. Z důvodu nebezpečí uvěznění odešel v roce 1931 do Sovětského svazu. Za druhé světové války sloužil dobrovolně v Rudé armádě, za ní a krátce po ní pracoval jako vedoucí úseku, později jako lektor a vedoucí učebního oddělení v Ústřední antifašistické škole pro německé válečné zajatce v Talze. Po roce 1949 žil v sovětské okupační zóně, později NDR, kde byl aktivní v obraně a bezpečnosti státu, naposledy byl stranickým sekretářem Institutu pro dějiny vojenství a ředitelem Německého vojenského muzea. Ústředním výborem Komunistické strany Sovětského svazu byl vyznamenán medailí Za hrdinskou práci ve Velké vlastenecké válce 1941–1945. Blíže: STRÁNSKÝ, Rudolf: Krajský sekretář Komsomolu. In: K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku Vám, kteří přicházíte, c. d., s. 156–158; Otto Schwab. In: Neues Deutschland, 30. 12. 1972, č. 360, s. 2.

¹⁸³ Rudolf Ebert (5. 9. 1897 Tisová – 6. 9. 1973 Rostock?, NDR) – regionální komunistický funkcionář. V roce 1920 se stal členem Německé sociálně demokratické strany dělnické, zakrátko však vstoupil do Komunistické strany Československa. Základní organizace komunistické strany v Tisové, kterou pomohl zakládat v roce 1923 a kterou dlouhá léta vedl, patřila po celá 20. a 30. léta k nejsilnějším v regionu, co se týče počtu členstva i vlivu na utváření života v obci. V roce 1924 získal Rudolf Ebert křeslo obecního zastupitele a roku 1938 dosáhl nakrátko pozice starosty obce. Pracoval v nejdeckých železárnách, kde založil v roce 1926 závodní organizaci KSČ, jejímž předsedou byl do roku 1929. Z této funkce byl uvolněn v roce 1929, kdy se stal předsedou Okresního výboru KSČ Nejdek, v tomtéž roce také členem krajského a ústředního výboru strany. V parlamentních volbách v roce 1935 kandidoval na poslance v VII. volebním kraji, a to na třetím místě – mj. za pozdějším poslancem Národního shromáždění Rudolfem Appeltem (1900–1955). Světová hospodářská krize se přímo dotkla i Rudolfa Eberta, bez práce byl od srpna 1931 do září 1938. Dne 17. března 1939 byl v Praze zatčen a převezen do Drážďan, odkud zamířil v červnu 1939 do koncentračního tábora Dachau a později do Buchenwaldu. V dubnu 1943 byl propuštěn a nasazen na práci do nejdeckých železáren. Po skončení války v květnu 1945 převzal ještě s dalšími antifašisty správu obce Tisová a dostal se do čela místní správní komise, kterou předal do českých rukou 13. srpna 1945. Na doporučení ÚV KSČ připravil s Josefem Schreiberem z Tisové transport antifašistů do sovětského okupačního pásma (v rámci tzv. Žukovovy akce). Rudolf Ebert opustil Československo 23. října 1945. Na půdě Německa (pozdější NDR) se významně angažoval v různých stranických a veřejných funkcích. Stal se členem denacifikační komise v Münchenbernsdorfu u Gery. V letech 1948 až 1950 pomáhal budovat základy německých bezpečnostních sil. Za celoživotní práci byla Rudolfu Ebertovi udělena a propůjčena celá řada vyznamenání a čestných uznání. Více: SOA v Plzni, Sbírká matrik západních Čech, Matrika oddaných Okresního úřadu Nejdek (osoby bez vyznání), svazek II (1925–1928), sign. 2, folio 4; STRÁNSKÝ, Rudolf: Rudolf Ebert. In: K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku Vám, kteří přicházíte, c. d., s. 143–148; Gedenkstätten für Opfer und Verfolgte des Naziregimes auf dem Neuen Friedhof in Rostock, Rostock 2011, s. 46–47 (volně k dispozici na internetové stránce: www.vvnbda-rostock.de).

dorazilo do Smolných Pecí celkem 13 četníků spolu s komisařem politické správy Dr. Čermákem kolem 15. hodiny právě v době, kdy probíhala hromadná rvačka. Záhy po příchodu četníků se komunističtí aktéři rvačky ihned rozprchli. Šest četníků v osadě zůstalo i nadále. Hodlali zasáhnout při eventuálních nepokojích, k nimž však do rána druhého dne nedošlo.¹⁸⁴

Zatímco si političtí protivníci vyřídili osobně účty, v novinách pokračovaly útoky tentokrát slovního charakteru. Komunistické periodikum *Der Kämpfer* ostře hodnotilo krvavou srážku ve Smolných Pecích s tím, že celá akce byla sociálními demokraty velmi dobře připravena jako provokace, když zástup sociálních demokratů pochodoval po Smolných Pecích. Na místě zasahovali četníci, kteří podle listu stáli na straně sociálfašistů, jak komunisté sociální demokraty nazývali. Jak stojí v prvním ohlase na srážku, komunističtí dělníci se na slavnosti objevili z toho důvodu, že chtěli pozdravit vážené sociálnědemokratické dělníky zpěvem internacionály, ovšem ti je ve společném průvodu začali bít a ještě na ně zavolali četnictvo. Zraněných zde bylo velmi mnoho, uveden však byl pouze poslanec soudruh Karl Haiblick, který byl zraněn do hlavy hozeným kamenem.¹⁸⁵

Sociálnědemokratická *Volkswille* komentovala dění v osadě Fojtova pochopitelně po vlastním způsobu. Nově založená místní organizace pozvala z nejbližšího okolí své spolustraníky včetně žen a dětí na slavnostní schůzi a část to pokládala i jako výlet – zástup sem mířil zejména z Nejdku a Tisové. Zúčastněným sociálním demokratům bylo dáno najevo, aby se v průvodu nenechali komunisty (jiné termíny byly komunistická lůza, vagabundi a pobudové) vyprovokovat a klidně šli svojí cestou. Ovšem v tuto neděli shodili „lidé se sovětskou hvězdou“ svoji masku a v celé své kráse se ukázali ostatním se zlomyslností pod politickou maskou. Již samotný podtitul jednoho z článků reagujících na nedělní incident „Co hledal poslanec Haiplick¹⁸⁶ ve Smolných Pecích?“ se zaměřoval na tu skutečnost, že se komunistický poslanec vydal na sociálnědemokratickou veřejnou schůzi, při níž proběhla rvačka a v ní byl zraněn (podle listu *Der Kämpfer*) – sociální demokraté však popřeli, že by Haiblicka zranili, ale ovšem jak uvádí zpráva četnické stanice v Nejdku,

¹⁸⁴ NA Praha, fond Presídium zemského úřadu – AMV, sign. 207-759-5, výtržnosti komunistů při sociálnědemokratické schůzi ve Smolných Pecích; 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 122; STRÁNSKÝ, Rudolf: Krajský sekretář Komsomolu. In: K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku Vám, kteří přicházíte, c. d., s. 156–157; Planskizze der Gemeinde Voigtgrün. Ort Pechöfen. In: Neudeker Heimatbrief, 15. 9. 1958, č. 83, s. 4. Lokalita uvedených domů byla ověřena na: www.cuzk.cz.

¹⁸⁵ Blutige Zusammenstöße in Pechöfen. In: *Der Kämpfer*, 30. 9. 1930, č. 201, s. 5; Blutige Zusammenstöße in Pechöfen. Sozialfaszistische Provokation. In: *Der Kämpfer*, 2. 10. 1930, č. 203, s. 5; „Der blutige Sonntag in Pechöfen“. Unsere Antwort auf die Artikel im „Volkswille“. In: *Der Kämpfer*, 7. 10. 1930, č. 207, s. 5.

¹⁸⁶ Jde o doslovný přepis příjmení poslance a v této podobě se objevuje v člancích *Volkswille*.

Haiblick byl zraněn na hlavě a v obličeji. Podle *Volkswille* to byl také důvod k tomu, aby do Smolných Pecí vůbec jel.¹⁸⁷

V závěru udání, sepsaném velitelem nejdecké četnické stanice Vilémem Schubertem dne 30. září 1930, se uvádí, že „všechny na násilnostech zúčastněné osoby popírají, že by komu něco dělaly, jeden svaluje vinu na druhého a žádný neví o činnostech vlastních lidí. Viděl jen, co dělali druzí.“¹⁸⁸

Případ nemohl skončit jiným způsobem než u soudu. Okresní soud v Nejdku vynesl rozsudek 3. listopadu 1931 nad devíti komunisty (Hermann Eschka, Rudolf Ebert, Josef Track, Ernst Stutzig, Karl Lauber, Karl Götz, Alfred Kraus,¹⁸⁹ Wenzel Kraus a Josef Reinwarth), kteří byli odsouzeni k drobným trestům žaláře v rozpětí od čtyř dnů po tři týdny. Zastupoval je kupodivu advokát Friedrich Hochmuth z Nejdku, jenž v té době kandidoval do obecních voleb v Nejdku za Německou nacionálně socialistickou stranu dělnickou. Ten v procesu obhajoval doslova neobhajitelné (úmyslná a plánovaná příprava napadení protivníka), neboť veškeré důkazy svědčily ve prospěch sociálních demokratů, které před soudem hájil již uváděný jejich kmenový advokát JUDr. Leo Henisch.¹⁹⁰

Jak dokládají vzpomínky Heinze Kurta Henische, pro řadu německých obyvatel pohraničních území, Nejdku nevyjímaje, patřil státní svátek vzniku samostatného Československa ještě v průběhu 30. let za den, který byl bezesporu „jejich“; přijali ho za svůj a měli k němu silný citový vztah. Zvláště v atmosféře narůstajícího nebezpečí ze strany Německa a zvyšujícího se napětí na domácí politické půdě se akt vyvěšování vlajek stával v určitých ohledech v ryze německém prostředí osobně nepříjemným a doslova hrdinským činem. Svým způsobem tak upozorňoval ve svém nejbližším okolí na to, že ve zmiňovaném

¹⁸⁷ Ein blutiger Sonntag in Pechöfen. Kommunistengesindel überfällt friedliche sozialdemokratische Festbesucher. In: *Volkswille*, 30. 9. 1930, č. 229, s. 3; Der blutige Sonntag in Pechöfen. Was hatte Abg. Haiplick in Pechöfen zu suchen? In: *Volkswille*, 1. 10. 1930, č. 230, s. 3, Der Ueberfall in Pechöfen. In: *Volkswille*, 3. 10. 1930, č. 232, s. 5.

¹⁸⁸ NA Praha, fond Presídium zemského úřadu – AMV, sign. 207-759-5, udání na Karla Haiblicka pro ublížení na těle při rvačce z 30. 9. 1930.

¹⁸⁹ Alfred Kraus (28. 3. 1910 Nová Role – 22. 4. 2001 Berlín, NDR) – regionální komunistický funkcionář. Původním povoláním zámečnick. V roce 1935 vstoupil do KSČ, v letech 1935 až 1938 byl organizačním vedoucím Okresního výboru KSČ Nejedek. Před obsazením pohraničí v roce 1938 uprchl do vnitrozemí, kde byl zatčen a poslán do koncentračního tábora Dachau a poté do Flossenbürgu. Roku 1940 byl propuštěn a odveden do Wehrmachtu, u něhož se o pět let později dostal do anglického zajetí. V listopadu 1945 se vrátil do Československa a hned v prosinci 1945 zamířil s antifašistickým transportem do Meklenburska. Po roce 1946 byl činný ve stranických a bezpečnostních strukturách – v letech 1954 až 1975 byl vedoucím Okresní správy Ministerstva pro státní bezpečnost v Rostocku a zároveň byl členem okresního vedení SED v Rostocku. Roku 1970 byl povýšen do hodnosti generálmajora. Více: www.gvoon.de; GIESEKE, Jens: Wer war wer im Ministerium für Staatssicherheit (MfS-Handbuch), Berlin 2012, s. 44 (volně k dispozici na internetové stránce: www.bstu.bund.de); www.bundesstiftung-aufarbeitung.de.

¹⁹⁰ Der blutige Sonntag von Pechöfen. In: *Volkswille*, 29. 11. 1931, č. 277, s. 9; Sozialdemokraten als Zeugen des Staatsanwaltes. In: *Der Kämpfer*, 10. 11. 1931, č. 81, s. 6.

domě, na němž visí československá vlajka, žijící němečtí spoluobčané se hlásí ke státnímu útvaru, s nímž ostatní, byť i v jedné ulici, se vyjadřují s nechtí, ne-li s opovržením. Pan Aunert, který vyvěšoval státní vlajku na Henischově domě čp. 591, si jistě nepřipadal ve své kůži vůči blízkým příznivcům Henleinovy politiky, jichž neustále nabývalo na počtu. Henisch si dění kolem vyvěšování státního symbolu vybavil následovně: *„Většina domů v ulicích měla na čelní straně upevněna držáky pro vlajkové žerdě. Náš dům také. Vyvěšování vlajky bylo v Nejdku důležitou záležitostí. Pan Aunert, otec Antscherl, k nám byl zván před Dnem republiky – 28. říjnem a Masarykovými narozeninami, aby nasadil těžkou žerd se státní vlajkou do držáku. Bylo k tomu zapotřebí žonglérského umění. Vyklonit se daleko z okna nejbližšího k držáku, ignorovat při tom všechny naše úzkostlivé rady, jejichž nevyřčeným přáním bylo: raději ty než já. Pro otce bylo vyvěšení vlajky z formálního hlediska vlasteneckým aktem. Jeho hlubším smyslem však byl odpor proti pravicovým německým separatistům, kteří jen čekali na příchod Hitlera, aby je vysvobodil, jak si mysleli, z českých drápů. Pro pana Aunerta bylo třikrát ročně vyvěšování vlajky ústupkem vůči jeho panu domácímu, který byl zcela absurdně 'soci'. Mnohem závažnější však v jeho očích bylo, že to byl akt zrady sudetoněmeckých zájmů. Ano, přijde a bude k službám, ale mohlo by to, prosím, být brzy ráno, nebo až po setmění? Ano, ovšem, chápali jsme bez vysvětlování. V této době ho uvidí málo lidí zaměstnaného tímto ostudným úkolem.“*¹⁹¹

Konfrontace mezi politickými stranami navzájem nabírala různých rozměrů. Např. komunista Otto Schwab ji hodnotil ze strany nacionálních socialistů, pokud ještě byli slabí, tak, že na schůzích, jichž se zúčastnili komunisté a sociální demokraté, se nacističtí řečníci pokoušeli pravidelně stoupence těchto obou politických stran poštvat proti sobě.¹⁹²

*„Naše vystoupení a projevy na schůzích nebyly ani podlézavé, ani vypočítané na okamžitý efekt. My jsme říkali velmi otevřeně svoje mínění. Tvrdá a hořká byla pravda, kterou jsme hlásali. Ne každý měl tu pravdu rád. Často jsme byli na protivníkových schůzích ukřičeni, zesměšňováni, ba i vyhrožováno nám bylo. Přesto jsme nedosáhli málo! Stačilo, aby na takové schůzi byl přítomen jeden komunista a před ním sedělo sto názorově jiných. A komunista našel odvahu promluvit hlasem komunistické strany. To nám přinášelo u protivníků respekt a získávali jsme další stoupence do našich řad.“*¹⁹³

¹⁹¹ HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, c. d., s. 37–38.

¹⁹² SCHWAB, Otto: V konfrontaci s protivníkem. In: 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 36.

¹⁹³ Tamtéž, s. 37.

Vzpomínky Otty Schwaba téměř idylicky líčí činnost KSČ v regionu, přičemž bychom si těžko uměli představit, že bude komunista v zaplněném sále promlouvat na základě svého přesvědčení přítomným politickým oponentům a navíc si u nich získá vážnost a úctu. V určitém ohledu, když se komunistické hnutí teprve rozvíjelo a sílilo během 20. let, bylo by snad možné hovořit o rozšiřování členské základny o další stranické kolegy. Během 30. let již komunisté ztrácejí (i když nikoliv tak výraznou měrou jako sociální demokraté), přesto volební výsledky stojí hluboko za očekáváním. Komunisté pak byli nuceni spokojit se s ústupem moci, ta jim zčásti zůstala po komunálních volbách v roce 1938 ještě ve Fojtově, Ptačí, Rudném a Tisové.

Na soupeření mezi jednotlivými politickými stranami napříč spektrem se dá nahlížet rovněž přes otázku identit a mentalit. Identita znamenající sebeuvědomění, totožnost či úplná shodnost se opírá o myšlenkovou figuru hranice. Daný objekt (entita) se vymezuje vůči ostatním objektům svojí vlastní hranicí, identifikuje se, je rozpoznáván svojí svébytností.¹⁹⁴

Úzce s problematikou identity souvisí otázka historické mentality jako souboru postupů a obsahů myšlení i pocitů, jež jsou pro danou skupinu v určitém čase určující. Mentalita jednotlivce, jenž je z hlediska svého věku, pohlaví, národnosti, sociálního postavení a tak podobně ovlivňován různými prostředky, se projevuje prostřednictvím jednání. V tom spočívá mimo jiné jeho individualita, nicméně některé charakteristiky sdílí s mnoha dalšími lidmi.¹⁹⁵

Pojmy „kolektivní identita“ a „mentalita“ nabývají na významu právě v souvislosti s německým etnikem na Nejdecku, kdy se sice jedná o obyvatelstvo stejného mateřského jazyka, zčásti i stejného či podobného sociálního postavení a profesního zaměření, avšak hodnotově a zkušenostmi zcela protichůdného. Skupiny obyvatel německého etnika se vyznačovaly příklonem k té či oné politické straně a již samotná sounáležitost jednotlivce s politickými stranami a členstvím v nich se stávala jeho charakteristickým rysem. Přijal za své jejich myšlenky a hodnoty a hodlal je prosazovat v rámci kolektivu osob blízkých (dělníků, živnostníků atd.), neboť byl přesvědčen, že jedině tímto způsobem je ideový program možné prosadit a uskutečnit.

Individuální zkušenost, prožitky událostí a její následky (1. světová válka, velká hospodářská krize), rodinné prostředí, znalost poměrů v jiných zemích a prostředích, sociální

¹⁹⁴ ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka – ŘEZŇÍK, Miloš: Hranice a identita v českém historio(ografickém) kontextu ..., c. d., s. 597.

¹⁹⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Prameny a metody výzkumu dějin mentalit ..., c. d., s. 47–50.

a hodnotová zakotvenost ovlivňovaly myšlenkové procesy a formovaly zdejší německé etnikum.

Levicově orientovaná sociální demokracie (po vzniku Československa DSAP), v níž se organizovala převážná většina dělnictva, se řadila dlouhou dobu k předním politickým stranám habsburské monarchie a na počátku 20. let se stala dokonce hegemonek mezi politickými stranami a zůstala jím vlastně po celé desetiletí. Odštěpením radikálního křídla a vznikem komunistické strany ztratila sociální demokracie poměrně silnou členskou základnu, nicméně část členů i voličů se k ní na sklonku 20. let opět vrátila, aby se s ní o pár let později rozešla a přidala se k nacionálně laděné Sudetoněmecké straně. Zástupci německé sociální demokracie se možná až příliš spoléhali na to, že mají v regionu silnou a dlouholetou tradici a podporu velké skupiny dělnictva, aniž by stačili reagovat na sílící tlak zvenčí a na postupy henleinovců, s nimiž se nedokázali obsahově a ideologicky ztotožnit. Svoje zraky a naděje obraceli k vlastním stranickým členům pražské vlády a stavěli se za jejich rozhodnutí.

Komunistická strana, pojímající v Československu všechny národnosti (Čechy, Slováci, Němce a Poláky), byla tedy stranou internacionální jako sekce třetí internacionály s přihlášením se k mezinárodnímu komunistickému hnutí a sledovala ideu šíření socialistické revoluce bez ohledu na reálné podmínky a situaci. Téměř všichni její členové se etablovali ze spodní části sociálního spektra (dělnického prostředí), nevykazovali přitom fakticky žádný majetek a napříč národnostmi je spojovala idea sociálně spravedlivé společnosti – nového socialistického a pak komunistického řádu, který bude nahrazen kapitalismem, založeným na soukromém vlastnictví a vykořisťování člověka člověkem. Skupinu komunistů spojovalo přesvědčení v tuto ideologii a vlastní sociální status. Vyhraňovali se vůči ostatním, zpočátku zejména proti sociální demokracii, posléze se ve 30. letech zaměřovali hlavně na henleinovce jako nebezpečného politického rivala, který se v Německu vcelku rychle vypořádal s tamní komunistickou stranou, bratrskou odnoží KSC. Komunisté pocítovali, že v případě šíření nacionalismu v pohraničí a jeho úspěchů by následoval stejný, ne-li podobný scénář také v Československu. Stejně jako pro německé sociální demokraty byl i pro komunisty vývoj v Německu mementem a společně se teprve v druhé polovině 30. let odhodlali v určitých směrech ke spolupráci, která ovšem byla zatížena předchozí vzájemnou nevráživostí a ideologickou rozdílností. Právě zatíženost minulostí a nesmiřitelnost vzájemného ideologického boje ukazuje příklad srážky mezi komunisty a sociálními demokraty ve Smolných Pecích ze září 1930 a je výsledkem oboustranného napadání a obviňování.

Sociální demokraté osočovali komunisty z odpadlictví, naopak komunisté se cítili být pravověrnými vykonavateli pokrokových mas pracujících.

Zcela oprávněně se dá namítnout, že i přes veškeré předpoklady se na Nejdecku Sudetoněmecká strana uchýtila a získala silný politický potenciál. Jak lze v kontextu společnosti pochopit přerod tohoto regionu významně sociálnědemokratického s nemalým komunistickým podílem ve většinového podporovatele SdP? Odpověď spočívá v identifikaci obyvatelstva s masovým nacionalistickým hnutím – nejdříve je identifikace spojená s potřebným zázemím a osobními zkušenostmi (např. role propuštěného z nadbytečnosti za velké hospodářské krize – zhoršení situace jednotlivce), dále hledáním východisek (výběr eventuálních úspor, nezaměstnaný ucházející se o státní péči o nezaměstnané a podporu v nezaměstnanosti, krátkodobé zaměstnání ve formě nouzové práce – situace krátkodobě udržitelná), posléze zklamáním z hledání východisek (nemožnost, že nezaměstnaný dosáhne opětovně na státní péči o nezaměstnané, marné pokusy najít práci, žebrota, pašování a nepatrné získání obživy – prudce se zhoršující situace a její dlouhodobá neudržitelnost) a na úplný závěr s rezignací na hledání východisek (odpor vůči československému státnímu zřízení a systému podpor v nezaměstnanosti a jeho zavržení, propaganda a seznamování se s lepšími poměry v sousedním Německu, příklon a ztotožnění se s politikou SdP včetně členství v ní, forma dárkové podpory z Německa prostřednictvím SdP – evidentně se zlepšující situace).

Sudetoněmecká strana (v letech 1933 až 1935 pod názvem Sudetoněmecká vlastenecká fronta) integrovala myšlenkové směry německého etnika, které nebylo v Československu spokojeno s rolí menšiny. Zdejší členská základna pohlížela zcela idylicky a bez jakéhokoliv kritického odstupu na nacionálně stejné etnikum za státní hranicí. Propagandisticky jí byla podsouvána a vštěpována idea druhořadého etnika v ČSR, politicky, hospodářsky, sociálně a demograficky likvidovaného. Vývoj a důsledky velké hospodářské krize využívala strana k tomu, aby zdiskreditovala roli Československa v očích obyvatel. Dále odkazovala na právo sebeurčení Němců po 1. světové válce, na krvavé události 4. března 1919 a násilnou čechizaci pohraničí, což se nakonec stalo zakořeněným katechismem už v době prvorepublikového ČSR. Tendence vytvářet tyto jednoduché a zjednodušující konstrukty našly živnou půdu u nacionálně směřujícího německého etnika. Příslušnost k identitě sudetoněmeckého kmene se vystupňovala po březnu 1938, kdy Sudetoněmecká strana převzala podstatnou část členské základny BdL a DCVP, jejichž příznivci se vyznačovali silným poutem k rodnému kraji a půdě, to znamená hodnoty, které

v nacionálním směru vyznávali rovněž henleinovci, odkazující na stará Němci obývaná území, k nimž Nejdecko samozřejmě odedávna příslušelo.

Přestože se v komunálních volbách na Nejdecku v roce 1938 přihlásilo k Sudetoněmecké straně 69,4 % všech německých voličů, neubráníme se dojmu, že se jedná o výsledek velmi slabý, zejména když uvážíme, jak se velká hospodářská krize v regionu projevovala a s jakými závažnými důsledky (útlumem a zastavováním průmyslové výroby, vysokou nezaměstnaností atd.).¹⁹⁶ Zcela jistě je nabílední otázka, proč henleinovci při volbách nezískali podstatně více hlasů a procentuální výsledek nebyl v souladu s přímou úměrou „čím vyšší nezaměstnanost, tím větší příklon k nacionalismu a vyšší volební úspěšnost SdP“.

Tento fenomén, s nímž bychom se zřejmě nemohli setkat jinde v prvorepublikovém Československu, aspoň pro to nejsou dány předpoklady komparace ve formě míry a rozsahu nezaměstnanosti a výše volebních výsledků, lze vysvětlit zaměřením a strukturou hospodářství, sociální skladbou obyvatelstva a z toho plynoucí náklonnosti k politickým stranám. Ve vysoce průmyslově založené oblasti Nejdecka se vrstva dělnictva politicky organizovala v sociální demokracii (po vzniku ČSR šlo o DSAP), jež měla v některých obcích silné až hegemonné postavení. To záleželo jednak na počtu dělníků, tak i na místních politických elitách a osobnostech, které se vyznačovaly autoritou a měly za sebou určité úspěchy v komunální politice, což s sebou přinášelo příznivý ohlas u obyvatelstva a posilování mocenské pozice strany v obci a okresu. Ještě více levicově orientovaná Komunistická strana Československa těžila po svém vzniku z posílení skupiny radikálního dělnictva, ovlivněného zčásti i vývojem a styky s komunisty ze sousedního Německa. Zakotvenost strany a jejích předních funkcionářů, kteří se řadili k nižší sociální skupině než relativně lépe majetně postavení sociální demokraté, lákala obyvatelstvo nacházející se v poměrech obdobného rázu. Německé nacionalistické strany měly sice na Nejdecku již v průběhu 20. a počátkem 30. let nepochybně určitý vliv, přesto až nástupem nacismu v Německu v roce 1933 se jim dostalo jednotné politické organizace ve formě Sudetoněmecké strany. I když se SdP stala ve volbách roku 1935 nejsilnější německou politickou stranou v Československu i na Nejdecku, v regionu výrazně narostla její členská základna až v roce 1938 mimo jiné také v souvislosti se zánikem stran německých agrárníků a křesťanských sociálů. Z těchto stran se v jednotlivých obcích nejdeckého politického okresu etablovala poměrně velká skupina kandidátů do komunálních voleb, tentokrát zastupující SdP.

¹⁹⁶ Viz podrobněji oddíl 4.2 Problematika nezaměstnanosti, velká hospodářská krize – její vznik, průběh a následky s odrazem na většinově německý region Nejdecka.

Taktéž struktura a zaměření regionálního hospodářství výrazně nahrávala výsledkům politického měření sil. V průmyslu, zastoupeném železárenstvím, textilnictvím (produkce vlny) a zčásti také hornictvím, se poměrná část dělnictva přikláněla k německé sociální demokracii a komunistické straně. Zemědělství se nestalo regionálně tak zásadním oborem, v němž by obyvatelstvo nalézalo obživu a tím se ani Sudetoněmecká strana nemohla prokazovat vysokým podílem sedláků a malozemědělců.

4. Hospodářství v nejdeckém politickém okrese

Ještě za existence Rakouska-Uherska (před 1. světovou válkou) dosáhla industrializace Českých zemí takového stupně, že se dosavadní agrárně-průmyslový charakter ekonomiky přeměnil v průmyslově-agrární – v roce 1910 činil poměr obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství a lesnictví v Čechách 32,28 % a na Moravě a ve Slezsku 38,57 %, o 11 let poté to bylo 29,69 % a 35,27 %, přičemž průmysl a výrobní živnosti byly zastoupeny v Čechách nejprve 40,70 %, později 40,55 %, na Moravě a ve Slezsku šlo o 37,22 % a následně o 37,79 %. České země si do nově vzniklého Československa přenesly vysokou míru industrializace – ačkoliv podíl rozlohy území a obyvatelstva Českých zemí v někdejší habsburské monarchii činil 21 %, respektive 25–26 %, průmyslová kapacita dosahovala 60 až 70 %. Zejména obory, jako jsou těžba rud a kovů (např. vizmutu, cínu, zlata, kamenného a hnědého uhlí) a výroba litiny vysoce převyšovaly průměr habsburské monarchie.

Rozpad velkého trhu negativně ovlivnil hospodářský vývoj ve všech částech bývalého mnohonárodnostního útvaru, Československa v tom nevyjímaje. Stabilizace trhu a zajištění plné hospodářské samostatnosti se stalo klíčovou úlohou nového československého státu. Došlo ke zrušení společného celního území s Rakouskem a k vyhlášení Československa za samostatné celní teritorium (20. února 1919), proběhla měnová odluka spojená s měnovou reformou (měnová odluka byla schválena Revolučním národním shromážděním 25. února 1919) a následně i nostrifikace akciových společností a repatriace akcií,¹⁹⁷ jíž provázal přesun kapitálu. Vzhledem k velké kapacitě průmyslu, která byla koncentrována zejména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (90–92 % průmyslové výroby), a poměrně malému vnitřnímu trhu, byl prvořadým a existenčním úkolem vývoz asi jedné třetiny produkce na zahraniční trhy. Ve druhé polovině 20. let se uvádí, že zhruba 30 % celkové hodnoty domácí produkce a služeb bylo určeno na export. Některá výrobní odvětví průmyslu se podílela na vývozu podstatně větší měrou a uváděných 30 % značně překračovala. Týkalo se to například výroby hraček a hudebních nástrojů (přes 96 %), jablonecké bižuterie (95 %), porcelánu (85 %) a vlněného zboží (61 %). Teritoriální zaměření exportu se během meziválečného období různě měnilo mimo jiné také vlivem velké hospodářské krize, která na mezinárodní obchod těžce dolehla.

Meziválečné období bylo spjato s celou řadou modernizačních procesů – pokrok v technice, technologii, organizaci a racionalizací výroby, dále elektrifikace měst, obcí

¹⁹⁷ Legislativní rámec pro hlavní část nostrifikačního procesu vytvořil tzv. nostrifikační zákon č. 12/1920 Sb. zák. a nař. z 11. prosince 1919. Viz také oddíl 4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku.

a průmyslu. Vysoký stupeň koncentrace výroby vytvářel podmínky pro monopolizaci hospodářství, u nás nejčastěji ve formě kartelů a koncernů.

Rovněž majetkoprávní změny vlastnictví, provedené pozemkovou reformou, nebyly na území Československa v porovnání s dalšími evropskými zeměmi ojedinělé. Vydané zákony a předpisy¹⁹⁸ řešily zábor půdy, náhrady původním vlastníkům, přiděl půdy novým nabyvatelům, ceny přidělené půdy a organizační zabezpečení reformy. Pozemková reforma se týkala velkostatků s výměrou nad 150 ha zemědělské půdy nebo 250 ha veškeré půdy (celkem šlo o 4 miliony ha veškeré půdy, z toho 1,3 miliony ha zemědělské půdy) a měla cíle převážně politické a ekonomické – např. uklidnit venkov v době vrcholící radikalizace společnosti, upevnit vliv agrární strany a alespoň zčásti utlumit hlad po půdě na vesnici. Provádění reformy nebylo ukončeno ani v roce 1938, kdy bylo novým nabyvatelům přiděleno 44,3 % veškeré půdy, ze záboru bylo vráceno vlastníkům 45,0 % a zbylých 10,7 % zůstalo ještě v záboru.

Z hospodářských sektorů měly v letech 1918 až 1938 největší váhu soukromokapitalistický a malovýrobní (klíčovou postavu hospodářské činnosti sehrával podnikatel, základní organizační formu tvořily akciové společnosti a v menší míře pak společnosti s ručením omezeným). Významnými byly též i státní podniky (mj. Československé státní dráhy, Československá pošta), komunální podniky v majetku obcí a družstva.¹⁹⁹

Vzhledem k nepříznivým přírodním podmínkám Nejdecka, jež se až na malé výjimky nachází v hornaté krajině většinou v nadmořské výšce od 600 do 850 metrů nad mořem, bylo zřejmé, že největší část obyvatelstva bude zaměstnána ve sféře průmyslu. Nejdecký politický okres se řadil spolu s politickým okresem Aš k nejprůmyslověji založeným regionům Čech – 70,2 % obyvatel pracovalo v průmyslu a živnostech (podle stavu z roku 1930). Na zemědělství připadalo 8,9 % obyvatel).²⁰⁰

Průmysl byl soustředěn především do okresního města, kde v průběhu 19. století vyrostly nebo byly výraznou měrou rozšířeny továrny textilního, železářského a papírenského

¹⁹⁸ Zákon č. 215/1919 Sb. zák. a nař., o zabrání velkého majetku pozemkového, zákon č. 81/1920 Sb. zák. a nař., kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě (zákon přidělový), zákon č. 329/1920 Sb. zák. a nař., o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (zákon náhradový).

¹⁹⁹ KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 199; Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa ..., c. d., s. 9–24, 59–60, 203–223; PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 35–38, 58–88, 111–137.

²⁰⁰ Demografický sborník 1959, Praha 1959, s. 167. Uveřejněno také: FALTYS, Antonín: Karlovarsko proti fašismu a válce, Plzeň 1976, s. 74. Podle přehledu předčil okres Aš v počtu osob příslušných k průmyslu a živnostem Nejdecko jen o 1,1 % (71,3 %), k zemědělství tam náleželo 6,6 % obyvatelstva.

průmyslu.²⁰¹ V celém Krušnohoří bylo hojně rozšířeno paličkování krajek, jímž se zde lidé živili už od 17. století. Zemědělství nebylo rozšířené, obyvatelstvo se jím živilo zejména v jižní části okresu (Fojtov, Heřmanov, Hradecká, Poušť a Šindelová), a proto ani pozemková reforma nehrála na Nejdecku tak důležitou úlohu jako v jiných oblastech s příznivými podmínkami pro rostlinnou a živočišnou výrobu.

Struktura průmyslu na Nejdecku se vyznačovala podobnými rysy jako průmysl v celém Československu – značná rozdrobenost tohoto oboru, nadměru vysoká závislost na vývozu a z velké části též na aktuální situaci na zahraničních trzích. V případě narušení ekonomické rovnováhy ve světě by tak byl postižen především exportně orientovaný průmysl. Konkurenční boj probíhal intenzivně jak během hospodářské konjunktury, tak i v dobách hospodářských otřesů.

Průmysl se tak již v 19. století stal pro Nejdecko stěžejním oborem, v němž obyvatelé nacházeli obživu. Množství obyvatelstva v průmyslu se projevilo též ve struktuře zaměstnanosti. Na základě sčítání lidu ze dne 17. května 1939, ačkoliv podobné hodnoty se dají vztáhnout i na předcházející období 20. a 30. let 20. století, představoval podíl práceschopného obyvatelstva v dělnických profesích celkem 70,9 % (!), přičemž ve vládním kraji Cheb bylo dosaženo průměrně 54,7 %. K Nejdku se nejvíce přiblížil kraslický (67,8 %) a ašský okres (66,4 %).²⁰² V okresním městě a jeho okolních obcích bylo samozřejmé, že uvedené hodnoty budou dosahovat nadprůměrných výsledků zejména díky nejdeckým továrnám, ovšem ani vzdálenější obce, jakou byla například Rolava, nezůstala stranou. Na jaře 1939 v ní žilo 856 obyvatel, mezi pracujícími bylo zjištěno 65,2 % dělníků (absolutně 559 osob), průmyslem se živilo 52,9 % (453) a v zemědělství a lesnictví 26,0 % (222) obyvatelstva.²⁰³ Průmysl se v těchto lokalitách stával jediným potenciálním zdrojem živobytí.

Vedle svého vlastního zaměstnání si řada lidí, zejména drobných zemědělců a pracovníků v lesním hospodářství, přivydělávala krajkářstvím, výrobou knoflíků apod., ovšem to nepřinášelo během celého kalendářního roku plynulý příjem – šlo ryze o sezónní práci, kdy se dalo paličkování provozovat od listopadu do dubna. U paličkování krajek se trávilo denně průměrně 10 až 11 hodin s tím, že celková doba byla závislá na množství denního slunečního světla. Tam, kde se stávalo krajkářství jediným zdrojem příjmů, bylo

²⁰¹ K nejdecké textilní továrně (česárně vlny) viz samostatná oddíl 4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku.

²⁰² Wirtschaft und Statistik. Die Ständige Bevölkerung nach Wirtschaftsabteilungen und nach der sozialen Stellung am 17. Mai 1939, 2. 8. 1940, č. 16, s. 379.

²⁰³ Sauersack. Ein verschwundenes Dorf im Erzgebirge. Sest. Walter Lauber, [Schönheide 2004], s. 11. Při sčítání obyvatelstva v roce 1939 nelze opominout faktor metodiky sčítání, podle níž je zřejmé, že pokud sečteme obyvatelstvo podle zaměstnání, získáme bezmála počet všech obyvatel v obci, přitom skupina obyvatel od 15 do 65 let věku, tedy 528 obyvatel obce (61,7 %) by mohla představovat práceschopné obyvatelstvo a její podíl.

provozováno po celý rok.²⁰⁴ V roce 1920 se ještě velká část obyvatel v Bernově živila paličkováním. Při pracovní době v délce 12–16 hodin denně (pracovaly i děti ve věku 6 a 7 let) činil výdělek krajkáře 3 až 5 Kč za den, což nestačilo pochopitelně krýt ani základní potřeby lidí, nicméně to byl mnohdy jejich jediný příjem. Jen pro srovnání, v nejdeckých železárnách dosahoval průměrný výdělek tou dobou od 40 haléřů do 1,40 Kč za hodinu. Roku 1923 se paličkováním vydělala denní mzda až 50 Kč, zato v roce 1930 zaručovaly krajky při 10 až 12 hodinách denně jen 3–5 Kč.²⁰⁵ Nestabilita trhu a výše vstupních nákladů představovaly pro výrobce nemalé potíže. V některých dobách se krajkám dařilo natolik, že se z toho stalo výnosné povolání, za několik let poté byly krajky spojovány s žebrotou a nesmírnou bídou. Výrobky mířily především do zahraničí; krušnohorská černá krajka byla známá a oceňovaná v řadě zemí světa a oblíbená pro svoji kvalitu.

V Nejdku existovala výroba paličkovaných krajek firmy Anton Gottschald & Co., jež vykupovala krajky od lidí z okolí města. Franz Achtner přibližuje ve svých vzpomínkách 30. léta minulého století, když byl v tomto podniku zaměstnán:

„Firma zaměstnávala převážně krajkářky a krajkáře pracující ve svých domácnostech. Jejich počet se pohyboval mezi dvěma až třemi sty. V podniku samotném bylo jen osm až deset žen na sešívání jednotlivých dílů krajek, na bělení, škrobení a napínání na rámy. Po vysušení krajky z rámu snímaly a dopracovávaly.

V pátek odpoledne a v pondělí dopoledne bylo v naší přejímací kanceláři v 'Koželužské ulici' vždy rušno. Byly to dny, kdy se zde shromažďovaly krajky od výrobců. Ti byli roztroušeni po okolních obcích, a proto od nich firma prováděla výkup v Přebuzi v hostinci Bleibe a v obci Milíře v hostinci 'U Zvonu'. Výrobci krajek tak byli ušetřeni daleké cesty do Nejdku.

V pátek dopoledne cestoval pan Leo [Kunzmann, majitele firmy] do Milířů, v sobotu odpoledne pak do Přebuzi. Jezdilo se pravidelným linkovým autobusem. Do Milířů linkou NejdeK – Kraslice. Autobus odjížděl od hotelu Pošta krátce po deváté hodině. Kolem půl dvanácté byl zpátky v Nejdku. Do Milířů netrvala cesta dlouho. Když se autobus, vracející se z Kraslic, zastavil kolem jedenácté hodiny u hostince 'U Zvonu', byl již nákup krajek dávno ukončen. V Milířích chodilo do místa výkupu krajek podle ročního období dvacet až třicet výrobců krajek. V zimě jich bylo více, v létě mnohem méně.

²⁰⁴ SLOSAREK, Franz: Die Heimarbeit in der Spitzenindustrie des deutsch-böhmischen Erzgebirges, Jena 1922, s. 26–27.

²⁰⁵ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv obce Bernov, Gemeinde-Gedenkbuch der Ortsgemeinde Bernau, s. 65–66, 80, 122.

V Přebuzi byl nákup krajek větší, přicházelo padesát až šedesát krajkářek. Nakupovaly se tam i tylové krajky.

V době mých učednických let jsem Lea Kunzmannu doprovázel. V pátek dopoledne do Milířů, v pondělí do Přebuzi. Vezli jsme velký kufr opatřený dřevěnými obručemi.

V zimě, když metrová sněhová pokrývka znemožňovala dopravu autobusem, bylo možné se dostat do Milířů a do Přebuzi jen sáněmi s koňským potahem. Zastavili před vchodem do firmy, před nimi byl zapřažen silný kůň. Naložili jsme velký kufr, kočí a pan Leo se zachumlal do silné deky a jelo se. Často během jízdy hustě sněžilo, takže se cesta za krajkářkami mohla stát nečekaným dobrodružstvím. Jízda domů mohla někdy skončit ve sněhové závěži. (...)

V hostinci Bleibe byla pro nás v patře rezervována malá místnost, asi šatna u velkého tanečního a divadelního sálu. Byly tam připraveny stoly pro výkup krajek od místních lidí. Kolem patnácté hodiny jsem přijel do hostince a v 16:30 se autobus vracel. Na provedení výkupu jsem tak měl času dost. Mohl jsem si na chvíli sednout v lokálu hostince. V zimě jsem si dal teplý čaj, s rumem samozřejmě, a něco k jídlu. V létě pivo a pokuřoval poklidně své první cigarety. Než přijel autobus, povídal jsem si se štamgasty o bezvýznamnostech; někdy se zaujetím, jindy jen povrchně. (...)

V letních měsících paličkovali zdejší lidé někdy velmi málo. Většina z nich měla malé hospodářství, na kterém museli pracovat. V měsících červenci a srpnu byla produkce krajek katastrofálně nízká. Naše pobočka v Plavně často naléhavě žádala určitý druh krajek, avšak od domácích výrobců je ne a ne dostat. Musel jsem proto zase sednout na kolo a krajkářky osobně navštívit. (...)

Často jsem ke svým zákaznicím přišel zbytečně, protože objednané krajky prostě nestačily dokončit. Přednost měly důležitější polní práce, protože zima byla dlouhá a venku nesměly práce odkládat. V jiném ohledu jsem však nepřišel marně. Za mou námahu mě často odměnily tvarohovým koláčem s rozinkami a drobenkou, nebo makovým koláčem s kokosovými vločkami a k tomu velkým hrnkem kávy. Tehdy jsem byl ještě mladý, a tak jsem dokázal spořádat nejednu porci.²⁰⁶

Obdobným způsobem se postupovalo v jiných odvětvích průmyslu. Podomácku pracovali rukavičkáři – v roce 1937 živila produkce rukavic Abertam a v okolí města přibližně 11 500 osob, což představovalo 1850 rukavičkářů, 7500 šiček, 350 učňů a 1800 osob na pomocných pracích, přičemž v Abertamech tehdy žily necelé tři tisíce obyvatel a největší

²⁰⁶ ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 87–89.

tamní firma B. Zenker zaměstnávala 1200 pracovníků.²⁰⁷ Největší koncentrace osob činných v tomto oboru spadala právě do severní části nejdeckého okresu – vedle uváděných Abertam šlo zejména o Hřebečnou, Pernink a Horní Blatnou, méně pak již o příhraniční Potůčky, z jáchymovského okresu bychom mohli jmenovat např. Ryžovnu (Seifen).

Paličkování krajek a jiné domácí práce rozšířené prakticky ve všech obcích Nejdecka byly spojeny zejména se setkáváním příbuzných a známých. Při práci se dostávalo ke slovu vyprávění, z pokolení na pokolení se přenášela paměť rodu a místa. Pověsti, tajemné příběhy, povídky, zajímavé události a mnohé jiné, to všechno bylo předmětem dlouhých večerů. Paměť jako důležitý fenomén ve společnosti pomáhal udržovat tradiční hodnoty. Ústní formou se reflektovalo současné dění.

Již uváděný Franz Ahtner přibližuje atmosféru doby: *„Když jsou dlouhé večery... ..mají k sobě lidi blíž. Tak tomu bylo, alespoň tam nahoře v horách. Doma se pilně paličkovalo, a aby jim paličky hbitě kmitaly a práce šla v dobré pohodě od ruky, chodilo se po sousedech. Často už bylo hodně sněhu a to se muselo dávat dobrý pozor, aby člověk se vším tím krajkářským nádobíčkem neskončil v závěži. Ve vytopené místnosti stál velký stůl, uprostřed petrolejová lampa a kolem ní dokola oválné skleněné láhve s vodou postavené tak, aby světlo soustředily na podušky (herdule) s paličkovanou krajkou. Pamatuje si ještě někdo tyhle 'reflektory'? Asi už jen prarodiče.*

*V takovém prostředí bylo samozřejmě útulno. Otec se pilně staral, aby bylo v kamnech stále pořádně přiloženo. Přitom pokuřoval svoji dlouhou fajfku. Kočka si našla svoje místo někde v koutku, kde ji nikdo nerušil. Stočila se do klubička a slastně předla. Vyprávělo se a zpívalo: 'Když v kamnech praská poleno, je v cimře teplo, boží mír.' Mládenci vypravovali různé historky a hodně si přitom vymýšleli. Někteří jim věřili, jiní se smáli těm hloupostem.*²⁰⁸

²⁰⁷ MÜLLER, Alois: Heimatkunde der Kleinstadt Abertham im Erzgebirge. Závěrečná práce, Pädagogische Akademie, Dortmund 1960, s. 59; nejnověji: SCHREIBER, Paul: Abertamy – město rukavičkářství (1. díl). In: Měsíčník Krušné hory – západ: Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2013, č. 3, s. 11.

Výrobě rukavic a zaměstnanosti v tomto oboru se věnuje též oddíl 4.2 Problematika nezaměstnanosti, velká hospodářská krize – její vznik, průběh a následky s odrazem na většinově německý region Nejdecka.

²⁰⁸ ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 85.

Tabulka č. 16: Největší zaměstnavatelé v nejdeckém politickém okrese (s více než 50 zaměstnanci, rozmezí let 1930 až 1932)²⁰⁹

Název provozu, sídlo	Průmysl (předmět výroby)	Zaměstnanci
Neudeker Wollkammerei und Kammgarnspinnerei, Nejdek	textilní (vlna)	4502
Eisenwerk Rothau – Neudek, provoz Nejdek	železářský (plech)	1112
Barnabas Zenker, Abertamy	kožařský (rukavice)	500–600
Eisenwerk Rothau – Neudek, provoz Šindelová	železářský (plech)	566
Eisenwerk Nestler & Breitfeld, Potůčky	železářský (litinová kamna)	asi 300
Alois Zenker, Abertamy	kožařský (rukavice)	asi 260
Neudeker Papierfabrik, Nejdek	papírenský (papír)	228
Linke und Neumann, Horní Blatná	kožařský (rukavice)	185
Albert Zenker, Abertamy	kožařský (jirchářství, barvírna kůží, rukavice)	146
GEC Wäschefabrik, Pernink	textilní (prádlo)	137
Martin Stengel, Horní Blatná	kožařský (rukavice)	130
Heinrich Ott und Sohn, Jelení	stavebnictví (stavba silnic)	95
Hermann Deimer, Nejdek	textilní (krajky)	asi 90
Franz Bartl, Pernink	textilní (např. tašky, krajky, kapesníky, kabelky, oblečení)	86
Josef Grimm, Horní Blatná	kožařský (rukavice)	85
Neuburger & Strassberg, Pernink	kožařský (jirchářství, barvírna kůží, rukavice)	84
Hermann Bartl, Pernink	textilní (krajky, ložní prádlo a bílá výšivky)	asi 63
Eska & Dutka, Pernink	kožařský (barvení kůží, rukavice)	55
Meinl's Erben, Pernink	textilní (prádlo)	51
Alois Chiba, Abertamy	kožařský (rukavice)	51
Franz Zimmermann, Pernink	kožařský (barevna kůží)	51
Vereinigte Bazaltwerke Karlovy Vary, provoz Suchá	kamene a zemin (těžba žuly, kamenictví)	50
E. A. Meinl, Pernink	textilní (výšivky)	50
Anton Gottschald & Co., Nejdek	textilní (ručně paličkované krajky, tylové výšivky)	kolem 50

²⁰⁹ NA Praha, fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha, karton 43, inv. č. 26, hlášení okresních vedení SdP v politickém okrese Nejdek o hospodářských organizacích a podnicích, které zastavují činnost; tamtéž, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 3504, inv. č. 3444, sign. G-2/b-14, výkazy vnější činnosti Živnostenského inspektorátu v Karlových Varech od dubna 1930 do listopadu 1932; tamtéž, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 2966, inv. č. 2719, sign. E 4361, korespondence mezi firmou Eisenwerk Nestler & Breitfeld Potůčky a Ministerstvem sociální péče Praha z 23. 3. 1933; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, Gedenkbuch der Stadtgemeinde Abertham, II. díl, s. 7–8; Prádelny česané příze, n. p. závod 01. 100 let trvání závodu (1873–1973), Nejdek 1973, s. 81; Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek ..., c. d., s. 130, 141.

U Abertam nebyly zjištěny počty zaměstnanců u těchto továren na výrobu rukavic: Ferdinand Eska, Günther Ferdinand Fischer, Isidor Geutner, Kajetan Grimm, Josef Häuser, Franz Heinrich, Isidor Hofmann, Johann Krakl, Eduard Kugler, Theodor Neuburger, Alois Porkert, Kamill Porkert, Thomas Porkert, Seligmann'sche Lederfabrik und Färberei, Wenzel Schütz, Isidor Weikert, Winig & Geutner. Podtržené názvy provozů znamenají, že mohly zaměstnávat více než 50 osob. U celkových počtů zaměstnanců všech rukavičkářských podniků mohou být zahrnuti i domácí dělníci, jednotlivé provozy neuváděly hodnoty jednotně.

Tabulka č. 17: Zaměstnání obyvatel podle jednotlivých odvětví (1930)²¹⁰

Odvětví		Soudní okres	
		Horní Blatná	Nejdek
Hornictví	závody	1	-
	činné osoby	3	-
Průmysl kamene a zemin	závody	9	8
	činné osoby	101	76
Kovoprůmysl	závody	37	51
	činné osoby	329	1734
Chemický průmysl	závody	1	2
	činné osoby	2	2
Textilní průmysl	závody	460	897
	činné osoby	872	5753
Papírenský průmysl	závody	7	6
	činné osoby	150	297
Grafický průmysl	závody	1	6
	činné osoby	2	16
Kožařský průmysl	závody	13	8
	činné osoby	244	19
Dřevařský průmysl	závody	39	72
	činné osoby	97	206
Průmysl soustružnický	závody	-	49
	činné osoby	-	74
Průmysl kartáčnický	závody	-	1
	činné osoby	-	6
Průmysl hudebních nástrojů	závody	1	1
	činné osoby	7	16
Hračkářský průmysl	závody	1	-
	činné osoby	1	-
Potravinářský průmysl	závody	64	127
	činné osoby	152	291
Průmysl odívání a obuvi	závody	844	170
	činné osoby	2495	330
Stavebnictví	závody	20	45
	činné osoby	188	475
Vodárny	závody	2	1
	činné osoby	4	3
Elektrárny	závody	4	4
	činné osoby	5	24
Podomní prodej	závody	-	3
	činné osoby	-	3
Obchod, peněžnictví, pojišťovnictví	závody	331	747
	činné osoby	500	1217
Doprava	závody	39	34
	činné osoby	60	56

²¹⁰ Sčítání živnostenských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I. Hlavní data o místních jednotkách podle okresů. (Československá statistika, svazek 114, řada XVII, sešit 1), Praha 1935.

Odvětví		Soudní okres	
		Horní Blatná	Nejdek
Po živnostensku provozované podniky divadelní, hudební, sportovní, zábavní a vyučovací	závody	13	20
	činné osoby	36	33
Zdravotnictví	závody	16	32
	činné osoby	27	94
Závody celkem		1903	2284
Činné osoby celkem		5275	10 725

Důležitým a snad nejvýznamnějším rysem meziválečného hospodářství se stala elektrifikace. Zasahovala nejen průmysl, nýbrž i všechna ostatní odvětví národního hospodářství i běžný život obyvatel. Elektrifikaci lze považovat za faktor modernizace, kdy docházelo ke zvýšení efektivity, intenzity a konečně i k racionalizaci průmyslové výroby. Rozvoj elektrifikace byl na jedné straně spjat s velkými investicemi s relativně pomalou návratností, na druhé straně elektrická energie výrazně ovlivňovala všechny složky průmyslu a života společnosti. Před 1. světovou válkou byly na území Českých zemí elektrifikovány větší aglomerace (zejména Praha, Brno a západočeská lázeňská města), které byly zásobovány elektrickým proudem z elektráren, jež disponovaly elektrickými sítěmi malého rozsahu.

Teprve po první světové válce byly dány předpoklady pro výstavbu přespolních sítí a k řešení technických problémů přenosu elektrického proudu v dosavadní nejednotné elektrické síti, a to i díky přijetí elektrizačního zákona z roku 1919,²¹¹ jímž se československý stát prostřednictvím ministerstva veřejných prací chopil iniciativy finančně se podílet na soustavné elektrizaci země. Výdaje na elektrizaci v letech 1920 až 1935 dosáhly výše 489,5 milionu Kč. Roku 1937 mělo v Čechách k dispozici elektrickou energii 87,8 % obyvatelstva, na Moravě a ve Slezsku činil podíl 89,7 %, na Slovensku mohlo využívat elektrickou energii jen 50,8 % obyvatel a na Podkarpatské Rusi ještě méně. V celém Československu bylo v té době elektrifikováno celkem 55,9 % obcí, v nichž žilo 77,2 % obyvatel státu, což sice znamenalo jistý pokrok ve srovnání se stavem v roce 1920, kdy na elektrinu bylo napojeno 11 % obcí s 34 % obyvatel, nicméně původní záměry na elektrifikaci republiky se nenaplnily zejména díky nedostatku finančních prostředků.²¹²

Na Nejdecku se setkáváme s elektrickou energií už v roce 1904, kdy nejdecká česárna vlny začala využívat elektrický proud pro osvětlení celého závodu. Roku 1905 byla vystavěna městská elektrárna (čp. 563) a 2. prosince toho roku se ve městě rozsvítilo první elektrické

²¹¹ Zákon č. 438/1919 Sb. zák. a nař., o státní podpoře při zahájení soustavné elektrizace.

²¹² Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa ..., c. d., s. 101–108; PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 155.

světlo. Síť městského osvětlení se tehdy vyznačovala malým rozsahem a prakticky pokrývala jen náměstí a některé přilehlé ulice. Velmi brzy – v roce 1910 bylo elektrické světlo využíváno v obci Potůčky.²¹³ Pokud srovnáváme i jiná města podobné velikosti, Nejdek nechal stavět v tomto směru elektrickou síť velmi brzy, což bylo dáno průmyslovým charakterem města a potřebou zdejšího průmyslu přejít na kvantitativně jiné vybavení ve formě parní turbíny a dynama, než jaké představovaly parní stroje.

Během meziválečných let byly na elektrickou síť napojeny do určité míry všechny obce Nejdecka, přičemž již v roce 1918 se elektřina dostala do obcí Vysoká Pec a Pozorka. Jak bylo možné vysledovat, elektrická energie byla postupně zaváděna následovně: 1919 (obce Suchá a Tisová), 1920 (Bernov a Černava), 1921 (Abertamy, Lužec, Nové Hamry, Oldřichov a Pernink), 1924 (Horní Blatná), 1925 (Fojtov), 1927 (Hřebečná, Přebuz a Rudné), 1928 (Jelení), 1931 (Chaloupky) a 1932 (Lesík). Roku 1919 se rovněž rozšířila elektrická síť v samotném Nejdku (okolí železáren, kolonie dělnických domů u evangelického kostela, dále Vysoká Jedle a Limnická). V roce 1922 zajišťovala nejdecká elektrárna elektřinu pro 1716 odběratelů (nikoliv obyvatel).²¹⁴ Zhruba na sklonku 30. let bylo na Nejdecku elektrifikováno všech 31 obcí s podílem 94,5 % obyvatel, což představovalo velmi dobrý výsledek. Vysokou mírou elektrifikace se mohly prokázat i další okolní okresy Falknov nad Ohří (91,2 %), Karlovy Vary (99,1 %), Kraslice (99,2 %) či Locket (97,1 % veškerého obyvatelstva).²¹⁵

Rudné usilovaly marně dlouhou dobu o napojení na elektrickou síť, neboť okolní obce jako Nové Hamry a Vysoká Pec již měly elektrickou síť vybudovanou. Záhy po skončení 1. světové války se stala otázka elektrifikace obce aktuálním tématem; konaly se zde schůze týkající se elektrifikace, ovšem bez konkrétního výsledku. Až na podzim 1927 zavedl Reinhold Götz elektrické vedení ze sousední Vysoké Pece do svého domu čp. 236, čímž se tak rozsvítilo vůbec první elektrické světlo v Rudném (jeho pozemek s domem se totiž nacházel na hranici obou obcí, takže nemusel investovat velké finanční prostředky

²¹³ PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 158; Přádělny česané příze, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 11; Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal, c. d., s. 11.

²¹⁴ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 66–67; tamtéž, fond Archiv města Horní Blatná, kniha K 66 – Kronika města pro léta 1893–1938, fol. 52; tamtéž, fond Archiv města Abertamy, kniha K 60 – Kronika města, 1. svazek se stručným úvodem a událostmi z let 1919–1932, s. 11; tamtéž, fond Obecná škola Fojtov, Schulechronik der Volksschule Voigtgrün, s. 135; HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 1 (Mühlberg), složka č. 22, Notizen zur Chronik der Gemeinde Mühlberg, s. 26; SOKA Sokolov, fond Archiv města Přebuz, Chronik der Stadt Fribus, nestránkováno; Hirschenstand. Von der Landkarte verschwunden – aber nicht vergessen! Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2005, s. 33; Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf im Rohlaual. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2005, s. 3; Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 300, 417.

²¹⁵ Alphabetisches Verzeichnis der elektrifizierten und der nichtelektrifizierten Gemeinden des Kammersprengels Eger mit Angaben der Einwohnerzahl, Elektrizitätswerke und der Ortsspannung, Eger [1939].

pro elektrické vedení). O tom, že elektřina sklidila úspěch, svědčilo i to, že hned v dalším roce přibýlo v dolní části obce 28 domů s elektrickým světlem a že roku 1929 vzniklo v této obci společenstvo pro osvětlení (Lichtgenossenschaft). Přesto vysoké náklady na výstavbu elektrické sítě (nižší nabídka na celou síť v obci zněla na 140 tisíc Kč) a nemožnost získat půjčku na přijatelné úrovni zapříčinily, že se proces elektrifikace v Rudném nepodařilo plně realizovat.²¹⁶

Kromě samotných obcí se elektrifikace dotkla i průmyslových závodů. V nejdecké česárně vlny docházelo k dalšímu rozšiřování elektrické sítě. V první polovině 20. let byla v závodu vedle již existujícího parního stroje a turbodynamu o celkovém výkonu 2500 koňských sil (1838,3 kW) instalována vodní turbina o výkonu 150 koňských sil (110,3 kW), sloužící k nouzovému osvětlení a k osvětlení sklepních prostorů. Zabezpečila tak nezávislost továrny na městské elektrárně.²¹⁷

4.1 Doba hospodářské prosperity, stavební rozmach, rozvoj služeb

Konjunkturální vývoj za období 1918 až 1929, pokud nepočítáme hospodářskou krizi v letech 1922 a 1923, byl zpočátku provázen konsolidací ekonomiky a poválečnou obnovou hospodářství. Úrovně předválečného stavu (1913) v propočtu hrubého domácího produktu bylo překročeno v ČSR roku 1923, tedy poměrně brzy se zřetelem k vývoji v dalších válkou zasažených státech Evropy. Oživení v jednotlivých segmentech průmyslu bylo rozdílné a do jisté míry závislé na dodávkách potřebných surovin, což se nakonec podařilo překonat. Příznaky hospodářské konjunktury projevující se naplno mezi lety 1924 a 1929 náleží: vzestupný objem investic, růst zaměstnanosti, dopravních výkonů a obratu vnitřního a zahraničního obchodu, zvyšování exportu kapitálu, pokles nezaměstnanosti, tendence k prodlužování pracovní doby, růst nominálních a v menší míře i reálných mezd, rozšiřování spotřeby obyvatelstva a bytové výstavby a v neposlední řadě i celkové životní úrovně obyvatelstva. Samozřejmě ani v době vrcholící prosperity není možné nezaměstnanost zcela odstranit, ale pouze její podíl snížit na takovou míru, která by nepředstavovala pro hospodářství potenciální rizika a zátěže.

Dynamikou hospodářského růstu se Československo zařadilo mezi státy evropského průměru, takže si v mezinárodním měřítku upevnilo pozici také ve srovnání se sousedními zeměmi. Rostoucí poptávka jak na vnitřním (zejména po spotřebním zboží), tak

²¹⁶ Trinksaißen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge, c. d., s. 34, 54, 85, 94.

²¹⁷ PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 291.

i na zahraničním trhu měla příznivý vliv na výrobu a obchod. K tomu je potřeba přidat účinky investiční vlny prakticky všech průmyslových odvětví, dále dopravu, spoje, výstavbu úředních budov a bytů a celou nevýrobní sféru.

Stavebnictví bylo jedním z oborů, které ve 20. letech zaznamenalo bouřlivý rozmach a které bylo závislé na aktuální hospodářské situaci. Stát v rámci svých možností podporoval novou bytovou výstavbu např. státní zárukou za poskytnuté hypoteční půjčky, dále dlouhodobými státními půjčkami a dotacemi na dokončení nebo úpravy objektů s malými byty. Především u soukromé výstavby byly účinnou formou státní pomoci dlouhodobé daňové úlevy. V letech 1921 až 1929 bylo postaveno přes 452 tisíc bytových jednotek, z toho na rok 1928 připadalo 101,6 tisíc a 1929 celkem 74,8 tisíc postavených bytů. Nutno podotknout, že ve 20. letech zahájené stavební projekty byly často dokončeny již za času velké hospodářské krize 30. let, a to mnohdy s nevídanými těžkostmi zejména finančního rázu.

Mezi lety 1921 až 1929 došlo k růstu průmyslové výroby o 64 %, hrubé zemědělské výroby o 24,7 % a hrubého domácího produktu o 55,8 % – ve všech případech představuje rok 1921 hodnotu indexu 100. Obchodní bilance (rozdíl mezi vývozem a dovozem) byla trvale aktivní, a to nejvíce v letech 1921 a 1922 (téměř 5,8 mld. Kč a 6,2 mld. Kč). Zatímco největší položku ve struktuře dováženého zboží představovaly suroviny a polotovary, u vývozu se jednalo o finální výrobky nepotravinářského průmyslu, jejichž podíl na vývozu neustále rostl. Nejvýznamnějšími obchodními partnery ČSR byly podle obratu: Německo (včetně přístavů), Rakousko, Maďarsko, Velká Británie a USA.

Podstatných změn doznal vnitřní obchod se službami. Díky zvýšené průměrné roční reálné mzdě ve 20. letech a naopak nižším životním nákladům (vždy index vztahující se k roku 1921) se dostávalo domácnostem více finančních prostředků, které pak mohly využít podle vlastního uvážení ve sféře obchodu a služeb, což nepochybně vedlo k rozšiřování jejich sítě. Celková spotřeba obyvatelstva rostla, ať už šlo o potraviny či spotřební zboží, pochopitelně podle příslušných sociálních skupin.²¹⁸

Po první světové válce trvalo ještě tři roky, než se situace ve stavebnictví stabilizovala a opět se projevovala „chuť stavět“, a to ze strany města, továren, menších provozů i jednotlivců. V říjnu 1922 poznamenal Josef Pilz s radostí do nejdecké kroniky, že okres a obzvláště Nejdek zažívá konečně vlnu stavební konjunktury. Tehdy prováděla NWK Nejdek přestavby za částku 6 milionů Kč, k tomu ještě stavěla dům pro úředníky (čp. 109) v Nádražní ulici, železářny investovaly do stavby lázní, město na odkoupených pozemcích od Gustava

²¹⁸ PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 88–92, 111–117, 148–160, 218–244.

Traugotta právě stavělo obecní dům o 15 bytových jednotkách (čp. 727), zadaný místním stavebním firmám Metlitzky a Volkan (náklady činily 960 tisíc Kč). Dne 3. září 1922 byl slavnostně položen základní kámen ke stavbě Tělocvičny (Turnhalle, čp. 196) Německého tělovýchovného spolku (Turnverein). Vyrůstal dům Thaddäuse Reitznera na náměstí (čp. 158), čímž si zdejší stavební dělníci na čas zajistili živobytí. Část uvedených staveb byla na podzim toho roku hotová, takže řada dělníků musela být bohužel propuštěna. Mimo území města Nejdku byly na jaře a v létě 1922 dokončeny stavební práce na dvou úsecích silnice z Oldřichova do Lužce (od křižovatky silnice Nejdeč – Pernink až k domu čp. 9 ve Vysoké Štole) o celkové délce 2 km, které si vyžádaly necelých 164 tisíc Kč. Stavba delšího úseku byla započata již v roce 1919 a práci zde našlo místní obyvatelstvo pod dohledem stavebních mistrů Johanna Schlossera a Franze Totzauera z Nejdku. Poslední část spojovací silnice z Oldřichova do Děpoltovic (úsek Vysoká Štola – Lužec) byl realizován teprve v letech 1934 až 1936.²¹⁹

Ve 20. a zčásti i ve 30. letech zasáhly řadu budov rozsáhlé stavební úpravy a přestavby. Nejviditelněji to bylo možné pozorovat na nemovitostech ve vlastnictví NWK Nejdeč, u níž bylo cílem při zvyšující se výrobě získat pro obytné účely svých zaměstnanců, které nutně potřebovala. Jednu z prvních vlašovek v tomto případě představuje přestavba někdejšího dívčího domova (čp. 600) v Lahusenově ulici (Lahusenstrasse), jenž v dobách 1. světové války sloužil jako lazaret. Zatímco v roce 1921 (před stavebními úpravami) bylo v budově napočítáno 13 bytů s 49 obyvateli, po úpravách zde vzniklo dalších 16 bytů pro dělníky (roku 1930 žilo v domě celkem 107 obyvatel).²²⁰

Zvyšující se potřeby zaměstnanců řešila NWK jednak stavebními úpravami vlastních objektů, jednak koupí budov a v neposlední řadě též s výstavbou bytových domů. NWK si právě díky rozsáhlé pozemkové držbě přímo v Nejdku mohla dovolit stavět dělnické kolonie již od roku 1886. Pokud nebereme v úvahu město Nejdeč, doslova hegemonelem pozemkového majetku byla právě textilka.²²¹ K 1. lednu 1923 měla NWK pozemky v hodnotě přesahující lehce 400 tisíc Kč. Přesně o osm let nato představovalo pozemkové vlastnictví sumu 2,6 milionu Kč. V letech 1922 až 1937 proběhlo celkem 115 převodů (nákupů) pozemků, zčásti i mimo Nejdeč (např. v obcích Rudné a Přebuz), které pak továrna

²¹⁹ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdeč, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 43–52; tamtéž, fond Archiv obce Lužec, Gedenkbuch der Gemeinde Kammersgrün, s. 75, 83.

²²⁰ SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejdeč, zde přehled sčítacího obvodu č. 7 v Nejdku; tamtéž, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdeč, karton 136, inv. j. 464, přestavění dívčího domova 1921; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2701.

²²¹ Do konce 20. let vzniklo více než čtyřicet bytových domů. Podle přehledu nemovitého majetku z roku 1945, který se od konce 20. let příliš nezměnil, disponovala továrna celkově 83 domy s celkovým počtem 509 bytů.

pronajímala a ve 30. letech vesměs prodávala. Soustředila se tak zejména na svoji užší zájmovou oblast ve městě a pozemků přímo nesouvisejících s továrnou se ve velkém měřítku zbavovala. O tom svědčí přes 70 převodů (prodejů) pozemků, jež byly uskutečněny v uvedeném období.²²²

Textilka se v meziválečném období pouštěla do smělých plánů, co se týče výstavby nových bytových domů pro zaměstnance. V Kraslické ulici (Graslitzerstrasse) vyrostly v první polovině 20. let domy čp. 752, 753, 791 až 793, 867 až 869 s celkovým počtem 108 bytů. Po nich (ve druhé polovině 20. let) následovalo 5 bytovek v Souběžné ulici (Parallelweg, čp. 819–821, 830 a 831), jež v roce 1930 čítaly 39 bytů se 101 obyvateli. Sociální stratifikace v bydlení se výrazně projevila hlavně ve 20. letech, kdy vznikaly bytové domy zvláště pro dělníky, mistry a pro úředníky. Byty v domech z roku 1900 byly velké přibližně 36 m² bez vnitřního schodiště. Ve 20. letech se velikost dělnického bytu pohybovala mezi 43 až 53 m², zato byt pro mistra či úředníka měřil od 62 do 88 m². Pro lépe postavené zaměstnance se stalo samozřejmostí moderní technické vybavení (prostorná koupelna, vlastní toaleta a spíž).²²³

Jednou z veřejných staveb, uskutečněných v této době na Nejdecku, se stala výstavba všeobecné nemocnice. Dosavadní budova nemocnice (čp. 565), vystavěná místní česárnou vlny a otevřená v listopadu 1907, již nestačila krýt současné požadavky. Na společném jednání představenstva a dozorčího výboru okresní nemocenské pokladny v lednu 1930 bylo jednohlasně rozhodnuto o výstavbě nové nemocniční budovy, k jejímuž účelu byl určen pozemek o výměře 25,7 tisíc m², situovaný v Limnickém údolí mezi restaurací Krásná vyhlídka a okresní silnicí Nejdek – Pernink. Po poměrně zdlouhavých a složitých jednáních, táhnoucích se od roku 1922, byla stavba nemocnice zahájena teprve 26. června 1931 a zajištěna vesměs místními stavebními firmami. Ke slavnostnímu otevření nemocnice, jejíž náklady na výstavbu činily zhruba 2 miliony Kč, došlo 12. listopadu 1932, tedy již ve vrcholné fázi velké hospodářské krize. Největší finanční spoluúčast (polovinu celkových výdajů) obstarala nejdecká česárna vlny, ostatními přispěvateli byli: okresní nemocenská pokladna, okresní úřad, město Nejdek a ministerstvo sociální péče. Poměrně slušně vybavené nemocniční zařízení napojené na vodovod a kanalizaci se skládalo z porodnického oddělení, dále z interny a chirurgie, vedle toho se v budově nacházelo veškeré zázemí nemocnice a také

²²² SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 5, inv. j. 17, valné hromady 1924–1938; tamtéž, karton 27, inv. j. 96, nemovitý majetek seřazený podle kupních smluv.

²²³ Tamtéž, karton 135, inv. j. 443, stavba dělnických domků čp. 478–482 1900; tamtéž, karton 137, inv. j. 499, stavba 3 obytných domů pro dělníky čp. 791, 792, 793, stavba kanalizace a připojení vodovodu; karton 138, inv. j. 508, stavba obytných domů pro úředníky a mistry v Souběžné ulici a kanalizace, zde situační plán výstavby dvou obytných domů pro mistry, Nejdek z 31. 5. 1926; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2697.

bytové jednotky pro lékaře a personál. Kapacita nemocnice dosahovala 50 (v některých pramenech až 70) lůžek a podle potřebných požadavků se mohla navýšit až na 120 lůžek. Za kalendářní rok 1933 prošlo zařízením celkem 891 osob, kteří zde strávili 14 181 dnů.²²⁴

Díky zlepšenému hospodaření se mohly obce v průběhu 20. let pouštět do rozsáhlejší stavební činnosti a rozvoje obce. V Bernově vznikla v roce 1921 obecní knihovna, vedená učitelem Karlem Plankem. Knihy byly nejdříve umístěny v jedné malé skříni v hostinci Hermanna Reitznera (čp. 49). Jakmile zájem o knihovnu ze dne na den narůstal, našla záhy nové útočiště v obecní škole v Dolním Bernově (Unter-Bernau). Opravy se dočkaly obě školní budovy v Dolním Bernově a na Vysoké Jedli (Hochtanne). Stavební práce většího rozsahu byly zahájeny v roce 1925, a to první částí výstavby obecní komunikace směrem na Čihadlo (Hühnerfang). Občané z této místní části se rozhodli na shromáždění, že má být tato cesta prodloužena až k nim. Tento požadavek hájil na zasedání obecního zastupitelstva dne 7. března 1926 sociálnědemokratický radní Hermann Sandner a posléze byla přijata opatření k plánované stavbě, zejména k otázce subvence. Zastupitelstvo se rozhodlo pro výstavbu komunikace na Čihadlo, respektive k domu čp. 87, kde vyústí na cestu vedoucí do Javořiny. Projekt zpracovaný Ing. Josefem Weißbachem z Falknova nad Ohří, podle něhož cesta měřila 1040 metrů a končila u domu čp. 169 (což bylo přibližně o 400 metrů méně než na základě rozhodnutí zastupitelů), byl zadán stavební firmě Drexler a Totzauer z Přísečnice za 116 tisíc Kč. Obec si vzala půjčku ve výši 120 tisíc Kč a získala na příspěvcích od Okresní správy politické v Nejdku částku 98 tisíc Kč. V první polovině 20. let se obec snažila řešit narůstající nedostatek bydlení. Na základě rozhodnutí obecního zastupitelstva z 13. dubna 1924 prodala za 4,50 Kč za m² do soukromého vlastnictví louky v místní části Mokřina (Wasserstadt) za podmínky, že prostor bude do dvou let zastavěn. Na pozemcích o výměře 300 m² byly dostavěny o rok později domy Antona Fickera (čp. 206), kde byl v roce 1926 otevřen koloniál, Alberta Stöcknera (207), Alberta Gareise (208) a Erhardta Gareise (209), kde si roku 1933 zřídil Johann Horbach řeznictví.²²⁵

Stávalo se pravidlem, že po dostavbě sloužil dům několika pokolením najednou. To byl i případ rodiny Seifertových z Nejdku (Vysokojedelská cesta – Hochtannerweg 592),

²²⁴ PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 159; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 122, 176–187, 205–212, 279, 401–402, 502; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejde, karton 102, inv. j. 322, nemocnice v Nejdku; Ein Wald-Sanatorium im Erzgebirge. In: Volkswille, 12. 11. 1932, č. 266, s. 3; Eröffnung des Neudeker Krankenhauses. In: Volkswille, 13. 11. 1932, č. 267, s. 9.

²²⁵ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv obce Bernov, Gemeinde-Gedenkbuch der Ortsgemeinde Bernau, s. 45, 69, 83, 99–116; ZETTL, Anton: Heimatgeschichte von Bernau ..., c. d., s. 25, 60–69. Je nutné upozornit, že bylo třeba v řadě případů vycházet přímo z obecní kroniky Bernova, jelikož se v díle Antona Zettla, jež z ní ponejvíce čerpá, objevují drobné chyby a nepřesnosti.

kterých zde žilo šest osob, nebo hned bydlící vedle Wintersteinovi a Hoffmannovi (čp. 594, těch bylo v jednom bytě šest, ostatní dvě bytové jednotky byly pronajímány). Majitel nesl břímě úvěru a částečně se ho snažil právě splácet ziskem z pronájmu. Předtím však, než byl dům vystavěn, bylo zapotřebí pořídit pozemek, který na náměstí a při hlavních komunikacích v Nejdku vyšel až na 500 Kč za 1 m². V širším okruhu města stál pozemek 50 až 60 Kč, zatímco parcela na okraji města (Limnice, Vysoká Jedle) byla nejlevnější (od 10 do 30 Kč za 1 m²). V roce 1929 prodaly železářny svým zaměstnancům na Tisovské cestě (Eibenbergerweg) parcely na stavbu rodinných domů (později čp. 870 ve vlastnictví manželů Antona a Marie Reitznerových, 880 Adolfa Mascheka a 910 Hermanna Pechera), a to za sníženou částku 3 Kč za 1 metr čtvereční. Bezprostředně u státní silnice, v ulici Heinricha Kleista (Heinrich Kleist Strasse), koupil od téže továrny úředník Anton Lenk pozemek o velikosti 414 m² pro stavbu domu čp. 858, za nějž zaplatil 7589 Kč, což vychází na 18 Kč za 1 m². V horní části Školní ulice (Schulstrasse) zakoupil kolář Josef Pinhack pozemek za 90 Kč za metr čtvereční pro stavbu domu čp. 848, nacházejícího se prakticky ve středu města. Na základě podkladů, jež podal vedoucí nejdecké stavební firmy Möckl & Co. Franz Metlitzky, činily stavební náklady v roce 1928 na 1 m² stavební plochy u přízemního domu 900 Kč, u jednoposchodového 1400 Kč a u dvoupatrového objektu 1900 Kč, přičemž se ceny od roku 1914 zhruba zdesetinásobily. Pro dokreslení situace o tehdejších cenových poměrech – v ulici Anny z Asseburgu (Anna Asseburg Strasse) prodávala v březnu 1928 Marie Czedronová dům čp. 607 za rovných 137 tisíc Kč.²²⁶

Ve středu města byly po první světové válce prováděny stavební práce spíše ve formě adaptace současných prostor – v roce 1929 byl přestavěn dům Karla Otta v Karlovarské ulici (Karlsbaderstrasse, čp. 10) a budova čp. 369, původně od roku 1841 v majetku Johanna Götze z Rudného, v níž spřádal ovčí vlnu a krátce v ní vyráběl i Anton Schmieger. Tento objekt ve vlastnictví mlynářské rodiny Ullmannových později přešel na město, od něhož ho odkoupil truhlářský mistr Johann Lindauer. Po rozsáhlé přestavbě a modernizaci, během níž zaniklo bohužel i velké dřevěné vodní kolo, bylo v budově umístěno jednak Lindauerovo truhlářství a osm bytů, které Lindauer pronajímal, tak též v nejvyšších patrech byly místnosti dány stejným způsobem k dispozici Bernímu úřadu a místním železárnám. Na svého otce Johanna navázal v truhlářském řemesle syn Franz, jehož postihl krutý osud na jaře 1945, kdy v pohnuté době protiněmeckých excesů nepřežil přivázání a vláčení za vlakem, jedoucím

²²⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdk, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 594–596; tamtéž, IV. díl, s. 86–87; Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek ..., c. d., s. 104–105.

z Nejdku do Potůčků.²²⁷ V červenci 1922, kdy se začalo blýskat ve stavebnictví na lepší časy, nechal Thaddäus Reitzner strhnout na náměstí dům čp. 158, v němž se 14. července 1878 narodil a na jehož parcele pak byl vystavěn výškový bytový dům stejného čísla. Reitzner si tehdy finančně vypomohl prodejem bytového domu čp. 692 v Koželužské uličce (Weißgerbergasse), zvaného Dvorana nábytku (Möbelhalle), který převzala nejdecká česárna vlny za 750 tisíc Kč a v jehož přízemí se ve výlohách do té doby nabízely výrobky Reitznerovy nábytkářské firmy. Reitzner přestěhoval obchod do přízemí moderní novostavby na náměstí, kde na podlaze při vstupu do prodejny vítaly zákazníka monogramy majitele firmy (TR). Stavební práce, jež byly dokončeny v červenci 1923, byly vyčísleny na 2 miliony Kč. Reitzner tak získal ještě další dva byty nejen pro své zaměstnance; v původním objektu se nalézalo 5 bytových jednotek, nyní jich bylo sedm. Pro Thaddäuse Reitznera sice mohla existence rodného domu znamenat velmi mnoho, přesto rozvoji firmy a samotné rodině demolice domu a následná výstavba nového výrazně prospěla. Nyní měli pod jednou střechou moderní bydlení a prostorný obchod s výlohami přímo naproti městské radnici.²²⁸

Nejen za první Československé republiky se stávalo pravidlem, že potomek v rodině si vystavěl domek na pozemku rodičů, ušetřil tak i na koupi parcely. Tento jev byl znatelný v době, kdy se hledaly možnosti, jak přijít přijatelným způsobem k bydlení. Emil, syn Ludwiga a Marie Siegertových ze Šibeníku (Galgenberg) čp. 674, si postavil na pozemku pod parcelním číslem 1132 o velikosti 351 m² dům čp. 1024, dostavěný a zkolaudovaný v roce 1934.²²⁹

Pokud to nebylo z různých důvodů možné (v bezprostřední blízkosti se totiž žádné volné nenacházely), zájemci se zaměřovali na okolí. To byl i případ Josefa Baumgartla, který pocházel z nejdeckého domu čp. 272 na Vysoké Jedli a zakoupil nedaleký pozemek až na samé hranici katastru města, na němž si ve druhé polovině 30. let postavil domek čp. 1064. Podobně jednal i Valentin Seifert na Vysokojedelské cestě z domu čp. 592, jenž si vyhlédl

²²⁷ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdk, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 131; SPITZL, Laura: Noch einmal in meiner Geburtsstadt Neudek, Augsburg [1988], s. 8–9; ACHTNER, Franz: Wie 's daheim einst war, Illertissen 1997, s. 318–319. Počet bytů zjištěn: NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2695.

²²⁸ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdk, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 28, 52, 111; SOA v Plzni, fond Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdk, svazek IX (1875–1884), sign. 25, folio 79; tamtéž, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejdk, zde přehled sčítacího obvodu č. 3 v Nejdku; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694;

²²⁹ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdk, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 31; Neudeker Heimatbrief, 30. 10. 1953, č. 44, s. 8.

pozemek o velikosti 1575 m², kde si vystavěl domek s číslem 937. Jeho starší bratr Anton zůstal v domě u rodičů, obýval tam s rodinou vlastní byt.²³⁰

Zatímco vnější a ryze okrajové části města zažívaly ve 20. a 30. letech velký stavební rozvoj a příliv obyvatel, např. nejstarší dělnická kolonie v Nejdku v Lahusenově ulici (domy s čp. 429 až 434, 478 až 482), umístěná v centru, zaznamenala stagnaci počtu bydlících osob. Ještě v roce 1921 zde žilo v 70 bytech na 334 lidí, o devět let později se už jednalo jen o 292 osob při zachování stejného počtu bytů.²³¹ Celkově se dá říci, že počet obyvatel v centru města dosáhl maxima na počátku 20. let a v pozdější době už jen stagnoval (v letech 1921 a 1930 se jednalo přibližně o necelých 2700 osob).²³² Zvyšovaly se nároky na bydlení, děti svých rodičů se povětšinou rozhodly bydlet se svojí rodinou jinde a nikoliv v jednom bytě o velikosti mezi 40 a 50 m², kde by se hned tísnilo několik generací najednou. Z této dělnické kolonie, vlastněné nejdeckou česárnou, přesídlovala část dělníků do nových bytovek v Kraslické ulici, úředníci a mistři získávali nové bydlení v Souběžné ulici (čp. 819–821, 830, 831). Za ukázkový příklad tak může posloužit i rodina Franze Achnera z Lahusenovy ulice čp. 482, která se v roce 1930 přestěhovala do novostavby domu čp. 869 v Kraslické ulici. Ve své době nabízel bytový dům s číslem 819 komfortní bydlení včetně prostorné koupelny, vlastní toalety a spíže; bydlely v nich např. úřednické rodiny Anny Hablové, Antona Haschbergera, Johanna Meinla a Josefa Rossmeissla. Následkem velké hospodářské krize zůstaly plány NWK Nejdeku na další výstavbu bytových domů jen ve formě technické dokumentace. V Souběžné ulici mělo být vybudováno ještě dalších osm bytovek směrem k vlakovému nádraží, v Kraslické ulici se počítalo s výstavbou 12 obytných domů v prostoru mezi silnicí a železniční tratí západně od dosud existujících osmi staveb. Prostor v Kraslické ulici byl využit až o více než čtyři desítky let později při výstavbě panelového sídliště.²³³

S rozrůstáním měst a obcí byly spojeny další neméně důležité faktory. Přímým následkem toho se stalo rozšiřování a vznik dalších služeb obyvatelstvu. Na poštovním úřadě v Nejdku 1 bylo nutné ve 20. a 30. letech řešit hned několikrát nedostatek personálu, což bylo ovlivněno jednak nárůstem úkonů (přijatých a vydaných zásilek) a též novým utvořením

²³⁰ Neudeker Heimatbrief, 20. 7. 1954, č. 50, s. 11; 1. 2. 1955, č. 54, s. 11. Velikost parcel je možné zjistit na webových stránkách Českého zeměměřičského a katastrálního úřadu – www.cuzk.cz.

²³¹ SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejdeku, zde přehled sčítacího obvodu č. 7 v Nejdku; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2701.

²³² SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejdeku, zde přehledy sčítacích obvodů č. 1–4 a 7 v Nejdku; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2699, 2701.

²³³ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdeku, karton 150, inv. j. 597, projektovaná stavba obytných domů pro úředníky a mistry v Souběžné ulici a kanalizace; tamtéž, karton 152, inv. j. 608, stavba dělnických domů čp. 867, 868, 869; ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 73, 125.

doručovacích okrsků. Rozsáhlost okrsků a značný počet korespondence měly za následek přetížení doručovatelů. Kromě toho se množily stížnosti na opožděné doručování.

Na základě šetření z roku 1923 bylo nutné dosavadní dva přespolní obvody přetvořit na tři okrsky. První přespolní listonoš docházel na Tisovou, dále pokračoval na Oldřichov, Vysokou Štolu a Pozorku a nachodil za 8 hodin více než 18 km. Druhý listonoš začínal roznášet poštu v nejdecké části Vysoké Jedle, odkud šel do Bernova a Lesíka. Za 7 hodin zvládnul ujít 20 km. Třetí (nejmenší) obvod přespolního listonoše, který měřil jen 9 km a bylo ho možné urazit za 5,5 hodiny, zahrnoval obce Suchá a Poušť. Zejména u přespolních okrsků docházelo k tomu, že plánovaný návrat listonoše z pochůzky se často prodloužil o 1 až 2 hodiny (zvláštní případ představovalo zimní období, kdy se přepravoval na lyžích, v létě listonoš využíval jízdního kola nebo vlastní chůze). V samotném Nejdku přibýlo v letech 1923 až 1926 celkem 70 nových domů s 1400 obyvateli, což zapříčinilo nutnost provést novou úpravu zřízeneckých úkonů. U úřadu bylo až doposud systematizováno 7 plně zaměstnaných zřízenců a 2 výpomocné síly. Rovněž počet 4 doručovacích obvodů v Nejdku nestačil a bylo potřeba je zvýšit na pět. Již tak špatnou situaci na nejdeckém poštovním úřadě (vždy jedna pracovní síla pod plánovaný stav v roce 1928) poznamenala dlouhodobá pracovní neschopnost poštmistra Františka Metala, jehož ve funkci administrátora od června 1928 nahradil poštovní asistent Alex. Schmied. Ten byl v nezáviděníhodné roli, v úřadu se snažil vypořádat se se zanedbaným stavem pošty. Přednosta úřadu měl totiž na starosti především vedení úřadu a dozor nad ním, vedení jednacího protokolu, celou administrativní agendu, osobní záznamy zaměstnanců a přehledky pokladen, což bylo nutné průběžně zajišťovat a plnit. Při nepřítomnosti přednosty, případně některých dalších zaměstnanců, byli nuceni ostatní kolegové si rozdělit práci mezi sebe. Když vezmeme v potaz rozložení pracovní doby přítomných zaměstnanců, lze si jen těžko představit, že by vykonávání běžných úkonů pošty, doručování poštovních zásilek a narůstající vyčerpání pošty se nesetkaly s problémy pozdního doručování. Místní okrsky v Nejdku byly doručovány dvakrát denně, to znamená, že poštovní zřízenec pro okrsek č. 1 (platí nejspíše pro rok 1926 při existenci čtyř místních obvodů), který nebyl určen přepravou pošty z nejdeckého nádraží, začínal pracovat od 8:30 hodin. Po jedné hodině třídění a rovnání materiálu vyšel s roznáškou – pro ulice Karlovarská, Starozámecká (Alte Schlossgasse), Perninská (Bärringerstrasse), Limnická (Limnitzweg), Koppova (Koppgasse), Chodovská (Chodauerstrasse) a větší část Nádražní a jedna strana náměstí od školy k Nejdecké spořitelně, z níž se vrátil v 13:30 hodin. Následovala půlhodinová přestávka a opětovně jedna hodina třídění a přípravy materiálu. Od 15. do 18. hodiny pokračoval doručovatel roznášením pošty. Jiní dva poštovní zřízenci

byli určeni pro ranní jízdu k nádraží, kde vyzvedli náklad. Mimoto jeden listonoš dovážel z nádraží přijaté poštovní zásilky (vždy mezi 13:30 až 14:20 hodin), jež byly určeny pro odpolední roznášku. Všichni čtyři místní listonoši se střídali ve vybírání poštovních schránek v 18 hodin a ve večerním odvozu poštovních zásilek na nádraží, což přicházelo v úvahu pro dobu od 18:00 do 19:45 hodin. Listonoš pro okrsek č. 2, který vykonával roznášku pošty pro podstatnou část náměstí, dále pak Malou Stranu (Kleinseite) a ulice Häcklové (Häcklgasse), Ostrostřelců (Schützenhausstrasse), Zvoniční vrch (Turmberg) a část Koželužské uličky, se od 17. do 18. hodiny věnoval kancelářské službě.

Zřizenci mající na starosti provoz samotného poštovního úřadu, jenž měl otevřeno od 8 do 19 hodin (platilo různě pro listovní a balíkovou poštu, pokladní přepážku, telefonní a telegrafní služby), byli nuceni se s listonoši společně tísnit v nevyhovujících prostorech budovy čp. 157 na náměstí. Obzvláště 5 místním a 3 přespolním listonošům (k roku 1931) nebylo co závidět, poněvadž pracovali v jedné místnosti o rozměrech 9,6 m². Polovinu této plochy zaujímaly stoly, na zbývající ploše byli listonoši. Stávalo se velmi často, že jeden na druhého musel čekat, až byl s tříděním poštovních zásilek hotov, čímž byly způsobovány časové prodlevy ve výpravě pošty. Definitivní vyřešení prostorů poštovního úřadu bylo provedeno až 20. července 1942, kdy Říšská pošta zprovoznila zakoupený objekt bývalého sociálnědemokratického Lidového domu (čp. 972) v Kraslické ulici a opustila tak po 132 letech budovu pošty, jejíž provoz byl v rukou rodiny Ullmannových po celých 98 let až do roku 1908.

František Metal byl v době nemoci služebně přeřazen do Kadaně. Vedení poštovního úřadu zajišťoval administrátor Schmied do té doby, než v roce 1929 nastoupil na toto místo český zaměstnanec Václav Gregor, jenž se do Nejdku přistěhoval od Poběžovic. V roce 1921 zpracoval nejdecký poštovní a telegrafní úřad souhrnem 268 tisíc pracovních jednotek,²³⁴ roku 1926 šlo o 343 tisíc, o tři roky později bylo evidováno bezmála 376 tisíc pracovních jednotek a v roce 1931 už 380 tisíc pracovních jednotek. Na začátku 30. let se počet ustálil na 10 plně zaměstnaných zřizenců, 1 poštovního posla a 8 listonošů. V letech 1926 až 1930 došlo k nárůstu počtu účastnických telefonních stanic připojených k telefonní ústředně (počet spojení narostl ze 70 tisíc na 80 tisíc), další nárůst byl zaznamenán u počtu vkladů (z 66 tisíc na 80 tisíc). Naopak klesající tendence se projevila v počtu hovorů, které byly uskutečněny

²³⁴ Pod pojmem pracovní jednotka rozumíme všechny úkony (v počtech kusů), které provedl poštovní úřad – příjem a výdej zásilek (doporučené zásilky, balíky, cenná psaní, dobírky, poštovní poukázky, telegramy, vklady a výplaty šeků), telefonní provoz (provoz telefonní ústředny, hovory z veřejné hovorny, meziměstské hovory přes poštovní úřad), překartonování zásilek a přetelegrafování telegramů.

z veřejné hovorňy, a meziměstské hovory přes poštovní úřad, a to hlavně vlivem rozrůstající se telefonizační sítě.²³⁵

Poštovní úřad Nejdek 2 zahájil svoji činnost 1. června 1924 v továrně NWK,²³⁶ pro niž zajišťoval veškeré poštovní služby,²³⁷ a to s jedním systematizovaným místem. I zde se každoročně zvyšoval počet pracovních jednotek – za rok 1925 bylo Františkem Brichtou vykázáno necelých 23 tisíc pracovních jednotek, v roce 1927 se jednalo již o 38 tisíc pracovních jednotek. Ve 30. letech klesal vlivem velké hospodářské krize objem poštovních zásilek – za kalendářní rok 1937 bylo evidováno přes 24 tisíc pracovních jednotek, což zapříčinilo snížení platové stupnice přednosta úřadu. Většinu, zhruba třetinu až polovinu všech úkonů, představovala podání balíků. Zmiňovaný František Brichta vedl druhý nejdecký poštovní úřad v letech 1926 až 1929, kdy ho vystřídala z nedalekého Ostrova přistěhovaná Vlasta Špačková, jež zde působila s jistotou dalších pět let.²³⁸

Meziválečné období se vyznačovalo vskutku hustou sítí živností a drobných podniků všeho druhu. Ty zajišťovaly veškerou základní potřebu tehdejších obyvatel, ať šlo o pekařství a potraviny vůbec, krejčovství a obuvnictví, či další méně využívané živnosti, jako byl malíř, holič nebo fotograf.

Zvyšující se počet místního obyvatelstva se promítl do množství existujících živností a malých podniků. Zatímco kolem roku 1898 se v Nejdku nacházelo 27 hostinců, jež pokrývaly potřeby zhruba 4500 obyvatel, v roce 1929 se jednalo o 28 hospod, v nichž bylo během celého roku natočeno 9362 hektolitrů piva. S ohledem na počet obyvatel, který se v té době pohyboval na hranici devíti tisíc, připadal na jednoho Nejdečana necelý 1 hl piva ročně. Z místních lokálů se nejvíce činil Adolf Ullmann a jeho Zum Frosch (U Žáby neboli také Zu den drei Linden – U Tří lip, čp. 108) s vytočenými 875 hl piva, na druhém místě skončil sociálnědemokratický Konsumverein (čp. 210) s 822 hl (v lahvích). Jednu z dalších příček obsadil Herrenhaus (Panský dům, čp. 241) Rudolfa Reitznera, v této době jeden ze tří nejdéle provozovaných lokálů v Nejdku (pivo se v něm začalo čepovat již někdy kolem poloviny 17. století). Panský dům lze prohlásit vedle několika dalších lokálů za místo, kde se scházeli

²³⁵ NA Praha, fond Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha, karton 2151, inv. č. 1689.

²³⁶ Pošta se nalézala poblíž administrativních budov a vstupní brány v Nádražní ulici. Pro její zřízení byla využita část skladu vlny o rozměrech 84 m².

²³⁷ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 166; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 136, inv. j. 485, zřízení poštovního úřadu v závodě.

²³⁸ NA Praha, fond Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha, karton 2151, inv. č. 1689; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 22, inv. j. 84, poštovní úřad Nejdek II v NWK; tamtéž, karton 144, inv. j. 571, zřízení poštovního úřadu 2; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, VI. díl, s. 216, 220, 227–228.

členové zdejších spolků. Vlastně lze říci, že šlo o spolky nejznámější – mužský pěvecký spolek Harmonie či sportovní klub DSK Neudek. K tanci a k poslechu tady vyhrával tříčlenný orchestr ve složení Ernst Schwager, Franz Stepanek a Fritz Friedrich. Při večerech přispívali zábavou rovněž místní štamgasti (Anton Hoffmann, Franz Richter a jiní) humornými přednáškami, často provedenými uměleckým podáním. Samotnému Rudolfovi Reitznerovi, který po zdravotní stránce trpěl následky z bojů první světové války, pomáhala zvládnout hostinec jeho manželka Adelheid. V dubnu 1920 získalo město koncesi ke zřízení kina a v témže měsíci ho otevřela v sále Panského domu. Výtěžek v celé výši plynul místnímu Svazu válečných poškozců.²³⁹

Oblíbeným místem byl taktéž Zum weissen Rössl (Bílý kůň, čp. 8) ve vlastnictví Franze Nowaka (narozen 1896), který převzal hostinec v roce 1920 a spravoval ho dalších 25 let. Rodina a předkové od jeho matky Emmy s příjmením Brandner sahají v regionu zpětně až do roku 1530 a řada příslušníků tohoto rodu měla vždy co dočinění s hostinským povoláním. Emma Brandnerová se provdala za velkoobchodníka Julia Gabriela Nowaka, majitele továrny na výrobu stavebních betonových dílů v Chodově, resp. v Chebu. Po jeho úmrtí převzal syn Franz se svojí ženou a matkou Emmou uváděný nejdecký hostinec a pokračoval tak v dlouholeté rodinné tradici. Budova byla přestavěna a modernizována. Kuchyně zajišťovala denně stravu pro 100 odběratelů. O provoz se staralo 7 zaměstnanců. V zadní části budovy (v přístavbě) se nacházely i nadále pokoje pro hosty, zato v přední části (s výhledem na náměstí) bydlela rodina majitele.²⁴⁰

Počet hostinců a lokálů nedoznal v průběhu 20. let žádných velkých změn. Některá zařízení, v nichž se podávalo pivo, byla zrušena – např. v roce 1922 uzavřel Johann Stöckner hospodu v domě čp. 244 na náměstí, kde byla záhy zřízena lékárna Rudolfa Kliera. Nádražní hotel (čp. 517) manželů Pecherových blízko železniční stanice zrušil výčep piva v roce 1925. Budovu následně koupila NWK a přestavěla ji na 6 bytových jednotek, v nichž v roce 1930 bydlelo celkem 20 obyvatel.²⁴¹

Stranou nezůstala ani zařízení, v nichž se podávalo víno. Vinárna Rudolfa Rummicha na náměstí (čp. 410) bylo zařízením vyhlášeným široko daleko. Roku 1929 se zde

²³⁹ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 24, 130–131; tamtéž, II. díl, s. 130; Adressbuch [der Stadt] Neudek i. B., Leipzig [1898], s. 28–29; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 198; GÖTZ, Hans: Der Großgasthof „Herrenhaus“ in Neudek. In: Neudeker Heimatbrief, 1. 5. 1963, č. 120, s. 7–8; ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 112.

²⁴⁰ HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 13 (Neudek), složka bez č.; VLASÁK, Vladimír: Dějiny Chodova, Chodov 1994, s. 31.

²⁴¹ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 131; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 135, inv. j. 449, stavba a opravy nádražního hotelu 1904–1928; tamtéž, karton 149, inv. j. 590, přestavba nádražního hotelu 1925–1928; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2697.

spotřebovalo celkem 20 hl vína, což s přehledem znamenalo nejdecké prvenství v množství prodaného vína.²⁴²

Rozkvět ve 20. letech zažívaly nejdecké kavárny a cukrárny. Bezespору jedničkou mezi místními byla cukrárna a kavárna Wenzela Bloba (čp. 80). Majitel, narozený 5. prosince 1890 v Dolním Rychnově u Falknova nad Ohří v rodině zedníka, přišel se svojí manželkou do Nejdku v roce 1914 a záhy začal provozovat cukrárnu v domě čp. 94 v Nádražní ulici, kde se předtím nacházelo pekařství Grill. V roce 1927 získal do svého vlastnictví Wenzel Blob parcely po vyhořelých domech čp. 80 a 81,²⁴³ na nichž si nechal postavit stylový dvoupatrový dům, v jehož přízemí se nacházela cukrárna a kavárna. Moderní zařízení v kuchyni pro výrobu cukrovinek představovalo ve své době senzaci pro místní obyvatele. Životní pouť Wenzela Bloba skončila předčasně v roce 1940 ve věku 49 let. Řemeslo po něm převzal jeho syn Josef Wenzel.²⁴⁴

Heinz Kurt Henisch později rád vzpomínal na zmrzlinu a cukrářské výrobky prvotřídní kvality: *„Proti ní [cukrárně] nebyl nikdy, ani šeptem, vysloven byt jen náznak kritiky. (...) V přední části byl obchod, kde se kolemjdoucím zákazníkům prodávala zmrzlina a cukrářské výrobky. V zadní části byla malá kavárna a ještě menší místnost pro privátní společnost. Návštěvník si obvykle před vstupem do těchto místností vybral svůj zákusek u dlouhého pultu s vystaveným zbožím. Potom si na něj počkal v kavárně, kde byl servírován jednoduše, ale dokonale, a to s kávou (samozřejmě se šlehačkou) a sklenicí vody. Hosté nebyli ničím rušeni, ani hudbou. Celé pohoštění stálo přibližně tolik jako krabička cigaret. Byl to krásný příklad lidumilnosti ze strany paní Blobové.*

Pečivo a zmrzlina byly neuvěřitelně výborné kvality, vyrobené s použitím nejlepších přísad. Bylo na nich vidět, že na přípravu bylo vynaloženo hodně ruční práce a uplatněna dlouholetá zkušenost. Dort z dvanácti vajíček; rakvička s máslovým krémem, napuštěná pravým koňakem; krémové, nadýchané, báječně čerstvé taštičky; rumem napuštěná 'baklava'; čokoládové bonbóny vyrobené z čistého kaka a kakaového másla; sněhové pusinky, které v ústech příjemně křupaly; marmeládou plněné ořechové řezy, které v ústech zanechávaly příjemnou chuť. To vše bylo každý den v nabídce paní Blobové. I jako chlápci jsme si to mohli dobře dovolit a náležitě jsme toho využívali. Nikdy nás nenapadlo, že máme výsadu užívat

²⁴² SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 132.

²⁴³ Dům čp. 80 v majetku Johanna Zebische vyhořel už 31. května 1914, druhý dům (Antona Neuderta) s čp. 81 zasáhl požár 28. března 1926.

²⁴⁴ SOA v Plzni, fond Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Sokolov (Falknov nad Ohří, pro obec Dolní Rychnov), svazek IV (1886–1903), sign. 79, folio 78; SPITZL, Laura: Die Besiedlung der Schlossgasse und ihre weitere Entwicklung, Augsburg 1992, nestránkováno; www.magix-website.com. Josef Wenzel Blob (1913–1996) opustil Nejdek se svojí rodinou transportem 7. dubna 1946 a svůj nový domov našel v bavorském Schwabachu.

vrcholů světového cukrářství. Ještě méně jsme tušili, že brzy může dojít ve světě k tomu, že dobroty paní Blobové budou neslýchaným luxusem. Často jsme při toulkách městem říkali: 'Pojďme si dát kousek.' Proč ne? Zašli jsme a místo jednoho kousku jsme si dali občas dva. Moje maminka a její nejlepší přítelkyně uměly také upéct dobré pečivo. Při některých zvláštních příležitostech se snažily dosáhnout dokonalostí paní Blobové. Občas se pokusily získat od ní recept, byly však vždy zdvořile odmítnuty.²⁴⁵ Henisch líčí velmi barvitě, jaké pochutiny se nabízely v Blobově cukrárně a kavárně a jak si v dětství a dospívání náležitě užíval dobrot. Na druhé straně je potřeba říci, že Henischova rodina náležela v Nejdku mezi nejbohatší vrstvu obyvatel (Heinzův otec byl advokátem). Drtivá většina zdejších rodin nemohla ze sociálních důvodů ani pomyslet na to, že by mohla být stálými návštěvníky tohoto zařízení, určeného spíše pro místní elity. Přesto Blobova cukrárna a kavárna byla výrazem stylu života a své doby.

V souvislosti s rozvojem techniky a užíváním vynálezů se i v Nejdku v době mezi oběma světovými válkami objevovaly a rozšiřovaly nové druhy živností. Ty, jak bylo v minulosti pravidlem, byly častokrát sdružovány pod jednoho provozovatele. Např. obchodník ve stavebnictví zajišťoval i pronájem aut, jako to bylo v případě i Ernsta Zehrmanna z náměstí čp. 172, neboť by v mnohých případech pouhá jediná činnost nestačila pokrýt životní náklady živnostníka. Majitelé hostinců provozovali často současně rovněž řeznictví – mezi ně se řadil Johann Zinner z náměstí čp. 89 či Johann Winter z Lipské ulice (Leipzigerstrasse) čp. 342 (hostinec Blumenthal), kam chodili na obědy zaměstnanci blízké papírny.²⁴⁶

Pekaři měli napilno především v období svátků a slavností. Také maminka již uváděného Franze Achtnera se připravovala na pečení vánočních štol, což bylo nejen pro tuto rodinu velkou událostí. Týdny předem shromažďovala Franzova maminka potřebné přísady (mouku, cukr, máslo, rozinky, citron, zkrátka všechno, co k tomu bylo zapotřebí) a vydávala se jednoho brzkého rána s nůšemi připraveného těsta na zádech k jednomu z 10 místních pekařů (jmenovitě šlo o Trotze, Stohwassera, Wonku nebo Eibla). Měla to k nim jen několik set metrů. Ženy, jež se v pekárně shromáždily, mezitím čekaly, až budou štol, do nichž přidal pekař trochu rumu, hotové, a čas si zkrátily povídáním a vtipkováním. Vzájemně si vyprávěly, co všechno dávaly do těsta, vyměňovaly si své zkušenosti. Upravená, syrová štola byla označena proužkem těsta, aby po upečení každá žena dostala tu svoji. Při vyndávání z pece bylo třeba každý kus potřít máslem a pocukrovat. Ženy byly hrdé na svoje dílo. Mezi 10. až

²⁴⁵ HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, c. d., s. 66.

²⁴⁶ Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek ..., c. d., s. 105–114; Vyhánání a život Čechů v pohraničí 1938–1945. Vzpomínky II. Příloha sborníku Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, ročník 1999, Praha 1999, s. 47.

12. hodinou nastal odvoz upečených vonících vánočních štol domů, a to na saních, na nichž bylo naloženo deset až dvanáct těchto doslova uměleckých výtvorů. Tam byly naskládány většinou na skříň v místnosti, kde se spalo. Člověk pak podle Achnera nabyl dojmu, že spí někde v pekařské prodejně.²⁴⁷

Nejnámější fotograf západního Krušnohoří (Rupert Fuchs z Nových Hamrů) se stal zároveň prvním, kdo fotografoval krajinu této části Krušných hor. Fuchs vyrůstající v rodině truhlářského mistra (mj. jeho o sedm let starší bratr Gustav Josef, živnostník, zastával na přelomu 30. a 40. let 20. století funkci starosty Nových Hamrů) narukoval po vyučení fotografa v Nejdku na frontu 1. světové války. Po ní pracoval krátký čas ve Vídni, kde se tehdy odhodlal ke smělému plánu – předsevzal si, že vybuduje v rodné obci samostatný fotoateliér. K regionu, odkud pocházel, si vytvořil velmi silný citový vztah snad též díky tomu, že jeho předkové z matčiny či otcovy strany zde dlouhodobě žili (především v Nových Hamrech a v Rudném). V roce 1920 se oženil s Annou Fladererovou, s níž měl tři dcery (Liese a dvojčata Kathi a Susi), jež Ruperta na svých cestách doprovázely a jež mu na fotografiích také pózovaly. Manželka mu rovněž pomáhala vykonávat profesi. Snímky krušnohorské krajiny zachycoval Fuchs na skleněné negativy (bylo jich celkem více než 2 tisíce) fotoaparátem připevněným na těžký dřevěný stativ, a tak putování od Kynšperka nad Ohří na Falknovsku na západě až po Kalek na Chomutovsku na východě nebylo rozhodně fyzicky lehkou záležitostí. Pokud nebylo možné dosáhnout lokality po železnici, využil své vlastní chůze. Fuchs si pro svoje krajinné fotografie vybíral počasí, při němž byla velmi dobrá viditelnost. Ze snímků, které se vyznačovaly vysokou kvalitou, je evidentně vidět, že západní Krušnohoří přirostlo Fuchsovi k srdci. Novohamerský rodák, jenž se již za svého života stal legendou Krušných hor, se nezaměřoval pouze na krajinnou fotografii, ale jeho doménou se staly též portrétní fotografie. Vedle nich zhotovoval rodinné či svatební snímky.²⁴⁸

Tradice rodinného podniku byla základem hospodářského úspěchu. Potomci, kteří vyrůstali v rodině, tak měli velmi blízko k tomu, aby se ve firmě zaučovali a později ji mohli

²⁴⁷ Podle: ACHNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 86, 93–95.

²⁴⁸ Rupert Fuchs (27. března 1892 Nové Hamry – 23. srpna 1962 Überlingen/Bodensee, NSR). Rupert Fuchs opustil se svojí rodinou Nové Hamry v roce 1945 a usadil se v Hauzenbergu v Bavorsku. Též zde se věnoval fotografování, a to zejména bavorské části Šumavy. Přispíval do časopisu Neudeker Heimatbrief. Více k Rupertu Fuchsovi: SOA v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nové Hamry, svazek VI (1888–1904), sign. 13, folio 65; Daham im Erzgebirg. Heiteres und Besinnliches aus dem Raum um Peindl und Plattenberg, Plessberg und Keilberg mit Geschichten vom Turmbarchboum aus Neudek. Ed. Elisabeth Fuchs, s. 1. 1985, s. 120; URBAN, Michal: Novohamerský fotograf Rupert Fuchs. In: Měsíčník Krušné hory – západ: Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2014, č. 9, s. 21; Neudeker Heimatbrief, 1962, č. 115, s. 18–19; FUCHS, Gustl: Vor 100 Jahren wurde Rupert Fuchs geboren. In: Neudeker Heimatbrief, 1992, č. 351, s. 4–5; Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM], Litoměřice 2008; www.znkr.cz.

také převzít. Stavební firma bratrů Wilhelma a Maxe Ottových měla v Nejdku a jeho okolí věhlasné renomé. Starší Wilhelm (narozen 31. srpna 1905) se vyučil pokrývačem, mladší Max (narozen 17. února 1907) prozměnu klempířem. V roce 1928 založili společně se svým otcem základ samostatné firmy. Zpočátku si pro svoji živnost pronajímali prostory, avšak již zanedlouho (v roce 1929) zakoupili parcelu, na níž si vystavěli rodinný dům (čp. 895 v Sušské ulici – Thierbacherstrasse), u něhož nechyběla dílna, sklady a obchod se stavebninami. Rodinný podnik se díky přílivu zakázek mohutně rozrůstal a brzy zaměstnával 20 osob. Velká hospodářská krize po roce 1930 se výraznou měrou promítala i osudu této rodiny a i přes všechny těžkosti firma existovala i nadále. Teprve v závěru 30. let se stavebnictví začalo opět dařit.²⁴⁹

4.2 Problematika nezaměstnanosti, velká hospodářská krize

– její vznik, průběh a následky s odrazem na většinově německý region Nejdecka

Nezaměstnanost jako společenský fenomén meziválečného období se všemi svými negativními projevy byla pojmem vytvořeným vlastně až v době velké hospodářské krize 30. let 20. století. Nezaměstnaný, takto chápaný v dobové terminologii, se však objevoval už po celé evropské dějiny mezi ctnostnými žebráky, vagabundy a povaleči a teprve nyní byl takto utvořený pojem definován jako „praceschopná osoba (ve smyslu instituce pojištění proti nezaměstnanosti), která nemajíc vlády nad výrobními prostředky, je nucena hledati obživu pracovní smlouvou, ale práce pozbyla a nemůže nalézt z důvodu objektivních, tj. mimo její osobu ležících, novou práci přiměřenou svému pravidelnému povolání, za mzdu v době a místě obvyklou a aspoň svým nezbytným potřebám odpovídající“.²⁵⁰ Na tomto místě je nutné zdůraznit, že problém tehdejší definice nezaměstnaného (prvorepubliková legislativa tento pojem v zákonech neuváděla) spočívala v tom, že záležela na systému pojištění a rovněž na politických tlacích. Nereflektovala nezaměstnaného podle základního kritéria, a to

²⁴⁹ V roce 1940, resp. 1941 narukovali oba bratři na frontu 2. světové války. Jejich manželky byly nuceny rodinný podnik uzavřít. Po návratu obou bratrů z války a následném odsunu si zajistili novou existenci v Nürtingenu (Bádensko-Würtembersko), kde si roku 1947 založili stavební firmu, jež působí dodnes. Dne 30. dubna 1986 byli oba oceněni bavorským státním ministrem a předsedou Sudetoněmeckého krajanského sdružení Franze Neubauerem za zásluhy o výstavbu hospodářství NSR. Wilhelm Ott zemřel 17. března 1989. Více: Sudetendeutsche Zeitung, 30. 5. 1986, č. 121, s. 5; www.ott-garagen.de; PECHER, Robert: Zum Tod von Wilhelm Ott. In: Neudeker Heimatbrief, 1989, č. 328, s. 2.

²⁵⁰ Tato definice nezaměstnaného pochází od Otakara Peterky. Viz RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity ..., c. d., s. 33.

nedostatku práce, nýbrž podle dalších kritérií, které poté vyřazovaly významné skupiny obyvatel z nároku na podporu (např. živnostníky a samostatné zemědělce).

Definice nezaměstnanosti, již uznávají dnešní sociální vědy, byla ustálena ve 30. letech 20. století a tvoří ji tři formy:

- Nejstarší formou je frikční nezaměstnanost, což je stav v období mezi opuštěním starého a nalezením nového zaměstnání, vyplývající z mobility pracovníků. Obvykle bývá považována za nejméně nebezpečnou, avšak i ona může společensky uškodit, neboť podporou v nezaměstnanosti zabezpečená nezaměstnaná osoba nemá důvod hledat tak rychle nové zaměstnání. Do této kategorie spadají i ti, kteří hledají lepší zaměstnání, nové zaměstnání nebo byli propuštěni z důvodu organizačních změn na pracovišti.

- Druhou formu zastupuje strukturální nezaměstnanost, jež vzniká v důsledku eliminace starých odvětví a likvidace umělé přezaměstnanosti v nich. Lidé, kteří byli vyřazeni z trhu práce touto formou, se nemohli uplatnit v jiném oboru, neboť jim chyběly patřičné dovednosti, eventuálně je z výrobního procesu (především v manuálních oborech) vyřadil technický pokrok – racionalizace. Problémem strukturální nezaměstnanosti projevující se v oborech spotřebního průmyslu (textilní, sklářský) může být její dlouhodobost z toho důvodu, že osoby jsou vzhledem ke svému úzkému profesnímu zaměření prakticky nezaměstnatelné.

- Třetí formu tvoří nezaměstnanost cyklická, jež se zakládá na nevyužití stávajících výrobních kapacit z odbytových důvodů. Jestliže je nezaměstnanost pravidelná a je spojena s přírodním cyklem, pak se hovoří o sezónní nezaměstnanosti.²⁵¹

Velkou hospodářskou krizí²⁵² není možné vykládat jen jako záležitost ekonomickou, nýbrž jako krizi sociální, krizi systémovou, krizi modernity, respektive jako dovršení její transformační přechodové fáze modernizačního procesu (mezi liberální modernitou 19. století a organizovanou modernitou 20. století). Modernitě²⁵³ je možné rozumět jako výrazu pro rychle se proměňující industriální společnost.

Ačkoliv byla velká hospodářská krize ohraničována v celosvětovém měřítku různě, je řazena zejména svými nejsilnějšími projevy do let 1933 a 1934. Z hlediska periodizace modernity začíná v roce 1929 a končí rokem 1945 a vyplňuje časový prostor „dlouhých 30. let“, tedy společně pojímá oba dva fenomény – dobu krize a 2. světové války.

²⁵¹ RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity ..., c. d., s. 29–35.

²⁵² Výraz „krize“ pochází ze staré řečtiny (substantivum *krisis* znamená rozhodný moment nebo nesnáze). Moderní pojem krize značí moment akumulace rozporů, jež vyžaduje rozhodující intervenci za účelem transformace systému.

²⁵³ Za znaky modernity lze považovat čtyři dlouhodobé procesy, které se v průběhu komplexního procesu modernizace rozvíjejí: generalizace vztahů, individualizace, funkční diferenciaci společnosti a racionalizace praxe. Podrobněji: RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: Kapitalismus na kolenou ..., c. d., s. 16.

Tak zvaný černý pátek (čtvrtek) na newyorské burze 24. října 1929, představující její krach, vyvolal hlubokou nejistotu a krizi důvěry finančního světa, zapříčinil rostoucí nedostatek finančního kapitálu a odstartoval největší hospodářskou krizi, jakou doposud lidstvo poznalo. Dopady krize nebyly okamžité, ale promítly se do celosvětového dění a byly reflektovány se zpožděním několika měsíců.

Východiska z velké hospodářské krize se dají rozdělit do tří zjednodušujících typologických řešení, tří základních koncepcí uspořádání sociálního systému podle míry veřejnoprávní intervence do tržní samoregulace: liberálně-demokratické východisko, jež zastupuje například neintervenci politika a politika státního intervencionismu, dále korporativistické východisko (tradicionalistický konzervatismus a fašistický korporativismus) a třetí socialistické východisko (ve formě bolševické revoluce a reformního socialismu). S politikou státního intervencionismu se setkáváme v podstatě ve všech státech, které velká hospodářská krize zasáhla. Jediný rozdíl spočívá v rozměru státních zásahů a v tom, jak se jednotlivé koncepce prolínaly, neboť uvedená řešení nejsou samy o sobě ve skutečnosti reálná, pouze se jim mohou přibližovat.²⁵⁴

Průběh velké hospodářské krize byl provázen jevy, jež ovlivňovaly celou sociální skladbu společnosti a v první řadě se dotýkaly hospodářství – výrobních a odbytových potíží, vzestupu nezaměstnanosti, výše příjmů a výdajů státu a územních celků (tvorba a výsledky rozpočtů, zadluženost, zvýšené státní výdaje na státní péči o nezaměstnané, investice, daňová politika, úvěry, výše mezd a cen) a demografických a sociálních záležitostí. Uvedené jevy, jež jsou patrné u veřejných rozpočtů, nezůstaly stranou ani v soukromoprávním prostředí, ať se jednalo o podnikatelskou sféru (zde je nutné jmenovat navíc i faktor stávkového hnutí), či o jednotlivé obyvatele, u nichž se každodenní dopady velké hospodářské krize projeví svojí nejdramatičtější a nejproblémovější formou.

V každém případě se bezmezná a nezlomná víra v meziválečný hospodářský sen průběhem a následky velké hospodářské krize zhroutila. Hodnotit její éru je možné dvěma narativy – „libertariánský“ narativ prohlašuje, že následování protikrizových receptů z 30. let postupně redukuje občanskou svobodu a ve svém důsledku hrozí zničením liberálně-konstitučního uspořádání. „Intervencionistický“ narativ konstatuje pravý opak, to znamená, že připouští vyšší míru kolektivismu na úkor individuální svobody a zesílení státního intervencionismu ve věcech řízení výroby a příjmové redistribuce, čímž se alespoň západní svět zachránil před totalitarismem.²⁵⁵

²⁵⁴ Tamtéž, s. 12–41.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 18–20.

Nezaměstnanost nebyla záležitostí jen 30. let, ale krátce po skončení první světové války se stala významným společenským problémem. Demobilizující vojáci se chtěli navrátit zpátky na svoje předchozí pracoviště, ovšem v řadě případů byly na jejich pracovních místech zaměstnávány ženy a mládež. Například jen v nejdecké česárně vlny pracovalo v roce 1918 průměrně kolem 500 zaměstnanců, ačkoliv předválečný stav činil 1700 až 1800 osob.²⁵⁶ Podniky a provozy se musely během válečného konfliktu vyrovnávat se situací, kdy muži postupně odcházeli na frontu. Téměř všichni demobilizovaní vojáci se dostali do svých domovů již do poloviny listopadu 1918, ačkoliv se původně očekával jejich pozvolný návrat více než jeden rok. Tím nebylo zázemí dostatečně připraveno na tak velký nápor; v troskách se nalézalo zásobování obyvatel a sociální a zdravotní záležitosti plynule přecházely z válečného období – poměry v zásobování, nedostatku základních potravin a nezaměstnanosti se tak příchodem demobilizovaných vojáků ještě více zhoršily.²⁵⁷

Nezaměstnanost v první polovině 20. let se na Nejdecku stala spíše jen otázkou okrajovou a méně významnou, i když situace v některých odvětvích hospodářství nebyla ideální a lepšila se jen pozvolna.

Nástup velké hospodářské krize po roce 1929 neznamenal, že by v některých aspektech domácího a světového hospodářství nebylo možné již v předcházejících letech hospodářské konjunktury rozpoznat krizové jevy. Československo vzhledem ke své struktuře průmyslu, orientovaného v převážné většině na export, zasáhla vlny hospodářských otřesů velkou měrou. Vlivem snížení rozsahu výroby a s tím spojeného propouštění zaměstnanců se setkáváme s nárůstem nezaměstnanosti. Pohraniční oblasti republiky, obývané převážně obyvatelstvem německé národnosti, byly postiženy nezaměstnaností v daleko větší míře než oblasti ryze české nebo smíšené.

Počet nezaměstnaných dosáhl maxima v celorepublikovém měřítku v únoru 1933, kdy bylo bez práce 920 182 osob. Nejdecký politický okres stejně jako sousední kraslický patřil k tzv. nouzovým okresům, u nichž byla vykazována nejvyšší míra nezaměstnanosti. O tom, jak byla situace strastiplná a vážná, dokládají statistické přehledy o počtu neumístěných uchazečů o práci vytvořené Ministerstvem sociální péče ČSR.²⁵⁸ Na konci února 1933 bylo

²⁵⁶ Přádely česané příze, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 80.

²⁵⁷ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 64–69.

²⁵⁸ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 733, nesign., počet neumístěných uchazečů přihlášených u veřejnoprávních zprostředkovatelů práce koncem měsíců února a března 1933 a 1934, nedatováno.

na Nejdecku bez práce 10 722 osob, což představuje 28,1 % (!) veškerého obyvatelstva,²⁵⁹ přičemž březnové hodnoty byly rekordní (10 771). Pokud porovnáme absolutní počet nezaměstnaných politického okresu Nejedek s ostatními okresy ČSR, zjistíme, že se Nejedek blížil k okresům, jako jsou Chomutov (10 776 nezaměstnaných), Česká Lípa (11 333), Boskovice (11 438) či Moravská Ostrava (12 002 osob), v nichž ovšem žilo podstatně více obyvatel. Míra nezaměstnanosti dosahovala v Chomutově 11,7 %, České Lípě 14,7 %, Boskovicích 12,8 % a Moravské Ostravě 8,6 % všech obyvatel. Nejdecký politický okres svým počtem nezaměstnaných předstihl dokonce i populačně větší města jako Ústí nad Labem (10 598), Šumperk (9987), Cheb (8323) nebo České Budějovice (6686 nezaměstnaných).²⁶⁰

Vlastní pohled na nezaměstnanost v německém prostředí si snažil utvořit Dr. Jiří Hejda,²⁶¹ jehož pověřilo vydavatelství Českého slova, aby přímým stykem s německými průmyslníky severních a západních Čech zjistil situaci v těchto regionech (včetně jejich příčin) a návrhy jednotlivých výrobních skupin. Během září a října 1935 procestoval tuto oblast, za spoluúčasti Obchodní a živnostenské komory v Chebu a Liberci a Hlavního svazu německého průmyslu v Čechách se sídlem v Teplicích-Šanově se setkal přibližně s 80 zástupci jednotlivých průmyslových oborů. Podle Hejdy odmítli představitelé severočeského průmyslu výtky o neloajlnosti ke státu, podle nich dochází k tomu, že je tamní průmysl ponechán naprosté izolaci a že se nekoná nic pro bližší duševní pochopení německých obyvatel Čech. Němce taktéž znepokojovalo provádění veřejných prací, přidělované českým podnikatelům, aniž by bylo vzato v potaz místní německé obyvatelstvo, které tak „*je tím deprimováno a sociální problém nezaměstnanosti stává se otázkou politickou, z boje o existenci se stává boj proti Praze.*“²⁶²

Představitelé měst a obcí Nejdecka byli konfrontováni se situací na trhu práce a snažili se zamezit dalšímu zhoršování hospodářských poměrů obyvatel. Jedním z prvních výsledků vzájemné spolupráce za zmírnění dopadů velké hospodářské krize se stala schůze, jež proběhla 10. prosince 1930 v jednacím sále Nejdecké spořitelny v Nejdsku za účasti starostů

²⁵⁹ Při výpočtu míry nezaměstnanosti za únor 1933 vycházel autor ze středního stavu obyvatelstva nejdeckého okresu za rok 1932 (38 196 osob). Viz Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

²⁶⁰ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 733, nesign., počet neumístěných uchazečů přihlášených u veřejnoprávních zprostředkovatelen práce koncem měsíců února a března 1933 a 1934, nedatováno. Pro výpočet míry nezaměstnanosti posloužily střední stavy obyvatelstva jednotlivých politických okresů z roku 1932 – viz www.czso.cz.

²⁶¹ Jan Hejda (25. 2. 1895 Praha – 25. 4. 1985 Praha) – český národohospodář, novinář, publicista a spisovatel.

²⁶² NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 244, nesign., zpráva o hospodářské situaci v pohraničních krajích Čech, 25. 10. 1935, s. 2.

měst a obcí politického okresu Nejdek. Již nejdecký starosta Franz Pecher ve svém úvodním projevu zdůraznil, že nezaměstnanost, která v současnosti panuje, nikdo nezažil a že výhledy ke zmírnění nouze dělnictva jsou velmi nízké, ovšem, jak uvedl, je nutné podle možností nezaměstnané podporovat. Obecní radní Karl Herold, předseda závodního výboru nejdeckých železáren, přítomným sdělil, že dělníci železáren podali na Okresní úřad v Nejdku rezoluci ve věci propuštěných dělníků, postavili se dále proti dalšímu propouštění z provozů, protestovali proti uzavření celé továrny a požadovali podporu vlády. Hejtman a vrchní rada Okresního úřadu v Nejdku JUDr. Karl Schramm²⁶³ připomenul, že ze strany dělnictva bylo poukázáno na skutečnost, že jsou v železárnách zaměstnáváni cizinci, kteří svojí neodborností poškozují provoz. Poznamenal, že se konkrétně jedná o Ing. Wilhelma Doderera,²⁶⁴ synovce generálního ředitele Železářny Rotava – Nejdek Ing. Richarda Doderera.²⁶⁵ Vrchní komisař politické správy zdejšího okresního úřadu Heinrich Hurka oznámil, že zdejší okresní úřad je schopen z vlastního rozpočtu poskytovat obcím příspěvky na provedení nouzových prací. Dále hovořil o tom, že politický okres Nejdek je zařazen do potravinové akce, za což osobně intervenoval u ministra sociální péče Dr. Ludwiga Czecha. Od 1. prosince 1930 tak byla prováděna vyživovací akce z finančních prostředků okresu a za pomoci státu. Pro děti nezaměstnaných z obcí Krásná Lípa, Milíře, Ptačí a Šindelová byla vyživovací akce, hrazená ministerstvem sociální péče ve výši 6600 Kč, připravena již od 24. listopadu 1930. Kromě této vyživovací akce byla školou povinným dětem z těchto čtyř obcí určena mléčná akce, realizovaná okresním úřadem. Starosta obce Chaloupky Josef Ullmann konstatoval, že sbírka pro nezaměstnané prováděná v obcích ležících ve vyšších částech Krušných hor neměla žádný úspěch, neboť téměř veškeré obyvatelstvo je bez práce a obchodníci dokonce musejí nezaměstnaným svoje zboží zapůjčovat. Josef Ullmann dále poznamenal, že obecní pokladna je zcela prázdná a že nejsou peníze ani na jeho výplatu, takže bude muset zastavit provoz úřadu někdy o Vánocích. Zástupci obcí Nové Hamry a Vysoká Pec Johann Ullmann a Emil Scheitler hovořili o problémech, které vyvstaly při provádění nouzových staveb, které

²⁶³ JUDr. Karl Schramm se narodil 28. prosince 1868 v Bdeněvsi (něm. Wenussen, poblíž Stříbra) v rodině řídicího učitele. Po studiích na Gymnáziu ve Stříbře zamířil na Právnickou fakultu německé Univerzity Karlovy v Praze. Po roce 1945 žil v bavorském Pappenheimu a konec života strávil v Neuburgu an der Donau (tam zemřel 12. května 1956). Blíže: HURKA, Heinrich: Zum Gedenken an † Oberrat Dr. Karl Schramm. In: Neudeker Heimatbrief, 1. 8. 1956, č. 66, s. 2.

²⁶⁴ Wilhelm Doderer (21. 5. 1886 Wien – 26. 9. 1975 Dornbirn, Rakousko) – průmyslník. Viz www.wikitree.com; de.wikipedia.org.

²⁶⁵ Ing. Richard Doderer, celým jménem Richard Gottlieb Wilhelm rytíř von Doderer (28. 10. 1876 Vídeň – 24. 5. 1955 Steinbach am Attersee) – průmyslník. Po studiu strojírenství na Technické vysoké škole ve Vídni pracoval krátce v Pražské železářské společnosti a v hutí Poldi Kladno. Podílel se na plánování a výstavbě ocelárny v Chomutově na počátku 1. světové války. Posléze se stal ředitelem Železáren Rotava – Nejdek a nato působil v Karlově hutí na Frýdecku. Více: Neue deutsche Biographie, Band IV (Dittel – Falck), Berlin 1959, s. 9; de.wikipedia.org.

by uvedené obce rády provedly, avšak u příslušných úřadů narážejí na překážky při opatrování finančních prostředků na jejich zajištění.²⁶⁶

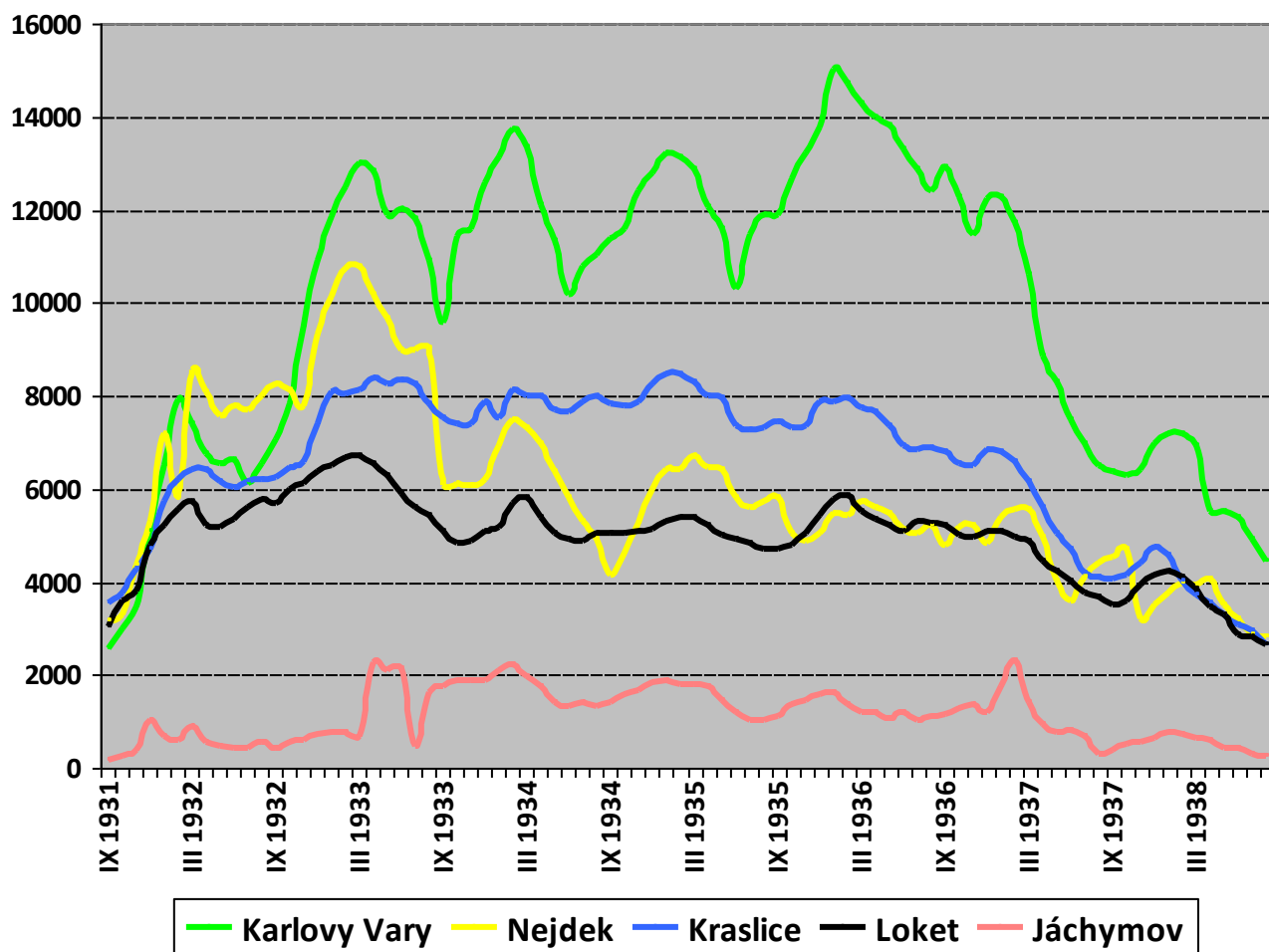
Toto jednání z prosince 1930 podtrhuje základní body, s nimiž se potýkal celý region až do roku 1938. Naskytá se tedy otázka, do jaké míry mohly být na Nejdecku uskutečňovány sbírky pro nezaměstnané, jestliže jejich podíl na celkovém počtu obyvatel byl již tak dost vysoký. Obzvláště obce při hranicích se Saskem (např. Chaloupky a Přebuz) byly zcela odkázány na pomoc zvnějšku a těžko bychom hledali obyvatele, kteří by mohli pomoci i ostatním, když sami neměli takřka žádný majetek.

Dopad velké hospodářské krize a s ní spojené nezaměstnanosti se začal projevovat hned v závěru roku 1929, a to dočasným propouštěním dělníků v nejdeckých železárnách. Bez práce se v menší míře dále ocitaly osoby z textilního a stavebního průmyslu. Počet registrovaných nezaměstnaných v nejdeckém soudním okrese činil 789 osob a jen během ledna 1930 jich přibylo 303 lidí. Prvního červencového dne 1930 vykazala nejdecká okresní zprostředkovatelna práce 2212 nezaměstnaných s podporou v délce 26 týdnů. Bez podpory v nezaměstnanosti evidoval úřad celkem 352 osob.²⁶⁷

²⁶⁶ NA Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 1734, inv. č. 2388, sign. E 2/d-12, zpráva Okresního ústavu pro zprostředkování práce v Nejdce o opatřeních ke zmírnění nouze a nezaměstnanosti z 11. 12. 1930.

²⁶⁷ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejedek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 111, 116–118, 173.

Graf č. 3: Vývoj nezaměstnanosti v okresech severozápadního pohraničí (září 1931 – srpen 1938)²⁶⁸

²⁶⁸ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 733–734, nesign., statistika nezaměstnaných.

Tabulka č. 18: Počet nezaměstnaných ve vybraných politických okresech v poměru k počtu obyvatel²⁶⁹

Měsíc	Karlovy Vary		Nejdek		Kraslice		Loket		Jáchymov	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Leden 1932	6511	7,0	7169	18,8	5470	14,1	5234	12,8	673	3,7
Červenec 1932	6112	6,6	7693	20,1	6159	15,8	5593	13,7	436	2,4
Leden 1933	11 845	12,6	10 133	26,3	8091	20,8	6511	16,0	772	4,3
Červenec 1933	11 809	12,6	9002	23,4	8260	21,2	5611	13,8	476	2,7
Leden 1934	13 117	13,8	6914	17,9	7515	19,3	5176	12,7	2097	11,7
Červenec 1934	10 783	11,3	5323	13,7	7867	20,2	4893	12,0	1398	7,8
Leden 1935	13 233	13,8	6419	16,5	8473	21,8	5286	13,0	1876	10,5
Červenec 1935	11 456	11,9	5595	14,4	7261	18,7	4848	11,9	1031	5,8
Leden 1936	14 995	15,5	5469	14,0	7858	20,3	5782	14,3	1641	9,2
Červenec 1936	12 868	13,3	5069	13,0	6840	17,7	5301	13,1	1018	5,7
Leden 1937	12 261	12,5	5403	13,8	6797	17,6	5094	12,6	1756	9,9
Červenec 1937	6983	7,1	4125	10,5	4208	10,9	3784	9,4	702	4,0
Leden 1938	7176	7,3	3758	9,6	4572	11,9	4222	10,5	762	4,3
Červenec 1938	4901	5,0	2872	7,3	2957	7,7	2824	7,0	312	1,8

Poznámka k tabulce: Procentuální hodnoty nezaměstnanosti byly vypočítány ze středního stavu obyvatelstva jednotlivých let. Vzhledem k tomu, že pro rok 1938 není k dispozici střední stav obyvatelstva, pro výpočet byl použit údaj z roku 1937.

Nezaměstnanost v nejdeckém politickém okrese dosahovala nejvyšších hodnot od prosince 1932 do srpna 1933, kdy bylo evidováno více než 9000 osob bez práce. Avšak ani další vývoj na pracovním trhu zdaleka nenasvědčoval tomu, že by docházelo k výraznému poklesu nezaměstnanosti. Počet nezaměstnaných na Nejdecku se dostal pod hranici 4 tisíc osob poprvé až v červnu 1937 a kopíruje, dá se říci, vývoj na Kraslicku. Naopak na Jáchymovsku, Loketsku a Přísečnicku je vývoj většinou až na drobné výjimky takřka konstantní a nezaměstnanost se snižuje jen pozvolna. U Karlových Varů je možné výkyvy nezaměstnanosti vysvětlit jednotlivými obdobími lázeňské sezony. Maximálních hodnot u počtu osob bez práce bylo dosaženo v zimě 1935/1936, posléze nezaměstnanost zaznamenala klesající trend.

Nedostatek pracovních příležitostí se projevoval nejtěživěji v německých oblastech, zatímco v českém vnitrozemí klesala míra nezaměstnanosti rychleji. Na sklonku srpna 1935 připadalo nejvíce nezaměstnaných na 1 tisíc osob v povolání činných v sousedním politickém okrese Kraslice (356,6 osob, absolutně 7330), v moravském Šternberku (312,4; absolutně 9391) a právě v Nejdku (282,3; absolutně 5746 lidí). Přitom v ryze českém prostředí se míra nezaměstnanosti pohybovala na nesrovnatelně jiných hodnotách (ve Velké Praze bylo při počtu 920 tisíc obyvatel zaznamenáno 17 883 uchazečů o práci, tj. 1,9 % veškerého

²⁶⁹ Tamtéž; Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

obyvatelstva, míra nezaměstnanosti vztažená na 1000 práceschopných obyvatel by byla ještě přibližně dvakrát nižší). V Československu bylo tehdy evidováno 557 566 nezaměstnaných, v neněmeckých oblastech bylo na 1000 práceschopných obyvatel 65 nezaměstnaných, zatímco na stejný počet obyvatel v německých oblastech připadalo 150,9 nezaměstnaných.²⁷⁰

Tabulka č. 19: Neumístění uchazeči o práci v politickém okrese Nejdek od září 1931 do srpna 1938²⁷¹

Měsíc/rok	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Leden		7169	10 133	6914	6419	5469	5403	3758
Únor		5862	10 722	7486	6437	5446	5578	3998
Březen		8574	10 771	7313	6718	5716	5556	3946
Duben		8078	10 174	6964	6442	5583	4966	4050
Květen		7572	9685	6356	6437	5486	4031	3513
Červen		7781	9001	5828	5834	5145	3585	3217
Červenec		7693	9002	5323	5595	5069	4125	2872
Srpen		7997	9045	4930	5746	5227	4401	2812
Září	3157	8272	6062	4155	5821	4777	4556	
Říjen	3287	8123	6137	4636	5032	5187	4693	
Listopad	4363	7805	6060	5242	4860	5234	3199	
Prosinec	5321	9235	6216	6010	5064	4823	3508	

Dlouhotrvající a vleklá nezaměstnanost nedodávala místním obyvatelům naději v lepší dny budoucí. Podle záznamů rolavského kronikáře a obecního tajemníka v jedné osobě Adolfa Höga, rodáka ze sousední Přebuže, čítala obec Rolava ještě v únoru 1936 souhrnem 204 hlášených osob ke státní stravovací akci. Dále k nim bylo potřeba ještě připočítat od 180 do 210 osob, které nebyly vůbec zahrnuty do statistik nezaměstnanosti, šlo zejména o domácí dělníky. Jejich podíl lépe vynikne při zjištění počtu obyvatel, jichž zde v prosinci 1930 žilo celkem 1016. Na základě věkových kategorií ze sčítání obyvatelstva v květnu 1939 zjistíme, že tehdy z uvedeného množství připadalo odhadem 30 % na děti do 14 let a 7 % na občany starší 65 let, přičemž se struktura obyvatel během několika let zásadně nezměnila a lze ho vztáhnout i na předcházející období. Pokud bychom vzali v potaz, že by dvě třetiny

²⁷⁰ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 733, nesign., statistika nezaměstnaných, zde počet neumístěných uchazečů přihlášených u veřejnoprávních zprostředkovatelů práce koncem měsíců srpna a září 1935 a 1936, nedatováno; tamtéž, karton 244, nesign., zpráva o hospodářské situaci v pohraničních krajích Čech, 25. 10. 1935, s. 2; Winkler, Erwin: Die Tschechoslowakei im Spiegel der Statistik ..., c. d., s. 74; Základní demografické ukazatele za okresy Hlavního města Prahy v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

²⁷¹ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 733–734, nesign., statistika nezaměstnaných.

obyvatel pracovaly (671 osob), bez zaměstnání by se ocitlo přibližně 400 osob, což znamená podíl 59,6 % průceschopného obyvatelstva a 39,3 % veškeré populace v obci.²⁷²

²⁷² SOkA Sokolov, fond Archiv obce Rolava, Gemeinde-Gedenkbuch der Gemeinde Sauersack, s. 15; Sauersack. Ein verschwundenes Dorf ..., c. d., s. 11.

Tabulka č. 20: Nezaměstnaní v politickém okrese Nejdek k 31. březnu 1934²⁷³

Obec	Počet obyvatel	Počet nezaměstnaných	Míra nezaměstnanosti v %	Počet nezaměstnaných			
				s podporou gentského systému		bez podpory	
				abs.	v %	abs.	v %
Abertamy	2600	399	15,3	256	9,8	143	5,5
Bernov	1248	413	33,1	287	23,0	126	10,1
Černava	531	131	24,7	41	7,7	90	17,0
Fojtov	1032	127	12,3	56	5,4	71	6,9
Heřmanov	171	36	21,1	27	15,8	9	5,3
Horní Blatná	2341	301	12,9	126	5,4	175	7,5
Hradecká	204	17	8,3	11	5,4	6	2,9
Hřebečná	1224	202	16,5	67	5,5	135	11,0
Chaloupky	359	98	27,3	18	5,0	80	22,3
Jelení	834	185	22,2	10	1,2	175	21,0
Krásná Lípa	703	164	23,3	116	16,5	48	6,8
Lesík	396	122	30,8	51	12,9	71	17,9
Lužec	136	14	10,3	-	-	14	10,3
Milíře	908	216	23,8	154	17,0	62	6,8
Nejdek	9042	1546	17,1	918	10,2	628	6,9
Nové Hamry	1950	335	17,2	150	7,7	185	9,5
Oldřichov	476	93	19,5	51	10,7	42	8,8
Pernink	3023	396	13,1	168	5,6	228	7,5
Potůčky	1692	286	16,9	112	6,6	174	10,3
Poušť	189	26	13,8	16	8,5	10	5,3
Pozorka	685	118	17,2	82	12,0	36	5,2
Přebuz	1396	313	22,4	63	4,5	250	17,9
Pstruží	424	88	20,8	35	8,3	53	12,5

²⁷³ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 68, inv. č. 226, sign. II/10 – nouzové stavby, zde počet nezaměstnaných podle obcí se stavem k 31. 3. 1934. K okresní zprostředkovatelně práce v Nejdku patřily tou dobou ještě obce a osady z okolních okresů – Břidlová, Děpoltovice, Nová Role, Rájec a Tatrovce.

Obec	Počet obyvatel	Počet nezaměstnaných	Míra nezaměstnanosti v %	Počet nezaměstnaných			
				s podporou gentského systému		bez podpory	
				abs.	v %	abs.	v %
Ptačí	365	135	37,0	85	23,3	50	13,7
Rolava	1016	234	23,0	26	2,5	208	20,5
Rudné	1399	324	23,2	154	11,0	170	12,2
Suchá	905	151	16,7	87	9,6	64	7,1
Šindelová	683	257	37,6	136	19,9	121	17,7
Tisová	742	250	33,7	144	19,4	106	14,3
Vysoká Pec	787	189	24,0	131	16,6	58	7,4
Vysoká Štola	221	39	17,7	22	10,0	17	7,7
Celkem	37 682	7205	19,1	3600	9,5	3605	9,6

Poznámka k tabulce: Míra nezaměstnanosti a procentuální míra počtu nezaměstnaných s podporou a bez ní jsou vztaženy k počtu obyvatel ze dne 1. 12. 1930.

S nezaměstnaností na Nejdecku se nejvíce potýkaly dále obce Šindelová, Ptačí, Tisová, Bernov a Lesík. U Šindelové a Ptačí lze vysvětlit nejvyšší hodnoty nezaměstnanosti zánikem železáren v Šindelové a v Rotavě. Obce Tisová, Bernov a Lesík zasáhlo razantní snížení výroby a propouštění dělníků v nejdeckých železárnách na počátku 30. let. Jen v nejdeckých železárnách přišlo o práci v lednu 1932 na 138 dělníků z Bernova. Pokud rozdělíme politický okres Nejdek na dva soudní okresy (Nejdek a Horní Blatná), zjistíme, že na hornoblatenský soudní okres připadalo 1672 nezaměstnaných, tj. 14,8 % všech obyvatel. V nejdeckém soudním okrese bylo evidováno bez práce 5533 osob (21 % veškerého obyvatelstva).²⁷⁴

Naopak nejméně lidí bez práce připadalo v Hradecké, Lužci, Fojtově a Perninku. Tyto obce a města zůstaly stranou nejen masivnímu propouštění (železářny Rotava, Šindelová a Nejdek), ale zároveň byly charakterizovány povětšinou jako zemědělské obce (mimo Perninku, který měl spojitost s abertamským rukavičkářským průmyslem, jemuž se ve 30. letech nevídaně dařilo).²⁷⁵

Rovněž tak množství nezaměstnaných, kteří neměli nárok na sociální podporu podle gentského systému,²⁷⁶ bylo v obcích a městech Nejdecka dosti rozdílné. Zatímco většina nezaměstnaných v Heřmanově, Krásné Lípě či Milířích pobírala sociální podporu, nezaměstnaní zejména na severozápadě Nejdecka (Jelení, Chaloupky, Přebuz, Rolava a dále v obci Lužec) na tom byli podstatně hůře. Právě v regionu poblíž hranic se Saskem bylo koncentrováno paličkování krajek, které v době velké hospodářské krize nezažívalo na domácích i zahraničních trzích zrovna dobré časy.

Zajímavé je sociální složení uchazečů o zaměstnání. Okresní ústav ku zprostředkování práce v Nejdku evidoval 1. března 1932 celkem 4717 uchazečů o práci. Mezi muži zcela jasně dominovali kovodělníci (1868 osob), až daleko za nimi se umístili nádeníci (363 osob), zedníci (167 osob), dělníci – přadláci (162 osob), stavební dělníci (89 osob), tesaři (74 osob), výrobci perletových knoflíků (59 osob), zámečníci (56 osob) a kameníci (52 osob). U žen

²⁷⁴ Eibenberg. Die Geschichte eines Ortes im Kreis Neudek, Sudetenland. Sest. Walter Schreiber, Wetzlar-Nauborn [1981], s. 20; HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 1 (Mühlberg), složka č. 22, Notizen zur Chronik der Gemeinde Mühlberg, s. 27–28; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv obce Bernov, Gemeinde-Gedenkbuch der Ortsgemeinde Bernau, s. 140; Schindlwald. Die Geschichte eines Ortes im Kreis Neudek, Sudetenland. Sest. Walter Schreiber, Wetzlar-Nauborn 1987, s. 48.

²⁷⁵ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 388, nesign., zápis z jednání Hospodářské a živnostenské komory Cheb z 30. 4. 1935.

²⁷⁶ Gentský systém byl zaveden zákonem č. 267/1921 Sb. zák. a nař., o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných, avšak vešel v platnost až 1. dubna 1925. Systém spočívající v dobrovolném pojištění v nezaměstnanosti byl vázán na odborovou organizovanost dotyčného zaměstnance, který si přispíval pro případ ztráty zaměstnání. Odbory a stát pak nezaměstnanému poskytovaly podporu. V případě, že jednotlivec nebyl členem žádné z odborových organizací, neměl nárok na podporu v nezaměstnanosti.

bylo nejvíce paličkářek (858 osob), dělnic – přadlen (195 osob), tylových švadlen (156 osob) a dělnic v železárnách (38 osob).²⁷⁷

Hnutí nezaměstnaných, vzniklé ve 30. letech v řadě zemí jako nástroj organizace nezaměstnaných, bylo charakteristické i na celorepublikovém území Československa, kde se bezkonkurenčním hegemonem stala komunistická strana. Hnutí organizovalo veřejné a důvěrné schůze, demonstrace a stávky. Základním článkem hnutí byl akční výbor, jehož hlavní funkcí bylo registrovat nezaměstnané a připravovat lokální akce. Po roce 1929 bolševizovaní komunisté v ČSR po vzoru Komunistické internacionály a jejího VI. kongresu, konaného v srpnu 1928, vycházeli ze strategie „třídy proti třídě“ a názoru, že vzroste masové hnutí a že kapitalismus je blízko svého pádu. Příznaky fašismu byly označovány za průvodní projev tohoto rozkladu, s nímž se pojí koncentrace všech reakčních sil, včetně sociálnědemokratických. Právě každá stávka nabývala nejen politického, avšak také všeobecně třídního rázu. Měla zostřit třídní boj bez ohledu na reálné možnosti vítězství a vést ke svržení kapitalismu a nastolení diktatury proletariátu za jakoukoliv cenu.

Stávkové hnutí během velké hospodářské krize se potýkalo s dost zásadním problémem, jenž tkvěl v tom, že podmínky pro jejich organizování narážely na nadbytek zaměstnanců (tedy faktické možnosti propouštět je) a s tím spojenou nezaměstnaností. Rozhodnutí stávkovat vyžadovalo velikou vnitřní sílu a odhodlání jednotlivce, poněvadž se tím vystavoval nebezpečí, že právě on bude propuštěn mezi prvními. Jestliže v roce 1931 bylo v ČSR zaznamenáno bezmála 499 tisíc prostávkovaných dnů, o dva roky později, kdy dosáhla velká hospodářská krize vrcholu, se uvádí pouze 289 tisíc prostávkovaných dnů při mizivě malé úspěšnosti stávek (2,6 %, v roce 1921 to bylo 15,2 %).

Opatření dotýkající se zaměstnanců (v tomto případě dělníků, jakožto nejmasovější sociální skupiny společnosti), kteří měli být nebo byli propouštěni a u nichž došlo ke snižování mezd, vedla k organizování stávek a demonstrací jako nátlaku na nepropouštění, nesnižování mezd či dosažení podpory v nezaměstnanosti a mimořádných přidělů potravinových poukázek. Průběh veřejných demonstrací bylo nutno po bezpečnostní stránce zajišťovat četnictvem, které se staralo o dodržování veřejného pořádku a o potlačování případně vzniklých nepokojů. Konflikt nezaměstnaných s četnictvem a policií si vyžádal svoji tragickou daň – smrt skoro 30 osob a další stovku vážně zraněných.²⁷⁸

²⁷⁷ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 67, inv. č. 226, sign. II/10, výkaz o činnosti Okresního ústavu ku zprostředkování práce v Nejdku za měsíc únor 1932.

²⁷⁸ RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity ..., c. d., s. 254–259; TÝŽ: Zásady ochrany a boje nezaměstnaných v kontextu programu KSČ v letech 1921–1938. In: Bolševismus, komunismus a radikální

Na Nejdecku, regionu silně zasaženém vlnou velké hospodářské krize, byly demonstrace (méně pak již stávky) po první polovinu 30. let fakticky na denním pořádku. Za dokumentární příklad organizace, přípravy a bezpečnostních opatření během demonstrace poslouží událost z léta 1934. Dne 23. června toho roku obdržela četnická stanice v Nejdku od četnické stanice v Tatrovicích přípis s komunistickým letákem, v němž byli tamní komunisté vyzýváni k zahájení stávky v nejdecké česárně vlny a k demonstraci na den 26. června 1934.

Nejdecká četnická stanice informovala hned poté místní okresní úřad o zajištění příprav a provedení bezpečnostního opatření na uvedený den. Okresní hejtman JUDr. Emilián Skramlík nařídil zesílení četnické stanice v Nejdku o 7 četníků, a to z četnických stanic Horní Blatná, Nové Hamry a Pernink, a současně byl okresním úřadem vyžádán na tento den četnický pohotovostní oddíl z Chebu.

Dne 25. června večer se konala důvěrná schůze komunistické strany v Nejdku, na níž bylo usneseno uspořádat následující den demonstrační průvod městem a současně se vedení strany usneslo připravit překvapení a přepadnout četnickou stanici, jejíž příslušníci (komunisté počítali jen se třemi četníky) měli být odzbrojeni, a demonstranti měli následně proniknout do budovy okresního úřadu. O průběhu a výsledku této důvěrné schůze se brzy ráno 26. června dozvěděl štábní strážmistr Václav Musil (1. zástupce velitele četnické stanice), který neprodleně informoval okresního hejtmána.

Inkriminovaný den se před dopolední 10. hodinou dostavilo ke starostovi města Karlu Wintersteinovi několik členů místní německé sociální demokracie se žádostí, aby starosta vedl průvod nezaměstnaných, který bude po okresním hejtmánovi požadovat úpravu podpor pro nezaměstnané. Starosta města souhlasil a dav, jenž se mezitím shromáždil, čítal 100 až 150 lidí skládající se převážně z žen, které stály v čele průvodu. Na základě pozdějšího vyjádření jednal údajně Karl Winterstein v dobré víře a tvrdil, že lidé chtěli žádat jen úpravu podpor v nezaměstnanosti a nechtěli vůbec demonstrovat, že měl dav neustále pod kontrolou a že rozhodně nebylo záměrem provádět nějaké násilnosti.

V té době (kolem 10. hodiny) už bylo na četnické stanici 8 četníků pod velením vrchního strážmistra Václava Prokopa, velitele četnické stanice v Nových Hamrech. Okresní hejtman obdržel zprávu o srocení a pochodu davu 10 minut po 10. hodině telefonicky od Josefa Horna, úředníka okresní nemocenské pokladny, a o tomto ihned informoval četnickou stanici v přízemí budovy okresního úřadu. Dal příkaz štábnímu strážmistrov

socialismu v Československu, sv. 1. Edd. Zdeněk Kárník, Michal Kopeček, Praha 2003, s. 45–49; KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý ..., c. d., s. 91–93, 103–109.

Musilovi, aby četnictvo proti davu zakročilo a zabránilo tak vniknutí do budovy okresního úřadu. Bylo povoleno pustit dovnitř jen deputaci.

Vrchní strážmistr Prokop nastoupil se 6 četníky do poloviny železobetonového mostu o šířce přibližně 6 metrů nacházejícího se těsně před budovou okresního úřadu, kde se postavili do sevřeného tvaru s velitelem na pravém křídle. Dav demonstrantů se mezitím poklusem přiblížil k mostu a křikem se dožadoval propuštění. Vrchní strážmistr vyzval hlasitě německy dav, v jehož čele byly pouze ženy: *„Jménem zákona, všichni zpátky!“* Tuto výzvu po několika vteřinách zopakoval. K vrchnímu strážmistrovi následně přistoupil starosta města, který dav vedl a žádal jej, aby mohl jít k okresnímu hejtmanovi. Velitel žádosti vyhověl a starostu pustil do budovy. Mezi tím, kdy velitel mluvil se starostou, štábní strážmistr Jan Zemek vyzval potřetí dav k rozchodu. Jelikož zástup lidí výzev neuposlechl a demonstranti se chovali agresivněji, ženy hystericky křičely a dav tlačěn zadními řadami stále postupoval vpřed k četnickému kordonu až na nepatrnou vzdálenost, až hrozilo jeho proražení, dal vrchní strážmistr rozkaz: *„S použitím obušků, poklusem vpřed!“* Na tento povel všichni četníci vyzbrojeni obuškami postoupili proti davu, z něhož bylo slyšet výkřiky: *„Stůjte, zpátky ani krok, máme hlad, vy bídáci, psi, kanibalové (...) chceme chleba a práci (...) četníci nemůžou také nic, protože máme hlad.“*

Když demonstranti uviděli, že četnický oddíl použil obušky, začali někteří prchat, ostatní setrvali na místě. Po přejetí mostku směrem do města se četnický oddíl rozdělil na dvě skupiny. První vytlačila demonstranty na cestu směrem do Nových Hamrů asi 100 kroků od mostu a druhá skupina asi 200 kroků směrem do města až k budově městské policie. Po tomto zákroku a použití obušky se dav do 15 minutách rozešel za stálého křiku a úplný klid nastal asi v půl jedenácté dopoledne.

Oproti některým zákrokům v jiných městech Československa se tento nejdecký případ obešel bez zranění jak na straně demonstrantů, tak i četníků. Ukazuje, jak dokázalo četnictvo o několika lidech celou situaci zvládnout – velmi rychle zastavit více jak stočlenný dav a následně ho rozehnat. Pro nedovolenou a neohlášenou demonstraci bylo před Krajským soudem v Chebu předvedeno šest osob – sociální demokraté Hermann Ficker, Ernst (Arnošt) Möckl, Karl Winterstein, Aloisie Wintersteinová a Josef Zettl a komunistka Josef Ebert. V hlavním líčení, konaném 24. června 1935, byli Ernst Möckl a Aloisie Wintersteinová odsouzeni každý k 10 dnům vězení pro přečin shluknutí (neuposlechnutí strážce). Ostatní osoby byly trestu zproštěny. Výše uvedení byli původně v udání obviněni z toho, že svým úmyslným konáním nezákonností prosazovali stranické výhody (většina osob byla politicky organizována a patřila k místním vedením komunistické a sociálnědemokratické strany).

Prošetřením události ze strany Zemského četnického velitelství v Praze, oddělení Karlovy Vary, bylo zjištěno, že postup zakročujícího četnického oddílu byl při použití obušků správný. Dále vyšlo najevo, že Nejdek trpí neobsazeností četnického sboru, poněvadž v tu dobu nemělo město jak okresního četnického velitele, tak rovněž velitele místní četnické stanice, což autoritě a organizovanosti bezpečnostních složek jistě nepřispělo.²⁷⁹

Tato demonstrace z června 1934 je neobvyklá tím, že se jí zúčastnili zástupci obou levicových stran – německé sociální demokracie a komunistické strany. Pravidlem bylo, že obě politické strany jednaly a vystupovaly samostatně. V tomto případě šlo o demonstraci, k níž se připojili zástupci obou stranických struktur. Nejdecký sociálnědemokratický starosta figuroval v demonstraci z toho důvodu, že byl o to požádán a neviděl v ní žádný rozpor vůči své osobě a postavení. Komunista Ebert, již čtyřikrát soudně trestán, hodlal zřejmě využít situace k případné roztržce, k nimž neměl rozhodně daleko.

Převažující faktor žen při této demonstraci lze vysvětlit a dát do kontextu tak, že předtím Zemský úřad v Praze vyškrtнул na území města Nejdka přes 300 osob (většinou žen) ze seznamu státní stravovací akce. Část tohoto opatření postihla i domácí dělnice, které se obrátily na starostu Wintersteina, aby s nimi společně šel na okresní úřad, což se také stalo. Celá záležitost měla posléze pokračování v Praze, kam se vydal starosta Winterstein intervenovat, ovšem už není známo s jakým výsledkem.²⁸⁰

Situace v nezaměstnanosti v severozápadních Čechách se postupně od roku 1936 zlepšovala. Dokládá to i jednání Hospodářské a živnostenské komory Cheb ze dne 17. listopadu 1936, na němž předseda správní komise Ing. Friedrich Scherb přednesl zprávu o aktuálních poměrech a problémech hospodářství. Uvedl, že během posledního roku bylo dosaženo výrazného zlepšení v poklesu počtu nezaměstnaných a nárůstu zaměstnanosti zejména na Ašsku, Kraslicku a Nejdecku, kde nyní činila až o 10 % více než na podzim 1935. Ovšem i tak byla nezaměstnanost v obvodu hospodářské a živnostenské komory neobyčejně vysoká. Podíl nezaměstnaných na celkovém počtu obyvatel dosahoval tehdy v politických okresech Aš 5,8 %, Kraslice 16,8 %, Nejdek 23 %, Karlovy Vary 13,5 % a Loket 12 %.²⁸¹

Velká hospodářská krize sice v Československu odezněla, přesto nebylo možné sociální problematiku chápat za vyřešenou. Situace se na Nejdecku i ve druhé polovině 30. let

²⁷⁹ NA Praha, fond Ministerstvo vnitra, Praha (stará registratura), karton 3926, inv. č. 9004, sign. 13/41/1, Nejdek – užití obušku četníkem; SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 170, složka Tk 1251/34; Die Zusammenstöße in Neudek. In: Volkswille, 2. 7. 1935, č. 151, s. 5.

²⁸⁰ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdeku, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 552.

²⁸¹ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 389, nesign., zápis z jednání Hospodářské a živnostenské komory Cheb z 17. 11. 1936.

nijak výrazně nelepšila. Počet nezaměstnaných se sice pohyboval v letech 1935–1937 na přijatelnější hodnotě v průměru přes 5100 nezaměstnaných, ovšem i nadále platilo, že celý nejdecký politický okres náležel neustále k těm nejvíce postiženým. Memorandum přijaté na veřejném shromáždění 3. února 1938 v Nejdku zástupci místních skupin dělnických odborových organizací jako Průmyslového svazu stavebních dělníků (Industrie-Verband der Bauarbeiter), Svazu dělnictva kovoprůmyslu (Verband der Arbeitschaft der Metallindustrie) a Průmyslového svazu textilních dělníků v Československé republice (Industrieverband der Textilarbeiter in der Tschechoslowakischen Republik) za spolupráce Okresní organizace KSČ Nejdek bylo odesláno prezidentu republiky Edvardu Benešovi.²⁸² Signatáři Josef Krieglstein, Johann Görgner, Karl Kraus a Rudolf Ebert v něm shrnuli požadavky, jejichž splnění pokládají za nutné, aby byl zachován sociální smír, a to zvýšení mezd o 20 %, zlepšení mzdových poměrů domácích dělníků, zvýšení všech podpůrných akcí, stravování dětí ve školách, rozšíření akcí na zotavení dětí, zastavení exekucí u sedláků a živnostníků, větší zdanění bohatých, obsazení státních míst podle národnostního klíče. Memorandum poukazovalo na neutěšenou situaci v regionu, podle něj se nedá vůbec hovořit o oživení hospodářství – podnik NWK pracuje na 50 % výkonu, železárny zaměstnávají 60 až 70 dělníků, kteří mají být v dohledné době propuštěni. Memorandum se dotýkalo i snížení finančních příspěvků na státní vyživovací akci pro nezaměstnané, kdy za období od prosince 1936 do prosince následujícího roku bylo Nejdecku přiděleno přibližně 400 000 Kč, ačkoliv se počet nezaměstnaných udržoval přibližně na stejné úrovni jako předtím. Neobyčejná bída se projevovala i nárůstem počtu nemocných a úmrtí a na druhé straně poklesem počtu narozených. Mladí lidé ve věku od 14 do 18 let těžko sháněli obživu... Obsah spisu byl Kanceláři prezidenta republiky ČSR vzat na vědomí, nebyly však učiněny žádné kroky

²⁸² Edvard Beneš (28. 5. 1884 Kožlany – 3. 9. 1948 Sezimovo Ústí) – český sociolog, diplomat, politik a státník. Po studiích moderní filologie, filozofie a sociologie na české univerzitě v Praze (do roku 1905) odešel do Francie, kde na studoval sociologii a politické vědy (Paříž) a práva (Dijon). V roce 1908 dosáhl doktorátu. V letech 1909 až 1915 působil jako profesor na obchodní akademii v Praze, od roku 1912 se stal docentem české univerzity a rok poté i české techniky. Za 1. světové války jeden z vůdčích představitelů odboje, v letech 1916 až 1918 generálním tajemníkem Národní rady československé v Paříži, 14. října 1918 vyhlásil v Paříži zatímní československou vládu, v níž se stal ministrem zahraničí a vnitra, koncem října 1918 vedl v Ženevě se zástupci domácího odboje jednání o podobě nezávislého Československa. V letech 1918 až 1935 byl ministrem zahraničních věcí, současně v letech 1921–1922 předsedou vlády. Spolu s Karlem Kramářem byl účastníkem jednání na pařížské mírové konferenci (1919–1920). Stál u zrodu Společnosti národů a aktivně se zapojil do její činnosti. Byl hlavním tvůrcem československé zahraniční politiky v meziválečném období. Člen a přední činitel národně socialistické strany a poslanec Národního shromáždění (1919–1926, 1929–1935). Následovník v prezidentském úřadu po Tomáši Garriguu Masarykovi (1935 až 1938). Mezi lety 1938 až 1945 pobýval ve Velké Británii a v USA byl v čele československé exilové státní reprezentace s funkcí prezidenta republiky (od července 1940). Vytýčil program obnovy ČSR v předmnichovských hranicích, pro nějž získal souhlas všech velmocí protihitlerovské koalice. Od května 1945 do června 1948 byl prezidentem republiky a zároveň symbolizoval kontinuitu demokratického Československa.

vedoucí k nápravě stavu.²⁸³ V této souvislosti je nutné poznamenat, že memorandum obsahovalo řadu nepřesností či zavádějících skutečností. Předně je nutné upozornit na to, že nejdecké železářny dosahovaly v roce 1938 průměrného měsíčního počtu 245 dělníků,²⁸⁴ takže uvedená hodnota 60 až 70 dělníků tak zcela nekoresponduje se skutečným stavem. V první polovině roku 1938 se skutečně rozšířila mezi obyvatelstvem informace o uvažovaném uzavření provozu nejdeckých železáren, potvrzené důvěrným přípisem Mezinárodního svazu kovodělníků (Internationaler Metallarbeiterverband) Karlovy Vary z 5. května 1938, adresovaného Okresnímu úřadu Nejdek. Toto sdělení odporovalo vyjádření firmy Válcovny plechu Karlova hut' – Lískovec, podle níž nezamýšlela nejdecké železářny v dohledné době dvou let zavřít.²⁸⁵ Počet nezaměstnaných se poprvé pod hranici tří tisíc osob dostal teprve v červenci 1938, což odpovídá 7,6 % lidí bez práce při průměrném stavu 39 245 obyvatel v roce 1937).

Nezaměstnanost se promítala do osudů jednotlivých osob a v některých případech končila tím nejhorším způsobem. Jedním z případů osobní tragédie byl i Josef Meindl ze Suché čp. 37, jenž 4. srpna 1937 spáchal sebevraždu oběšením v lese poblíž obce. Podle výpovědi jeho syna se v poslední době jevil dost roztržitě a neustále si stěžoval na nezaměstnanost svou a svých tří synů, kteří s ním bydleli ve společné domácnosti. Sebevraždu spáchal patrně z obavy ze zadlužení malého hospodářství, jež vlastnil.²⁸⁶

Čtyřiapadesátiletý Adolf Baumgartl z nejdecké části Vysoké Jedle (čp. 272) se o finanční příspěvek v nouzi obrátil dokonce až na prezidenta republiky ČSR Edvarda Beneše. Ve svém dopise z 23. března 1938 vylíčil rodinnou situaci, v níž poukázal na to, že jako zemědělec je vysoce zadlužen. Je otcem 15 dětí, z toho 11 potomků ještě náleží do jeho péče. Jeho děti byly částečně školou povinné, částečně nezaměstnané. Jeden syn si právě odbyval povinnou vojenskou službu. Manželka Amalie byla dlouhodobě nemocná a často vyhledávala lékaře. Adolf Baumgartl přišel o práci v nejdeckých železárnách a pro svoji rodinu nemohl obstarat ani nejnütnější potraviny, ani výnosy z hospodářství nestačily krýt potřebu početné rodiny. Státní policejní expositura v Nejdku zjišťovala následně majetkové poměry u Baumgartlových a konstatovala, že kromě obdělávání drobných polností a tří kusů hovězího dobytka žije rodina velmi nuzně a požívá dobré pověsti. Policejní expositura tak

²⁸³ Archiv KPR Praha, fond Kancelář prezidenta republiky – protokol D, karton 136, inv. č. 1041, dělnické organizace v Nejdku – memorandum.

²⁸⁴ NA Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 2974, inv. č. 2719, sign. E 4361, stav dělnictva v Rotavě a Nejdku v letech 1928–1938, nedatováno.

²⁸⁵ Tamtéž, důvěrná informace o zamýšleném úplném zrušení nejdeckého závodu, 9. 5. 1938.

²⁸⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 342, inv. č. 358, sign. 7, hlášení Místní četnické stanice Nejdek Okresnímu úřadu v Nejdku o sebevraždě Josefa Meindla ze 7. 8. 1937.

doporučila celou věc k příznivému vyřízení, na což Kancelář presidenta republiky reagovala poukázáním částky 300 Kč Adolfu Baumgartlovi z fondu podpor.²⁸⁷

Svízelná situace panovala především u mladých lidí, kterých se práce vzdalovala stále více. To byl i případ Franze Neuderta z Nových Hamrů, jenž byl zaměstnán do konce září 1931 jako úředník v NWK Nejdek. V říjnu toho roku narukoval na vojnu s tím, že po ukončení povinné vojenské služby se vrátí zpátky na svoje pracovní místo, ovšem nakonec byl odmítnut pro nadbytečnost. Odborová organizace ho podporovala sedm měsíců, pak zůstal rodičům na krku. Jeho otec, řídicí učitel Ferdinand Neudert, přitom musel živit druhého ženatého syna s dvěma dětmi, jehož propustili z firmy Gasch Chodov, a dále tři děti – dvaadvacetiletou dceru a dvě děvčata školou povinné. Jediný třetí syn nosil domů výplatu – pracoval totiž v panském mlýně v Nejdku za 400 Kč měsíčně. Hlava rodiny psala i řediteli NWK Semlerovi ohledně zaměstnání svého syna Franze, odpověď byla negativní. Neudertovi společně hledali pracovní místo, ale všechna byla již předem obsazena...²⁸⁸

Nejdecký rodák Franz Aichtner zachytil ve svých vzpomínkách dopady velké hospodářské krize, viděné dětskýma očima: „*Ano, bylo to zlé tenkrát v době krize. Tehdy jsme však byly ještě děti, nedokázaly jsme chápat celý rozsah té tragedie. Cítili jsme však, že si musíme mnohé odpírat.*

V té době bylo žebravých muzikantů více a různého druhu. Například jeden chodil dům od domu s harmonikou a kvílel, spíš než zpíval, svoje písničky. Jiný zase pěl srdcervoucně, spíš moc hlasitě než melodicky, písničku o umírajícím legionáři, který po vlašťovce vzkazoval z libyjské pouště poslední pozdrav své milé. Také jeden slepý flašinetář, asi invalida z první světové války, nám připomínal nesmírná válečné strádání.

Od jedněch dveří k dalším ho za rukáv vodila jeho žena. V ruce nesla skládací stoličku, a on měl přes rameno zavěšený flašinet. Před každým domem stoličku rozložila a flašinet na ni postavila. Zatímco muž hrál s tmavými brýlemi na slepých očích, chodila žena tiše od bytu k bytu a vybírala almužnu. Byla uzavřená do sebe, skoupá na slovo. Měl jsem dojem, že za podanou almužnu ani moc neděkuje. Bylo to jako zamumlání pro sebe. My, malí hoši a děvčata, jsme stáli v bázlivé úctě v polokruhu tváří v tvář tomuto obrazu bídy a utrpení. Potom žena zase naložila flašinet na bedra svého muže, složila stoličku, uchopila ho za levý rukáv a vedla k dalšímu domu. (...) Byl to výjev bídy a utrpení ve své zosobněné podobě.

²⁸⁷ Archiv KPR Praha, fond Kancelář presidenta republiky – protokol R, karton 76, inv. č. 3464, složka Adolf Baumgartl.

²⁸⁸ Přepis podle: FALTYS, Antonín: Karlovarsko proti fašismu a válce, c. d., s. 83–84. Autor knihy odkazuje na archivní fond Okresní úřad Nejdek, uložený ve Státním okresním archivu Karlovy Vary, ovšem bez jakéhokoliv bližšího upřesnění.

Nejprimitivnějším žebrajícím muzikantem se mně zdál být jeden válečný invalida. Svoje písničky nebo lépe řečeno zvuky vydával proti talíři, takže to znělo komicky. Pahýl nohy položil na berle, na ústech držel talíř a trylkoval svým způsobem. (...)

Pod tlakem nouze se nezřídka čtyři, pět nebo i šest skutečně dobrých muzikantů spojilo, aby hráli na ulici. Jeden z nich potom obcházel s čepicí v ruce dům od domu po jednotlivých bytech a vybíral odměnu. Takové kapely měly u lidí vždy dobrý ohlas. Vzpomínám na sólisty dechových nástrojů i na celé kapely, které dávaly k lepšímu šlágru konce dvacátých a začátků třicátých let.

Byli to většinou mladí nezaměstnaní z okolí Kraslic (města hudebních nástrojů), kteří se svou kapelou takto navštěvovali náš Nejdek v šestitýdenních intervalech. Obsazení orchestru bývalo harmonika, housle, saxofon, trubka, pozoun; tedy složení kapely obvyklé v té době. Byli to muzikanti, kteří rozuměli svému řemeslu. Hrát začínali obvykle na 'Kostelním náměstí'. Potom se přemístili dál do střední části až před restauraci Bílý kůň, tedy ke spořitelně. Potom přešli k tiskárně Träger. Hráli opravdu dobře a pilně.²⁸⁹

Odvětví v hospodářství zažívala pokles výroby, propouštění zaměstnanců a nižší výdaje na investice. Ještě v lednu 1929 pracovalo v nejdeckých továrnách – v přádelně 4672, v železárnách 1281 osob a papírně 231 zaměstnanců. Některé podniky udržely do jisté míry průmyslovou výrobu i v průběhu 30. let, i když jejich osazenstvo značně prořídlo. Ovšem doslova katastrofou se stalo uzavírání prakticky celých provozů, jak se tomu stalo v případě Železáren Rotava – Nejdek, kam patřily provozy produkující jemný plech v Nejdku, Šindelové a Rotavě, která ležela v politickém okrese Kraslice. Ve 20. letech docházelo následkem zvyšující se výrobní kapacity k rychlejšímu opotřebení továrních objektů a zařízení. Železářny se současně potýkaly s nedostatkem surovin, polotovarů a paliv, které musely být dováženy na velké vzdálenosti a výrobu prodražovaly. Současně ani poloha závodů v Šindelové a Rotavě nedovolovala stavební rozšíření a modernizaci stávajících továrních objektů, jež by si vyžádaly značných investičních nákladů, resp. celkovou přestavbu obou závodů. Vzhledem k vysokým investicím začalo být zvažováno přeložení výroby jinam. Rovněž konkurenční a výhodněji položená válcovna plechu Báňské a hutní společnosti v Karlově huti u Lískovce na Ostravsku, vyrábějící kolem 45 tisíc tun jemného plechu ročně, byla zastaralá a vyžadovala nákladnou rekonstrukci.

Z výše uvedených důvodů se v listopadu 1927 uskutečnila ve Vídni jednání Železáren Rotava – Nejdek a firmy C. T. Petzold & Co. s Báňskou a hutní společností v Brně o sloučení

²⁸⁹ ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 39–40.

výroby plechů obou společností a založení společné válcovny plechu v Karlově huti. Zástupci výše uvedených firem se za účelem koncentrace a racionalizace své výroby dohodli na založení nové akciové společnosti, do jejíž majetkové podstaty by byly začleněny jak krušnohorské závody Železáren Rotava – Nejdek, tak stará válcovna plechu Báňské a hutní společnosti v Karlově huti. Současně se oba podniky zavázaly vystavět společným nákladem v Karlově huti na pozemcích Báňské a hutní a společnosti novou válcovnu plechu, kde by byla soustředěna výroba plechů obou společností a v souvislosti s tím by postupně docházelo k zastavení provozu ve starých závodech. Dodávky platin do nové válcovny byly smluvně zajištěny za nižší ceny z Třineckých železáren, které byly součástí koncernu Báňské a hutní společnosti.

Důvodem omezení výroby či uzavření provozů v Rotavě, v Nejdku a Šindelové, byla tedy racionalizace, ačkoliv hrubý výnos železáren v letech 1928 a 1929 činil ještě 14, respektive 15 milionů Kč. Výstavba zbrusu nové válcovny měla být hotová již na podzim 1930, protáhla se však až do roku 1932. Místo plánovaných 120 milionů Kč vyšla na téměř 300 milionů Kč, což je neúměrně vysoká suma.²⁹⁰

Provoz v šindelovské železárně, kde pracovalo v poslední době 566 zaměstnanců (550 dělníků, 4 mistři a 12 úředníků), byl zastaven na konci března 1930, následovala Rotava v červenci 1931 a podstatné omezení výroby v Nejdku v následujícím roce. V nejdeckém provozu nacházelo obživu v roce 1929 celkem 1215 osob a vlivem propouštění se počet zaměstnanců snížil až na 245 osob, které továrna vykázala v roce 1938. Ve všech třech provozech přišlo o práci celkem zhruba 3300 osob. Do Karlovy huti bylo v letech 1930 a 1931 převzato z Nejdecka přibližně 135 a z Kraslicka 200 dělníků, přičemž část z nich se v dalších letech navrátila zpátky do regionu.²⁹¹

Likvidace závodů v Rotavě, Šindelové a Nejdku byla spojena s masovým propouštěním, jež v době vrcholící hospodářské krize zvyšovalo již tak vysokou míru nezaměstnanosti nejdeckého a kraslického politického okresu. Rozhodnutí výkonného výboru

²⁹⁰ Celková výše nákladů však byla podstatně nadhodnocena a setkáváme se s ní v článku Alexandra Grosse (Rotavská tragédie. In: Rotavská tragédie: Sborník k dějinám dělnického hnutí a Komunistické strany na Karlovarsku, Plzeň 1961, s. 80). V dobových pramenech je uváděn údaj přibližně do 135 mil. Kč – blíže: SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 363–364. Podle nejnovějších výzkumů však výstavba nové válcovny v Karlově huti přišla na 121 mil. Kč – podrobněji: ANDRŠ, Pavel: Historie železářské a ocelářské výroby v Rotavě – 1. část. In: Měsíčník Krušné hory – západ: Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2016, č. 11, s. 20–21.

²⁹¹ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 21–22; SOKA Sokolov, fond Archiv obce Šindelová, Gedenkbuch der Gemeinde Schindelwald, s. 98; NA Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 2974, inv. č. 2719, sign. E 4361, omezení, zastavení a zahájení provozu jednotlivých podniků – Z, zde stav dělnictva v Rotavě a v Nejdku v letech 1928–1938, nedatováno; Dějiny národního podniku Metalis u Karlových Var, [Nejdek] [1960], s. 13–16; GROSS, Alexander: Rotavská tragédie. In: Rotavská tragédie: Sborník k dějinám dělnického hnutí a Komunistické strany na Karlovarsku, Plzeň 1961, s. 76–90.

o uzavření závodů vyvolalo bouřlivé protesty mezi místním dělnictvem. Otázka jejich uzavření a následků s nimi spojenými rezonovala rovněž v interpelacích poslanců Národního shromáždění, mezi něž se zařadil i křesťanskosociální politik Dr. Robert Mayr-Harting²⁹² dne 24. listopadu 1930: „Zvláště však nutno litovati, neděje-li se nic vážného na potírání nezaměstnanosti, nýbrž jestliže se přímo z národnostně-politických úvah, řekl bych, nezaměstnanost uměle podporuje, jako v případě rotavském, kde byl podnik z tamního německého území přenesen do českého území na Moravu a tím zbaveni němečtí dělníci chleba, aniž bylo postaráno pro ty lidi o jiné zaměstnání, tím jest politování hodnější, že právě okres kraslický, kde leží tato Rotava, trpí beztoho velikou nezaměstnaností, a že všechny pokusy okresu, aby dosáhl od státu nějaké podpory, zůstaly marné.“²⁹³

Přesun výroby na Ostravsko se uskutečnil v nejméně vhodnou dobu. Rozhodnutí sice padlo již ve druhé polovině 20. let, ale nikdo tehdy nemohl tušit blížící se hospodářskou krizi, jakou dosud obyvatelstvo nezažilo. Zejména na stránkách denního tisku a v dobové literatuře se setkáváme s obviňováním, kdo všechno zapříčinil takovou katastrofu v podobě „armády nezaměstnaného dělnictva, jejich hladu a bídy“. Otázka Rotavy a Karlovy huti se porovnávala též z etnického hlediska a posloužila nacionálně laděnému německému obyvatelstvu jako ukázkový příklad toho, jak se průmysl z ryze německého území stěhoval záměrně do českých oblastí.

Na druhé straně po příchodu německých rodin do Karlovy huti se pro změnu začaly na severní Moravě projevovat prvky germanizace většinového českého prostředí, o čemž svědčí zpráva Presidia policejního ředitelství v Moravské Ostravě.²⁹⁴

V politickém prostředí byli nejvíce slyšet komunisté, kteří podporovali a organizovali vlnu demonstrací. Další existence zdejších železáren narážela na jejich dopravní vzdálenost od surovinové základny. V případě Šindelové šlo ještě o jeden problém, který spočíval v tom, že se obec nikdy napojila na železniční síť, i když předtím, zejména před první světovou válkou, byly činěny snahy vedoucí k výstavbě železniční tratě Nejdek – Šindelová – Rotava. Na druhé straně je nutné poznamenat, že vyráběné plechy v Karlově huti ani zdaleka nedosahovaly kvality jako těch, jež předtím produkovaly místní železářny.

²⁹² Robert Mayr-Harting (13. 9. 1874 Vídeň – 12. 3. 1948 Praha) – německý právník a politik. Vystudoval práva na vídeňské universitě, v letech 1905–1909 působil na univerzitě v Černovicích (Bukovina) a poté na německé univerzitě v Praze (1921 a 1922 byl jejím rektorem). Roku 1919 byl spoluzakladatelem a v meziválečném období vedoucím představitelem Německé křesťanskosociální strany lidové a čelným reprezentantem německé aktivistické politiky v Československu. Mezi lety 1920 až 1925 byl senátorem, v letech 1925 až 1938 poslancem Národního shromáždění a v letech 1926–1929 zastával post ministra spravedlnosti. Po roce 1938 se stáhnul z politického života a vzhledem ke svým postojům nebyl po druhé světové válce odsunut.

²⁹³ www.psp.cz.

²⁹⁴ NA Praha, fond Ministerstvo veřejných prací, Praha, karton 7, inv. č. 526, sign. III c, zpráva Presidia policejního ředitelství v Moravské Ostravě o národních, politických a hospodářských poměrech v Karlově huti v Lískovci, nedatováno.

Uzavření železáren v Šindelové pocítila nejvíce samotná obec. Na 681 obyvatel obce připadalo 320 nezaměstnaných, z toho pouze 127 z nich mělo nárok na podporu podle gentského systému. Výše vybírané pozemkové daně v obci poklesla ze 44 tisíc Kč v roce 1927 na 9300 Kč v roce 1936. Podobný obrázek přinášela sousední Krásná Lípa, kde 75 % dospělých pracovalo v železárnách.²⁹⁵

Zdaleka ne každé odvětví průmyslu se dokázalo vzpamatovat z následků velké hospodářské krize tak rychlým tempem jako rukavičkářství. Abertamy, kde základy tradice výroby kožených rukavic byly položeny v polovině 19. století, sice zažily začátkem 30. let omezení výroby rukavic, přesto lze 30. roky označit pro rukavičkářství jako „zlaté časy“. Jestliže v roce 1920 našlo obživu v oboru 1490 a roku 1934 už 7486 osob, v roce 1937 se odhaduje celkový počet osob, které byly zapojeny do výroby, až na 11 500 osob. Tehdy se v Abertamech a okolí vyrobilo 6,635 milionů kusů párů rukavic, z toho na zahraniční trhy, konkrétně do 60 států světa mířilo 5,655 milionů kusů párů (85,2 %) a téměř polovina veškerého vývozu šla do Spojených států amerických (3 milionů kusů párů).²⁹⁶ Údaje o výrobě a počtu pracovníků se zdají být možná nadsazené z toho důvodu, že ve zprávě o činnosti Společenstva rukavičkářů a barvířů kůže v Abertamech za rok 1938 se hovoří o 3655 pracovnících v továrnách i v domácnostech (ke stavu v červnu 1938) v celé oblasti společenstva, tzn. i pro okolí (Horní Blatná, Hřebečná a Pernink).²⁹⁷

Pokud nebereme v úvahu číselné hodnoty, faktem zůstává skutečnost, že soudní okres Horní Blatná a zejména Abertamy vyšly v porovnání s jinými obcemi a městy z hospodářského útlumu relativně dobře. Doslova hnacím motorem se stala právě výroba rukavic, jež držela míru nezaměstnanosti v severní části Nejdecka na přijatelné úrovni.²⁹⁸ I díky tomu dosáhla Abertamská spořitelna ve druhé polovině 30. let výsledků, které svědčily o postupně zlepšující se ekonomické situaci domácností. Jestliže v roce 1932 a 1933 bylo při počtu přes 3140 spořicíh stran vykázáno více výběrů než vkladů (v korunách), v dalších letech docházelo k opačnému procesu, kdy výše vkladů převyšovala výši výběrů.²⁹⁹ Taktéž

²⁹⁵ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 184.

²⁹⁶ Údaje o výrobě a počtu pracovníků se objevuje již v seminární práci: MÜLLER, Alois: Heimatkunde der Kleinstadt Abertham ..., c. d., s. 59–60.

²⁹⁷ Výroční zpráva je vlepena: SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, kniha K 61 – Kronika města, 2. svazek s událostmi z let 1932–1939, mezi s. 211–212.

²⁹⁸ O tom, že rukavičkářský průmysl se vyrovnal s důsledky velké hospodářské krize jako jeden z mála oborů, přináší např.: NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 389, nesign., zápis z jednání Hospodářské a živnostenské komory Cheb z 4. 5. 1937; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, kniha K 61 – Kronika města, 2. svazek s událostmi z let 1932–1939, s. 148.

²⁹⁹ V roce 1932 bylo evidováno 3145 spořicíh stran, výše vkladů činila 23,346 mil. Kč a výběrů 24,906 mil. Kč (o rok později šlo o vklady za 15,440 mil. Kč a výběry za 23,295 mil. Kč). Roku 1937 bylo registrováno celkem 3138 spořicíh stran a vklady představovaly sumu 18,630 mil. Kč a výběry 17,890 mil. Kč. Podrobněji:

stavební činnost v Abertamech ve 30. letech lze označit za ukázkový příklad. Zatímco v roce 1929 byl dostavěn dům s číslem popisným 345, v roce 1937 už stál objekt číslo 425. Vedle rodinných domů (včetně jejich úprav a přestaveb) byla vystavěna odborná škola či řada objektů pro průmyslovou výrobu. Takovými výsledky se nemohla prokázat žádná jiná obec či město v nejdeckém politickém okrese, a troufám si tvrdit, ani v celém severozápadním pohraničí. Město Abertamy tak svým vývojem ve 30. letech a zejména v jeho druhé polovině vybočuje z regionálního trendu, kdy se řada měst a obcí těžko vzpamatovávala z hospodářské krize, pokud o nich vůbec můžeme hovořit v tom smyslu, že by se dokázaly během několika let plně vyrovnat z jejich následků.³⁰⁰

Dopady velké hospodářské krize pocítila každá obec v regionu. Lze to ukázat alespoň na příkladu města Nejdku, jeho hospodaření a výběru daní. Zatímco v roce 1930 přišlo do městské pokladny ještě 440 tisíc Kč, v roce 1933 se jednalo o 320 tisíc Kč a o rok později bylo vybráno už jen 286 tisíc Kč. Výše výdělkové daně od největších zaměstnavatelů ve městě se snížila mezi lety 1927 a 1932 z 247 761 Kč na 100 917 Kč, což představuje pokles o 59,26 %.³⁰¹

Jestliže v roce 1928 skončilo hospodaření města Nejdku ještě přebytkem bezmála 1,377 mil. Kč, roku 1931 se výsledek hospodaření propadl do schodku 292 Kč.³⁰² Schodek rozpočtu a zadluženost města dělala veliké vrásky samotným představitelům samosprávy. V prosinci 1935 činil dluh města 5,9 milionů Kč a anuita byla 534 tisíc Kč.³⁰³

Možností, jak čelit velké hospodářské krize a jak zmírnit její dopady na obyvatelstvo a hospodářství, se naskýkala celá řada, avšak jejich zavedení do praxe naráželo na značné problémy. Na prvním místě stojí otázka zajištění dostatečného množství finančních prostředků v sociálním systému dávek a podpor. Druhým neméně problematickým byly veřejné práce, díky nimž se nezaměstnaní na určitou dobu dostali do pracovního uplatnění a okres, obec či město mohly realizovat se státním příspěvkem ponejvíce výstavbu a rekonstrukci silnic, místních komunikací, v menší míře pak výstavbu a opravu vodovodů a kanalizací, regulací řek a potoků. Na druhou stranu je nutné si položit otázku, zda finanční prostředky na uvedené stavby byly účelově a efektivně vynaloženy a zda splnily svůj účel. Z krátkodobého hlediska nepochybně ano, neboť nezaměstnaní za odvedenou manuální práci obdrželi peníze a stavba byla v určitém termínu za nutného technického dozoru provedena.

SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, kniha K 61 – Kronika města, 2. svazek s událostmi z let 1932–1939, s. 5.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 24–25.

³⁰¹ Tamtéž, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 489–490.

³⁰² Tamtéž, s. 149, 407.

³⁰³ Tamtéž, V. díl, s. 223. Pro srovnání: Karlovy Vary měly tehdy dluh v astronomické výši téměř 232 mil. Kč při anuitě 17 mil. Kč.

Těžko bychom si totiž mohli představit, že nezaměstnaný kovodělník či přadlák bude stejně nebo podobně výkonný jako stavební dělník s několika lety praxe v oboru.

Od února do října 1935 realizovalo město Nejdek jako jednu z nouzových staveb rekonstrukci Vysokojedelské ulice a ulice Kohoutí domy (Hahnhäuserweg), a to za přispění ministerstva sociální péče částkou 40 tisíc Kč. Celková délka rekonstruované komunikace činila 400 metrů a šířka 4,5 metru. Město dále získalo výstavbou obecné cestu dlouhou 320 metrů a širokou 7 metrů. Celkové náklady dosáhly 103 tisíc Kč. Při těchto pracích bylo zaměstnáno 1088 dělníků s denní mzdou 40 Kč. Z jejich celkového počtu bylo 895 dělníků zapojených do státní stravovací akce, 54 dělníků s podporou podle gentského systému a 139 mladistvých nezaměstnaných.³⁰⁴

Další formou zmírnění bídy obyvatel se staly různé mimořádné akce pro nezaměstnané (státní stravovací, mléčná, chlebová, bramborová a jiné akce), což byl třetí pilíř státní péče o nezaměstnané (vedle podpor v nezaměstnanosti podle gentského systému a státní produktivní péče ve formě nouzových prací). Zatímco v roce 1930 bylo přiděleno na státní stravovací akci v nejdeckém politickém okrese celkem 95 tisíc Kč, o rok později už šlo o částku 1,735 milionu Kč a v roce 1932 byla zaznamenána vůbec nejvyšší hodnota (3,870 milionu Kč). V dalších letech již výše přidělů v korunách vykazovala sestupnou tendenci (přesto ještě roku 1937 si akce vyžádala 1,264 milionu Kč). Obdobně na tom byla také ostatní forma hmotných podpor a celkově se dá říci, že nejkritičtějšími obdobími byly roky 1932 až 1934, přičemž i v posledně sledovaném roce (1937) se pohybovala relativně na vysokých hodnotách – např. mléčná akce a vánoční příspěvek pro děti nezaměstnaných se pohybovaly zhruba na polovině celkového přidělu za rok 1932.³⁰⁵

Jednou z prvořadých aktivit Německé okresní péče o mládež v Nejdku, jež se v obecných rysech podílela na zaopatření nejchudších vrstev nejmladší populace, bylo též stravování dětí. Alespoň co se podařilo zjistit, počínaje rokem 1930 fungovaly každoročně od prosince do března následujícího roku při obecných školách v nejdeckém soudním okrese souhrnem vývařovny pro děti školního a předškolního věku (mimo město Nejdek). Celkové náklady na provoz (zhruba tři čtvrtiny) zajistilo místní okresní zastupitelstvo a zbytek poskytl stát prostřednictvím Německé zemské komise pro ochranu dětí a péče o mládež v Čechách se sídlem v Liberci. Výše výdajů na stravování představovala plnou jednu čtvrtinu celkových výdajů okresní péče o mládež. Nejvíce finančních prostředků, což souviselo s počtem

³⁰⁴ NA Praha, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, karton 2405, inv. č. 2637, sign. E 3311, zpráva Městského úřadu Nejdek o provedených nouzových pracích z 30. 10. 1935.

³⁰⁵ Tamtéž, karton 2974, inv. č. 2719, sign. E 4361, výkaz přidělů na mimořádných akcích pro nezaměstnané v okrese Nejdek za roky 1930–1937, nedatováno.

stravovaných dětí, bylo využito v Bernově, Krásné Lípě, Přebuzi, Rolavě, Rudném a Šindelové.

Německá okresní péče o mládež v Nejdku prováděla sbírku peněz v rámci akce s názvem „Měsíc ochrany dětí“ (Kinderschutzmonat), a to na území celého soudního okresu. Je zajímavé, že ačkoliv suma vybraných peněz ze sbírky doslova „od domu k domu“ se v porovnání mezi lety 1933 a 1934 zvýšila z 9306,55 Kč na 11 098,45 Kč, jak je patrné z tabulky níže, došlo ve 14 obcích a městech soudního okresu (celkem jich bylo 25) k poklesu celkové sumy vybraných dobrovolných příspěvků. Opět šlo o místa nejvíce postižená nezaměstnaností, jako byly Bernov, Přebuz, Ptačí, Rolava a Šindelová. Jen díky okresnímu městu, kde se vybralo o 67,44 % více než v předchozím roce, bylo možné sbírku pokládat za relativně úspěšnou.³⁰⁶

Tabulka č. 21: Výše výtěžku akce „Měsíc ochrany dětí“ a náklady na vyživování dětí v soudním okrese Nejde³⁰⁷

Rok	Výše výtěžku (v Kč)			Náklady na vyživování dětí (v Kč)
	soudní okres Nejde celkem	z toho město Nejde	město Nejde v %	
1930	11 503,85	4597,30	40,0	21 125,99 ³⁰⁸
1931	11 128,10	5028,30	45,2	60 219,15
1932	9693,90	4254,00	43,9	65 600,00
1933	9306,55	3602,00	38,7	53 603,85
1934	11 098,45	6031,30	54,3	45 180,00
1935	12 056,35	5366,60	44,5	44 900,00
1936	12 050,00	6155,40	51,1	???
1937	10 871,65	4346,60	40,0	39 260,00

Sociálními záležitostmi v regionu, ponejvíce nezaměstnaností, se nezabývali jen místní politici, ale toto téma se odráželo i v projevech poslanců a senátorů. Komunistický poslanec Alfred Hadek³⁰⁹ řečnil na 172. schůzi poslanecké sněmovny (18. března 1932) o bídě a nouzi v Krušných horách takto: „*Německé pracující obyvatelstvo v Rudohoří jest*

³⁰⁶ [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1934, Neudek 1935, s. 3–29.

³⁰⁷ Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1931, c. d., s. 7, 10–11; [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1932, Neudek 1933, s. 13–14, 23; [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1933, Neudek 1934, s. 7–8, 12–13; [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1934, Neudek 1935, s. 29; [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1935, Neudek 1936, s. 14–15, 25; Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht der Deutschen Bezirksjugendfürsorge in Neudek für das Jahr 1937, Neudek 1938, s. 19, 27.

³⁰⁸ Výše nákladů se vztahuje pouze na měsíc prosinec 1930.

³⁰⁹ Alfred Hadek (10. 1. 1898 Litobratřice u Znojma – 16. 10. 1975 Pentenried, NSR) – komunistický politik. V letech 1929 až 1935 byl poslancem Národního shromáždění republiky Československé, v období druhé světové války pobýval v emigraci ve Velké Británii. V roce 1945 se vrátil zpět do Československa, o dva roky později vysídil do Bavorska, kde se stal funkcionářem Komunistické strany Německa (KPD).

ohroženo přímo fyzickým zničením. Pracující obyvatelstvo krušnohorské není zhýčkáno. Životní podmínky byly tam vždy tvrdé a kruté. Životní úroveň byla vždy v přímém opaku k bohatství přírodních pokladů a ke krajinné kráse Rudohoří. (...) Podnikatelé dovedli z neúnavné pile vydobýti nesčetné miliony zisku, a také stát měl ve formě přímých a nepřímých daní, cel a dávek pramen příjmů zasluhující pozornosti. Dělníci, výrobci tohoto bohatství, zůstali však chudí. Bydlí dnes ještě většinou ve starých nezdravých bytech, ve kterých se rozmnožují souchotiny.³¹⁰ Poslanec Hadek pokračoval konkrétním příkladem z Nejdecka: „Domácká dělnice Amalie Koppová v Pozorce č. 46, která pro svou zvláštní obratnost má štěstí, že může ještě pracovati, byla při naší návštěvě zaměstnána paličkováním krajek. Paličkovala velký ubrus, skládající se z četných jednotlivých částí. Amalie Koppová pracuje na tomto ubrusu 5 týdnů denně 12 hodin, při čemž i v neděli stráví mnoho hodin paličkováním. Za ubrus dostane, bude-li úplně bezvadný, 120 Kč, z toho musí si koupiti nitě, které stojí 21 Kč, takže jí zbude 91 Kč mzdy za 5 týdnů, čili za hodinu 27 hal. Podobné poměry nacházíme i u rukavičkářů a vyšivačů, u čepičářů, zkrátka v celém domáckém průmyslu. Při tom 4/5 domáckých dělníků nemají zaměstnání. I kdyby pracovali zadarmo, nemohli by své výrobky odbyti ani za cenu materiálu.“³¹¹

Ministr sociální péče Jaromír Nečas zavítal na jedné ze svých cest po republice také do Nejdku (4. dubna 1936), aby se zástupci státní správy, samosprávy, institucí, politických stran a továren diskutoval o možnostech, jak účinně čelit nezaměstnanosti. Zástupci podniků sice poukázali na zlepšující se situaci v zaměstnanosti, odbytu výrobků, vývozu, zčásti za cenu zkráceného provozu (např. v NWK Nejdek), avšak i přesto bylo tehdy v soudním okrese Nejdek evidováno celkem 4706 nezaměstnaných. Ministr sociální péče zdůraznil mj. ve své řeči, že je nutné brát ohled na větší nouzi obyvatel v německých průmyslových oblastech než v zemědělských okresech.³¹²

Situace na samotném Okresním úřadě v Nejdku nebyla nikterak jednoduchá. Okresní úřad v žádosti o pomoc u Presidia Zemského úřadu v Praze a příslušných ústředních úřadů sděloval, že „poměry se stále zhoršují a možno již nyní situaci označiti za krajně kritickou. Zdejší úřad jest denně nezaměstnanými přímo obléhán a normální úřadování jest ustavičnými intervencemi a deputacemi značně ztíženo. Také funkcionáři obecní se stále obrací sem o pomoc, ježto si již nevědí rady a mnohý starosta chce složiti svůj úřad. (...) Upozorňuji na tyto zjevy a podotýkám, že v zájmu udržení klidu a pořádku jest nutno, aby nezaměstnaným

³¹⁰ www.psp.cz.

³¹¹ www.psp.cz.

³¹² SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 150–152.

se dostalo patřičné pomoci, neboť proti vyhladovělým a všestranně nouzi trpícím lidem se těžko četnictvem zakročuje.“³¹³

Velká hospodářská krize ovlivnila veškeré dění ve společnosti. Stavebnictví se takřka zastavilo. Jeho velký rozmach nastartovaný v polovině 20. let se v prvních letech 3. dekády dramaticky zpomalil. Stavební práce se postupně dokončovaly, ovšem ty nové investiční záměry se již nezačaly a nestačily realizovat. Druhá polovina 30. let již pro stavební ruch prakticky neznamenal návrat do dřívějších let. Typickým příkladem může být obec Rudné, v níž se ještě v roce 1933 postavilo 13 nových domů, o rok později jich vzniklo jen šest. V roce 1936 byly dostavěny tři domy, o rok nato už jen jediný (čp. 280 Gustava Schwaba).³¹⁴ Podobně se situace vyvíjela v Bernově, kde byl rekordním rokem letopočet 1929 (10 novostaveb), o rok nato bylo dokončeno tři stavby. V následujícím roce už jen jedna (čp. 238 Otty a Anny Wladařových), v roce 1932 pět, 1933 šest domů, v dalších dvou letech po dvou domech, v letech 1936 a 1937 přibylo opět po jedné novostavbě.³¹⁵

Nízké ceny pozemků na okraji města vedly zájemce o postavení rodinných domků k tomu, že se rozhodly právě pro ně. Navíc po vypuknutí velké hospodářské krize bylo vesměs jasné, jaké parcely budou zanedlouho zastavěné. Lokality jako Vysoká Jedle a Limnice, sice vzdálené od středu města a situované částečně i v kopcovitém terénu v případě Vysoké Jedle, se staly velmi lukrativními. Na Vysoké Jedli (částečně i blíže k městu ve Vysokojedelské ulici) bylo postaveno v letech 1930 až 1938 (respektive 1939) celkem 30 domů (čp. 921 až 1079), na Limnici 10 domů (čp. 936 až 1070). Další podobně situovaná místa byla postupně zastavována – v Kohoutích domech vyrostlo 19 domů (čp. 926 až 1078), na Götzpecherově cestě (Götzpecherweg) bylo vystavěno 11 domků (čp. 1015 až 1077) a na Šibeníku celkem 11 domků (čp. 968–1060). Stranou nezůstaly ani parcely bezprostředně u hlavních komunikací vedoucích do Karlových Varů, Nových Hamrů, Černavy a Chodova, ovšem nepostavilo se při nich vždy více než 8 domů.

Naopak centrum města mělo již svůj čilý stavební ruch za sebou – dvacátá léta znamenala prakticky konec zastavěnosti užší části města (náměstí a přináležejících nejbližších ulic), další parcely už nebyly zkrátka volné. Výjimku tvoří tři domy v ulici Karla Kunzmannna

³¹³ Tamtéž, fond Okresní úřad Nejdek, karton 80, inv. č. 241, sign. IV/44, žádost Okresního úřadu v Nejdku o pomoc Presidia Zemského úřadu v Praze z 15. 1. 1931.

³¹⁴ Tamtéž, fond Archiv obce Rudné, Gemeinde-Gedenkbuch, s. 56–96. Do celkového množství nebyly počítány přístavby, přestavby, nástavby, dílny, sklady a stodoly, jež byly také v zápisech kroniky uváděny.

³¹⁵ Tamtéž, fond Archiv obce Bernov, Gemeinde-Gedenkbuch der Ortsgemeinde Bernau, s. 121–206; ZETTL, Anton: Heimatgeschichte von Bernau ..., c. d., s. 25–29. V případě zjištění rozdílností u těchto dvou zdrojů byly údaje převzaty z obecní kroniky.

(Karl Kunzmann Strasse – čp. 956, 1051 a 1054) a novostavby v Kraslické ulici (čp. 944, 972–974, 1029).³¹⁶

Celostátní politika vůči nezaměstnaným, role četnictva a vůbec bezpečnostních složek zakročujících proti nezaměstnaným v průběhu velké hospodářské krize byly v jistém směru brány v očích veřejnosti jako cílený a likvidační postup státu vůči chudému a zbídačelému místnímu německému obyvatelstvu. Ve výhradně německém jazykovém prostoru nabýval tento moment hlediska nacionálního v tom směru, že proti německým nezaměstnaným se postavil československý stát a české četnictvo, hájící zájmy československého státu, nikoliv zájmy německé menšiny. U nezaměstnaného obyvatelstva německé národnosti začal převládat pocit marnosti a frustrace z toho, že nemají při hledání východisek z hospodářské krize zastání v Praze, k tomu se přidávaly i lokální instituce (opět vesměs českého charakteru), jakými byly třeba četnické stanice. Pocit ukřivdění a bezmoci Němců se pak odrážel v jejich příklonu k nacionalismu a k nacionálně laděným politickým stranám, posledně v Sudetoněmeckou stranu jako jediné reálné alternativy pro budoucnost, politické strany, která dokázala sjednotit nacionálně vyhraněné německé etnikum, jež se spokojilo s jednoduchými frázemi, mimo jiné i ukázáním viníka ve formě vlády a politiky v Praze. Do SdP vložili Němci veškeré své naděje a očekávání. Zvlášť bilo do očí, když místní němečtí obyvatelé pozorovali, jak se hospodářská situace nadohled viděná za státními hranicemi v sousedním Německu neustále zlepšuje a jak pouze oni neuvěřitelně trpí za nadvlády Čechů. Ve druhé polovině 30. let jim už bylo lhostejné, jaká protikrizová opatření Praha zrovna připravuje, stejně podle nich by se nepodařilo zdejší německé hospodářství zásadně pozvednout. Odpor vůči Čechům a všemu českému se stupňoval a vyvrcholil událostmi roku 1938.

4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku

Nejdecká česárna vlny, jejíž počátky lze vysledovat ve 40. letech 19. století, nezažívala během 1. světové války dobré časy. Před jejím vypuknutím (1913) bylo vyrobeno 2,7 tun vlny, počet vřeten dosáhl 64 150 kusů a v továrně našlo práci přes 1700 lidí. Léta

³¹⁶ Přehled domů a majitelů v roce 1945 je uveřejněn: Heimatbrief, 15. 6. 1953, č. 41, s. 11; 30. 7. 1953, č. 42, s. 9; 15. 9. 1953, č. 43, s. 14; 30. 10. 1953, č. 44, s. 8; 15. 3. 1954, č. 47, s. 10; 15. 6. 1954, č. 49, s. 4; 20. 7. 1954, č. 50, s. 11; 1. 2. 1955, č. 54, s. 11. Za základ je považován rok 1930, kdy byly v Nejdku postaveny domy čp. 921 až 956. Blíže: SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, IV. díl, s. 239.

předválečné prosperity byla vystřídána za první světové války hlubokým propadem ve všech směrech, od výrobních ukazatelů přes počet zaměstnanců až po stavební aktivity. Vůbec nejhorší situace panovala v jejím závěru (konkrétně roku 1917), kdy se vyprodukovalo pouze 0,131 tun hotové vlny při počtu 499 zaměstnanců. Majitel Carl Lahusen (1858–1921) se musel vypořádat se stále zhoršující se ekonomickou situací celého koncernu Severoněmecké česárny vlny a přádelny česané příze (Norddeutsche Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei – NWK, později také jako Nordwolle), do něhož nejdecká textilka náležela od poloviny 80. let 19. století. Ukončení Velké války znamenalo jisté naděje do budoucna – produkce byla záhy navyšována a o slovo se přihlásili staří či noví odběratelé.

Továrnu a rodinu Lahusenových zastihly v úvodu dvacátých let, konkrétně v roce 1921, dvě smutné události. Nejprve 26. června odešel na věčnost v Delmenhorstu Carl Lahusen, po němž převzal vedení celého komplexu jeho syn, teprve třiatřicetiletý Georg Carl Lahusen (1888–1973),³¹⁷ který pokračoval v rodinné tradici, ovšem, jak se později ukázalo, v jeho osobě byl osudným a nešťastným způsobem ztělesňován krach a pád celé Nordwolle. Dne 14. července 1921 následoval Ludwig Krämer, ředitel nejdecké textilky, blízký spolupracovník a, dá se říci, pravá ruka Carla Lahusena.³¹⁸

První poválečná léta jsou spojena s rychlým růstem všech číselných ukazatelů. Textilní krize v roce 1923 neměla zásadní dopad na nejdecký závod. Docházelo sice ke krátkodobému propuštění někdy i stovek zaměstnanců najednou, ovšem v meziročních srovnáních docházelo plynule k nárůstu produkce, výrobní kapacity a počtu pracovníků. Lze to vysvětlit jednak „dobrým jménem“ firmy a kvalitou vyráběné vlny, tak rovněž rozvětvenou obchodní sítí v tuzemsku i v zahraničí. Tím se podařilo zachovat a nadále rozvíjet důležité obchodní kontakty.³¹⁹

Změněné státoprávní poměry po roce 1918 se odrazily neméně významným způsobem i v hospodářských záležitostech. Nostrifikace akciových společností a repatriace akcií kladla důraz na přestěhování sídel a hospodářského vedení na území ČSR – v prvním desetiletí existence republiky byl vykázan vůbec největší počet nově založených akciových společností. Dále bylo stanoveno, že většinu správní rady musí tvořit občané Československa.³²⁰

³¹⁷ U posledně jmenovaného zástupce Lahusenů se objevuje na místě křestního jména Georg také Gustav.

³¹⁸ PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 288–289.

³¹⁹ Přádelny česané příze, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 14–18, 80–81; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 278–294.

³²⁰ PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 96–97; GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan: Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech, Praha 2003, s. 240–241.

V roce 1923 se přistoupilo k odštěpení nejdecké textilky od Brém a ke vzniku vlastní (dceřiné) akciové společnosti s názvem Nejdecká česárna vlny a přádelna česané příze – Neudeker Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei, A. G. (NWK). Hlavními podílíky byli opět Lahusenové, kteří disponovali 75 % akciového kapitálu firmy (9 milionů Kč), o zbytek se rozdělily stejným dílem Česká eskomptní banka a úvěrní ústav v Praze a Česká banka Union. Nejdecká přádelna se tehdy stala největší ve střední Evropě co do počtu instalovaných vřeten.³²¹

Vzhledem k neustálému rozšiřování komplexu budov textilky a tím i zvyšující se hodnotě majetku byl prvního březnového dne 1922 založen v NWK stálý dobrovolný hasičský sbor, čítající v roce svého vzniku celkem 44 aktivních mužů. S existencí jednotky je spojeno jméno závodního inženýra Gustava Hagemanna, který byl rovněž nadřízeným všem hasičům. Prvním velitelem se stal elektromontér Anton Schuster a jednatelem vedoucí zasilatelství Karl Höhlig. Bylo již jen otázkou času, kdy sbor vznikne, neboť důvody ochrany majetku, jeho zabezpečení a provádění protipožární prevence se staly v tak velkém provozu nesmírně důležité.

Jednotka zasahovala u požárů v továrně a zároveň byla vysílána i mimo areál, vykonávala řadu zdravotnických zákroků (např. první pomoc) a převozy do nemocničních zařízení. Sbor se vyznačoval moderní výzbrojí – na konci 20. let disponoval nejen vozovým parkem, ale i dalším potřebným vybavením (hadicemi, plynovými maskami, hasícím pěnovým přístrojem apod.). Hasiči byli nasazováni taktéž při povodňových situacích (např. v lednu 1932).³²²

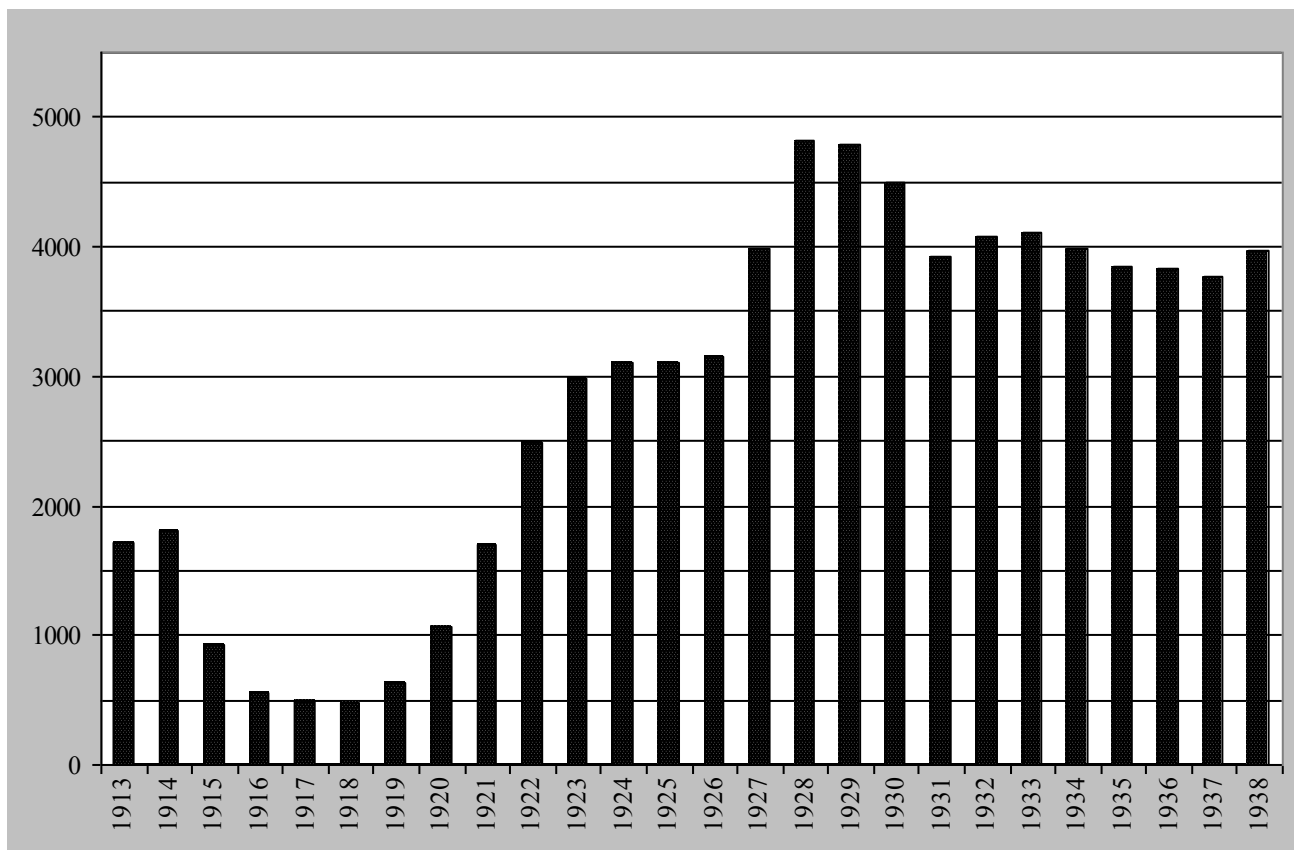
Dosavadní prostory v továrně už nestačily rychle reagovat na poptávku po nejdecké vlně, a tak bylo rozhodnuto postavit výškovou budovu o šesti patrech – tzv. Mrakodrap. Projekt moderní stavby, jež neměla ve své době obdoby, realizovala stavební firma Paula Fischera z Karlových Varů v letech 1927 a 1928 a v každém dokončeném patře se ihned začalo vyrábět. Zastavěná plocha Mrakodrapu činila přes 6 tisíc m² a obestavěný prostor byl bezmála 229 tisíc m³.³²³

³²¹ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 1, inv. j. 1, Založení akciové společnosti (nostrifikace) Nýdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi akc. spol. Nýdek; tamtéž, karton 1, inv. j. 2, protokol založení československé akciové společnosti.

³²² Tamtéž, karton 108, inv. j. 343, tovární požární sbor; Festschrift zum 10jähr. Bestandfest der Freiwill. Fabriksfeuerwehr der Neudeker Wollkämmerei & Kammgarnspinnerei A.-G., Neudek in Böhmen [1932].

³²³ Přádelny česané příze, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 19; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 147, inv. j. 583, výstavba přádelny na pestrou přízi; tamtéž, karton 148, inv. j. 583, výstavba přádelny na pestrou přízi.

Graf č. 4: Vývoj počtu zaměstnanců v letech 1913 až 1938³²⁴

³²⁴ Prádelny česané přize, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 80–81.

Tabulka č. 22: Produkce vlny v NWK Nejdek³²⁵

Rok	Výroba příže (v kg)	Počet prstencových vřeten (v ks)
1913	2 709 136	64 150
1918	232 716	65 950
1919	234 112	65 950
1920	484 550	62 944
1921	1 178 675	62 944
1922	2 175 066	62 944
1923	2 647 641	62 944
1924	2 701 778	62 944
1925	2 806 450	63 144
1926	2 972 342	63 198
1927	4 099 052	63 198
1928	4 738 910	67 398
1929	4 774 742	93 668
1930	4 547 574	93 908
1931	4 706 022	104 308
1932	3 293 484	104 308
1933	3 493 403	104 596
1934	3 678 139	104 596
1935	3 479 879	104 306
1936	3 722 520	104 401
1937	3 332 535	104 425
1938	3 174 577	104 747
1939	3 682 608	104 747

Světová hospodářská krize citelně dopadla na obory spotřebního průmyslu, zejména textilního. U vývozu všech jeho segmentů byl počínaje rokem 1930 zaznamenán znatelný pokles. Zatímco v roce 1929 se vyvezlo do zahraničí celkově 10 584 q vlněného zboží za 588 milionů Kč, rok poté to bylo 10 503 q za téměř 434 milionů Kč. Obdobným způsobem klesal dovoz surovin do Československa. V roce 1929 bylo dovezeno 43 126 q surové vlny a z ní vyrobeného zboží za 1,9 mld. Kč, import této komodity o rok později představoval 39 014 q za necelých 1,3 mld. Kč.³²⁶

Největší zaměstnavatel v okrese byl nucen vedle sníženého odbytu a propouštění čelit navíc i závažné skutečnosti. V létě 1931 se koncern Nordwolle (zahrnující 14 provozů s 28 tisíci zaměstnanci po celé střední Evropě), pod nějž spadal i Nejdek, dostal do konkurzu. Důvodů rozpadu impéria Lahusenů se nabízí hned několik. G. C. Lahusen, třetí majitel nejdecké továrny, nebyl natolik finančně a organizačně zdatný, aby stál v čele tak mohutného textilního koncernu, jakým Nordwolle byla. Navíc situace na trhu s vlnou se již od poloviny

³²⁵ Hodnoty jsou zaokrouhleny na celá čísla. Prádelny česané příže, n. p. závod 01 ..., c. d., s. 80–81.

³²⁶ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 741, nesign., situace v textilním průmyslu ve světle statistických dat, 5. 3. 1931.

20. let nevyvíjela zdaleka tak příznivě jako předtím – ceny vlny padaly nenávratně dolů. Některá rozhodnutí vedení koncernu doslova podryvala další existenci společnosti, ukázala se jako neuvážená a osudová, o čemž svědčila prováděná racionalizace a centralizace, jež nebrala ohledy na finanční schopnosti koncernu a podmínky trhu. Finančně náročný životní styl Lahusenovy rodiny ve 20. letech nekorespondoval s odříkáním a askezí předchozích generací. Lahusenovi se snažili zakrýt narůstající problémy ve firmě, která přestala vykazovat zisky, tím, že falšovali obchodní bilanci. K tomu ještě zpronevěřili část majetku, za což byl v srpnu 1933 odsouzen G. C. Lahusen k 5 letům vězení a jeho bratr Heinz Lahusen k 2 rokům a 9 měsícům a pokutě 50 tisíc, resp. 20 tisíc RM. Celý proces byl bedlivě sledován v německém a českém tisku a měl pochopitelně odezvu i v samotné nejdecké továrně. Celková ztráta celého koncernu byla podle různých zdrojů odhadnuta na 200 až 240 milionů RM.³²⁷

Mamutí nejdecký podnik převzala kapitálově multinacionální Česká eskomptní banka a úvěrní ústav v Praze (60 % akcií) a nejsilnější peněžní ústav s centrálou v českých zemích – Česká banka Union (40 % akcií) – po zaboru pohraničních území na podzim 1938 převzala akcie od České banky Union německá Deutsche Bank.³²⁸

Tabulka č. 23: Index průmyslové výroby a vývozu k roku 1929³²⁹

Rok	Výroba (v tunách)	Index k roku 1929	Vývoz (v tunách)	Index k roku 1929
1929	4775	100	2805	100
1930	4548	95,2	2550	90,9
1931	4706	98,6	2645	94,3
1932	3293	69,0	1700	60,6
1933	3493	73,2	1989	70,9
1934	3678	77,0	2191	78,1
1935	3470	72,7	1922	68,5
1936	3723	78,0	1791	63,9
1937	3333	70,0	1842	65,7
1938 ³³⁰	3175	66,5	1831	65,3

³²⁷REEKEN, Dietmar von: Lahusen. Eine Bremer Unternehmerdynastie 1816–1933, Bremen 1996, s. 82–85; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 15, inv. j. 43, noviny a opisy článků „proces Lahusen“; tamtéž, karton 15, inv. j. 44, proces Lahusen – noviny a brožury o hospodaření koncernu.

³²⁸VENCOVSKÝ, František a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999, s. 317–320, 324–329.

³²⁹Výroba a vývoz jsou zaokrouhleny na celá čísla, index pak na jedno desetinné místo. SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 130, inv. j. 418, statistika výroby, prodeje, stavu zaměstnanců, stavu strojů a budov.

³³⁰U roku 1938 je do vývozu započítáno celé území Československa, a to včetně území před záborem pohraničí i po něm, to znamená i oblast, která byla připojena k Říši.

Tabulka č. 24: Odbytiště nejdecké příze podle států světa v letech 1928–1938 (v tunách)³³¹

Stát	Rok											
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	
ČSR	1653	1970	1998	2061	1593	1504	1487	1548	1932	1491	1344	
Rakousko	912	799	357	364	276	290	265	248	168	
Polsko	422	297	21	15	17	28	33	40	22	
Japonsko	283	597	12	-	-	-	
Švédsko	252	272	277	344	290	521	474	655	539	
Švýcarsko	243	246	211	219	140	115	115	104	63	
SSSR	138	30	49	
Německo	79	142	442	686	1208	596	417	260	518	
Jugoslávie	16	25	13	26	26	101	124	116	141	
Norsko	9	15	13	69	74	112	143	200	189	
Čína	6	126	15	...	1	4	2	5	
Ostatní státy	196	216	248	251	160	158	167	217	186	
Vývoz	abs.	3085	2805	2550	2645	1700	1989	2191	1922	1791	1842	1831
	v %	65,1	58,7	56,1	56,2	51,6	57,0	59,6	55,4	48,1	55,3	57,7
Celkem	4738	4775	4548	4706	3293	3493	3678	3470	3723	3333	3175	

Krise zastihla textilní průmysl již na sklonku 20. let a výraznou měrou se promítla v dalším desetiletí. Odbytiště nacházela nejdecká vlna především na zahraničních trzích, kam mířilo v roce 1928 celkem 65,1 % veškeré produkce. V roce 1936 byl zaznamenán vůbec nejnižší podíl vývozu (pouhých 48,1 %), což nekoresponduje s obecným vývojem v průmyslu a textilním odvětví ČSR (nejnižší hodnoty spadají do roku 1933 – 63 %). Až do roku 1938 se v hospodářských výsledcích projevovaly nemalé výkyvy a dá se říci, že se továrna prakticky ani z hospodářské krize nevymanila. Zatímco výroba společně s exportem zažily největší pád v roce 1932 (ovlivněné i následky konkurzu Nordwolle), došlo u nich ve dvou nadcházejících letech a u produkce ještě v roce 1936 k jistému oživení. Textilní výroba v Československu se sice v letech 1929–1937 zvýšila o 0,2 %, nicméně NWK zaznamenala pokles o 30 %.³³²

Jak je z tabulky vývozu podle jednotlivých států patrné, největšími odběrateli vlny se stalo pochopitelně Československo. Dalšími silnými obchodními partnery byly na přelomu 20. a 30. let ještě Rakousko, Polsko, Japonsko, Švédsko a Švýcarsko. Polsko a pro nás jaksí exotické destinace Japonsko a Čína se později zařadily mezi nevýznamné zákazníky. Na druhé straně naopak narůstal vývoz do Německa (rekord v roce 1934 – 1208 tun vlny) a některých států Evropy (především ve Skandinávii a na Balkáně).

³³¹ Hodnoty jsou zaokrouhleny na celé tuny. V případě chybějících údajů jsou v tabulce uvedeny tři tečky. SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 130, inv. j. 418, statistika výroby, prodeje, stavu zaměstnanců, stavu strojů a budov.

³³² PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 272.

Hospodářské výsledky NWK jsou velmi dobře patrné z celkových tržeb. V roce 1927 dosáhly 356 milionů Kč, o pět let nato se propadly na 141,6 milionu Kč. V dalších letech docházelo k postupnému nárůstu, až v roce 1937 představoval obrat 195,7 milionu Kč.³³³

Pokud srovnáme podíl NWK na produkci vlny v Československu v letech 1928–1937, zjistíme, že se Nejdek podílel 39 až 44,7 % (s maximem v roce 1932 a s minimem o pět let nato). Kupříkladu za rok 1928 se uvádělo 11 600 tun vyprodukované vlny v Československu, z toho na NWK připadalo 4845 tun (41,89 %). Během kalendářního roku byly zaznamenány podobné rozdíly v podílu NWK ve vztahu k produkci v ČSR (obvykle v letních měsících přesáhly i polovinu ve prospěch Nejdku, naopak zimní měsíce patřily k těm slabším).

Nejdecká textilka měla majoritní postavení v množství obchodovatelné příze (pro další využití v textilním průmyslu, něm. Handlungsgarn) a česané příze (Kammgarn), vyvážených do řady zemí světa. Ještě v letech 1933 a 1934 ovládala území střední a jižní Ameriky, celé Afriky a Asie (90,4 %, resp. 94,4 % z celkového objemu československé vlny),³³⁴ kde v pozdějších letech citelně ztrácela trhy i vlivem vzrůstajícího exportu ze strany Japonska a probouzející se Číny. NWK byla v roce 1937 jediným vývozcem obchodovatelné příze z ČSR do Britské Indie, Číny a Kuby, do Afriky a Sýrie mířila pouze nejdecká česaná příze.

Vysokého podílu dosáhla NWK i v evropských zemích – podíl obchodovatelné příze, vyvážené do Švýcarska a Německa, se pohyboval v letech 1934–1937 na průměrné hodnotě 88,5 %, resp. 81,1 %. Továrna byla rovněž výhradním dovozcem česané příze z ČSR do Norska, Švédska a Švýcarska (84 %, 83 % a 82,6 %), přičemž je nutné zdůraznit, že celkový podíl v uvedených státech v období 1934–1937 razantně klesl o 26 až 35 %. Na druhé straně získala NWK větší procentuální zastoupení vývozu obchodovatelné příze do Francie (z 16,2 % na 72,5 %) a česané příze do Finska (z 0 na 71,8 %) a Jugoslávie (z 6,4 % na 25,8 %).³³⁵

Mezi největší tuzemské odběratele obchodovatelné příze v roce 1936 patřily v drtivé převaze pražské společnosti – Handels-Aktiengesellschaft (s obratem 2,812 milionu Kč), Krpeš a Pavel (876 tisíc Kč) a GEC Verband (869 tisíc Kč). Příze pro další zpracování

³³³ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 130, inv. j. 418, statistika výroby, prodeje, stavu zaměstnanců, stavu strojů a budov.

³³⁴ Obchod se zeměmi jižní Ameriky probíhal intenzivně již za Lahuseny, kteří zde tak utvrzovali i blízké rodinné vztahy.

³³⁵ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 66, inv. j. 224, statistika čsl. vývozu a dovozu a z toho v Nejdku.

v textilním průmyslu byly nejvíce využívány brněnskými firmami Brück & Engelsmann (16,3 milionu Kč) a Vereinigte Schafwollwarenfabriken (5,8 milionu Kč).³³⁶

Až do roku 1938 byla za surovinu výhradně využívána ovčí vlna, která byla ve velkém množství nakupována přímo v zámoří (jižní Amerika, jižní Afrika a Austrálie), poté musela být ve stále větším rozsahu zpracovávána buničitá vlna a lýková vlákna.³³⁷ Až do poloviny roku 1931 se financování nákupu surové vlny provádělo přes koncern Nordwolle, posléze přímo s prodejcem za československou měnu, vlastní devizy či devizy přidělené Národní bankou československou Praha.³³⁸

Tabulka č. 25: Vybrané pracovní profese v NWK s výší platu (v Kč)³³⁹

Pracovní zařazení	1932	1934 (roční plat)
dělnice v přádelně	2,45 – 2,74 (za hod.)	6430 – 7900
dělnice v česárně	2,73 – 3,17 (za hod.)	?
přadlák	4,89 – 5,82 (za hod.)	11 600 – 13 500
mistr	?	19 300 – 31 600
vedoucí účetnictví a statistiky (prokurista)	70 000 (za rok)	74 000
vedoucí barevny	75 000 (za rok)	75 000
zástupce ředitele	90 000 (za rok)	120 000
ředitel	140 000 (za rok)	140 000

Po konkurzu Nordwolle byla rozhodnutím správní rady ze dne 21. října 1931 snížena část platů úředníků a zaměstnanců společnosti podle výše ročního výdělku, a to s účinností od 1. ledna 1932. Pro zachování sociálního smíru byla přijata mezní hodnota 10 tisíc Kč ročního platu. Od této sumy postupně narůstala procenta srážky. Tak např. u zaměstnanců, jejichž roční výdělek činil 10 až 15 tisíc Kč, představovalo snížení 5 %. U částky nad 150 tisíc Kč šlo již o 30 %.³⁴⁰

V roce 1938 byla na územích s většinou německého obyvatelstva zaznamenána stále relativně vysoká míra nezaměstnanosti. V nejdeckém okrese bylo evidováno

³³⁶ Tamtéž, karton 66, inv. j. 224, statistika čsl. vývozu a dovozu a z toho v Nejdku.

³³⁷ Tamtéž, karton 130, inv. j. 418, situační zpráva NWK Nejdek podle stavu k 5. 6. 1945; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 289.

³³⁸ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 66, inv. j. 223, koupě surové vlny a česance v zahraničí, platby za surovou vlnu a česance z 5. 9. 1936.

³³⁹ Tamtéž, karton 95, inv. j. 279, seznam platů.

³⁴⁰ Tamtéž, karton 97, inv. j. 289, zápis z porady správní rady, nedatováno.

2812 neumístěných uchazečů o práci (tj. 7,2 % z veškerého obyvatelstva).³⁴¹ Po odstoupení pohraničních území Československa Německu na podzim 1938 byly činěny snahy zmírnit důsledky velké hospodářské krize, redukovat nezaměstnanost a podpořit hospodářský rozvoj. Již k 10. říjnu 1938 se váže zapojení těchto oblastí do čtyřletého hospodářského plánu, čímž se veškerá výroba podřídila kontrole státu, současně byly stanoveny zbrojně-hospodářské priority říše.³⁴² V sociální sféře byl kladen důraz na částečně vyrovnání výdělků mezi nově připojeným územím a „starou říší“ o 15 %, což bylo doporučeno říšským pověřencem práce v listopadu 1938, v praxi však provedené jen v některých podnicích.³⁴³ Ředitel NWK Alfred Nitz³⁴⁴ vyhlásil 29. listopadu 1938 (s účinností od 31. října 1938) plošné zvýšení mezd na selfaktorech o 10–15 % a u všech ostatních profesí o 15 %.³⁴⁵

Po říjnu 1938 pozvolně narostl počet zaměstnanců NWK z 3700 osob na 4607 osob (nejvyšší hodnoty připadají na měsíce červenec a srpen 1939). První měsíce po Mnichovu tak byly pro produkci vlny velmi příznivé, výhodnost vstupu na celoněmecký trh se odrazil ve vydatných státních zakázkách a *de facto* nahrazoval odloučení od ryze českých území (hlavně Praha) a ustupující export, kdy řada států (např. Velká Británie) začala bojkotovat německé zboží. Vývoz nejdecké vlny do těchto států se prakticky zastavil.³⁴⁶

³⁴¹ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 734, sign. 9864/31, počet neumístěných uchazečů koncem měsíce července a srpna 1937 a 1938, nedatováno; Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz). Při výpočtu se vycházelo ze středního stavu obyvatelstva nejdeckého okresu za rok 1937 (39 245 osob).

³⁴² ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001, s. 166–167.

³⁴³ Tamtéž, s. 184.

³⁴⁴ Alfred Nitz (2. 11. 1894 Toruň, nyní Polsko – 16. 5. 1959 Hamburg-Uhlenhorst, NSR) – dlouholetý zaměstnanec NWK Nejdek (jako prokurista), v letech 1938 až 1945 ve funkci ředitele NWK Nejdek. Více: SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 92, inv. j. 275, povolení pobytu cizích státních příslušníků, zaměstnaných v NWK Nejdek z 15. 5. 1928; Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 15. 6. 1959, č. 89, s. 20.

³⁴⁵ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 97, inv. j. 292, oznámení všem zaměstnancům NWK Nejdek z 29. 11. 1938, tamtéž, karton 9, inv. j. 23, zápis ze zasedání dozorčí rady z 24. 3. 1942.

³⁴⁶ Se zahájením válečných operací začala továrna ztrácet mužské osazenstvo, k tomu se přidala konfiskace surovin a zavedení zpracování kontingentů, což mělo nepřímý následek v omezování výroby (odhadem pokles o dvě třetiny) a propuštění osazenstva. V této době byl často uplatňován přechod z dvousměnného provozu na zkrácený jednosměnný provoz a uzavírání oddělení. Za války se projevoval akutní nedostatek surovin (buničitá vlna, hnědé uhlí), podle záznamů vystačily zásoby uhlí jen na několik dnů. Vlivem těchto okolností bylo na sklonku března 1940 ve firmě vykázáno 2787 pracovníků, dále 372 mužů narukovalo do války a 9 osob k Říšské pracovní službě (RAD). HOFFMAN, Jaroslav: Počátky začleňování sudetoněmeckého textilního průmyslu do centrálně řízeného hospodářství nacistického Německa. In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 2, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1998, s. 89–91; TÝŽ: „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1996, s. 64; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 98, inv. j. 294, dopis NWK Nejdek Říšskému bankovnímu úřadu Karlovy Vary z 25. 4. 1940; tamtéž, karton 98, inv. j. 296, měsíční a týdenní zprávy policii, četnictvu a obchodní komoře; tamtéž, karton 132, inv. j. 424, omezení provozu za války.

O mohutnosti textilního podniku svědčí obchodní zprávy NWK za příslušné roky. K 31. prosinci 1923 dosáhla hodnota veškerého podnikového movitého a nemovitého majetku celkem 9 milionů Kč (na pozemky a budovy připadalo 5,8 milionu Kč a na strojní vybavení 3,2 milionu Kč). O šest let později bylo dosaženo rekordního čísla – 133 milionů Kč. Posléze byl zaznamenán pozvolný pokles – v prosinci 1937 se udávalo 76,6 milionu Kč.³⁴⁷

Lahusenové si byli velmi dobře vědomi, že vytváření příznivějších pracovních podmínek pro zaměstnance a provádění důmyslné sociální politiky se musí nutně odrazit ve výkonu celého podniku. Neváhali se pouštět do finančně náročných záměrů, které se možná v prvních momentech nezdály být reálné. Jejich houževnatost a píle přinášela zanedlouho své ovoce. Mnohá opatření praktikovaná v sociální a zaměstnanecké sféře jsou i na dnešní dobu unikátní. V tomto směru se samozřejmě nabízí srovnání s vývojem koncernu Baťa ve Zlíně, jenž byl v některých ohledech velmi podobný s nejdeckou NWK, přičemž nejdecká textilka a město neprošly tak bouřlivým a rychlým rozvojem během krátkého období jako Baťa a Zlín, ale rozmach byl rozdělen do dvou delších časových úseků (období před 1. světovou válkou a 20. léta 20. století), které čítaly v souhrnu přes 20 let. Rozšiřování továrny a možnosti výstavby velkých dělnických kolonií bylo v Nejdce dosti silně omezeno

³⁴⁷ Počínaje lednem 1939 došlo k novému ocenění veškerého majetku, a to s ohledem na nové hospodářské potřeby – výše tehdy činila 6,5 mil. RM. Na sklonku roku 1943 byly vyčísleny nemovitosti a strojní zařízení na 3,2 mil. RM. Ke dni 5. června 1945 měl podnik v držení bezmála 58 ha pozemků (mj. i louky, zahrady a lesy) – téměř 8 ha se nacházelo přímo v areálu továrny (z toho více než 4 ha představovala zastavěná plocha objektů). Na konci února 1942 byly koncernu Volkswagenwerk Berlín (VWW) nabídnuty prostory v továrně k válečné zbrojní výrobě. V Nejdce tak byla zřízena pobočka VWW jako první a zároveň jediná v českých zemích tak velkého rozsahu. V pronajatých prostorech NWK se montovaly velké součásti letadel, příp. se opravovaly. Dále se prováděla konečná montáž výměny hnacího soustrojí motorů. Výhradní značkou letadel se stal Junkers (typy Ju 88, Ju 188 a Ju 290). Z důvodu akutního nedostatku pracovních sil byli v továrně zaměstnáni zahraniční dělníci (Rusové, Poláci, Francouzi a Řekové), kteří tvořili stále větší podíl v rámci válečné výroby – v červenci 1943 bylo v NWK zaměstnáno souhrnem 2611 osob – z toho v textilní výrobě 1680 osob (1664 Němců a 16 cizinců, celkem 485 mužů a 1195 žen) a ve zbrojení 931 osob (688 Němců a 243 cizinců, celkem 541 mužů a 390 žen). V prosinci 1944 se uvádí, že textilní výroba využívala 28 tisíc m² plochy továrny a pro zbrojení bylo určeno přes 95 tisíc m². Na podzim 1944 došlo k podstatnému navýšení zbrojení, když NWK převzala zakázku na zhotovení křidel u řady Ta 152 C a E. Plány pro další využití továrny (kompletní sestavení letadel či jejich opravy) však zůstaly jen na papíře. Ve skutečnosti docházelo k tomu, že se do Nejdce stahovala část pracovních sil z hlavního závodu (Hauptwerk), kde hrozilo (stejně tak i na jiných místech) bombardování spojeneckými svazy letadel. Nejdek, označovaný za nadějně nové centrum výroby letadel celého koncernu, se krátce v dubnu 1945 stal útočištěm pro zástupce firmy Dr. Antona Piěcha (1894–1952), který se záhy přesunul do rakouských Alp (Zell am See), kde již pobýval jeho tchán a ředitel VWW Prof. Dr. Ferdinand Porsche (1875–1951). Na jaře 1945 se objekty továrny staly terčem útoků spojeneckých svazů, avšak nenapáchaly v podstatě žádné škody. Výrobní a stavebnětechnický potenciál, který nabízela továrna na sklonku 20. let, nebyl v pozdějších letech plně využit. Strojní zařízení, v mnohých ohledech velmi moderní, bylo v době velké hospodářské krize odstavováno. Za 2. světové války se k tomu přidalo další omezování, a to v souvislosti s přechodem na válečnou výrobu. Nejdecká textilka se po druhé světové válce soustředila na zpracování prané vlny a česanců a barvení vlny na úkor výroby příze. Množství vyrobené příze z roku 1929 (4 774 742 kg) nebylo zřejmě překonáno ani v 80. letech 20. století (během 70. let se pohybovalo kolem 3 500 000 kg). SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 5, inv. j. 17, valné hromady; tamtéž, karton 6, inv. j. 18, valné hromady; tamtéž, karton 130, inv. j. 418, situační zpráva NWK Nejdek podle stavu k 5. 6. 1945.

zejména vzhledem ke kopcovitě členitému povrchu, ačkoliv česárna vlny vlastnila poměrně velkou výměru pozemků, které v případě, že je nemohla sama využívat, pronajímala.

Zaměstnanost žen sehrávala v NWK podstatnou úlohu. Když si uvědomíme, že většinu osazenstva závodu tvořily ženy (např. v lednu 1923 zde pracovalo 2495 zaměstnanců, z toho 1347 žen),³⁴⁸ je zřejmé, že by provoz odchodem žen na mateřskou dovolenou ztrácel potřebnou (a mnohdy zaučenou) pracovní sílu. Na počátku 20. let byla učiněna první jednání v záležitosti otevření jeslí, jež by pečovaly o novorozence v době zaměstnání jejich matek. V březnu 1925 se dveře tohoto zařízení otevřely. Matky sem přinášely své děti od jednoho roku věku před pracovními směny, kojily je každé tři hodiny a po pracovní době si je opět vyzvedly. Službu až pro 61 dětí zajišťovaly tři pracovní síly, z toho dvě sestry z evangelické Diakonie v rakouském Gallneukirchenu.³⁴⁹

O starší děti bylo postaráno již mnohem dříve. Mateřská škola pro děti zaměstnanců byla postavena v roce 1905 na pozemcích v blízkosti evangelického kostela. V roce 1932 do ní docházelo celkem 60 dětí.³⁵⁰

Nesmím v této souvislosti zapomenout na penzijní pojištění. Od roku 1906 je potvrzena existence Dělnické penzijní a vdovské pokladny, jež podporovala své členy, kteří nebyli následkem zestárnutí zahrnuti do státního sociálního pojištění. Podle nového statutu pokladny z roku 1926 bylo možné vyplácet příspěvky rovněž za pracovní neschopnost – např. vdovám plynuly peněžní částky po celou dobu jejich vdovství. Formou finančních příspěvků bylo do pokladny v lednu 1932 zapojeno celkem 103 pracovníků NWK – podpora tehdy směřovala 17 osobám v celkové měsíční výši 1732,75 Kč.³⁵¹

Od roku 1921 byli v továrně odměňováni dlouholetí zaměstnanci, a to podle počtu odpracovaných let – 25, 40 a 50 let. Kromě prémie ve výši 1, 3 nebo 6 měsíčních platů vznikl nárok na 1 až 6 dnů dovolené, jejíž délka byla ovlivněna ještě pracovním zařazením zaměstnance (dělník, mistr, respektive úředník). Každoročně takto obdarovávala firma průměrně kolem 20 jubilantů. Továrna vyplatila jen v letech 1921–1937 na tyto prémie úhrnem 760 tisíc Kč.³⁵²

³⁴⁸ Tamtéž, karton 130, inv. j. 417, průměrný stav zaměstnanců v roce 1923, nedatováno.

³⁴⁹ Tamtéž, karton 103, inv. j. 327, dotazník ke zjištění provozních poměrů veřejných a poloveřejných zařízení z 21. 4. 1939; tamtéž, dopis Okresní komise pro ochranu dětí a péči o mládež Nejdek NWK Nejdek z 18. 8. 1921.

³⁵⁰ Tamtéž, karton 104, inv. j. 328, dopis NWK Nejdek Josefu Hamburgerovi, řediteli měšťanské školy v. v. z 9. 3. 1932; dopis NWK Nejdek Maxi Kannovi, předsedovi správní rady NWK Nejdek, z 4. 8. 1932.

³⁵¹ Tamtéž, karton 6, inv. j. 18, zpráva Treuhandvereinigung, a.s., Köln/Rhein o prohlídce (zahajovací bilanci v RM) v NWK Nejdek k 1. lednu 1939, Berlin – Köln/Rhein z ledna 1940; tamtéž, karton 103, inv. j. 326, starobní podpory.

³⁵² Tamtéž, karton 6, inv. j. 18, obchodní zpráva za rok 1943; tamtéž, karton 103, inv. j. 326, starobní podpory; tamtéž, karton 92, inv. j. 274, prémie za 25 a 50 let u firmy (čestné uznání a diplomy mistrům a dělníkům); tamtéž, karton 100, inv. j. 305, odměny za dlouholeté zaměstnání.

O tom, že „rodina je základ státu“, byli velmi dobře přesvědčeni i Lahusenové, kteří podporovali rodinný život. Od roku 1925 fungovala Lahusenova nadace³⁵³ s počátečním finančním kapitálem 100 tisíc Kč v cenných papírech. Fond uděloval jednorázový finanční příspěvek 400 Kč manželským párům, které dosáhly stříbrné nebo zlaté svatby. Podmínkou bylo, že alespoň jeden z manželů musel pracovat v NWK. V případě, že byli v továrně zaměstnáni oba manželé, příspěvek se zdvojnásobil. Od roku 1939 činila podpora 48 RM (resp. 96 RM). Od května 1925 do listopadu 1939 bylo vyplaceno 167 manželským párům celkem 69 600 Kč a 576 RM.³⁵⁴ Nadaci spravovalo tříčlenné představenstvo složené z prezidenta správní rady podniku a dalších dvou osob, které byly určeny správní radou společnosti.³⁵⁵

Přítomnost Lahusenů v Nejdku se výraznou měrou podepsala na utváření náboženského života. Díky nim se již o druhém velikonočním svátku (13. dubna) 1873 uskutečnila v Nejdku první evangelická bohoslužba od začátku protireformace. Lahusenové se podíleli na výstavbě místního evangelického kostela tím, že poskytli pěkně situovaný pozemek o velikosti více než 3200 m² a zhruba šestinu nákladů na stavbu (bez vnitřního vybavení). Ve 20. letech přispívali Lahusenové pravidelně na chod náboženské obce.³⁵⁶

To, že byli Lahusenové významnými členy evangelické církve ve většinové společnosti církve římskokatolické, nehrálo zase tak velkou a podstatnou úlohu. V nejdeckém prostředí bylo shledáváno obzvláště s velkým zadostiučiněním, že Lahusenové jsou majiteli největší nejdecké textilky a v regionu zaměstnavateli číslo jedna. K tomu se přidávaly další výhody plynoucí pro zaměstnance, dále pak město a celý okres. Ani v souvislosti s procesem s bratry Lahusenovými na počátku 30. let se nesetkáváme s projevy vůči jejich náboženskému vyznání a příslušnosti k evangelické církvi, zde hospodářský faktor zcela jasně převažoval.

³⁵³ Nově vzniklá nadace měla předobraz v nadaci Carla a Armine Lahusenových pro stříbrné svatby. Vznikla nejspíše roku 1912. Příspěvek zpočátku činil 60 K, v roce 1918 byl navýšen na částku 600 K. Do roku 1925 fond obdaroval 69 manželských párů.

³⁵⁴ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 105, inv. j. 333, nadace Lahusen (při zlaté svatbě apod).

³⁵⁵ V srpnu 1939 byla nadace nařízením Likvidačního a prolongačního komisaře Liberec (Stillhaltekommissar Reichenberg – STIKO) přeměněna na Fond pro dodatečnou péči o zaměstnance. Cílem nově vytvořené nadace bylo poskytovat dodatečnou podporu zaměstnancům v nouzových případech (podpora při nemoci, v nezaměstnanosti, při úmrtí, podpora vdov a sirotků). Z dochovaných materiálů vyplývá, že NWK do nadace každoročně přispívala i v nelehké době druhé světové války. V roce 1940 do ní byla převedena Dělnická penzijní a vdovská pokladna, díky níž se množství peněz během války udržovalo na velmi přijatelné úrovni, což dokládá i stav účtu k 31. 12. 1945, kdy na něm bylo uloženo 880 825 Kčs (v přepočtu 88 052,50 RM). Blíže: LHOTOVÁ, Markéta – HAMÁČKOVÁ, Vlastimila: STIKO Liberec a osud majetku židovských obcí a spolků. In: Židé v Čechách, 2007, s. 207–225; ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě ..., c. d., s. 139–145. SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 106, inv. j. 334, fond pro dodatečné podpory zaměstnancům.

³⁵⁶ Blíže: ANDRŠ, Pavel: Cesty Českobratrské církve evangelické na Nejdecku v letech 1945–1960 ..., c. d., s. 10–11, 14. Lahusenům se dále věnuje oddíl 9.2 Německá evangelická církev.

Rodina Lahusenova byla díky svému jednání a činům brána za společenskou autoritu, jejíž charakter narušila jednak velká hospodářská krize, tak také události kolem již zmiňovaného procesu. Rozevírající se sociální nůžky během hospodářské krize způsobily, že na Lahuseny se pohlíželo jako na kapitalisty, kteří holdují veškerému přepychu, zatímco nezaměstnaní na druhé straně sociálního spektra sotva přežívají holou existenci.

5. Hraniční záležitosti, pohraniční styk, emigrace, pašování

Překračování hranic z jakýchkoliv důvodů (pracovních, turistických apod.) bylo častým jevem a v meziválečném období se malý pohraniční styk nejliberálněji projevoval právě na hranicích s Německem. V pohraničním pásmu širokém obvykle 15–20 km se povolovalo překračovat státní hranici (nejen na hraničních přechodech) osobám, které v něm bydlely, a to na zvláštní průkazy, vydávané obecním nebo okresním úřadem.³⁵⁷

Poloha nejdeckého okresu, který na severu hraničil se Saskem, přímo vybízela k tomu, aby část obyvatel z jednoho státu nacházela zaměstnání na území státu sousedního. Již před 1. světovou válkou pracovali obyvatelé Nejdecka na cizím území, zejména pokud se zaměříme na obce, jež se Saskem bezprostředně sousedily (Rolava, Potůčky). Typickým příkladem příhraničního styku a oboustranně směřovaných zaměstnanců se staly právě Potůčky a saský Johanngestadt (včetně nejbližšího okolí). Muži z Čech tak nacházeli uplatnění v železárnách Erla v Sasku, stejným způsobem pracovali němečtí státní příslušníci na různých místech v Potůčkách (např. železárny Nestler & Breitfeld). Jak se podařilo zjistit Petru Caisovi studiem archiválií v archivních fondech Okresní úřad Nejdek a Okresní úřad Jáchymov, obecně platí vyšší poměr zaměstnaných obyvatel z Čech v Sasku, nežli saských a německých pracovníků v Čechách. Například v září 1919 docházelo z Jelení do Německa v rámci malého pohraničního styku celkem 39 osob, ve stejné době byli zaměstnání v Abertamech jen 4 rukavičkářští dělníci ze Saska.³⁵⁸ V případě Jelení hrála bezesporu i roli vzdálenost k hranici a možnosti pracovního uplatnění v nejbližším prostoru Saska. Eibenstock byl vzdálen od Jelení maximálně 18 km, lesními cestami se dala trasa zkrátit o další kilometry.

Přesto i dále ve vnitrozemí nejdeckého okresu byli zaměstnáváni cizinci, avšak nikoliv právě z příhraničního regionu, ale odlehlejších lokalit Německa a Rakouska. Příkladem může být NWK Nejdek, v níž už po jejím převzetí Lahuseny v roce 1873 nacházeli obživu odborníci především ze severního Německa – Brém a Delmenhorstu. V souvislosti s rozmachem firmy zde získávali pracovní příležitosti další cizinci, kteří byli s rodinou určitým způsobem spjati. Vedle toho sem přicházejí ponejvíce Rakušané. V roce 1924 bylo mezi 113 úředníky a lépe postavenými zaměstnanci celkem 9 státních příslušníků Německa a 1 Rakouska. V říjnu 1935 pracovalo v NWK souhrnem 3747 osob – z toho 45 cizinců

³⁵⁷ Podrobněji: RYCHLÍK, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu ..., c. d., s. 15–18.

³⁵⁸ CAIS, Petr: Podmínky pro přeshraniční cestování a migraci mezi Čechami a Saskem v období 1900–1938 na příkladu politických okresů Nejdek a Jáchymov ..., c. d., s. 184.

(25 Němců, 13 Rakušanů, 7 osob s jinou státní příslušností či bez ní). Německou státní příslušností se prokazovalo hlavně vedení závodu, někteří úředníci a technici.³⁵⁹ Jedním z těch, kteří přicházeli do Nejdku v první etapě, tzn. v 70. a 80. letech 19. století, byl i úředník Karl Krämer, narozený a domovsky příslušný do Oberschefflenzu v Bádensku-Württembersku, který téměř celou svoji profesní kariéru (1886–1930) spojil s působením v Nejdku. Na druhé straně stojí za připomenutí, že i potomci cizích státních příslušníků, jež se zde usadili, začali pracovat v NWK, o čemž svědčí i nástup dne 12. července 1928 teprve čtrnáctileté dělnice a nejdecké rodačky Amalie Meisterové, provdané Liebeschové (1914–2009), Rakušanky, jež v té samé továrně pracovala až do odchodu do důchodu a jež zemřela ve svém rodišti. Její otec Moritz Meister přišel do Krušných hor na počátku 20. století kvůli práci, oženil se zde a zůstal. Jeho manželka, původem z Rudného, přijala tak sňatkem rakouské státní občanství, jak to bylo tehdy pravidlem.³⁶⁰ Dne 15. listopadu 1907 nastoupila do závodní mateřské školy NWK Emma Oesternová, narozená v roce 1870 v Salzdettfurthu u Hannoveru. Otto Wilhelm Semler (1882–1935), evangelického vyznání, původem z Kolína nad Rýnem, přišel do NWK v srpnu 1919 i s celou svojí rodinou, manželkou Emilií a dětmi Irmgard, Wolfgangem a Gertrud, a zastával v letech 1921 až 1935 funkci ředitele nejdecké textilky.³⁶¹

Důvodem pro překročení státní hranice se nestávalo jen pracovní uplatnění, případně hledání nového pracovního místa, nýbrž i návštěvy praktických a zubních lékařů či absolvování učebního oboru. Jen v Přebuzi bylo v září 1919, kdy zde žilo více než 1400 obyvatel, registrováno přibližně 80 osob, které disponovaly průkazem pro malý pohraniční styk. Stejný důvod se objevoval i u dalších obcí, mj. i Nových Hamrů.³⁶² Přecházení státní hranice v rámci malého pohraničního styku z doby habsburské monarchie narušila až první světová válka, která velmi liberální systém výrazně zpřísnila a omezila. Do té doby bylo možné překračovat česko-saskou hranici bez cestovního pasu a víza, a to z obce bydliště nacházejícím se v pásmu zhruba 10 až 15 km od hranice. V průběhu světové války byly zavedeny zvláštní osvědčení (Bescheinigungen), vydávaná maximálně na dobu tří, později šesti měsíců s možností prodloužení obecním či městským úřadem a určená k potvrzení příslušnou četnickou stanicí. Osvědčení umožňovala přechod hranice pouze

³⁵⁹ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejde, karton 92, inv. j. 275, Zaměstnání říšskoněmeckých příslušníků.

³⁶⁰ Tamtéž, karton 92, inv. j. 275, zaměstnání říšskoněmeckých příslušníků; svědectví paní Amálie (1914–2009) ze dne 27. prosince 2002.

³⁶¹ SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejde, karton 92, inv. j. 275, zaměstnání říšskoněmeckých příslušníků.

³⁶² SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejde, karton 290, inv. č. 321, sign. XIV/205, soupisy vydaných průkazů pro malý pohraniční styk z jednotlivých obcí okresu Nejde.

na určitém přechodu a docházení do určené obce či města. Situace se zlepšila až ve druhé polovině 20. let, kdy po uzavření úmluvy dne 23. června 1927 mezi Německem a Československem o úpravě pohraničního styku a na základě vyhlášky ministerstva vnitra ze dne 27. dubna 1928 o úlevách v pohraničním styku došlo namísto užívaných osvědčení k vydávání pohraničních průkazů (Grenzausweis) s platností jednoho roku a možným prodloužením. Průkazy opravňovaly k nepřetržitému pobytu dotyčné osoby v sousedním státě v délce až šesti dnů.³⁶³

Obyvatelé v příhraničí byli zvyklí využívat malý pohraniční styk ještě z doby Rakouska-Uherska a ani v nově vzniklém Československu tomu nebylo jinak, i když podmínky pro to byly ztíženy již za první světové války. Státní hranice dělila *de facto* jen sousední politickohospodářské státní celky, přičemž národnost, jazyk (jestliže nepočítáme specifickou rovinu dialektu), náboženské vyznání a lokality pro pracovní uplatnění a společenské vyžití a zájmy se vyznačovaly podobnými či shodnými rysy. Hostince v celém příhraničním pásmu (v nejdeckém politickém okrese jde o obce Jelení, Potůčky, Přebuz a Rolava) se stávaly místy, kde se shromažďovali Němci z obou zemí, aniž by se od sebe výrazně odlišovali. Německý dělník z Potůčků denně docházející do svého zaměstnání v Johanngeorgenstadtu komunikoval na pracovišti se svými saskými protějšky, setkával se s nimi dále u piva v jednom z místních potůčkovských hostinců, jejich ženy doma paličkovaly krajky a zároveň pečovaly nejméně o čtyři děti. Navíc přechod hranice pro ně mohl znamenat do jisté míry i jiný nový obzor, nabourávající představu obce (města, respektive celku obcí nebo okresu) jako jedinečného prostoru světa, kde se odehrává vše podstatné, co prožíváme. Řada usedlých obyvatel v obcích, v nichž nacházela i svojí vlastní obživu, se do okresního města, do světoznámých lázní Karlových Varů či za státní hranici podívala někdy jenom několikrát během života (pokud vůbec). Ústředním hnacím motorem ke změně chápání prostoru se stávala zejména schopnost migrovat za pracovními příležitostmi nejen v rámci regionu (za typický příklad můžeme označovat podnik NWK Nejdeck a jeho bouřlivý rozvoj mezi světovými válkami, díky čemuž továrna stahovala do Nejdku další pracovní síly, které zde pak natrvalo žily, bydlely na ubytovnách nebo docházely a dojížděly), ale též i na bázi přeshraničních kontaktů.

Pokud bereme v patrnosti nedostatek pracovních příležitostí, o světové hospodářské krizi ani nemluvě, tak se stávalo „cestování za výdělkem“ ještě komplikovanější záležitostí. Obyvatele k tomu přiměla nestálá situace s odbytem výrobků, poněkud a jiných drobných domácích živností. Po první světové válce, během níž se paličkování krajek

³⁶³ CAIS, Petr: Podmínky pro přeshraniční cestování a migraci mezi Čechami a Saskem v období 1900–1938 na příkladu politických okresů Nejdeck a Jáchymov ..., c. d., s. 179–180.

pokládalo za žebrácké zaměstnání, došlo k poválečnému rozkvětu, který byl již v roce 1920 vystřídán hlubokým propadem, na nějž měla vliv i sílící čínská konkurence.³⁶⁴ Řada krajkářek se rozhodla hledat živobytí jinde. Jedna pamětnice s iniciálami H. G., původem z Přebuze, uvádí, že začátkem roku 1923 hledala firma Mönige ze saského Raschau krajkářky na české straně Krušnohoří. Skupina sedmnácti mladých dívek se odhodlala odejít za prací do Saska, neboť sehnat ji v Čechách bylo tehdy nadlidským úkolem. V pondělí ráno se krajkářky vydávaly pěšky 15 km daleko přes Chaloupky a Jelení do Johanngeorgenstadtu, odkud jely dále vlakem přímo do Raschau. Ubytování našly u zaměstnavatele, na jedné posteli přespávala dvě děvčata. Aby si krajkářky zajistily přijatelnou výši platu, pracovaly denně 12 až 14 hodin. Vždy v sobotu večer jezdily domů na jeden den. Ovšem poté přišla v německém hospodářství inflace a znehodnocení německé marky. Aby si děvčata vůbec něco z výdělku uchovala, byla nucena ho zpeněžit ve zboží, jež neprocházelo celní kontrolou (zejména textilie, prací prostředky a hračky). Týdenní mzda závratně rostla nejprve do tisíců, pak milionů a bilionů, až byla zavedena nová měna. V té době už neměla firma zakázky a všechny krajkářky musela stejně propustit.³⁶⁵ Právě krize a inflace německé marky ve 20. letech zapříčinila, že obyvatelé Čech skupovali v neúnosné míře na saském území levné zboží a potraviny a ty pak výhodně prodávali v ČSR. Totéž by se dalo říci i o saských občanech, kteří využívali nestability hospodářství své země.

Lidem ve svízelné situaci, kdy dlouhodobě nenacházeli obživu, prakticky nezbývalo nic jiného, než si opatřovat základní potraviny žebrotou i na cizím území. Museli ovšem být značně obezřetní a trpěliví při přecházení státní hranice, za níž se nabízela možnost obstarání alespoň něčeho k snědku. Docházení do Saska za žebrotou mohlo zapříčinit odebrání, respektive neprodloužení platnosti pohraničního průkazu, což se událo Kurtu Krausovi z Přebuzi čp. 4, narozenému 28. května 1912 v Drážďanech a příslušného do Tábora v jižních Čechách. Průkaz mu byl vydán tamním městským úřadem 14. ledna 1936 s platností do konce prosince 1936. Místní četnická stanice ho však odmítla potvrdit s odůvodněním, že je o dotyčné osobě v obci všeobecně známo, že předchozího roku zneužíval tohoto průkazu v Sasku k žebrání.³⁶⁶ Ztráta průkazu pro malý pohraniční styk znamenala ve své podstatě konec nadějí v lepší dny další, alespoň co se týče získávání potravin. Riziko, že by je finanční stráž zadržela, bylo přece jen dosti vysoké, řada obyvatel se musela spokojit

³⁶⁴ O tehdejší situaci v krajkářství blíže: PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 305–306.

³⁶⁵ Frübuß. Aus der wechselvollen Geschichte des einstigen Bergstädtchens auf dem Erzgebirgskamm. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2006, s. 65–66. Článek vyšel původně v časopise Neudeker Heimatbrief, 1. 11. 1962, č. 116, s. 8.

³⁶⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdk, karton 348, inv. č. 366, sign. 8/K, odepření potvrzení pohraničního průkazu pro malý pohraniční styk pro Kurta Krause četnickou stanicí Přebuz, 15. 1. 1936.

s žebrotou na československém území. Lidé se snažili získávat drobný obnos různými způsoby. Ti hudebně nadaní využívali svého talentu veřejnými vystoupeními pod širým nebem, jen aby zasytili hladový žaludek svůj a svých nejbližších: „*V té době bylo žebrových muzikantů více a různého druhu. Například jeden chodil dům od domu s harmonikou a kvílel, spíš než zpíval, svoje písničky. Jiný zase pěl srdcervoucně, spíš moc hlasitě než melodicky, písničku o umírajícím legionáři, který po vlašťovce vzkazoval z libyjské pouště poslední pozdrav své milé. Také jeden slepý flašinetář, asi invalida z první světové války, nám připomínal nesmírná válečné strádání.*

Od jedněch dveří k dalším ho za rukáv vodila jeho žena. V ruce nesla skládací stoličku, a on měl přes rameno zavěšený flašinet. Před každým domem stoličku rozložila a flašinet na ni postavila. Zatímco muž hrál s tmavými brýlemi na slepých očích, chodila žena tiše od bytu k bytu a vybírala almužnu. Byla uzavřená do sebe, skoupá na slovo. Měl jsem dojem, že za podanou almužnu ani moc neděkuje. Bylo to jako zamumlání pro sebe. My, malí hoši a děvčata, jsme stáli v bázlivé úctě v polokruhu tváří v tvář tomuto obrazu bídy a utrpení. Potom žena zase naložila flašinet na bedra svého muže, složila stoličku, uchopila ho za levý rukáv a vedla k dalšímu domu. My jsme za nimi šli mlčky a čekali, až bude na flašinetu zase hrát písničku 'Jedu s mojí Klárou na Saharu'. Byl to výjev bídy a utrpení ve své zosobněné podobě.

Nejprimitivnějším žebrovým muzikantem se mně zdál být jeden válečný invalida. Svoje písničky nebo lépe řečeno zvuky, vydával proti talíři, takže to znělo komicky. Pahýl nohy položil na berle, na ústech držel talíř a trylkoval svým způsobem.

Ano, bylo to zlé tenkrát v době krize. Tehdy jsme však byly ještě děti, nedokázaly jsme chápat celý rozsah té tragédie. Cítili jsme však, že si musíme mnohé odpírat.“³⁶⁷

Dospívající Franz Ahtner si stejně jako další jeho vrstevníci těžko mohl představit, jak velká tíha visela na lidech bez pravidelného příjmu. Jeho rodiče nepřišli o zaměstnání, nemohl tak na vlastní kůži zakusit pocit bez finančních prostředků. Jak přiznává, „mnohé“ si musel odpustit, přičemž dospělí si odpírali pochopitelně podstatně ve větší míře než jejich děti.

Rodiče jim nechtěli nad příslušnou mez dávat najevo, že hospodářská krize naplno ovládá jejich domov. Život viděný dětskýma očima se ubíral jiným směrem než svět dospělých.

³⁶⁷ ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 39.

Každodenní přecházení hranic či dlouhodobější zaměstnání na cizím území mělo nesporně vliv také na přejímání kulturních a náboženských tradic a směrů. Lidé z české části Krušnohoří se již na přelomu 19. a 20. století seznámili v saském prostředí s Novoapoštolskou církví – rok 1903 se oficiálně uvádí za příchod církve na území českých zemí. Tehdy se Josef Lill z Rolavy seznámil s tímto náboženským učením a i jeho zásluhou se víra na Nejdecku rozšiřovala.³⁶⁸

Jeden z dalších důvodů pro přechod hranice se naskýtal při pořádání kulturních a sportovních akcí. Spolek Deutsche Sportkameradschaft se sídlem v Nejdku si naplánoval na neděli 30. června 1935 přátelské fotbalové utkání s týmem Sportverein Johannegeorgenstadt a nestálo mu nic v cestě, aby mohl svůj záměr realizovat. Okresní úřad v Nejdku mu vydal za tímto účelem hromadné osvědčení pro přechod československých státních hranic s příloženým seznamem osob jako náhradu za jednotlivé cestovní pasy.³⁶⁹

V období let 1925 až 1933 probíhaly čilé styky mezi Komunistickou stranou Německa (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) a KSČ. Se soudruhy ze saských měst, jako byla Aue, Eibenstock, Chemnitz, Johannegeorgenstadt či Schwarzenberg, udržovali kontakty členové KSČ z nejdeckého okresu. Zejména Johannegeorgenstadt ležící na státní hranici se jevil za příznačnou a strategickou lokalitu. Soudruzi z tohoto saského města předávali informace svým kolegům z Potůčků, obě strany důvěrně znaly obě obce i hranici tak dobře, že dokázaly využívat organizace strážní služby na hranici, pohybu četnictva a československé celní služby. Předávání zpráv dále do vnitrozemí Německa (Aue apod.) docházelo zejména aktivitami komunistů z Johannegeorgenstadtu. Podobným způsobem se uskutečňoval přenos ilegálních tiskovin z Chemnitzu, kde byly vyhotovovány z důvodu opakovaného zákazu tohoto tisku v Československu. Fojtovský Alfred Kraus, jenž se podílel na přepravě v srpnu 1929, uvedl: *„Bylo nás asi 15 mládežníků z Tisové a Nejdku a ze Smolné Pece [pozn. autora: správně má být Smolných Pecí]. Večer jsme se vydali na pochod v malých skupinách k saským hranicím. Místo určení bylo mezi Potůčky a Horní Blatnou na železniční trati v lese. Cesta k místu setkání byla velmi namáhavá, byla dost velká tma, po cestách jsme nemohli jít, protože v té době bylo na cestách dost pašeráků. Česká finanční kontrola [finanční stráž] tu hlídkovala ve dne v noci, aby nachytala pašeráky. Nesměli jsme jí padnout do rukou. Kolem půlnoci jsme dorazili na určené místo. Ozvali jsme se naším poznávacím signálem a saští*

³⁶⁸ FICKERT, Kurt: Neuapostolische Kirche. Chronik der Gemeinden Sauersack und Neudek im Erzgebirge, c. d., nestránkováno. K Novoapoštolské církvi podrobněji oddíl 9.3 Novoapoštolská církev.

³⁶⁹ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 350, inv. č. 366, sign. 8/N, vycestování členů Deutsche Sportkameradschaft Nejdek do Johannegeorgenstadtu.

soudruzi odpověděli. Měli jsme všichni velkou radost, také oni dobře přešli hranice. Převzali jsme balíky a dali je do batohů, které jsme si vzali, abychom měli volné ruce. Když bylo všechno sbaleno, rozloučili jsme se a nastoupili cestu k domovu. Do svítání jsme museli být v Tisové a nikdo nás nesměl vidět. Noviny byly těžké, stálo nás to hodně potu, než jsme přišli domů. (...) Jiní soudruzi měli úkol balíky dopravit do Prahy. ³⁷⁰

Na intenzitě a množství přecházejících obyvatel přes hranici měly samozřejmě vliv různá nařízení obou států a politické poměry v nich. Po nástupu Hitlera k moci v Německu v lednu 1933 a následným zpřísněním celní a pasové kontroly ze strany saských finančních orgánů přecházelo hranice do Čech mnohem méně říšských Němců než předtím. Omezeným pohraničním stykem byli značně poškozeni drobní živnostníci a obchodníci, zejména hostinští. Jedinou skupinou, jež se vydávala přes hranice, byla v tu dobu kategorie uprchlíků (sociální demokraté a komunisté).³⁷¹ Tažení v Říši proti těmto politickým odpůrcům a stupňující se teror vůči nim zapříčinil jejich odchod do emigrace. Anton Bauer³⁷² po letech vzpomínal, jak pomáhal prvním pěti komunistům z Německa v jejich nelehké životní situaci v březnu 1933, kdy je doprovázel lesními cestami z Perninku do Tisové: „Zavedl jsem je pěšky do bytu soudruhu Eberta, předsedy okresní organizace Komunistické strany Československa. Požádal jsem jej, aby se ujal soudruhů z *Johanngeorgenstadtu* a vyprávěl jsem mu o událostech posledních dnů. Domek soudruha Eberta stál dost vysoko v horní části Tisové (...) na kraji lesa. V blízkém okolí bydlela řada spolehlivých soudruhů (...), a proto nedělalo ubytování německých soudruhů žádné potíže a jejich bezpečnost byla prozatím zaručena. (...) Byli to první političtí uprchlíci z Německa, které jsem přivedl do vnitrozemí. Neměl jsem tehdy ani tušení, kolik dalších je bude následovat. (...) Později se nám podařilo dopravit emigranty do *Karlových Varů*, odkud je *'Rudá pomoc'* rozmístila do různých měst.“³⁷³ Na Nejdecku pobývala řada německých politických uprchlíků – komunistu Rudolf Braun bydlel nejprve v Potůčkách, později žil natrvalo v Horní Blatné, kde našel útočiště i Alfred Geiger, jenž později vstoupil do KSČ. Vzhledem k pokračování hromadného exodu

³⁷⁰ KRAUS, Alfred: Komunistická strana Německa dává tisknout noviny pro KSČ. In: 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 38.

³⁷¹ NA Praha, fond Zemské četnické velitelství, karton 127, inv. č. 766, Vyšší důstojníci u štábu zemského četnického velitelství v Praze, přehledky pohraničních stanic, nedatováno; tamtéž, karton 129, inv. č. 766, Pohraniční styk s Německem – výkon pasové kontroly v Breitenbachu četnictvem, referát Presidia Zemského úřadu v Praze, 7. 2. 1934.

³⁷² Anton Bauer (1. 4. 1900 Pernink – 1980 Werdau?, NDR) – regionální komunistický funkcionář. Povoláním kožedělník, vůdčí představitel KSČ v obci Pernink, kde se stal po komunálních volbách v roce 1932 městským radním. Po druhé světové válce žil v sovětské okupační zóně. Byl prvním krajským tajemníkem SED v Aue (1947–1949), dále působil jako krajský tajemník v Annabergu (1949–1954) a Werdau (1954–1960). Více: SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 166, složka Tk 677/33; www.nachlassdatenbank.de.

³⁷³ BAUER, Anton: Boj okresní stranické organizace KSČ Pernink (okres Nejdeck) v letech 1933–1938. 1. svazek, Werdau 1964, s. 8.

z Německa došlo v Perninku k vytvoření výboru pro pomoc a prověřování německých uprchlíků, na jehož činnosti se podíleli Josef Schütz,³⁷⁴ Anton Maixner a Anton Bauer se svými manželkami: „Práci jsme si rozdělili tak, že muži se budou starat hlavně o ubytování, dopravu, bezpečnost a prověřování emigrantů. Soudružky měly převzít péči o stravování. A to nebylo lehké. Vždyť většina členů naší strany byla bez zaměstnání nebo pracovala ve zkrácené pracovní době. Mnozí měli početnou rodinu a sami často nevěděli, z čeho budou žít zítra. V první době jsme uprchlíky nechávali jen vyprávět a pozorně jsme jejich výklad sledovali, nevyskytují-li se v něm nějaké protiklady. Při tom jsme poznali špicly podle toho, že své původní údaje popletli a tím se v závěru prozradili. Každý uprchlík dostal něco k jídlu, což se dělo většinou na náš úkor. Nápor emigrantů, který byl již tak mocný, stále sílil. Krajské vedení strany v Karlových Varech zahájilo mezitím přípravy pro rozmístění a podporu německých emigrantů. Nevodili jsme je již k soudruhu Ebertovi do Tisové, nýbrž přímo soudruhu Lorethovi do Rybář u Karlových Varů. (...) Když některý emigrant neprokázal vážné důvody pro emigraci nebo jeho emigrace nemohla být jinak dostatečně zdůvodněná, byl poslán nazpět do Německa. Naším úkolem pak bylo přepravit tyto lidi přes hranice na jejím nekontrolovatelném úseku.“³⁷⁵ Podle Antona Bauera přecházeli státní hranici v některých případech i falešní emigranti, kteří se tak snažili zmapovat emigrantskou strukturu na území Československa. Byli mu obvykle podezřelí již tím, že kladli příliš mnoho otázek, avšak Bauer nedal nikdy najevo, že vůči cizinci přetrvává nedůvěřivost, přesto mu dal oběd a nechal ho přenocovat. Druhý den je poslal s jízdenkou na vlak či autobus do Karlových Varů, kde se o podezřelého člověka postarali další komunisté. Později zajišťoval přechody emigrantů z příkazu Hugo Ehrlicha³⁷⁶ a dopravoval je přímo do Prahy.

³⁷⁴ Josef Schütz (23. 7. 1910 Pernink – 17. 3. 1989 Berlín?, NDR) – komunistický funkcionář a diplomat, původním povoláním rukavičkář. Jeho otec patřil na jaře 1921 k zakládajícím členům KSČ v Perninku, on samotný vstoupil do KSČ v roce 1932. Při obsazování československého pohraničí na podzim 1938 uprchl do vnitrozemí. Po obsazení zbytku Československa opustil republiku a přes Polsko se dostal do Sovětského svazu. Pracoval nejdříve v Gorkého automobilce, čeljabinském traktorovém závodě a pak v sekretariátu Kominterny. V roce 1944 byl spolu s Janem Švermou a dalšími odvelen do Kyjeva do partyzánského štábu při 4. ukrajinském frontu. Odtud byl po vypuknutí Slovenského národního povstání dopraven letecky na Slovensko, kde bojoval v partyzánské skupině Vpřed. V roce 1946 odešel Josef Schütz do sovětské okupační zóny a byl povolán k lidové policii. Od roku 1956 sloužil v armádě, velil pohraniční policii, v letech 1949 až 1956 pracoval jako vedoucí konzulátu diplomatické mise, resp. velvyslanectví NDR v Moskvě. Za svoji činnost během 2. světové války obdržel řadu vyznamenání. Více: WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger. Band 2 (N – Z), c. d., s. 182; STRÁNSKÝ, Rudolf: Plukovník Josef Schütz. In: Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku, Karlovy Vary 1978, s. 151–152; Genosse Josef Schütz. In: Neues Deutschland, 21. 3. 1989, č. 68, s. 2; ZK des SED gratuliert Genossen Josef Schütz. In: Neues Deutschland, 23. 7. 1985, č. 170, s. 2; Sudetendeutscher ist DDR-Außenminister. In: Sudetenpost, 6. 2. 1975, č. 3, s. 2; <http://sozialistenfriedhof.de>.

³⁷⁵ BAUER, Anton: Boj okresní stranické organizace KSČ Pernink ..., c. d., s. 17.

³⁷⁶ Hugo Ehrlich (28. 8. 1902 – 29. 1. 1961 Berlín?, NDR) – komunistický politik a funkcionář. V roce 1938 byl tajemníkem Krajského výboru KSČ Karlovy Vary, za druhé světové války pobýval v emigraci ve Velké Británii. Po roce 1945 byl členem Komunistické strany Německa (Kommunistische Partei Deutschlands) – zemské organizace v Bavorsku, předsednictva strany a šéfredaktor novin Freies Volk. Více: Hugo Ehrlich

Mnozí z nich mířili poté do Moskvy.³⁷⁷ Např. okresní organizace KSČ v Nejdku jménem svého předsedy Rudolfa Eberta informovala Okresní úřad v Nejdku o tom, že říšskoněmečtí političtí emigranti Kurt Fischer (ročník 1916) a Heinz Engler (ročník 1917), oba původem z Lipska, jsou plně materiálně podporováni KSČ a nezatěžují tak břímě Československa.³⁷⁸ Podpora a zaopatření říšskoněmeckých utečenců představovalo ve skutečnosti dost velký problém zvláště, když si uvědomíme nelehkou životní situaci samotných Němců na Nejdecku. Vzhledem k vysoké nezaměstnanosti bylo vsutku těžko představitelné, aby ti, kteří přišli o práci, se ještě navíc finančně starali o své pronásledované kolegy z Německa. Od spontánní pomoci ve formě sbírek od nejbližších členů spřízněné politické strany či stran samotných zajišťovaly finanční prostředky také politické výbory a odborové organizace.³⁷⁹

Bezpečnostní složky na území Československa diskrétně hlídaly příchozí emigranty, poněvadž nebylo vyloučeno, že mohou do jisté míry vykonávat špionáž ve prospěch Říše. Nicméně kontrola přítomnosti emigrantů byla žádoucí, taktéž případně německých agentů, kteří měli eminentní zájem o únos některého z politických či židovských emigrantů. Československé úřady nemohly pochopitelně trpět aktivity, které by ještě více rozostřily beztak chladné vztahy mezi oběma zeměmi; proviněným emigrantům bylo posléze zrušeno povolení k pobytu, následovalo vyhoštění, v lepším případě mohli být vykázáni jinam do vnitrozemí.³⁸⁰ K 1. červnu 1937 se zdržovalo v Čechách souhrnem 1530 a na Moravě 165 německých uprchlíků. Více než třetina všech uprchlíků byla koncentrována do hlavního města (466 osob), avšak stále velká skupina žila v příhraniční německojazyčné oblasti severozápadních Čech. V Karlových Varech bylo evidováno 64 emigrantů, v samotném Nejdku pak šlo o 15 osob.³⁸¹ Pobyt německých emigrantů v cizí zemi, v tomto případě Československu, českých a ryze německých oblastech, představoval řadu závažných problémů. Jednak neznalost prostředí, pracovních i osobních vztahů předznamenala někdy jejich nedůvěřivost v zemi, do níž přišli. Tak rovněž jazyková bariéra nebyla tak citelná v německém příhraničí jako ve vnitrozemí. Velká vzdálenost od státní hranice, kde pobývali,

gestorben. In: Neues Deutschland, 1. 2. 1961, č. 32, s. 2; Abschied von Hugo Ehrlich. In: Neues Deutschland, 5. 2. 1961, č. 36, s. 2; BARTH, Bernd-Reiner – SCHWEIZER, Werner: Der Fall Noel Field, Schlüsselfigur. Der Schauprozesse in Osteuropa 1948–1957: Band 2: Asyl in Ungarn 1954–1957, Berlin 2007, s. 634; <http://sozialistenfriedhof.de/70.html>.

³⁷⁷ BAUER, Anton: Boj okresní stranické organizace KSČ Pernink ..., c. d., s. 23.

³⁷⁸ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 347, inv. č. 366, sign. 8/E, oznámení okresní organizace KSČ v Nejdku o podpoře německých emigrantů, 23. 9. 1935.

³⁷⁹ O pomoci utečencům podrobněji: ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště ..., c. d., s. 113–196.

³⁸⁰ Podrobněji: CAIS, Petr: Podmínky pro přeshraniční cestování a migraci mezi Čechami a Saskem v období 1900–1938 na příkladu politických okresů Nejdek a Jáchymov ..., c. d., s. 181–182.

³⁸¹ ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště ..., c. d., s. 32–33.

nemusela notně značit, že jsou zachráněni od činnosti německých zpravodajských a výzvědných služeb.

Významný, byť často opomíjený faktor tématu uprchlictví, se skrývá v tom, jakým způsobem žili emigranti na cizím území, jak se vypořádávali s přítomností nepřátelských skupin obyvatel. V politickém směru docházelo ve 30. letech k nárůstu oblíbenosti henleinovců, kteří neměli emigranty zrovna v oblíbenosti. Emigranti tak naráželi v ČSR na další oponenty, kteří si vzali za svůj vzor Německou říši a výrazně ji ideově následovali. S pracovním uplatněním se emigranti doslova potýkali. V době, kdy nezaměstnanost sužovala celé Nejdecko, a to platí prakticky až do roku 1938, bylo těžko reálné, že by snadno nacházeli pracovní místa, když se jich nedostávalo ani pro místní obyvatele. Připadala v úvahu snad jen práce v sekretariátech politických stran u německé sociální demokracie a komunistů, alespoň tak jejich působení přinášelo do jisté míry pocit potřebnosti a využitelnosti ve prospěch státu, který je vzal pod svá křídla. Nezaměstnaní říšskoněmečtí uprchlíci získávali peníze a základní potraviny od svých československých kolegů formou sbírek, další příspěvky šly od pomocných výborů, odborových organizací a politických stran. Pro mnoho československých občanů (i německé národnosti) znamenal příchod říšskoněmeckých uprchlíků do jisté míry i zvýšení konkurenčního prostředí, nicméně není potřebné tento fakt dále přeceňovat. Samozřejmě že při počtu několika tisíců uprchlíků, kteří by přijali zaměstnání v ČSR, se nedá hovořit o narušení rovnováhy pracovního trhu, ovšem s ohledem na místní poměry malých obcí a měst, v nichž se usadilo hned několik rodin, by jejich přítomnost představovala závažný problém. Nejen z hlediska politického, ovšem i hospodářského byli příslušníci říšskoněmecké emigrace v určitém směru pouze trpěnou skupinou obyvatel, cizím elementem, u něhož rozhodně nepřevládá snaha, že by v místě zapustili kořeny. Většina uprchlíků předpokládala, že jejich pobyt v regionu je pouze dočasnou záležitostí. Nikdo z nich nemohl současně tušit, že návrat na půdu Německa nebude možné realizovat v krátkodobém časovém horizontu. Zakrátko se museli vypořádat s myšlenkou, že ať chtějí nebo ne, je pro ně Československo (jako také Nejdek apod.) pouze přestupní stanicí na další cestě do západního světa.

Hned v roce 1933 je možné prokázat pobyt říšských státních příslušníků na území Nejdecka. Sociální demokrat Josef Elster, narozený v roce 1901 v Bernově v okrese Falknov nad Ohří, posledně bytem v Netzschkau u Zwickau, pobýval v Československu od 4. dubna 1933, ovšem rodinu měl ještě v prosinci toho roku v Sasku. Saský emigrant profesí cihlář bydlel v Limnici v domě čp. 912, kde žila rodina Karla a Ernestiny Heroldových.³⁸² Na sociálnědemokratické turistické chatě Přátel přírody (Naturfreunde) v Nových Hamrech

³⁸² SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdek, karton 291, inv. č. 321, sign. XIV/205, oznámení četnické stanice Nejdek o pobytu emigranta Josefa Elstera, 23.12.1933.

se zdržovalo během roku 1933 několik uprchlíků z Německa. Pocházeli vesměs z Cvikova a Lipska a jejich zdejší pobyt byl jen přechodný – např. Albert Max Gross, Walter Tille a Karl Richard Robert Köppel žili nejprve od dubna 1933 v Duchcově, posléze od konce září v Nových Hamrech.³⁸³

Na základě sdělení Okresního úřadu v Nejdku ze dne 9. dubna 1936 bydlelo na území okresu ke dni 1. dubna 1936 celkem 10 říšskoněmeckých politických uprchlíků (na Nejdek připadaly dvě osoby, na Nové Hamry a Tisovou po čtyřech osobách). Mezi nimi opět převládali občané s domovskou příslušností v Sasku (8 lidí), jen další dva pocházeli z Durynska a Merseburska. Je zajímavé, že uvedených devět osob nebylo nikde zaměstnáno. Charakteristika u jednotlivých osob nasvědčuje tomu, že se jednalo většinou jen o sociální demokraty, zatímco přítomnost komunistů nebyla vyvrácena. Jak je z uvedeného hlášení patrné, u uprchlíků docházelo neustále ke změně bydliště.³⁸⁴

Tehdejší tisk (sociálnědemokratická *Volkswille* a komunistický *Der Kämpfer*) se konkrétním regionálním případům uprchlictví příliš nevěnoval. Otištěním informací by jim periodika ještě více uškodila, této skutečnosti si byla tedy plně vědoma. Eventuální političtí soupeři v ČSR a Německa měli eminentní zájem podchytit tyto osoby a znepříjemnit jim život v nové zemi. Pokud se periodika tématu dotýkala, šlo spíše o kritiku přístupu československých úřadů a bezpečnostních složek. *Der Kämpfer* hned v březnu 1933 informoval o tom, že komunista Franz Nesvetal z Johanngeorgenstadtu si z pobytu na československém území mnoho nedopřál. Byl zatčen příslušníky hornoblatenské četnické stanice, dopraven na hranice a předán SA.³⁸⁵ *Der Kämpfer* se vůbec nedotýkal příčiny, proč došlo k zatčení soudruha Nesvetala, zda z důvodu nepředložení platného cestovního pasu či spáchání nějakého trestního přečinu. Z článku tak vyšlo najevo, že za jeho dopravení zpátky do Německa mohou četníci a jistý obecní policista z Potůčků, který s říšskoněmeckou „hnědou bandou“ silně sympatizuje a cítí se v Potůčkách jako malý Hitler.³⁸⁶ Komunistický deník dokázal zveličovat podobné případy, mohl zamlčovat a zároveň zkreslovat údaje přesně takovým způsobem, aby jejich obsah jednoznačně vyzněl ve prospěch komunistů. Na druhé straně se není třeba podívat nad jednáním četníků a úředníků, kteří cítili, že uprchlictví říšskoněmeckých komunistů do Československa může představovat do budoucna závažný problém v podobě rozvíjení revoluční bolševické myšlenky v Českých zemích. Němečtí

³⁸³ Tamtéž, jednotlivá hlášení četnické stanice Nejdek politických uprchlících z Německa v obci Nové Hamry.

³⁸⁴ NA Praha, fond Presídium zemského úřadu – AMV, sign. 207-728-11, měsíční výkaz Okresního úřadu v Nejdku o počtu říšskoněmeckých migrantů, zdržujících se v ČSR, 9. 4. 1936.

³⁸⁵ Tschechosl. Gendarmen liefern reichsdeutsche politische Flüchtlinge aus. In: *Der Kämpfer*, 25. 3. 1933, č. 72, s. 5.

³⁸⁶ Tamtéž.

komunisté (nejen na Nejdecku) chápali, že tito říšskoněmečtí soudruzi jim mohou bolševickou revoluci výrazně posunout do fáze realizace, neboť již často disponovali určitými politickými zkušenostmi z období po první světové válce, kdy v Německu proběhl pokus o bolševickou revoluci. Právě v prvopočátcích emigrace v závěru zimy a počátku jara 1933 byli proto komunisté chápáni jako podvratný živel, který byl považován za neslučitelný se zájmy bezpečnosti československého státu, alespoň jak to bylo formulováno v instrukci ministerstva vnitra ze dne 1. března 1933. Zcela stranou byla ponechána skutečnost, zda se mohli prokázat platným cestovním pasem či nikoliv. Rozhodujícím kritériem se stala „identifikace komunisty“, jakožto obtížného a nechtěného cizince. Na základě nařízení ministerstva vnitra ze dne 13. června 1933 se přeci jen zpočátku přísná politika vůči uprchlíkům poněkud zmírnila.³⁸⁷

Vedle říšskoněmeckých politických emigrantů, kteří se mohli prokázat platným cestovním pasem, žili na Nejdecku dále ti, jimž byl z různých důvodů pobyt v Československu odepřen, případně se zdržovali bez úředního povolení. To byl i případ Jindřicha Bertholda, rodáka z Buchhofenu v Bavorsku, jenž si dne 9. listopadu 1935 vzal za manželku Annu Baumgartlovou z Rolavy, kde již předtím od jara téhož roku pobýval. Jak se podařilo prokázat, Berthold nepatřil k politickým emigrantům. Disponoval sice platným říšskoněmeckým cestovním pasem, avšak během svého působení v Rolavě bydlel v obecním chudobinci (dům čp. 61 v centru obce zvané Am Ring). Policejně nepřihlásil sebe, ani svojí manželku, která sňatkem nabyla říšskoněmeckou státní příslušnost. Dopustil se tak přestupku zákona o pobytu cizinců.³⁸⁸ Bylo o něm dále známo, že nemá prostředky k výživě čtyřčlenné rodiny a že čas od času chodí do Saska žebrot, někdy sám, jindy s ženou. Zároveň nehleděl na to, aby si peníze opatřil nějakým poctivým způsobem. Dne 4. března 1936 měl navíc na svědomí zločin veřejného násilí na státním hajném Josefu Fassmannovi z Rolavy při výkonu jeho služby, za což byl odsouzen Krajským soudem v Chebu na jeden měsíc těžkého žaláře.³⁸⁹ S ohledem na jeho jednání na půdě cizího státu bylo rozhodnuto Okresním úřadem v Nejdku o vyhoštění do Německa v tomto znění: *„Zdržujete se na zdejším státním území bez jakéhokoliv úředního povolení a nebo oprávnění k pobytu (...) [a] bez řádných příjmů, resp. prostředků k obživě. Vaší nezaměstnaností připadáte na obtíž státu Československému, zdržujete se na zdejším státním území bez zjevného určení účelu*

³⁸⁷ Podrobněji k přístupu československých úřadů k prvním uprchlíkům z Německa (zvláště komunistům): ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště ..., c. d., s. 51–54.

³⁸⁸ Zákon č. 52/1935 Sb. zák. a nař., o pobytu cizinců.

³⁸⁹ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdk, karton 347, inv. č. 366, sign. 8/B, složka Jindřich Berthold.

*a potřeby. Naopak dopustil jste se zločinu (...). Vzhledem k tomu nelze tedy z příčin veřejného pořádku připustiti dalšího Vašeho pobytu na území státu Československého a nutno Vás vyhostiti jako obtížného cizince, neboť svým jednáním porušujete zákonné předpisy v státě Československém platném a stáváte se nebezpečím pro veřejný klid, pořádek a bezpečnost. Území republiky Československé opustíte do 3 dnů.*³⁹⁰

K tomu, aby říšskoněmečtí uprchlíci uplatnili nárok na československé státní občanství, potřebovali získat domovské právo v obci. Německá sociální demokracie, za níž působil Karl Winterstein ve funkci starosty města Nejdku v letech 1931 až 1938, ho nabídl v červenci 1935 veřejným dopisem, otištěným v deníku Prager Tagblatt,³⁹¹ známému německému spisovateli Heinrichu Mannovi,³⁹² jemuž krátce předtím město Liberec nevyhovělo. V té době se snažila řada obcí a měst v Československu poskytnout významné osobnosti světové literatury domovské právo, jež bylo nakonec uděleno téhož roku východočeským městem Proseč.³⁹³ Otázka udělení domovského práva Heinrichu Mannovi by se tak pro Nejdek stalo velikou ctí, o níž se v otevřeném dopise zmiňoval i samotný starosta Winterstein. Heinrich Mann byl natolik výjimečnou osobností v oblasti kultury, že ho mít v řadách domovsky příslušných obyvatel bylo nadmíru jedinečnou záležitostí; o jeho osobu se doslova strhl boj. Nejdečtí sociální demokraté museli být jistě smutní z toho, že se jim nepodařilo záměr uskutečnit, neboť Heinrich Mann byl skutečně jednou „velkou rybou“ mezi uprchlíky, nebylo slavnějšího říšskoněmeckého emigranta. V tomto směru sehrávaly hlavní úlohu spíše konexe s Prahou, kde neměl nejdecký okres svého zástupce ani v poslanecké sněmovně, ani v senátu.

Na druhé straně je potřebné zmínit, že od podzimu do jara 1936 bylo zaznamenáno nápadné vystěhovalectví 10 osob říšskoněmeckých státních příslušníků z Nejdku do Německa. Ovšem při bližším zkoumání zjistíme, že za vystěhovalectvím stály jak pracovní, tak i rodinné důvody. Konkrétně šlo o Milly Semmlerovou (vdovu po řediteli NWK Otto Semmlerovi, který zemřel v říjnu předcházejícího roku) s dvěma dcerami, dále textilního inženýra Heinricha Martina Hermanna von Zeppelin, soukromnice Anny Krampové a technického ředitele v NWK Ing. Jana (Johannese) Daunera s manželkou a 3 dětmi.³⁹⁴ Z archiválií je patrné, že až na Annu Krampovou se jednalo o přední pracovníky NWK

³⁹⁰ Tamtéž, vyhošťovací výměr Okresního úřadu v Nejdku na Jindřicha Bertholda, 26. 5. 1936.

³⁹¹ Novinové články z Prager Tagblatt a Volkswille jsou přetištěny v nejdecké kronice: SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, V. díl, s. 76–78.

³⁹² Heinrich Mann (27. 3. 1871 Lübeck – 12. 3. 1950 Santa Monica, USA) – významný německý spisovatel, básník a esejista. Bratr Thomase Manna.

³⁹³ ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště ..., c. d., s. 106–110.

³⁹⁴ NA Praha, fond Presídium zemského úřadu – AMV, sign. 207-728-17, hlášení Okresního úřadu v Nejdku o vystěhovalectví říšských Němců, 13.5.1936; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 92, inv. j. 275, Zaměstnání říšskoněmeckých příslušníků.

Nejdek, respektive jejich rodinné příslušníky, přičemž jejich příchod do Nejdku po roce 1919 byl u všech osob spojován s odborností v textilním průmyslu. Úředníci Dauner, Semmler a von Zeppelin byli do Nejdku přeloženi v rámci Lahusenova koncernu a v případě inženýrů Daunera a von Zeppelina došlo k návratu do Německa na vlastní žádost. Spíše než nacionální cítění těchto vystěhovalců (i když ho samozřejmě nelze opominout) zvítězil praktický rozum – u přeložených úředníků se dalo očekávat, že se časem po zabytí zkušeností v Nejdku vrátí zpět do vlasti, totéž by se dalo říci i o vdově Semmlerové, která se po smrti manžela přestěhovala do Hannoveru.

Hranice mezi Československem a Německem nesloužila jen k přechodu obyvatel a přepravě materiálu. V každém období docházelo do určité míry k nedovolenému pašování, čemuž se snažily zabránit bezpečnostní složky na obou stranách států. Na základě prosby komunistů z Johannegeorgenstadtu na podzim 1930, aby jim českoslovenští kolegové vypomohli opatřit zbraně v narůstajícím politickém boji s nacionálními socialisty, byly dodávány na německé území balíky se zbraněmi a střelivem. Objednávky v Československu zajišťoval Alfred Kraus z Fojtova od firmy Dušek z Opočna na Náchodsku. Kraus se ke zbraním dostal přes novinový inzerát, a ty pak dodával Josefu Schreiberovi do Tisové, který v této věci fungoval jako spojka k německým členům KPD. Kraus si zboží vyzvedl na poštovním úřadě v Nové Roli, zásilka obsahovala 10 pistolí ráže 7,65 mm. Vzhledem k velké spokojenosti německých komunistů s dodávkami československých zbraní Kraus očekával, že další zásilky budou v krátkých intervalech následovat. Ovšem v jeho bytě se dne 24. března 1931 brzo ráno objevili četníci za účelem prohlídky bytu. Obviněný byl zatčen a později odsouzen ke dvěma měsícům vězení pro nedovolené držení zbraní. Podle Krause však bylo nejdůležitější, že zatímco si odpykával trest, zbraně se k četníkům nakonec nedostaly, a němečtí političtí spojenci si mezitím hledali jiné cesty, jak je získat.³⁹⁵ Také Anton Bauer, komunista z Perninku, nemohl nechat stranou pomoc svým přeshraničním kolegům a podílel se na transportu zbraní Karlu Pilzovi do Unterjugelu u Johannegeorgenstadtu. Pěšky absolvoval desetakilometrovou cestu, u hospody Dreckschänke v Potůčkách zahrnul doleva směrem na Smolné Pece a došel k hostinci Felsenkeller. *„Potřeboval jsem se dostat co nejdříve na kopec, ze kterého byl dobrý rozhled na silnici v Sasku a celé údolí za hranicemi. Zahlédl jsem na silnici hlídky (...). Byl jsem proto nucen zajít do této hospody. Naštěstí byt soudruha Pilze ležel na druhé straně hraničícího potoka jen asi šedesát metrů od hospody. Z okna hostince jsem pozoroval každý pohyb na protější silnici.*

³⁹⁵ KRAUS, Alfred: Pomoc Komunistické straně Německa při opatřování zbraní. In: 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek ..., c. d., s. 45–46.

Když se naskytla vhodná příležitost, spěšně jsem zaplatil, překročil hraniční můstek a spěchal jsem k domu soudruha Pilze. Tam jsem se nejdříve zbavil své přítěže a potom vyúčtovali obnos, který jsem obdržel k nákupu zbraní. Soudruh Pilz byl velmi potěšen rychlým vyřízením této záležitosti a předal mně další obnos ke stejným účelům.“³⁹⁶

Nelze se ovšem domnívat, že by se bezpečnostním složkám z obou stran státní hranice, které vzájemně v určitých záležitostech spolupracovaly, nepodařilo přijít na nedovoleně přechovávané zbraně. Četnickou stanicí z Johanngeorgenstadtu, kterou tvořili tři muži (Oskar Gruber, Martin Schuster a Willi Fritsche), bylo 6. dubna 1933 oznámeno četnické stanici v Horní Blatné, že při domovní prohlídce u předáků a příslušníků komunistické strany v Johanngeorgenstadtu a Juglu bylo nalezeno větší množství pistolí a nábojů československé výroby. Zatčení saští komunisté přiznali, že jim je dodali jejich souvěrci z české strany Krušných hor, konkrétně z Perninku, Abertam, Chaloupek, Nejdku a Tisové.³⁹⁷

Nejdečan Franz Aichtner si z raného dětství (z 20. a 30. let) uchoval vzpomínku na tzv. Dlouhého pašeráka, jenž pocházel podle svých slov z Přebuze nebo z Rolavy. Jeho přízvisko odpovídalo jeho výšce kolem dvou metrů. Nejdecký rodák přibližuje, jakým způsobem se dostal do podvědomí obyvatel, kteří s ním přišli do styku: „*A když krácel, nechával průměrného chodce daleko za sebou. V té době se lidem v Krušnohoří nevedlo dobře. Ve většině domků byla bída a strach ze dnů příštích. Obyvatelé pohraničí si proto pomáhali, jak jen mohli. Místy, která znali jen oni, přecházeli hranici do Saska. Tam nakupovali a vyměňovali různé spotřební věci a doma je ve svém okolí s malým ziskem prodávali.*

A právě v pašování byl náš Dlouhý pašerák pravým géniem. Už pro své dlouhé kroky (a což teprve když běžel!) byl pro celníky nedostižitelný. Pravda, slídili po něm, ale nikdy mu nic nemohli 'přišít'. Nikdy nebyl při činu přistižen, ačkoli se vědělo, že chodí se svým obrovským kufrem plným pašovaných věcí dům od domu. Když tam ten velký kufr položil na kuchyňský stůl, úplně ho zakryl, takže rohy stolu nebylo vidět. Mezi námi z továrních domů byl Dlouhý pašerák oblíbená figurka. Byl laskavý, přívětivý, na slovo skoupý kšeftman. Navíc se choval ostýchavě a právě pro tyto své vlastnosti byl mezi lidmi oblíbený. V našich továrních domech mohl mít dobrý odbyt svého zboží. Všichni ho měli rádi, nouze u nás nebyla tak velká jako jinde, protože naši otcové měli práci v NWK.

³⁹⁶ BAUER, Anton: Boj okresní stranické organizace KSČ Pernink ..., c. d., s. 3.

³⁹⁷ NA Praha, fond Zemské četnické velitelství, karton 127, inv. č. 766, Zpráva o situaci v pohraničí – hlášení četnické stanice Horní Blatná, nedatováno.

Proč nebylo nikdy možné přistihnout Dlouhého pašeráka při prodeji pašovaných věcí? Prostě proto, že ho všichni chránili, podporovali a varovali, když se nablízku objevil podezřelý 'polda'. A když si na něj chtěl policajt počkat, stál a neodcházel, tak Dlouhý pašerák klidně opustil dům a kufr tam nechal. Lehce a hbitě prošel svými dlouhými kroky kolem policajta, jako by se nic nedělo. Zase jednou nemohl být přistižen! Každý přece mohl navštěvovat byty dělníků! Příruční zavazadlo s sebou nikdy nenosil. Policajt někdy možná i věděl, ve kterém bytu svůj kufr pašerák zanechal, ale zasáhnout nesměl, protože kvůli takové maličkosti přece s sebou nemohl mít povolení k prohlídce právě toho domu či bytu. Dlouhý pašerák byl upozorněn některým z dětí. To běželo do bytu, kde právě byl, a hlásilo: 'Dole stojí policajt!' Kufr byl v mžiku odnesen do ložnice a zaslán do postele pod peřinu. Když byl za několik hodin vzduch zase čistý, pokračoval náš Dlouhý pašerák v obchůzce domů dál.

Svůj kufr po 'šichtě' samozřejmě nevlácel domů do Přebuzi. Nechal ho prostě u spolehlivých lidí. Tam stál v komoře, až si ho přišel vzít, naplnil ho novým kontrabandem a znovu zahájil své 'hauzírování'.

Takovou úschovnu měl Dlouhý pašerák také na půdě u pana Mittelbacha v 'Kraslické ulici'. Dozvěděli jsme se to od Peppa Mittelbacha. Jednou jsme tam ze zvědavosti vylezli podívat se, jak ten kufr vypadá. Nebylo na něm nic zvláštního. Kufr jako každý jiný, jen o něco větší než bylo obvyklé. Prohlížení netrvalo dlouho, víc nás zajímalo, co bylo uvnitř. Pepp byl filuta, a tak otevřít kufr pro něj bylo hračkou. Cvak, cvak; zámky byly odemčené, víko kufru opatrně otevřené!

'Ukradnout se nesmí nic, Dlouhý pašerák je chudý člověk,' bylo naší zásadou. A tak ukradeno nesmělo být nic, nýbrž řádně uloženo zpátky do kufru. Páni! Tam bylo věcí, které v Československu nebyly: čokoláda, sůl, sacharin, puding, kakao, parfémy, zapalovače.'³⁹⁸

Z Achtnerových pamětí je patrné, že s pašerákem soucítila celá řada obyvatel, pomáhala mu, jak jen mohla. Vždyť pro Němce na československé straně hranice, kde zvláště za velké hospodářské krize dosahovala míra nezaměstnanosti nepředstavitelných rozměrů, bylo téměř nemyslitelné získat za zvýhodněnou cenu komodity různého charakteru. Pro ně pak znamenala tato podoba obstarávání výrobků jednu z mála možností, jak se k nim dostat. V řadě případů byly bezpečnostní složky zcela mimo hru, nemohly dotyčným osobám průkazně dosvědčit jejich podíl za pašování. V osobní rovině to bylo výhodné pro všechny zúčastněné, jak v Německu, tak v Čechách.

Wenzel Kunzmann z Rolavy uvádí, že pašování během 20. let nebývale kvetlo. Podle něho se každou noc pašovaly do Německa maso, vejce, máslo, slanina a alkoholické nápoje

³⁹⁸ ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi ..., c. d., s. 42.

(většinou rum). Ve většině případů se skupiny pašeráků pohybovaly pohromadě, díky čemuž finanční stráž měla omezené možnosti zásahu. Občas se jí však podařilo někoho chytnout. Pašování bylo bezesporu velmi výnosným, avšak nebezpečným podnikáním. Jak sám dotyčný uvádí, jeden muž si vydělané peníze ukládal do saské banky. Těžko mohl předpokládat vývoj německého hospodářství – rychlou inflaci, čímž najednou přišel o našetřených 30 tisíc RM. Saští celníci z Carlsfeldu, jež znali téměř každého obyvatele Rolavy (jednou až dvakrát týdně procházeli dotyční přes hranici), byli k pašování vcelku shovívaví, takže potraviny mohly být pak ještě v brzké době používány. Opačným směrem, tedy z Carlsfeldu do Rolavy, byly též vykonávány cesty za obstaráním potravin, časté byly i návštěvy hostinců v Rolavě.³⁹⁹

Pašování se stávalo zvláště v obcích u státní hranice celospolečenským problémem. Typickým příkladem je již uváděná Rolava, kde místním obyvatelům po ztrátě zaměstnání nezbývalo nic jiného než nezákonně přenášet potraviny přes hranice. Např. komunistický deník *Der Kämpfer* informoval o tom, že v Rolavě se těžko najde jen málo otců a matek od rodin, které by neměly za sebou přestupek za pašování, jen aby zajistily sobě a svým dětem holou existenci – chléb.⁴⁰⁰

Pěťasedmdesátiletý Jan Leibelt, bytem v Přebuzi čp. 88, se stal jedním z těch, kteří byli přistiženi při pašování. Dne 4. června 1936 byl hlídkou finanční stráže chycen v lese poblíž Velkého Jeřábího jezera, neboť šel mimo celní cestu od státní hranice směrem od Carlsfeldu v Sasku a nesl v batohu na zádech přibližně 12 kg různých poživatin (mouku, kroupy apod.), zboží vesměs německého původu. Zajištěný Leibelt doprovodil hlídku finanční stráže na celní úřad v Rolavě, kde mu bylo zboží zabaveno a byla mu uložena pokuta v částce 150 Kč, kterou na místě zaplatil. Příslušníci finanční stráže mu zároveň odebrali průkaz pro pohraniční styk, jenž mu byl později navrácen s upozorněním, že při příštím přestupku bude přísně potrestán a průkaz mu bude definitivně zabaven. Svůj čin vysvětloval tím, že hledal v Německu místo, kde by byly vydávány potraviny pro nezaměstnané a náhodou se do jednoho domu dostal.⁴⁰¹

S dlouho přetrvávající relativně vysokou nezaměstnaností v nejdeckém okrese ve 30. letech minulého století, což bylo pravým opakem situace na říšskoněmeckém území, a narůstajícími obavami Československa o bezpečnost státu docházelo i nadále k nedovoleným přechodům státní hranice. Čím dál častěji bylo však zajišťování základních potravin na německém území a jeho pašování do ČSR spojováno s potřebnou protihodnotou – opatřováním informací o situaci mezi československými Němci a předáváním zpráv za hranice pro využití říšské propagandy.

³⁹⁹ Sauersack. Ein verschwundenes Dorf ..., c. d., s. 28–29.

⁴⁰⁰ Soll ich Nazi werden oder nicht?: In: *Kämpfer*, 26. 7. 1933, č. 168, s. 6.

⁴⁰¹ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdeč, karton 348, inv. č. 366, sign. 8/L, složka Jan Leibelt.

Případ dárkové akce pro příslušníky Sudetoněmecké strany na Nejdecku byl zjištěn 15. prosince 1937, a to dozorcem finanční stráže Karlem Zikmundem, který nedaleko pohraničního mezníku č. 9 u Jelení natrefil na Ernsta Ullmanna, klempíře z Jelení čp. 113, kterak pašuje v batohu na zádech potraviny a obuv. Při výslechu obviněného vyšlo najevo, že zboží převzal od evangelického faráře Würtchena ze saského Carlsfeldu. Při osobní prohlídce byl u Ullmanna nalezen seznam osob, které měl v příhraničním prostoru Československa vyrozumět, aby si k faráři došli pro nachystané dárky. Dále bylo shledáno, že uvedená potravinová a oděvní dárková akce vedená farářem od roku 1935 a zvaná Sudetendeutsche Volkshilfe je financována říšskoněmeckým ministerstvem propagandy a určena pro příslušníky organizované SdP nebo touto stranou doporučené osoby. To už se zdaleka nejevilo jako nevinné pašování... Nedostatek zboží na československém území, jako byly rýže, kroupy, ovesné vločky, mouka, umělé tuky, cukr, obnošené šatstvo apod., vedl k nárůstu zájmu o ně (a navíc byly poskytovány zdarma). V poslední době vyzvedávali komodity u faráře tak zvaní důvěrníci z jednotlivých obcí Nejdecka a sami zboží dopravovali příslušným osobám, jež měl farář uvedené v seznamu. Někteří důvěrníci, kteří vesměs zastávali posty vedoucích místních skupin SdP nejdeckého okresu, zneužívali lehce nabytého zboží ve svůj vlastní prospěch, o čemž byl informován farář zřejmě samotnými nespokojenci, na něž „nezbylo“. Důvěrníci se měli podílet na shromažďování zpráv o hospodářských poměrech v pohraničí úmyslně zkreslených, na nepravdivých informacích o počtu nezaměstnaných a jiných skutečnostech, které podle Státní policejní expositury v Nejdku tendenčně hanobily a ostouzely Československou republiku. Tyto informace byly saskému faráři předávány v dopisech, které měl údajně dále předávat na příslušná místa v Drážďanech, kam často jezdil. Farář byl v těsném kontaktu s vyzvědačem, říšskoněmeckým příslušníkem Franzem Salzmannem, který podobnou potravinovou a dárkovou akci zajišťoval v saském Klingenthalu, západně od Carlsfeldu. Předtím však byl Salzmann odsouzen na 4 roky těžkého žaláře Krajským soudem v Chebu za špionáž ve prospěch Německa. Mezi důvěrníky se zařadili známé tváře henleinovců – vedoucí místní skupiny SdP Anton Menigat z Nejdku 331, místní vedoucí strany Anton Sandner z Totenbachu 11 (samota obce Potůčky), okresní vedoucí SdP Franz Renner z Nejdku 553, pokladník místní skupiny SdP Karl Wohner z Rudného 194, dále Karl Lehrer z Rolavy 126, Ernst Lehrer z Přebuzi 212 a Franz Hannawald z Jelení 119. Při následné vlně domovních prohlídek byly nalezeny různé dotazníky, oběžníky SdP, vyplněné tiskopisy, sepsané zprávy, seznamy osob nebo korespondence. Usnesením Krajského soudu v Chebu ze dne 7. června 1938 bylo trestní

řízení proti 14 osobám (zčásti uvedených výše) zastaveno v důsledku abolicie⁴⁰² vyhlášené dne 16. dubna 1938 podle rozhodnutí prezidenta republiky.⁴⁰³ Celého případu se pochopitelně ujala média. Nacionalisticky zaměřený *Die Zeit* otiskl 4. ledna 1938 článek o tom, že u 200 osob z SdP probíhaly domovní prohlídky za účelem zjištění skutečnosti, že byly nejchudším a nejpotřebnějším rodinám v Krušných horách poskytnuty před Vánocemi balíčky potravin. Celý akt byl podle periodika namířen ostře proti SdP.⁴⁰⁴ Celkový počet 200 domovních prohlídek deník hodně nadnesl, fakticky jich bylo provedeno jen 49, o čemž svědčí trestní posouzení Státní policejní expositury v Nejdku ze dne 8. ledna 1938, zasláné Státnímu zastupitelství do Chebu. Tiskovina ani nevysvětlovala, že balíčky potravin pochopitelně mohou přes státní hranici mířit, nekladou se tomu žádné překážky, ovšem jen při splnění podmínky, že u nich došlo k řádnému proclení, což se v tomto případě nestalo. Rovněž německý rozhlas nezůstal stranou. Neopominul uvést, že se jednalo o příkladný důkaz asociálního zacházení s nezaměstnanými v Československu.⁴⁰⁵

Tato říšskoněmecká podpůrná akce byla založena na agitační činnosti pro SdP zaměřující se na lákání Němců ke vstupu do této strany s vyhlídkami na hmotnou pomoc z Německa. V rámci aktivistických stran měla tato forma pomoci ukázat, že jedině henleinovci dokážou obstarat potřebné potraviny a jiné zboží finančně slabým spoluobčanům, trpících dlouhodobou nezaměstnaností. Charakter protistátního trestného činu vůči ČSR je možné v tomto případě spatřovat ve shromažďování a předávání zpráv z úseku veřejného a hospodářského života, které dokázalo německé ministerstvo propagandy náležitě využít proti demokratickému Československu. Záměrně měla tato sdělení vést k prohlubování nespokojenosti Němců v pohraničních oblastech a měla směřovat k neustálému přesvědčení o tom, že německé etnikum v rámci ČSR nemá naději na zlepšení svého postavení, jehož může docílit jedině realizací velkoněmecké myšlenky.

Přecházení hranic se někdy neobešlo bez incidentů. Jeden zpočátku zdánlivě nevinný případ vyvolal dokonce rozruch na české straně Krušných hor. Na základě hlášení četnické stanice Horní Blatná došlo 20. června 1923 o 21. hodině večerní ke střelbě za můstkem u Clausmühle přibližně 100 kroků od hranic v katastrálním území Potůčků. Dvě podloudnice z Perninku (Anna Grossová a Marie Reinhartová) byly pronásledovány členy saské finanční

⁴⁰² Právo hlavy státu udělit milost či kolektivní amnestii.

⁴⁰³ NA Praha, fond Presídium zemského úřadu – AMV, sign. 207-751-13, říšskoněmecká potravinová a oděvní akce.

⁴⁰⁴ 200 Haussuchungen nach Lebensmittelpaketen für Arbeitslose. Eine Polizeiaktion im Erzgebirge. In: *Die Zeit*, 4. 1. 1938, č. 2, s. 4.

⁴⁰⁵ Zpravu přinesl: Bloß Lebensmittelpakete? In: *Sozialdemokrat*, 6. 6. 1938, č. 4, s. 3.

stráže až na československé území. Dva příslušníci stráže vystřelili do vzduchu šest revolverových ran, po nichž se ženy zastavily a následovaly finančníky do československého celního úřadu, kde se podrobily tělesné prohlídce. Jelikož u nich nebylo nalezeno mimo několika maličností vůbec nic, co by podléhalo trestnímu stíhání, byly ženy propuštěny.⁴⁰⁶

Německá nacionalistická propaganda pochopitelně bedlivě sledovala hraniční a přeshraniční záležitosti a dokázala je náležitě využívat v neprospěch československého státu. Během 20. a 30. let se situace obrátila – nejdříve převládala nepříznivá hospodářská situace v Německu první poloviny 20. let, aby poté byla vystřídána hlubokou hospodářskou krizí ve 30. letech v ČSR. Obzvláště pohraniční regiony Československa, z nichž to nebylo do německých sousedních obcí a měst daleko, byly neustále vystavovány nátlakové agitaci, která měla zřetelným účelovým způsobem zvětšovat rozdíly mezi stejnou etnickou skupinou, již rozdělovala jen státní hranice. Poukazovalo se na to, jakým způsobem probíhá na jedné straně „pokojný“ život v Říši, v níž je dostatek pracovních příležitostí, a zbídačování a utlačování německé menšiny (v Československu) na straně druhé. Kontakty a malý příhraniční styk v tom sehrávaly podstatnou úlohu, díky nim se mohli obyvatelé na vlastní oči „přesvědčit“, jak se jejich protějšek v cizím státě odlišuje hmotným zabezpečením, starostmi o zaopatření běžných každodenních záležitostí. Základem všeho se stávalo zaměstnání a uživení většinou početné rodiny, v níž se již dospívající děti snažily vypomáhat rodičům, jak jen to šlo.

V době zesíleného nebezpečí Československa ze strany Německu ve 30. letech hrály stěžejní úlohu informace, jejich získávání a předávání. Do nezáviděníhodné situace se dostal Václav Praus, vrchní strážmistr a dlouholetý velitel četnické stanice v Horní Blatné, který prostřednictvím důvěrníků (především z řad četníků) z Německa získával důvěrné informace důležité pro obranu republiky. Státní hranici přecházel pravidelně v Potůčkách a navštěvoval přímo četnickou stanici v Johannegeorgenstadtu, umístěnou v nádražní budově, kde byl tou dobou též československý nádražní úřad a československý celní úřad. Při zpětných cestách se zastavoval ve městě, kde nenápadným způsobem získával známosti s lidmi, kteří nesouhlasili s Hitlerovým režimem, cenných zpráv. Při jedné ze svých služebních cest do Saska byl 24. února 1937 přímo na četnické stanici v Johannegeorgenstadtu zadržen mužem v civilním obleku. Po předběžném výslechu u tamního okresního soudu byl převezen do Drážďan, kde byl držen ve vazbě do 3. března. Teprve poté byl předveden do kanceláře říšské německé státní policie a byl vyslechnut jistým Richterem z Johannegeorgenstadtu,

⁴⁰⁶ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdk, karton 291, inv. č. 321, sign. XIV/205, hlášení četnické stanice Horní Blatná o střelbě saské finanční stráže na území Československé republiky z 22. 6. 1923.

agentem Gestapa. Praus byl obviňován z vyzvědačství ve prospěch ČSR, zprávy o tom obdržel agent od Muchy, kterého Praus velmi dobře zná. Ovšem ten se hájil, že žádná osoba jménem Mucha mu není známa. Jakmile se Richter zmínil o tom, že Mucha zastává úřad na nádraží v Johannegeorgenstadtu, Praus hned věděl, o koho jde. Tím dotyčným byl Jaroslav Moucha, přednosta železničního úřadu ČSD v Johannegeorgenstadtu a člen ústředního výboru Národní jednoty severočeské. Dne 10. května 1937 byl Praus z drážďanského vězení propuštěn, z Německa navždy vyhoštěn, eskortován na státní hranici a v Podmoklech propuštěn na svobodu. Později Moucha při následném šetření vyvrátil, že by někdy donášel informace o špionáži velitele Prause, a označil tvrzení Gestapa za vymyšlené. Hájil se tím, že v Johannegeorgenstadtu je velmi dobře známo, že je agilním politickým pracovníkem a řečníkem a jako veřejný činitel české politické strany má mezi říšskými německými příslušníky řadu nepřátel a je nenáviděn i některými Němci z Potůčků. Trestní stíhání Jaroslava Mouchy pro podezření ze zločinu zákona na ochranu republiky bylo 4. ledna 1938 zastaveno.⁴⁰⁷

Tento případ vypovídá za všechny ostatní tím, že bezpečnostní složky na území Německa (především tajná státní policie) se snažily udělat všechno pro to, aby nejrůznějšími způsoby narušovaly důvěru mezi samotnými obyvateli v příhraničních regionech ČSR a sebevědomě atakovaly prostor vyhrazený českým pozicím. Měly dále zájem na tom, aby lidé jako například železniční úředník Moucha odešli z říšskoněmeckého území, neboť už jenom jejich přítomnost znepokojovala bezpečnost Říše, obzvláště když se politicky a veřejně angažovali v organizaci podporující český živel v pohraničí. Tvrzení agenta Richtera o tom, že obdržel informace právě od Mouchy, lze chápat jako taktický manévr ze strany Gestapa, které si bylo vědomo, že se Moucha uvedenému nařčení nemůže v tu chvíli nikterak bránit.

Příhraniční obce měly příznivé podmínky pro rozvoj turistického a cestovního ruchu. Meziválečné Československo a německé etnikum nevyjímaje navázalo na bohaté turistické tradice z předválečného období. Navíc uzákonění osmihodinové pracovní doby a zavedení placené dovolené podstatným způsobem rozšířilo možnosti, jak aktivně trávit volný čas. K tomu ještě přispěl celkový vzestup životní úrovně a působení řady dlouhodobých procesů (demokratizace a emancipace) tak, že turistika se stala masovou záležitostí. V českém i německém jazykovém prostředí se turistickým spolkům nevídaně dařilo, jejich členské

⁴⁰⁷ NA Praha, fond Zemské četnické velitelství, karton 187, inv. č. 773, písemnosti týkající se vojenské zrady Jaroslava Mouchy a zadržení Václava Prause.

základny se zvětšovaly zejména po sociální stránce (trend v rozšiřování socioprofesionálního spektra a v zaměření na mládež).⁴⁰⁸

Jedním z turistických spolků, které v regionu existovaly, byl Krušnohorský spolek Nejdek, založený v posledním dvacetiletí 19. století. V roce 1897 byla jeho zásluhou dokončena výstavba rozhledny Pajndl na Tisovském vrchu, jejíž vyhlídkové plató se klene v nadmořské výšce téměř 1000 metrů. V roce 1933 sdružoval spolek celkem 421 členů, o rok nato bylo napočítáno už 463 členů.⁴⁰⁹

Nejenom výletní atrakce jako rozhledny a přírodní krásy vedly k podpoře turistiky a cestování, ale též i vyhlášené hostince, kde si turisté mohli před další cestou odpočinout a načerpat nové síly. Hostince, hospody a šenky byly nedílnou součástí každé obce, dokreslovaly atmosféru společenského života.

Přímo na státní hranici se Saskem se v části obce Potůčky ve Smolných Pecích nacházela restaurace Zum Felsenkeller, jejíž chod v letech 1922 až 1946 zajišťovali manželé Rudolf a Anna Lauberovi, rodáci z Nových Hamrů. Smolné Pece, nacházející se v nadmořské výšce 721 metrů, patřily k těm nejmenším osadám Potůčků – v roce 1930 zde bylo napočítáno 10 domů a 17 domácností se 73 obyvateli. Ze 42 kusů dobytka převažovaly krávy (29 kusů) a v pěstování plodin převládaly brambory. Přestože byly Smolné Pece vzdáleny od ostatního světa několik kilometrů, útulné zákoutí hospody prosperovalo především díky cestovnímu ruchu, větší část hostů přicházela ze sousedního Saska. Hranici mezi oběma zeměmi tvořil pouze dřevěný most před hostincem.⁴¹⁰

Hostinec Dreckschänke rodiny Weickertových v Potůčkách nacházející se při silnici do Horní Blatné a ve vzdálenosti 1200 metrů od státní hranice byl hojně využíván turisty z Německa. Velkým lákadlem se bezesporu stalo sté výročí existence hostince v roce 1935, kdy údolí Blatenského potoka (Breitenbachtal) dlouho nezažilo tak velký nával lidí z obou stran hranice; vyzdobené prostory budovy byly zaplněny do posledního místa. Mezi čestné hosty byl pozván i bard Krušných hor Anton Günther,⁴¹¹ jenž při slavnostní příležitosti

⁴⁰⁸ WAIC, Marek a kol.: Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu = Deutsche Turn- und Sportvereine in den tschechischen Ländern und in der Tschechoslowakei, Praha 2008, 149–170

⁴⁰⁹ PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 155; NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha, karton 2753, bez sign., výkazy o činnosti Ústředního německého svazu horských a výletních spolků v Československé republice se sídlem v Ústí nad Labem (Hauptverband der deutschen Gebirgs- und Wandervereine in der Tschechoslowakischen Republik mit Sitz in Aussig an der Elbe).

⁴¹⁰ Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal, c. d., s. 92–94.

⁴¹¹ Anton Günther (5. 6. 1876 Boží Dar – 29. 4. 1937 Boží Dar), krušnohorský básník, své texty, jež zhudebňoval, si získaly mezi obyvatelstvem značnou popularitu. Více: WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Reg.-Bez. Eger. Band 1 (A–M), Bayreuth 1985, s. 184; MÖCKEL, Ulrich: Anton Günther – nejvýznamnější představitel krušnohorského písničkářství. In: Měsíčník Krušné hory – západ: Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2016, č. 5, s. 10–12.

zazpíval několik svých songů. Jeden z nich byl věnován i hostinské Sophii Weickertové, jejíž vnučka Ruth Tränknerová předala Güntherovi kytici tulipánů a sama přednesla báseň vztahující se k hostinci a slavnému bardovi. Jak to zpravidla bývá, tyto významné události se neobejdou bez celé řady pozdravných dopisů. V tomto případě jich přišlo neskutečné množství, třeba Dr. Wilhelm Wedel, starosta Johannegeorgenstadtu, poslal list s věnováním: „*Miluj hostinská místa, ty vidí příslušníci všech zemí a světadílů jen v příjemné a radostné zábavě vašich prostor, necht' dále kvetou a prosperují Vám a k blahu našeho krušnohorského domova!*“⁴¹² Název hostince Dreckschänke, v překladu Špinavý výčep, tak vůbec nenavštěvoval tomu, že by se mělo jednat o prosperující a široko daleko známý a oblíbený hostinec. Název vznikl ve 30. letech 19. století zřejmě tím způsobem, že provozování za tehdejšího majitele Josefa Korba nevyvolávalo kdovíjaký ohlas, případně se název odvodil od špatného technického stavu blízko procházející silnice. Také za první československé republiky překročily práh dveří hostince výrazné politické osobnosti – prezident Tomáš Garrigue Masaryk,⁴¹³ ministři Edvard Beneš a Antonín Švehla⁴¹⁴ či v roce 1925 německý

⁴¹² Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal, c. d., s. 57.

⁴¹³ Tomáš Garrigue Masaryk (7. 3. 1850 Hodonín – 14. 9. 1937 Lány) – český filozof, sociolog, politik a státník. Studoval filozofii na vídeňské univerzitě (1872–1876) a na univerzitě ve Lipsku (1876–1877). V letech 1879 až 1897 působil na vídeňské univerzitě jako docent, posléze jako profesor české univerzity v Praze. Významně se podílel na organizaci českého vědeckého života – v roce 1884 založil měsíčník Athenaeum (případ tzv. Rukopisů), inicioval vydání nové české národní encyklopedie (Ottův slovník naučný). V politickém prostředí byl představitelem realistů, v roce 1891 byl zvolen za poslance rakouské říšské rady a českého zemského sněmu (oboje do roku 1893). V tomto období zastával program autonomie Českých zemí v habsburské monarchii a odmítal český nacionální a státoprávní radikalismus. Zabýval se otázkou smyslu českých dějin, věnoval se např. i dělnickému hnutí. Kritizoval nacionalismus a antisemitismus (angažoval se v kauze Hilsnerovy aféry). V letech 1900 až 1914 stál v čele tzv. realistické strany (do roku 1905 jako Česká strana lidová a poté jako Česká strana pokroková), za níž zasedal mezi lety 1907–1914 v rakouské říšské radě. Za 1. světové války jeden z hlavních představitelů odboje, nejprve domácího a pak zahraničního. V letech 1916 až 1918 byl předsedou Národní rady československé v Paříži. Podílel se na vytvoření legií v Rusku, ve Francii a v Itálii a prosazoval ideu samostatného československého státu. V USA se podílel na vzniku Pittsburské dohody (propagující vznik Československa) a Washingtonské deklarace (Deklarace nezávislosti Československa), 18. října 1918 se stal předsedou prozatímní československé vlády a 14. listopadu téhož roku byl v Praze zvolen prezidentem ČSR (v tomto úřadu zůstal do roku 1935). Jako prezident republiky a nejautoritativnější politická osobnost nové republiky působil k rychlé konsolidaci poválečných poměrů na bázi parlamentní demokracie. Usiloval o vyřešení národnostního problému ČSR v duchu koncepce národnostního státu podle vzoru Švýcarska, avšak narážel v tom na odpor ze strany české nacionální pravice.

⁴¹⁴ Antonín Švehla (15. 4. 1873 Hostivař u Prahy – 12. 12. 1933 Praha) – český politik a státník. Od konce 90. let 19. století činný v agrárním hnutí. Mezi lety 1908 a 1913 byl poslancem českého zemského sněmu a od roku 1909 předsedou výkonného výboru České strany agrární. Za 1. světové války usiloval o jednotný postup českých stran v národně politických a ústavněprávních otázkách. Roku 1916 se podílel na založení Českého svazu a Národního výboru, jehož se stal jednatelem. V závěru války řídil organizační přípravy k převzetí moci a vytvoření samostatného československého státu. Od července 1918 byl místopředsedou Národního výboru československého a patřil k jedním z organizátorů a vůdců pražského převratu 28. října 1918. Od roku 1918 poslancem Národního shromáždění, v letech 1918 až 1920 zastával funkci ministra vnitra. Od roku 1919 vedl Republikánskou stranu československého venkova a mezi lety 1922 až 1929 (s přestávkou v roce 1926) byl předsedou vlády.

ministr zahraničí Gustav Stresemann.⁴¹⁵ Mnoho cizinců přicházelo i z lázeňských měst Karlovy Vary a Jáchymov, v nichž se tou dobou rekreovali a léčili.⁴¹⁶

Faktor státní hranice znamenal v příhraničí Nejdecka důležitý moment. Na jedné straně představovala hraniční linie rozhraní sousedních státních útvarů, prostorů „jiného světa“, avšak na druhé straně se z pohledu etnicity, německého etnika Nejdecka, nejednalo o neznámé a cizí území. Prostupnost státní hranice za prvorepublikového Československa se nestávala překážkou pro obyvatelstvo z obou zemí, pokud nešlo o protiprávní jednání (zejména pašování). Přítomnost hranice se pozitivně promítla do rozvoje malého pohraničního styku, turistiky a cestovního ruchu, nadto nesmíme zapomenout na vzájemnou hospodářskou symbiózu, kde obyvatelstvo z jedné země nacházelo obživu v té druhé, docházelo k výměně zkušeností. Nesporné jsou vlivy náboženské. Naopak negativní vliv spočíval v politické rovině, kdy nástup nacismu v Německu v roce 1933 podnítil šíření nacionálního hnutí v Českých zemích, na Nejdecku nevyjímaje. Blízkost hranice a politické poměry za ní vedly k tomu, že obyvatelstvo zdejší německé národnosti bylo velmi brzy vystavováno projevům nacismu ve všech jeho podobách a důsledcích. Říšskoněmecká propaganda politického a hospodářského rázu, která byla namířena proti Československu, a emigrace odpůrců nacismu byly jedny z tváří „etnicky stejného souseda“.

⁴¹⁵ Gustav Stresemann (10. 5. 1878 Berlín – 3. 10. 1929 Berlín) – německý politik a státník. V letech 1918 až 1929 předseda Německé lidové strany (Deutsche Volkspartei), od roku 1920 byl poslancem říšského sněmu, v roce 1923 zastával několik měsíců funkci říšského kancléře ministra zahraničních věcí (1923–1929). Za iniciování locarnských dohod (dohody o hranicích mezi Německem, Francií a Belgií s garancí Velké Británie a Itálie a o arbitráži) obdržel Nobelovu cenu za mír (1926).

⁴¹⁶ Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal, c. d., s. 53, 57.

6. Postavení a struktura obyvatelstva, sociální záležitosti a výživa

Meziválečné období zastihlo obyvatelstvo v Českých zemích ve fázi modernizace, jejíž součástí je pět vzájemně propojených procesů – kromě industrializace a různých modalit tzv. demografické revoluce jde o urbanizaci, demokratizaci a souhrn sociálních změn (šíření sekulárně-racionálních hodnot, růst sociální mobility a nutné proměny osobnosti). Společnost celého státu patřila k moderním evropským společnostem, nicméně vykazovala řadu znaků vývojové fáze předmoderní.

Stupeň industrializace řadil Československo spíše k západoevropským zemím. Kolem roku 1930 bylo v Českých zemích 25 % obyvatel závislých na zemědělství, lesnictví a rybnářství, zatímco v Německu to bylo 25 %, ve Francii 28 % a ve východněji položených státech ještě vyšší (v Maďarsku 52 % a v Polsku 61 %), zatímco ještě v roce 1921 činil u nás podíl osob zaměstnaných v tomto oboru 29,6 %.

Druhou složku modernizace společnosti představují různé modalit demografické revoluce, patrné ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací. České země procházely demografickou revolucí typu francouzského a anglického typu, to znamená, že podle prvního modelu docházelo téměř k současnému a podobnému poklesu jak porodnosti, tak úmrtnosti za nevelkého nárůstu počtu obyvatel. Druhý model v sobě nese rychle se snižující úmrtnost a pomalejší pokles porodnosti, což vede ke zvyšování počtu obyvatel, charakteristické fáze 20. a 30. let.

Urbanizace jako proces složitý a mnohostranný se stránkou ekonomickou, demografickou, hmotnou a sociálněkulturní neznámá pouze koncentraci obyvatelstva do měst a městských regionů či vytváření hustě zastavěných území, nýbrž i proměnu způsobu života, organizace společnosti a změny hodnot. Za strop urbanizace se nejčastěji považuje situace, kdy více než čtvrtina obyvatelstva žije v sídlech s více než 5 tisíci obyvateli. České země se v evropském měříku pohybovaly zhruba uprostřed procesu urbanizace – v roce 1930 žilo v městských obcích 47,8 % obyvatel, západní státy jako Velká Británie dosahovaly i přes 60 a 70 %, naopak podíl městského obyvatelstva v některých okolních státech ČSR bylo nižší (Polsko 27 % a Maďarsko 42 %).

Další složku modernizace tvoří demokratizace a diferenciací politických hnutí a formování politických stran, což meziválečné Československo splňovalo všemi podmínkami (např. volbami a aktivním a pasivním volebním právem).

Poslední a snad jeden z nejvýznamnějších bodů je nutné jmenovat sociální, sociálněkulturní a ideové změny projevující se formováním společnosti hromadné spotřeby, formováním zábavy a obecně životního stylu a výrazných proměn náboženství nikoliv jenom

v souvislosti s procesem sekularizace, ale i změn v chápání obsahu náboženství a přístupu k němu. Součástí modernizace meziválečné společnosti, jež se vyznačovala bohatě rozvinutou občanskou společností, se stávaly další formy společenského života, jako byly spolky, kluby, hospodářské organizace, církve a politické strany.⁴¹⁷

Problémy výživy a zásobování potravinami a vůbec sociálního postavení obyvatelstva se přenesly z doby 1. světové války do nově vzniklého státu a zejména v pohraničních oblastech vyvolávaly hladové bouře. Praha na to reagovala rozsáhlými sociálními opatřeními – řadou nařízení o regulaci zásobování, zákony o podpoře nezaměstnaných,⁴¹⁸ o osmihodinové pracovní době⁴¹⁹ nebo o zřízení Všeobecného pensijního ústavu v Praze.⁴²⁰ Sociální poměry obyvatelstva se během 20. let postupně zlepšily, především zvýšením jejich reálné mzdy a od roku 1923 mírným vzestupem životních nákladů. Vlivem sociálních důsledků velké hospodářské krize 30. let a faktorem nezaměstnanosti se příjmy obyvatel rapidně snížily (poklesem mezd), řadě lidí hrozilo zadlužení, případně exekuce. Spotřeba obyvatelstva byla omezena zejména co se týče potravin, nápojů a spotřebního zboží. Problémy dále spočívaly v nárůstu cen nájemného, což přivedlo část sociálně nejslabších obyvatel do nouzových obydlí. Životní úroveň obyvatel byla regionálně diferencovaná a svým způsobem se odrazila také v nacionální nevraživosti.⁴²¹

Společnost nejdeckého politického okresu lze považovat za společnost, která se vykazovala vysokou mírou modernizace. Svědčí o tom vysoký stupeň industrializace, kdy 70,2 % obyvatel pracovalo v průmyslu a živnostech,⁴²² dále vrcholná fáze demografické revoluce (pokles porodnosti a úmrtnosti, vysoký přirozený přírůstek obyvatelstva hlavně ve 20. letech, snižující se úmrtnost dětí, postupný nárůst rozloučených a rozvedených osob – viz také dále tabulky) a demokratizace (kopíruje celostátní vývoj). Sociální, sociálněkulturní a ideové změny byly v regionu dosti výrazné, zejména pokud se zaměříme na roli církvi a nových náboženských směrů včetně odklonu od církve.⁴²³ Kromě toho existovalo množství politických stran a spolků – jen v Nejdku bylo v druhé polovině 30. let zaznamenáno zhruba 100 spolků a organizací různého druhu a zaměření (jen etnicky německého charakteru).⁴²⁴

⁴¹⁷ SRB, Vladimír: 1000 let obyvatelstva českých zemí, c. d., s. 59, 87; Dějiny obyvatelstva českých zemí, c. d., s. 283–297.

⁴¹⁸ Zákon č. 63/1918 Sb. zák. a nař., o podpoře nezaměstnaných.

⁴¹⁹ Zákon č. 91/1918 Sb. zák. a nař., o 8hodinné době pracovní.

⁴²⁰ Zákon č. 92/1918 Sb. zák. a nař., o zřízení Všeobecného pensijního ústavu v Praze.

⁴²¹ PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa ..., c. d., s. 234–238, 397–415; KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první ..., c. d., s. 54–56; TÝŽ: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý ..., c. d., s. 49–56.

⁴²² Podrobněji kapitola 4. Hospodářství v nejdeckém politickém okrese.

⁴²³ Blíže viz kapitola 9. Směřování církvi a náboženství v meziválečném období a jejich projevy v místní německé společnosti s přihlédnutím k předchozímu vývoji a její oddily.

⁴²⁴ Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 361–364.

Jediným, v čem měl region jisté rezervy v modernizačním procesu, byla urbanizace. V roce 1930 žilo v jediném sídle regionu nad 5 tisíc obyvatel (v Nejdku) 9042 obyvatel, což představovalo 24 % všech obyvatel politického okresu, tedy hodnoty těsně pod hranici stropu urbanizace. Do 5 měst (Abertamy, Horní Blatná, Nejdek, Pernink a Přebuz) bylo koncentrováno souhrnem 18 402 obyvatel (48,8 %), což je na České zemi mírně nadprůměrná hodnota. I přes drobný „nedostatek“ v podobě stropu urbanizace se dá říci, že modernizační proces vykazoval v regionu meziválečného období stopy vrcholné či vrcholící fáze.

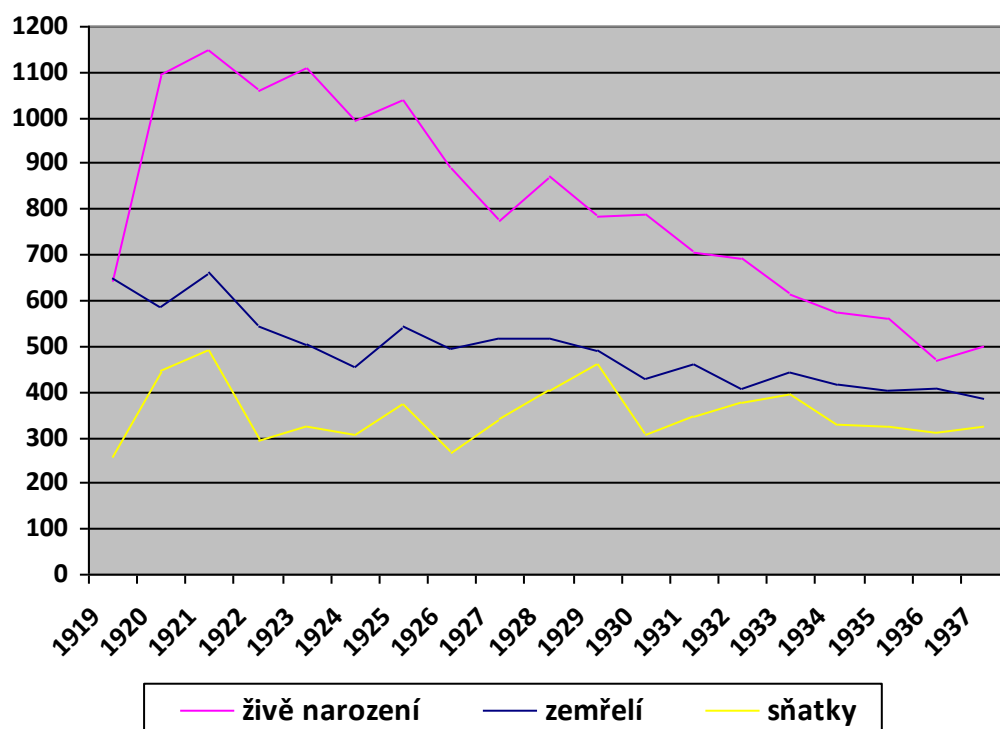
Sociální složení obyvatel v regionu (vztaženo k roku 1930) bylo dáno specifickou strukturou hospodářství. Zcela nejpočetnější skupinu tvořili dělníci (10 741 osob, tj. 50,4 % v povolání činných osob), samostatní (majitelé a spolumajitelé zemědělských a živnostenských závodů, soukromí lékaři, advokáti atd., 3831 osob, 18,0 %), domácí dělníci (1915 osob, 9,0 %), nádeníci (příležitostní dělníci, pomocní dělníci atd., 1294 osob, 6,0 %), zřizenci (nižší odborní zaměstnanci jako např. hajní, obchodní cestující, příruční, 1018 osob, 4,8 %), úředníci (techničtí, správní, kancelářští atd., 867 osob, 4,1 %), pomáhající členové rodiny (677 osob, 3,2 %), učni (praktikanti, 646 osob, 3,0 %), domácí služebnictvo (268 osob, 1,3 %) a nájemci (39 osob, 0,2 %). Pokud si odmyslíme přítomnost obyvatel české národnosti, které zaujímalo mizivý podíl 1,6 % z celkového počtu obyvatel, můžeme veškeré hodnoty vztáhnout na obyvatelstvo německé národnosti v Českých zemích, kde byly vykázány podprůměrné hodnoty u dělníků (37,3 %) a domácích dělníků (1,3 %). Nadprůměrně byla zastoupena kategorie samostatných (28,4 %), pomáhajících členů rodiny (9,7 %) a úředníků (6,6 %). Podobné zastoupení jak na Nejdecku, tak i v Českých zemích měli zřizenci (5,7 %), učni (2,9 %), nádeníci (5,5 %) a nájemci (0,3 %). Ještě zajímavější a od regionu „vzdálenější“ podíly dostaneme, jestliže pohlédneme na výsledky sociálních kategorií u české národnosti v Českých zemích – dělníci (36,1 %), samostatní (28,2 %), pomáhající členové rodiny (11,8 %), zřizenci (7,2 %), úředníci (6,6 %), učni (3,7 %), nádeníci (3,0 %), domácí služebnictvo (2,6 %), domácí dělníci (0,6 %) a nájemci (0,2 %).⁴²⁵ Horní a střední vrstvu tvořili samostatní, zřizenci a přibližně z poloviny také nájemci, úředníci, učni a pomáhající členové rodiny. Do dolní vrstvy patřili dělníci, nádeníci, domácí dělníci, domácí služebnictvo a polovina nájemců, úředníků, učňů a pomáhajících členů rodiny (vždy odhadem). Podle toho by horní a střední vrstva na Nejdecku zaujímala celkem 28,05 % osob činných v povolání, dolní vrstva by byla zastoupena 71,95 %.

⁴²⁵ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin ..., c. d., s. 167; Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část I. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. (Československá statistika, svazek 104, řada VI, sešit 8), Praha 1934, s. 203.

Z přehledu sociálních skupin podle postavení v povolání vyplývá, že obyvatelstvo v regionu se vyznačovalo vyšším podílem povolání s nekvalifikovanou a nestálou prací. Markantnější rozdíl pak vyvstane z porovnání s obyvatelstvem české národnosti, u něhož byly horní a střední vrstvy silněji zastoupeny než u německé národnosti na Nejdecku. I třeba podíl domácího služebnictva, jež pracovalo u nejvyšších vrstev společnosti, je na Nejdecku dvakrát nižší než u obyvatelstva české národnosti (o 1,3 %) a liší se i od průměru u německého obyvatelstva (nižší o 1,0 %).

Celkově vzato, etnicky německá společnost Nejdecka patřila po celé meziválečné období většinou k dolní sociální vrstvě a předčila svoji strukturou i obyvatelstvo celé německé národnostní skupiny v Českých zemích, nemluvě už ani o obyvatelstvu české národnosti, s nímž by se nemohla poměřovat. Postupně se střední vrstva ve 20. letech rozšiřovala, avšak následky velké hospodářské krize 30. let se proces sociální mobility výrazně zpomalil a nezaznamenal tak oproti společnosti na celorepublikové úrovni kvalitativních změn.

Graf č. 5: Vybrané demografické ukazatele politického okresu Nejdek v letech 1919–1937⁴²⁶

⁴²⁶ Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

Tabulka č. 26: Vybrané demografické ukazatele politického okresu Nejdek v letech 1919–1937⁴²⁷

Rok	Živě narození	Zemřelí	Sňatky
1919	643	648	260
1920	1093	589	446
1921	1149	660	489
1922	1059	541	293
1923	1109	505	325
1924	996	456	305
1925	1036	545	373
1926	890	493	266
1927	776	516	340
1928	872	516	401
1929	782	492	460
1930	787	431	305
1931	705	461	346
1932	692	409	376
1933	611	443	396
1934	573	414	329
1935	559	404	325
1936	468	409	311
1937	501	386	325

⁴²⁷ Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

Tabulka č. 27: Úmrtnost dětí v soudním okrese Nejde v letech 1919–1937⁴²⁸

Rok	Narozené děti	Zemřelé děti		Střední stav obyvatelstva	Na 100 tisíc žijících zemřelo dětí	Průměr
		abs.	v %			
1918	266	159	59,8	22 829	696,5	705,3
1919	466	163	35,0	22 829	714,0	
1920	739	129	17,5	22 830	565,0	569,5
1921	797	166	20,8	22 851	726,4	
1922	708	108	15,3	23 034	468,9	
1923	696	132	19,0	23 360	565,1	
1924	664	123	18,5	23 569	521,9	
1925	660	108	16,4	24 648	438,2	301,3
1926	623	80	12,8	25 041	319,5	
1927	541	74	13,7	25 352	291,9	
1928	587	72	12,3	25 700	280,2	
1929	536	46	8,6	26 000	176,9	
1930	517	46	8,9	26 300	174,9	177,8
1931	498	58	11,6	26 500	218,9	
1932	455	62	13,6	26 700	232,2	
1933	391	43	11,0	26 900	159,9	
1934	345	28	8,1	27 100	103,3	
1935	358	41	11,5	27 250	150,5	98,8
1936	299	23	7,7	27 350	84,1	
1937	312	17	5,4	27 450	61,9	

Poznámka k tabulce: Střední stav obyvatelstva pro rok 1918 se shoduje s rokem 1919, neboť tyto statistické údaje jsou známy teprve od roku 1919. V letech 1928 až 1937 byl střední stav obyvatelstva odhadnut a z něj pak vypočítány hodnoty zcela vpravo v tabulce.

⁴²⁸ Počty narozených a zemřelých dětí jsou uvedeny: Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht der Deutschen Bezirksjugendfürsorge in Neudek für das Jahr 1937, Neudek 1938, s. 25. Hodnoty v procentech jsou zaokrouhleny na jedno desetinné místo.

Tabulka č. 28: Výsledky sčítání lidu v nejdeckém politickém okrese⁴²⁹

Obec	1921			1930		
	obyvatelé		domy	obyvatelé		domy
	abs.	z toho Češi		abs.	z toho Češi	
Abertamy	2404	2	276	2600	18	348
Bernov	1105	-	197	1248	1	236
Černava	445	-	84	531	-	102
Fojtov	918	-	154	1032	2	171
Heřmanov	192	-	36	171	-	36
Horní Blatná	2163	14	250	2341	29	279
Hradecká	185	-	36	204	-	38
Hřebečná	1108	1	168	1224	6	176
Chaloupky	440	1	76	359	1	79
Jelení	887	24	140	834	26	139
Krásná Lípa	687	1	108	703	3	125
Lesík	362	-	76	396	-	82
Lužec	103	-	23	136	-	20
Milíře	873	-	164	908	-	175
Nejdek	6995	95	663	9042	269	933
Nové Hamry	1712	3	254	1950	20	328
Oldřichov	443	-	74	476	1	83
Pernink	2506	32	316	3023	51	359
Potůčky	1425	47	178	1692	99	219
Poušť	176	-	34	189	-	39
Pozorka	396	-	52	685	5	87
Přebuz	1446	1	211	1396	16	227
Pstruží	385	1	59	424	10	63
Ptačí	364	-	63	365	1	76
Rolava	951	10	135	1016	15	157
Rudné	1481	12	247	1399	9	261
Suchá	529	1	90	905	10	140
Šindelová	709	2	96	683	-	104
Tisová	614	6	98	742	5	125
Vysoká Pec	656	-	120	787	-	153
Vysoká Štola	161	-	29	221	-	38
Celkem	32 821	253	4507	37 682	597	5398

⁴²⁹ Statistický lexikon obcí v republice Československé, c. d., s. 235, 252; Statistický lexikon obcí v Republice československé. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. I. Země česká, Praha 1934, s. 232–233.

Tabulka č. 29: Výsledky sčítání lidu v letech 1921 a 1930 – ulice města Nejdku⁴³⁰

Ulice	1921			1930		
	domy	byty	obyvatelé	domy	byty	obyvatelé
Alte Schlossgasse	15	37	152	20	39	136
Anna Asseburg Strasse	25	78	288	28	64	251
Bahnhofstrasse	30	74	293	34	85	301
Bähringerstrasse	-	-	-	8	81	356
Eibenbergerweg	7	9	38	13	22	77
Friedhofstrasse	6	14	53	11	28	80
Galgenberg	3	3	18	3	3	12
Gerichtsgasse	2	4	18	3	5	12
Götzpecherweg	1	2	10	16	32	124
Graslitzerstrasse	36	94	391	61	224	920
Häcklgasse	10	13	71	10	15	58
Hahnhäuser, Hahnhäuserweg	29	38	193	44	74	276
Heinrich Kleist Strasse	48	131	515	61	178	669
Hochtannerweg, Hochtanne	39	60	284	65	100	381
Chodauerstrasse	10	28	132	13	29	115
Karl Kunzmann Strasse	5	34	191	6	35	170
Karlsbaderstrasse	81	187	707	104	234	818
Kleinseite	12	25	103	15	37	146
Königswarterstrasse	13	36	117	13	33	112
Koppgasse	12	33	112	15	34	103
Lahusenstrasse	21	141	709	24	164	712
Leipzigerstrasse	52	124	552	72	179	647
Limnitzweg	17	28	143	33	62	204
Marktplatz	87	198	778	93	209	836
Parallelweg	28	60	294	38	107	370
Seifertberg	13	28	126	23	51	167
Siechenhausstrasse	2	6	25	26	67	253
Schulstrasse	19	81	311	23	78	251
Schützenhausstrasse	19	41	183	19	50	179
Thierbacherstrasse	3	8	35	10	22	68
Turmberg, Turmberggasse	6	7	24	13	22	78
Weißgerbergasse	12	30	129	13	40	150
Nezjištěno ⁴³¹	-	-	-	3	3	10
Celkem	663	1652	6995	933	2406	9042

⁴³⁰ SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejdek, zde přehledy sčítacích obvodů č. 1–7 v Nejdku; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2702. V tabulce jsou započítány v roce 1921 rovněž 3 neobydlené domy (ve skutečnosti jich však bylo nejméně třicet jedna), zato při sčítání v roce 1930 všechny neobydlené domy a neobydlené byty. V roce 1921 bylo evidováno celkem 61 neobydlených domů a demolic a o devět let později šlo o 60 neobydlených domů a demolic.

⁴³¹ Šlo o nouzová bydlení, nejspíše v podobě maringotky. Ve sčítacích operátech se název ulice, respektive bližší lokalizace neobjevuje.

Tabulka č. 30: Náboženské vyznání obyvatel města Nejdku (1930)⁴³²

	Počet	
	abs.	v %
římskokatolické	7860	86,92
bez vyznání	741	8,20
evangelické (německé)	353	3,91
židovské	57	0,63
československé	14	0,16
českoobratrské evangelické	7	0,08
řeckokatolické	4	0,04
adventistické	3	0,03
apoštolské (novoapoštolské)	2	0,02
neuveďeno	1	0,01

Tabulka č. 31: Národnost obyvatel města Nejdku (1930)⁴³³

	Počet	
	abs.	v %
německá	8756	96,85
česká	269	2,98
slovenská	3	0,03
bulharská	3	0,03
maďarská	3	0,03
polská	2	0,02
italská	1	0,01
židovská	1	0,01
neuveďeno a nezjištěno	4	0,04

Tabulka č. 32: Státní příslušnost obyvatel města Nejdku (1930)⁴³⁴

	Počet	
	abs.	v %
Československo	8855	97,94
Německo	107	1,18
Rakousko	54	0,60
Polsko	6	0,07
Itálie	4	0,04
Rumunsko	3	0,03
Bulharsko	2	0,02
Jugoslávie	2	0,02
bez státní příslušnosti	4	0,04
neuveďeno	5	0,05

⁴³² NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2702.⁴³³ Tamtéž.⁴³⁴ Tamtéž.

Tabulka č. 33: Rodinný stav obyvatel města Nejdku (1930)⁴³⁵

	Počet	
	abs.	v %
ženatý	1964	21,72
vdaná	1956	21,63
vdovec	107	1,18
vdova	430	4,76
rozvedený / rozloučený	30	0,33
rozvedená / rozloučená	42	0,47
svobodný	2260	25,00
svobodná	2249	24,87
neuvedeno	4	0,04

Pravidelný příjem a tím udržení pracovního místa bylo pro obyvatelstvo klíčovou otázkou každodenního života, otázkou bytí. Zajištění výdělku sehrávalo v každé době důležitou úlohu, nicméně musíme vzít v potaz, že příjem byl značně závislý na pozici, kterou dotyčná osoba vykonávala, a na odbytu (prodeji výrobků), jeho možnostech a omezeních. Často právě vnější vlivy odbytu (ponejvíce závislém na exportu) vedly k tomu, že zaměstnanec přišel o práci. První světová válka zcela změnila strukturu výroby, upřednostňovala se zbrojní výroba na úkor ostatních oborů, zejména spotřebního průmyslu. Obstarání základních a životně důležitých potravin se stávala neřešitelnou. Již v závěru března 1918 zavítal do Krušnohoří císař Karel I., aby se na vlastní oči přesvědčil o bídě, jíž obyvatelstvo trpělo.

Anna Metlitzky, později provdaná Ruscher-Landshamová, zažilo tehdy jako pětileté děvče návštěvu císaře. Město se na jeho příjezd náležitě připravovalo, neboť šlo o prvního státníka ve funkci, jenž Nejdeck navštívil. V ten den byly všechny obchody zavřené. Po obou stranách ulice od nádražní budovy až do centra stály davy lidí a čekaly na příjezd císaře. Císař navštívil mimo jiné i válečnou kuchyni, která byla zřízena na konci Kostelního náměstí (Kirchenplatz) v hostinci Brandner (čp. 409). Říkalo se, že tam císař jídlo ochutnal a pochválil. Mezitím kočí kočár otočil, muži pak nastoupili a odjeli.

Situace v zásobování bylo jednou z rozhodujících záležitostí, s níž se Rakousko-Uhersko nedokázalo během válečného konfliktu vypořádat, a která nakonec vedla k pádu habsburské monarchie. Během války zavedený lístkový systém na základní komodity jako chléb, cukr, káva, maso, brambory, uhlí, mýdlo a tabák byl v letech 1917 a 1918 doprovázen zakládáním válečných kuchyní. V Nejdku jedna z nich také existovala a měnila postupně místa, až byla dne 13. prosince 1917 otevřena v domě čp. 409 na náměstí, v níž se vyvařovaly obědy, složené z polévky a příkrmu za cenu 70 haléřů. Po otevření kuchyně se denně

⁴³⁵ Tamtéž.

připravovalo 400 porcí, v krátkodobém horizontu se však počítalo s 1000 porcemi. Podle záznamu z kroniky z 22. března 1918 se v ní stravovalo na 800 osob, nicméně potřeba zřídit další válečnou kuchyni byla žádoucí, neboť dalších 700 osob se tehdy hlásilo k této formě stravování. V horní části Krušných hor vznikaly ve všech místech válečné kuchyně, takže v celém okrese zajišťovalo 15 kuchyní stravu pro 8 tisíc lidí, tj. plnou čtvrtinu veškerého obyvatelstva. Druhá nejdecká válečná kuchyně byla zřízena 15. dubna 1918 v domě čp. 107 v Nádražní ulici a stejně jako první kuchyně tou dobou zajišťovala přibližně 850 obědů za 20, 40 nebo 70 haléřů. Vzápětí nato (6. května 1918) vznikla již třetí válečná kuchyně (na náměstí v domě čp. 155). Celkem do nich ve městě docházelo už zhruba 3 tisíce lidí a v celém okrese jich bylo napočítáno sedmnáct. Dne 25. června 1918 se v Nejdku přidala další, dohromady v nich připravovaly obědy a večeře už pro 4 tisíce osob. V nejdeckém okrese byly na stravování ve válečných kuchyních odkázány plně dvě třetiny obyvatel (20 tisíc osob). Tyto kuchyně byly zásobovány 2 kg potravin na osobu a měsíc a byly nuceny s uvedeným množstvím vyjít. Navíc před novou sklizní docházely válečným kuchyním zásoby. Nezbyvalo nic jiného, že den za dnem podávat sušenou zeleninu (usušenou tresku s cukrovou řepou a trochou zápražky). Tento pokrm lidé trefně nazývali ostnatým drátem nebo zátarasem, poněvadž chuť byla tím posledním, čím se jídlo mohlo chlubit. V závěru srpna 1918 se mezi hlavní potraviny zařadilo kyselé zelí a mrkev. Nesnesitelnou bídu obyvatel mnohdy umocňovalo počasí – například na jaře 1918 způsobilo dlouhotrvající sucho nesmírné škody, ráno 5. června uhodily mrazy takovým způsobem, že zmrzly brambory v zemi. Na začátku léta 1918 byl hlad v Nejdku všudypřítomný a ani tak nezáleželo na tom, zda byl dotyčný chudý či bohatý. Bída se projevovala ve všech sociálních skupinách obyvatel. Situaci nešlo nazvat jinak než katastrofální a též kronikář Pilz se v zápise za den 16. červenec 1918 ptá, kdy už konečně to stálé hladovění skončí.⁴³⁶

Drahota neznala hranic – v roce 1916 byly potraviny a předměty denní potřeby o 200 až 300 procent dražší než před válkou, v roce 1920 na základě výpočtů dosáhly navýšení o 1200 až 1500 % oproti předválečnému stavu.⁴³⁷ Jak uvedl nejdecký kronikář, ceny se od dubna 1914 do prosince 1919 vyšplhaly až dvacetinásobně – mezi potravinami vedly vejce a masné výrobky jako párky (nárůst až o 2000 %). Podobné zvýšení cen doznalo uhlí (1920 %), až o 2460 % byly zdraženy výrobky z textilu (např. ponožky).⁴³⁸

⁴³⁶ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 11–12, 25, 31–55; Návštěva císaře v Nejdku. Vzpomínky Anny Ruscher Landshamové. In: Nejdečák, 2000, č. 4, s. 5–6.

⁴³⁷ RÖDIG, Josef: Gebirgsheimat: Heimatkundliche Darstellung des Bezirkes Neudek, c. d., s. 52.

⁴³⁸ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 120.

V únoru 1919, krátce po skončení Velké války, bylo v nejdeckém politickém okrese přibližně 2800 nezaměstnaných. Nezaměstnaní dostávali od okresního demobilizačního výboru podporu denně podle pohlaví a věku – u žen se jednalo o 4 koruny, muži obdrželi 5 K a každý další člen rodiny 1 K, přičemž denní mzda u mužů tehdy činila 8–12 K, u žen 5 až 6 K. Nejdecký kronikář Josef Pilz při výčtu poválečné bídy pro úplnost uvedl, že v NWK je zaměstnáno 600 osob oproti 2000 před válkou, též válcovny výrazně redukovaly svoji produkci a osazenstvo, stavebnictví se zcela zastavilo...⁴³⁹

V krizovém roce 1923 bylo v Abertamech a Hřebečné hlášeno bez práce celkem 437 osob (z toho 312 lidí bylo přímo spojeno s výrobou rukavic), ovšem nárok na podporu mělo jen 74 z nich. Na základě výnosu Ministerstva sociální péče byly od června 1923 navíc osoby zaměstnané v krajkářství vyloučeny z okruhu podporovaných osob, kterých zde tou dobou bylo čtyřicet šest. Ve druhé polovině roku se situace již značně zlepšila, takže v závěru ledna činil počet nezaměstnaných už jen 145 lidí.⁴⁴⁰

Tabulka č. 34: Přehled narozených a zemřelých v obci Abertamy v letech 1914 až 1919⁴⁴¹

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	Celkem
Z e m ř e l í	nemoci z hladu	-	3	6	36	39	25	109
	vodnatelnost	5	3	5	27	10	2	52
	nemoci střeva	20	17	15	25	12	7	96
	TBC	10	21	16	21	18	15	101
	zánět v krku	4	6	-	-	-	-	10
	zápal plic	5	14	7	5	11	5	47
	chřipka	-	-	-	-	35	5	40
	rakovina	2	4	-	2	4	3	15
	infekční choroby	-	4	2	-	-	1	7
	ostatní nemoci	51	31	17	27	12	9	147
celkem	97	103	68	143	141	72	624	
Narození		149	97	49	55	20	55	425

Zatímco v roce 1914 byl ještě v Abertamech zaznamenán přirozený přírůstek obyvatel, v dalších letech došlo k prudkému poklesu porodnosti a nárůstu počtu zemřelých. Největšího rozdílu mezi narozenými a zemřelými bylo dosaženo v posledním roce války (1918), kdy činil 121 osob – zemřelo 141 osob, ovšem narozených bylo pouze dvacet. Ve druhé polovině války

⁴³⁹ Tamtéž, s. 82.

⁴⁴⁰ Tamtéž, fond Archiv města Abertamy, Gedenkbuch der Stadtgemeinde Abertham, I. díl, s. 14–16.

⁴⁴¹ RÖDIG, Josef: Gebirgsheimat: Heimatkundliche Darstellung des Bezirkes Neudek, c. d., s. 55. Tabulka je uveřejněna také: SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, Gedenkbuch der Stadtgemeinde Abertham, I. díl, s. 7. Do celkového počtu není zahrnuto 137 obětí 1. světové války. Počet zjištěn na základě počtu jmen na válečném pomníku v Abertamech: WIESER, Stanislav: Pomníky padlých ve válkách, zejména v té první světové válce. In: XVIII. Historický seminář Karla Nejdla. Sborník přednášek, Karlovy Vary 2009, s. 92.

se o slovo přihlásily nemoci či jejich následky jako (španělská) chřipka, vodnatelnost a hladovění, jež se částečně přenesly i do doby míru. Vzhledem k dlouhotrvajícím špatným hygienickým podmínkám se zvýšil výskyt tuberkulózy. Problémy v zásobování ani zdaleka neskončily s utichnutím zbraní, nicméně rok 1919 již představoval jistou naději na zlepšení poměrů, o čemž svědčil zhruba poloviční stav zemřelých oproti předcházejícímu roku. Stejně jako v Abertamech se situace vyvíjela v celém politickém okrese Nejdek, v němž v roce 1919 činil přirozený přírůstek minus 5 osob (643 narozených ku 648 zemřelých), a to především zásluhou soudního okresu Horní Blatná, kde se narodilo 184 dětí a zemřelo 204 obyvatel. V soudním okrese Nejdek se počet narozených a zemřelých pohyboval zhruba na stejné úrovni. Po skončení války došlo ke krátkodobému navýšení počtu sňatků a narozených (v obou případech bylo maximum v roce 1921 – 1149 dětí a 489 sňatků).⁴⁴²

Jen ve městě Nejdku bylo v rekordním roce 1921 v katolické matrice oddaných zapsáno souhrnem 83 sňatků, jež povětšinou oddal děkan Anton Schücker.⁴⁴³ Převažovaly z pochopitelných důvodů mladší novomanželské páry, ovšem nechyběly ani ty starší. Toho roku přišla rodina stavebního mistra Karla Antona Otta dokonce třikrát před oltář. Dne 26. června 1921 se mimořádně v novohamerském kostele konala svatba ovdovělého pětapadesátiletého stavebního mistra Karla Antona Otta z Nejdku čp. 643, který si vzal za ženu Marii Neudertovou, svobodnou z Nejdku čp. 301. Svatba jeho skoro šestadvacetiletého syna Franze Antona Otta se konala předtím 9. dubna (nevěstou mu byla o rok mladší Margarete Karoline Kunzmannová, dcera továrníka Josefa Kunzmann z Nejdku čp. 468). Začátkem července se vdávala dcera stavebního mistra Anna Marie Ottová, jíž tou dobou bylo 24 let, a to za sedmadvacetiletého Antona Meindla, učitele ze Suché čp. 37.⁴⁴⁴

Nejdecký děkan byl v roce 1921 skutečně velmi vytížen, vypomáhal mu tak (nejen) v tomto roce ještě kaplan Karl Sipetzki, některé úkony prováděli příležitostně další duchovní. Obecně vzato, nejdecká farnost byla poměrně dost rozsáhlá – tou dobou pod ní spadalo 9 obcí, což představovalo více než 10 700 duší,⁴⁴⁵ zatímco ostatní farnosti v okrese byly podstatně menšího rozsahu. Po Nejdku byly nejpočetnější farnosti Abertamy (3483), Horní

⁴⁴² Základní demografické ukazatele za okresy Karlovarského kraje v letech 1919–1948 (www.czso.cz).

⁴⁴³ Anton Schücker (7. 8. 1871 Černošín – 21. 11. 1939 Nejdek) působil v nejdecké farnosti od roku 1929 až do své smrti. Patřil k nejdéle sloužícím římskokatolickým duchovním. Blíže k jeho osobě: HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 7, složka č. 5; NEUDERT, Marie: Zur Erinnerung an Hochwürden Dechant Anton Schücker und unser schönes Pfarrhaus in Neudek. In: Neudeker Heimatbrief, 1999, č. 410, s. 5; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 222; Catalogus venerabilis Cleri saecularis et regularis Archidioeceseos Pragensis pro Anno Domini MCMXXXVIII, Pragae [1938], s. 180.

⁴⁴⁴ SOA v Plzni, fond Sbirka matrik západních Čech, Matrika oddaných římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VII (1906–1921), sign. 46, folio 217–224; tamtéž, svazek VIII (1921–1927), sign. 54, folio 1–14.

⁴⁴⁵ Podrobněji k římskokatolické církvi: oddíl 9.1 Římskokatolická církev.

Blatná (3472) a Pernink (2840 duší).⁴⁴⁶ Také abertamská farnost se mohla v roce 1921 pochlubit rekordním množstvím obřadů. V Abertamech a Hřebečné oddal Johann Endt, zde sloužící od roku 1885, 52 novomanželských párů, což byl nejvyšší stav za celé období let 1546 až 1939, přičemž počet sňatků se od roku 1918 zvýšil téměř čtyřikrát (14 svateb). Dále bylo zaznamenáno 126 narozených a 86 zemřelých.⁴⁴⁷

Lidé se jen těžko vzpamatovali z války a jejích tragických následků. Prvopočáteční bouřlivé nadšení na straně Němců z vyhlášení války Srbsku dne 28. července 1914, provázené zapíjením v hostincích, rychle vystřídaly zprávy, jež přicházely z bojišť, především o narůstajícím množství padlých, zraněných a nezvěstných vojáků. Válečný konflikt se tak čím dál více dotýkal všech obyvatel – nejenže postihoval téměř každou rodinu, která měla muže na frontě, ale výraznou měrou se na životě jednotlivce podepisovala zhoršující se situace v zásobování. Rodina Karla Wintersteina sice na bojištích neztratila žádného člena rodiny, nicméně i roky světové války se pro ni staly obdobím smutným. Druhého březnového dne 1917 mu zemřela teprve ve věku 36 let na zápal plic žena Theresia. Ve středu 14. srpna 1918 na zánět žaludku a střev jeho vnučka Eleonora, již byly necelé tři měsíce.⁴⁴⁸ U Veitha a Theresie Hegenových, kteří bydleli v nejdeckém domě čp. 348, přišli na bojištích války o život jejich dva synové – starší Hermann zemřel v Rusku krátce po skončení války při návratu domů (bylo mu 30 let) a zanechal po sobě manželku Adelinde s jedním dítětem. Adolfův svobodný bratr Johann padl v Itálii v květnu 1916, když mu bylo 19 let. Obzvláště pro rodiče představovalo velikou ránu, když přežívali své vlastní děti, a těžko se z toho vzpamatovali po zbytek života.⁴⁴⁹

Doslova tragický osud postihl nejdeckou rodinu Zimmermannových z domu čp. 324. V úterý 18. června 1918 zemřela šestačtyřicetiletá Josefa, po níž 21. října téhož roku následoval její manžel Adolf (ve věku 52 let) a jejich osmiletá dcerka Friederika, o níž se starali po úmrtí rodičů nejspíše nejbližší příbuzní, opustila svět 24. ledna 1919. Všichni zemřeli na následky hladovění či na španělskou chřipku.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Na základě sčítání lidu z roku 1921. Viz Statistický lexikon obcí v republice Československé, c. d., s. 252–253; Administratives Gemeindelexikon der Czechoslovakischen Republik. I. Teil, Böhmen, Prag 1927, s. 175–176.

⁴⁴⁷ SOkA Karlovy Vary, fond Farní úřad Abertamy, Gedenk-Buch der Pfarre Abertham, 2. díl, nestránkováno; MÜLLER, Alois: Heimatkunde der Kleinstadt Abertham ..., c. d., s. 97.

⁴⁴⁸ SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika zemřelých římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VIII (1901–1920), sign. 49, folio 191, 212.

⁴⁴⁹ Tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdek, svazek X (1885–1896), sign. 26, folio 96; tamtéž, svazek XI (1897–1903), sign. 51, folio 6; tamtéž, Matrika zemřelých římskokatolické farnosti Nejdek, svazek IX (1921–1929), sign. 52, folio 85; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 262–263.

⁴⁵⁰ SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika zemřelých římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VIII (1901–1920), sign. 49, folio 210, 218, 225; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 262–263.

Z teritoriálního hlediska doléhaly hladovění či španělská chřipka v místech, kde bylo soustředováno nejvíce obyvatel. Zvláště citelné ztráty pocítila dělnická kolonie nejstarších domů v nejdecké Lahusenově ulici (čp. 429–434). Zatímco v celém městě bylo napočítáno 75 obyvatel, jež zemřely na hlad či na španělskou chřipku, na těchto 6 bytových domů připadalo 14 osob, což představuje 18,7 % veškerých ztrát. Pro srovnání – při počtu 127 žijících obyvatel roku 1921 představují zmíněné domy podíl 1,8 % všech obyvatel Nejdku. Nejvyšší absolutní počet zemřelých byl vykázán u budovy čp. 430 (celkem 9 osob). Konkrétně se jednalo zejména o rodiny Raimunda Lohwassera a Franze Dittricha, kteří sami padli na východní frontě již v roce 1914 a jejichž šest rodinných příslušníků zemřelo na následky hladovění či na španělskou chřipku.⁴⁵¹

Pokud se podíváme na válečné ztráty (padlé a pohřešované vojáky), přepočtené na počet obyvatel, oblasti Chebska (Egerland) jasně vévodí soudní okres Horní Blatná, v němž připadala ztráta 4,63 % obyvatel (absolutně 563 osob). Z celého politického okresu Nejdek bylo nejvíce padlých na počet obyvatel zaznamenáno v Lužci (9,47 %), v horní části Nejdecka šlo o Abertamy (6,01 %). V uváděném Lužci žilo v roce 1910 celkem 116 lidí – 19 mužů narukovalo do války, v níž jich devět padlo, pět bylo raněno, jeden trpěl malárií (vrátil se domů v říjnu 1918), jeden působil u pomocné služby v Praze, u tří vojáků údaje chyběly. Podle výpočtu jich však muselo zahynout jedenáct (byli zahrnuti dva chybějící muži), aby výsledek odpovídal procentuálnímu zastoupení, což souhlasí s uváděným počtem jmen na válečném pomníku v sousedních Děpoltovicích. V Lužci dopadla nejhůře rodina Theresie a Josefa Brücknerových, jejich tři synové – Josef, Karl a Rudolf narukovali, vrátil se domů jen zraněný Karl (v neděli 20. října 1918).

Jistě se naskytá otázka, proč zrovna v Lužci bylo zaregistrováno tolik válečných ztrát. Lužec patřil svým počtem obyvatel vůbec k nejmenší obci Nejdecka. K dosažení výsledku tak vysokého procenta padlých a pohřešovaných vojáků stačilo velmi málo – v malé obci byl znát každý voják, který padl, a hned se tím navýšilo procentuální zastoupení. Svoji roli zde také sehrála aktuální demografická situace v podobě silných a slabých populačních ročníků u odvedených mužů na frontu a dále celkového poměru mužů a žen.

Na Chebsku činila ztráta vyjádřená v procentech celkem 3,75 %, což je nadprůměrná hodnota v rámci celé habsburské monarchie, kde se odhadují ztráty na 1,1 milionu osob (při počtu přibližně 51 milionů obyvatel byla ztráta 2,15 %).⁴⁵² Jediným porovnatelným údajem se zde jeví počet obyvatel, jak to učinil již v roce 1919 rakouský statistik Wilhelm

⁴⁵¹ SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 245–269.

⁴⁵² ŠEDIVÝ, Ivan: Češi, české země a Velká válka 1914–1918, Praha 2001, s. 13.

Winkler. Ovšem záhy na tento metodický postup kriticky upozorňoval jeho český kolega Antonín Boháč tím, že nelze mrtvé vztahovat na počet obyvatel, nýbrž pouze k těm, jež měli tu příležitost jít na bojiště a padnout.⁴⁵³ Nicméně toto srovnání není možné z nedostatku pramenů aplikovat na prostor severozápadních Čech, Nejdecka v tom nevyjímaje.

⁴⁵³ SOA v Plzni, fond Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Děpoltovice, svazek II (1854–1907), sign. 18, folio 26–32; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv obce Lužec, Gedenkbuch der Gemeinde Kammergrün, s. 70–71; WIESER, Stanislav: Pomníky padlých ve válkách, zejména v té první světové válce ..., c. d., s. 93; WEITZER, Josef: Das Egerland im 1. Weltkrieg (1914/1918). In: Unsere Heimat Egerland, Nürnberg 2004, s. 50–51; ŠEDIVÝ, Ivan: Češi, české země ..., c. d., s. 148–150.

Tabulka č. 35: Nejvyšší uváděné ztráty jednotlivých obcí Nejdecka za 1. světové války⁴⁵⁴

Obec	Ztráty
Abertamy	154
Bernov	53
Černava	27
Fojtov	48
Heřmanov	6
Horní Blatná	92
Hradecká	5
Hřebečná	65
Chaloupky	23
Jelení	39
Krásná Lípa	20
Lesík	15
Lužec	11
Milíře	38
Nejdek	216
Nové Hamry	54
Oldřichov	20
Pernink	114
Potůčky	60
Poušť	10
Pozorka	27
Přebuz	56
Pstruží	12
Rolava	30
Rudné	45
Suchá	25
Tisová	24
Vysoká Pec	24
Vysoká Štola	6
Celkem	1319

Poznámka k tabulce: V soudním okrese Nejdek šlo o 884 padlých a pohřešovaných vojáků, na soudní okres Horní Blatná připadalo 563 ztrát, tj. celkem 1447 osob. Rozdíl 128 osob mezi tímto a údajem uvedeným v tabulce je zapříčiněn tím, že některé obce a města vykazovaly jen padlé vojáky (jejich jména figurovala na válečných pomnicích), zatímco další část z nich uváděla jak vojáky padlé, pohřešované či zemřelé na následky války.

Okresní město Nejdek neztratilo během první světové války své vlastní obyvatelstvo na frontách a v zázemí na následky nemocí (španělská chřipka, hladovění), ale rovněž i svého

⁴⁵⁴ Seznamy padlých a pohřešovaných vojáků z jednotlivých obcí byly uveřejněny v brožuře: Erzgebirgsbote 1923. Kalender und Jahrbuch, Nejdek 1923, s. 3–16. Jde však o předběžné hodnoty, neboť např. v době vydání této brožury ještě nebyly známy v městě Nejdku definitivní údaje o válečných ztrátách, u nichž byly navíc uvedeny osoby, jež zemřely na hlad či na španělskou chřipku. Jména nejdeckých obyvatel s bydlištěm, povoláním, datem a příčinou úmrtí a dalšími údaji jsou zachycena v kronice města Nejdku. Viz SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 245–269. Hodnoty z ostatních obcí nejdeckého politického okresu pocházejí z velkého množství pramenů a literatury – např. Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf ..., c. d., s. 6; HM Augsburg-Göggingen, pořadač č. 1 (Mühlberg), složka č. 22, Notizen zur Chronik der Gemeinde Mühlberg, s. 12.

dlouholetého starostu města a okresního starostu – Karla Kunzmana, který zemřel 28. dubna 1918 ve věku nedožitých 76 let na zánět ledvin. Ve funkci starosty Nejdku strávil úctyhodných 25 let, které mimo posledních válečných let znamenaly pro město bouřlivý rozvoj. Ve středu 1. května se s ním přišly na místní hřbitov rozloučit davy obyvatel, zástupci spolků a úřadů (mj. okresní hejtman JUDr. Karl Schramm) a nechyběli ani význačné osobnosti politického a společenského života z širšího regionu (z Abertam, Karlových Varů, Kraslic, Lokte či saského Johannegeorgenstadtu). Zástupce starosty Hermann Pecher pronesl smuteční řeč, v níž vyzdvihl Kunzmannovy zásluhy o rozvoj města (za veškeré dílo zmínil stavbu vodovodu a kanalizace, elektrizaci a dláždění ulic).

S úmrtím Karla Kunzmana prakticky skončila jedna na události bohatá éra v historii města a jakoby předurčila blížící se konec jedné etapy dějin – konec 1. světové války, rozpad habsburské monarchie a vznik nástupnických států.⁴⁵⁵

Zvláštní roli ve společnosti hrála jména a příjmení. Zatímco ke křestním jménům komplexně není dostatek informací, jiná situace se nabízí u příjmení. V Nejdku byli nejpočetněji zastoupeni Pecherovi (248 členů – mužů i žen), Ullmannovi (215), Götzovi (128), Sandnerovi (121), Zettlovi (120), Schreiberovi (115), Neudertovi a Fuchsovi (po 107) a Schlosserovi (102). V Oldřichově (alespoň podle příjmení majitelů domů) Möcklovi, Pöhlmannovi a Neudertovi. Chaloupky měly z celkového počtu přibližně 370 obyvatel 53 zástupců osob s příjmením Fickert, což představuje plnou jednu sedminu všech obyvatel obce. Po nich dále následovali Siegertovi (37), Fuchsovi (25), Götzovi (21) a Wolfertovi (20 osob). V nejdecké části Vysoké Jedle převažovali v roce 1930 Pecherovi a Baumgartlovi.⁴⁵⁶ Vysoká čísla u počtu příjmení jsou dána několika faktory. Jednak historickým vývojem, kdy uvedená jména se objevují již třeba v nejstarší farní matrice Nejdku z let 1562 až 1597.⁴⁵⁷ Obdobně můžeme postupovat rovněž u dalších obcí a měst

⁴⁵⁵ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní zastupitelstvo Nejde, kniha 6, inv. č. 6, Kniha protokolů ze schůzí okresního výboru a okresního zastupitelstva, zde zápis ze schůze okresního zastupitelstva z 30. 4. 1918; tamtéž, fond Archiv města Nejde, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, II. díl, s. 33; SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika zemřelých římskokatolické farnosti Nejde, svazek VIII (1901–1920), sign. 49, folio 208; Bürgermeister Kunzmann †. In: Neudeker Anzeiger, 4. 5. 1918, č. 18, s. 1.

⁴⁵⁶ NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2702; SOA v Plzni, fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko, karton 13, inv. č. 31, obecní přehledy a přehledy sčítacích obvodů pro obce soudního okresu Nejde, zde přehled sčítacího obvodu v Oldřichově; Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 361; Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf ..., c. d., s. 42–48. U města Nejdku se vycházelo nejspíše z kartotéky obyvatel (k roku 1945), která tehdy čítala 7349 osob a 658 druhů příjmení. V případě obce Chaloupky šlo přibližně 370 obyvatel, jejichž seznam byl pořízen nejpozději na přelomu let 1945 a 1946. O něco menší souhrnné číslo počtu obyvatel i u příslušných příjmení je možné vztahovat též k druhé polovině 30. let.

⁴⁵⁷ Blíže soupis rodin: Erste Pfarr-Matrik 1562–1597 von Neudek im Egerland in Regesten mit Namen- und Ortsregister. Quellen- und Namennachweis für die Sudetendeutsche Familiengeschichtsforschung. Neudek, Folge 2. Ed. Edwin Siegel, Neustadt/Aisch 1992, s. 5–24.

Nejdecka. Druhou, podstatně rozhodující roli v počtu osob stejného příjmení sehrává vysoká natalita, kdy se jednomu manželskému páru narodilo velké množství dětí. Nebylo výjimkou, že jeden dům (částečně někdy i jeden byt) obývaly rodiny s více než 6 dětmi, jako tomu bylo na podzim 1938 např. u rodiny Lamperta Ullmanna z Přebuze čp. 233, Roberta Ullmanna z Jelení čp. 86 (patřící do místní části Kronesberg) či již u zmiňovaného Adolfa Baumgartla z nejdecké části Vysoké Jedle čp. 272.⁴⁵⁸ Pochopitelně, že během staletí počet příjmení narůstal nejen s natalitou (hlavně v mužské linii), ale i díky migraci; mohlo zároveň docházet i k drobným změnám při zápisu do matriky narozených a pokřtěných (Becher na Pecher, Sättler na Sattler apod.).

Pro to, aby se jednotlivé rodiny odlišovaly, se jim dávaly přídomky. Např. rodina starosty Franze Pechera z domu čp. 312 z Tisovské cesty, jenž zastával veřejnou funkci v letech 1919 až 1931, byla nazývána Suda-Pecherova. Nebo stejným způsobem se označovaly domy. Pilníkárna Antona Leista se ještě do roku 1945 nazývala v lidové mluvě jako židovský mlýn (Judenmühle), a to podle mlynáře židovského původu Reichla, jenž ho provozoval do roku 1870, ačkoliv po něm následující majitelé neměli nic společného se židovstvím. Heroldův dům a hostinec v Kraslické ulici čp. 250 nesl název Břidlová Střecha (Schieferdachl).⁴⁵⁹ Názvy domů a přídomky pro obyvatele měst a obcí se stávaly jediným možným řešením, jak čelit na malém prostoru velkému počtu členů jednoho příjmení. Už po staletí převládali na Nejdecku svým množstvím Pecherovi a Ullmannovi,⁴⁶⁰ jejichž počet byl různý podle jednotlivých obcí, přičemž celkově šlo o nejrozšířenější příjmení.

⁴⁵⁸ Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf ..., c. d., s. 48; Hirschenstand. Von der Landkarte verschwunden ..., c. d., s. 130; Archiv KPR Praha, fond Kancelář prezidenta republiky – protokol R, karton 76, inv. č. 3464, složka Adolf Baumgartl.

⁴⁵⁹ Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 358–360; A zapomenuti vejdemo do dějin ..., c. d., s. 105; SPITZL, Laura: Noch einmal in meiner Geburtsstadt Neudek, c. d., s. 5–6.

⁴⁶⁰ Jméno Pecher pochází od slova „Pechsieden“ (vařit smělu), čímž se v regionu živilo mnoho obyvatel a řemeslo se dědilo z generace na generaci. Ve jméně Ullmann je skryto slovo „uo dal“ (=Ul), tj. dědičný nájemce, pachtýř, z čehož pak vzniklo jméno Ullmann stejného významu. Více: A zapomenuti vejdemo do dějin ..., c. d., s. 105; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 254.

7. Přítomnost obyvatel české národnosti v regionu a jejich spolupráce / konfrontace s místními Němci

„Nemám na mysli kraje, kde český živel když ne převládá, tedy jest alespoň početně silný, ale chci upozorniti na místa, kde český lid jest v menšině. A jsou to hlavně průmyslové kraje severozápadní. Tamější lid, ponejvíce horníci, dělníci a po převratu i úředníci, postrádá všeho toho, co jmenujeme kulturním žitím. Zejména hornický a dělný lid, žijící již léta v těchto krajích jazykově smíšených, lid hluboce národně uvědomělý, který dovedl odolati všemu úsilí a nátlaku německému, tedy ryze český lid, nezná dnes libé zvuky české písně, nezná české hudby, nemá příležitosti k dalšímu svému vzdělání, nemá škol, nemá různých kursů a nemá všeho toho, co dopráno jest dnes českému lidu v krajích českých k dalšímu duševnímu vzdělání. Má jen věčného boje o existenční podmínky a o uhájení své národnosti. (...) A co má český úředník a český učitel v těchto krajích? Na ně pohlíží ten náš český lid jako na své vůdce. Oni musí být nositeli kulturního žití (...). Ale tažte se jich, proč nejdou mezi tento lid, by se svými vědomostmi pomáhali tomu našemu dělnému lidu k dalšímu jeho vzdělání, proč nejdou mezi lid jako apoštolové kultury? Prostě není jim to možno. Jednak jsou přetíženi prací v úřadech, kde musejí pracovati za své kolegy, neovládající jazyk státní, a pak hlavně nedovolí jim toho finanční poměry. Takový český učitel a úředník vrhne se s nadšením do práce pro ten český lid, ale po měsíci, po dvou, ač nerad, ač s bolestí musí se vzdáti té vysilující práce prostě proto, protože to finančně při svém platu v krajích těchto, kde jest o 30 až 50 procent draže, nevydrží.“⁴⁶¹

Až takto dojemně se může jevit situace Čechů v pohraničních oblastech, publikovaná v jednom článku periodika Národní jednoty severočeské Severozápad (později pod názvem Karlovarské listy) v roce 1923. Nicméně je nutné poznamenat, že české obyvatelstvo ve smíšených česko-německých či ryze německých regionech bylo nuceno se vypořádat s celou řadou skutečností, které byly určující pro existenci a postavení národnostní menšiny. Základními pilíři, aby Češi mohli vůbec v lokalitě setrvat a dále rozvíjet menšinový život, jsou bezesporu jazyk, kultura, školství a spolková činnost, a to v závislosti na procentuálním zastoupení ve společnosti.

Počet českého obyvatelstva sice již od poloviny 19. století v pohraničí narůstal (zejména pak v severočeské hnědouhelné pánvi), byla však území, kde český živel měl jen nepatrné, bezvýznamné zastoupení. Mezi politické okresy, u nichž lze hovořit v souvislosti

⁴⁶¹ Kulturní činnost českého lidu v zněmčeném území. In: Severozápad. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 19. 5. 1923, č. 2, s. 3.

s českou menšinou až se vznikem samostatné Československé republiky v roce 1918, náleží i Nejdek.

Po vzniku samostatného Československa bylo zřejmé, že ryze německé oblasti státu doznají oproti předcházejícím desetiletím relativně velkých a zásadních změn. Na Nejdecko přicházeli stále ve větším počtu Češi z vnitrozemí (především šlo o regiony Plzeňska a částečně i Prahy). Pokud nebereme v potaz vnitrozemí, stojí pak za zmínku uvést Falknovsko a zčásti i Chebsko. Z pracovního uplatnění byly nejvíce zastoupeny pozice státních zaměstnanců, jako byli železničáři, poštovní úředníci, učitelé a úředníci státní, berní a finanční správy. Jen pro dokreslení situace uvedu, že v roce 1910 žilo v Nejdku celkem 6937 obyvatel, z toho 6826 Němců a žádný Čech (zbytek představovali cizinci). Podle soukromého soupisu zde však žilo 8 Čechů (v celém okrese 45 Čechů). V roce 1921 šlo již o 6995 obyvatel (6753 Němců, 95 Čechů) a o 9 let později 9042 obyvatel (8575 Němců a 269 Čechů). Německá národnost postupně ztrácela (98,40 %, 96,50 % a 94,84 %), naopak česká národnost na základě oficiálních výsledků zaznamenala strmý nárůst zejména mezi lety 1910 a 1921 (0, 1,36 % a 2,98 %, všechny výsledky jsou zaokrouhleny na dvě desetinná místa).⁴⁶² Tak praví statistika. Na první pohled by se mohlo zdát, že Nejdek byl před rokem 1918 zcela německým městem a že žádný přihlášený Čech v roce 1910 je toho dokladem. Mezi sčítáními v roce 1910 a 1921 došlo ovšem ještě k významné změně metodiky. Zatímco v roce 1910 se u národnosti vykazovala obcovací řeč, v roce 1921 šlo o řeč mateřskou, která pochopitelně představovala jistý posun a rozdíl v chápání národnosti. Zásadu zjišťování národnosti na základě subjektivně daného obcovacího jazyka vystřídal zásada objektivní (ověřitelný jazyk sčítanců).⁴⁶³

V téměř homogenně jazykovém prostředí bylo nasnadě, že malá skupina obyvatel bude užívat jazyk většiny a samozřejmě ho bude vykazovat při pravidelném sčítání, aniž bude jakkoliv dotčena mateřština. Vzhledem k tomu, že se sčítací operáty dochovaly pouze z roku 1930 (pro rok 1921 jsou k dispozici obecní přehledy a detailněji zaměřené přehledy sčítacího obvodu, v nichž je zaneseno jméno majitele domu, počet bytů a obyvatel v domě), lze vycházet právě z něj. Ze sčítacích operátů z prosince 1930 vyplývá, že se k české národnosti v Nejdku přihlásilo 269 Čechů, z nichž se v místě bydliště nacházelo v roce 1921 celkem 35 z 95 osob, k roku 1910 nejméně 9 osob, nezahrnující v tom osoby, které se mezitím

⁴⁶² Počet obyvatelstva v sudetských zemích 1869–1940. (Zprávy Ústředního statistického úřadu, svazek VI Území sudetoněmecká, řada D), Praha 1941, s. 928–931.

⁴⁶³ O problematice zjišťování národnosti při sčítáních podrobněji: BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický. Zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky. In: *Paginae historiae*, 1995, č. 3, s. 119–140. K obyvatelstvu také kapitola 6. Postavení a struktura obyvatelstva, sociální záležitosti a výživa.

odstěhovaly, zemřely nebo nebyly v tu dobu momentálně přítomny v Nejdku. Ve všech případech šlo o smíšené rodiny, v nichž jeden člen (v roce 1930 vykázaný za Čecha) dal vždy přednost druhé převažující (německé) národnosti.⁴⁶⁴

Ze sčítání i ze zpřístupněných matrik oddaných lze vcelku dobře vyčíst, jakým způsobem narůstala ve společnosti smíšená manželství, alespoň tak soudě podle míst narození (původu) a tvarů jmen, jež jsou v tomto typu pramene uváděny. Dne 5. prosince 1925 uzavřeli v Nejdku sňatek novomanželé Emil Krpejš, železniční zaměstnanec, narozen v říjnu 1899 ve Vlčicích u Blovic na jižním Plzeňsku, a nejdecká rodačka Emilie Andresová (spatřila světlo světa v dubnu 1905), v domácnosti. Ve stejný den měl svatbu jeho spolupracovník ze zaměstnání Karel Šafránek, narozený v květnu 1902 v Klatovech, jenž si vzal ženu v domácnosti Anastasii Brücknerovou, která spatřila světlo světa v říjnu 1905 v Květné na Falknovsku (Plumberg bei Falkenau). V Perninku se 1. října 1927 oženil čtyřiatřicetiletý poštovní úředník Jaroslav Černý (narozen na Hořovicku) a jeho manželkou se stala učitelka Franziska Ullmannová (téhož věku, původem z Perninku).⁴⁶⁵ Tyto tři případy dokládají, že muži (Češi), jež představovali v převážné většině zaměstnance ve státní správě a jež přicházeli do regionu po vzniku samostatného Československa, si převážně brali za manželku místní Němky. Jestliže se zaměříme na druhé pohlaví, u zástupkyň českého původu se nedá jednoznačně určit, že by dávali výhradně přednost Čechovi nad Němcem. Někdy vznikala ryze česká manželství, jindy opět smíšená, jako tomu bylo např. u tovární dělnice Marie Čechové, narozené v lednu 1903 v Nové Roli (Neurohlau), a řezníka Johanna Sappy, narozeného v červenci 1901 v Erpužicích u Stříbra (Welperschitz bei Mies), jež uzavřeli sňatek v nejdeckém děkanském kostele 13. června 1925. Sama Marie Čechová pocházela ze smíšené rodiny, když její otec Václav Čech (narozený v Protivíně na Písecku v roce 1880) pracoval na dráze jako průvodčí vlaků a její matka Ottilia Sandnerová se narodila o tři roky dříve v Rosnicích u Karlových Varů (Rossnitz).⁴⁶⁶

Podle adresáře města Nejdku, jenž byl vydán nejspíše v roce 1931, je zřetelné, že řada obyvatel alespoň podle jména měla český původ – zaměstnanec Franz Cerwenka (v adresáři uvedená varianta Čerwenka, rodina pocházela původně ze Žebráku) z ulice Heinricha Kleista 201, odborný učitel Ludwig Chudaczek (Chudaček, Chudaček, svoje předky měl z Plzně)

⁴⁶⁴ NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2702. Do šetření nebyly zahrnuty domácnosti, v nichž byl zaznamenán pouze jeden obyvatel české národnosti, příp. několik jednotlivců zjevně bez příbuzenského vztahu.

⁴⁶⁵ SOA v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Matrika oddaných Okresního úřadu Nejdek (osoby bez vyznání), svazek II (1925–1928), sign. 2, folio 6; tamtéž, Matrika oddaných římskokatolické farnosti Pernink, svazek IV (1921–1927), sign. 22, folio 175.

⁴⁶⁶ Tamtéž, Matrika oddaných římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VIII (1921–1927), sign. 54, folio 63; tamtéž, Matrika oddaných římskokatolické farnosti Nová Role, svazek V (1860–1924), sign. 18, folio 67.

z Nádražní ulice 561 či tovární dělník Franz Patočka (Patoka, Patocka) z Kraslické ulice 791, jenž se přistěhoval do Československa z Vídně v roce 1921 a jako dvacetipětiletý nastoupil do NWK Nejdek dne 3. května 1922; jeho první žena mu brzy zemřela a záhy poté v květnu 1925 si vzal za manželku Emmu Pecherovou, rodačku z Nejdku s kořeny z nedalekého Bernova a Vysoké Štoly, která sňatkem získala rakouské státní občanství.⁴⁶⁷

Zaměstnávání českých státních zaměstnanců v ryze německém prostředí nebylo jen záležitostí související až se vznikem samostatného československého státu, nýbrž i za Rakouska-Uherska docházelo k tomu, že Češi v řádu jednotlivců obsazovali místa ve státní službě. Jejich početnost se s následujícím obdobím ani nemohla zdaleka poměřovat. Před rokem 1918, pokud hovoříme o Nejdecku, jsou známy případy, kdy příchozí Češi zde zpravidla pobývali jen po určitou dobu, kdy vykonávali daný úřad a poté se vraceli zpátky do regionu, odkud přišli – šlo zpravidla o železniční zaměstnance a příslušníky finanční stráže a četnictva. Podle šetření uskutečněného na základě pramenů a dostupné literatury je zřejmé, že počet učitelů a úředníků státní, berní a finanční správy a samosprávy české národnosti (případně s dalšími průkaznými rysy, jako jsou jméno a místo předchozího bydliště nebo narození) v regionu až do roku 1918 je prakticky zanedbatelný.

Přítomnost osob české národnosti na Nejdecku lze velmi dobře prezentovat na příkladu rodiny Korcových. Jakub Korec (1867–1933), původem ze Zbynic u Sušice, přišel do Nejdku 8. ledna 1898 z Oloví (Bleistadt), aby se v Nejdku ujal velitelství místní četnické stanice. Dne 16. února 1901 se oženil s Boženou Neubauerovou v Hrádku u Sušice. Z jejich čtyř dětí se hned tři narodily v Nejdku (Helena 1902, Ladislav 1906 a Otakar 1908), jen Emil (1903) měl v rodném listě uvedeno místo narození Hrádek u Sušice. Otakar Korec v Nejdku sloužil až do 2. března 1909, kdy byl přemístěn do nedalekých Tatrovic (Dotterwies). Později se rodina Korcových zdržovala v Hostivicích a od roku 1913 v Praze-Žižkově.⁴⁶⁸

Zaměstnávání Čechů ve státní službě se promítalo do sčítání i v jiných obcích Nejdecka. Pohraniční obce Jelení a Potůčky tak dosáhly na počet obyvatel největšího zastoupení české národnosti v roce 1930 (3,12 % a 5,85 %), a to i díky tomu, že zde byla umístěna sídla celnice a finanční stráže, u nichž nacházeli pracovní uplatnění v převážné

⁴⁶⁷ Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek ..., c. d., s. 8, 50, 89; SOA v Plzni, Sbirka matrik západních Čech, Matrika oddaných římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VIII (1921–1927), sign. 54, folio 62; tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdek, svazek VIII (1861–1874), sign. 24, folio 161, 237; tamtéž, fond Nejdecká česárna vlny a přáderna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 92, inv. j. 275, zaměstnání říšskoněmeckých příslušníků.

⁴⁶⁸ NA Praha, fond Policejní ředitelství Praha II (evidence obyvatelstva), policejní přihláška Jakuba Korce; SOA v Plzni, fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary, kniha 599, památník Místní četnické stanice v Nejdku, nestránkováno.

většinou právě Češi. Ti zaujímali v ostatních místech nejdeckého politického okresu výjimečně více než 1 procento, přičemž v rámci okresu šlo o hodnotu 1,58 %.⁴⁶⁹ V celém okrese činil v roce 1938 podíl Čechů odhadem maximálně 2 procenta.⁴⁷⁰

V případě hraniční obce Potůčky se uvádí, že zde v roce 1918 pracovalo ve státních službách (pošta, železnice, školství, lesní správa a finanční stráž) celkem 33 německých a 4 čeští úředníci. Po dvaceti letech se počet německých úředníků snížil na 15 (z toho 7 učitelů), naopak Čechů přibýlo 24 osob, což představuje nárůst 700 %. Téměř všichni čeští státní zaměstnanci se do obce přistěhovali až po vzniku Československa. Proces čechizace se nepromítal čistě jen v tradičních oborech, jak bylo uvedeno výše, změny se prováděly též v hornictví a dolech. Vedení dvou provozů dolu Štěstí a radost (Glück mit Freunde Zeche) na Ryžovně a dolu Boží požehnání (Sehen Gottes-Zeche) v Hájích se pak nově ujal František Hradecký, s nímž sem přišli i další čeští inženýři, důlní dozorcí a horníci. Asi 16 německých zaměstnanců bylo nuceno hledat pracovní uplatnění jinde.⁴⁷¹

Tabulka č. 36: Obce nejdeckého politického okresu s největším podílem obyvatel československé národnosti (více než 1 % v roce 1930)⁴⁷²

Obec / rok	1921			1930		
	obyvatel celkem	z toho Čechoslováci		obyvatel celkem	z toho Čechoslováci	
		abs.	v %		abs.	v %
Horní Blatná	2163	14	0,65	2341	29	1,24
Jelení	887	24	2,71	834	26	3,12
Nejdek	6995	95	1,36	9042	269	2,98
Nové Hamry	1712	3	0,18	1950	20	1,03
Pernink	2506	32	1,28	3023	51	1,69
Potůčky	1425	47	3,30	1692	99	5,85
Přebuz	1446	1	0,07	1396	16	1,15
Pstruží	385	1	0,30	424	10	2,36
Rolava	951	10	1,05	1016	15	1,48
Suchá	529	1	0,19	905	10	1,10
Okres celkem	32 821	253	0,77	37 682	597	1,58

⁴⁶⁹ Procentuální hodnoty k politickému okresu Nejdek a obcím Jelení a Potůčky byly vypočteny z absolutních počtů, které jsou uveřejněny v: Statistický lexikon obcí v Republice československé. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920 ..., c. d., s. 232–233.

⁴⁷⁰ SOKA Karlovy Vary, fond Četnická stanice Pernink, památník Místní četnické stanice v Perninku, nestránkováno; tamtéž, fond Okresní četnické velitelství Nejdek, památník Okresního četnického velitelství v Nejdku, nestránkováno; NA Praha, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2702; Adressbuch [der Stadt] Neudek i. B., Leipzig [1898], s. 37–55.

⁴⁷¹ Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal, c. d., s. 22–23.

⁴⁷² Statistický lexikon obcí v republice Československé, c. d., s. 235, 252; Statistický lexikon obcí v Republice československé. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920 ..., c. d., s. 232–233.

Příliv českého obyvatelstva do pohraničí se nutně promítl i do oblasti vzdělávání, a to zakládáním českých obecných a měšťanských škol, jejichž činnost a vybavování byly financovány značnými částkami ze státního rozpočtu. Téma českého menšinového školství v pohraničních oblastech meziválečného období vyvolávalo řadu dohadů mezi českým a německým etnikem, například i na půdě poslanecké sněmovny. Český sociálnědemokratický poslanec Josef Stivín⁴⁷³ při jednom ze svých výstupů na obranu českého školství prohlásil: „Četl jsem aspoň nedávno v článku odborného školského pracovníka, v článku vážném, že německé děti mají podle statistických výpočtů v našem státě lépe postaráno o školy, než německé děti v Prusku. A já myslím, kdybychom vzali celé Německo a Rakousko s alpskými zeměmi, že i zde bychom shledali, že o školství u nás v celku je lépe postaráno, než v těchto státech sousedních. A to se týká také německých dětí, které jsou nad to o nějaké procento lépe, než české děti, jak právě byl pan ministr školství uvedl. (...) Pánové, kdo máte možnost navštívit menšinové území na severu a sledovat stížnosti, se kterými školní správy i rodiče českých dětí přicházejí, víte, jak to v mnohých místech se školními budovami českých menšin vypadá. Myslím, že v tomto směru nejen z ohledu na menšiny, ale také z důvodů státních je potřeba, aby zde bylo s větší rychlostí pokračováno. Z důvodů státních proto, že (...) jsou české školy menšinové umístěny v budovách škol německých. To vede k jitření, ke zbytečným sporům a bylo by lépe, kdyby tyto školy byly umístěny v samostatných budovách. Prosím jen o to, aby stavba menšinových škol s větší rychlostí se prováděla.“⁴⁷⁴

Již v první polovině roku 1919 byly na základě nařízení Ministerstva školství a národní osvěty ČSR č. 7993 z 13. února 1919 zjišťovány stavy a národnost zapsaných školáků ve školách s německým vyučovacím jazykem. Ve 35 obecných a měšťanských školách nejdeckého politického okresu se nacházel pouze jediný žák národnosti české (navštěvoval Chlapeckou obecní a měšťanskou školu v Nejdku).⁴⁷⁵ Českých žáků rychle přibývalo. V létě 1919 se už vyskytovalo v Nejdku a jeho okolí přibližně 30 školou povinných českých dětí, což znamenalo nutnost zřídit jednotřídní českou obecnou školu podle zákona č. 189/1919 Sb., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích

⁴⁷³ Josef Stivín (18. 12. 1879 Praha – 1. 10. 1941 Praha) – český sociálnědemokratický novinář a politik. Původně byl vyučen typografem a začínal jako redaktor vídeňských Dělnických listů, posléze byl redaktorem a šéfredaktorem Práva lidu (1907–1914, 1917–1938). V letech 1918 až 1938 zasedal v předsednictvu Československé sociálně demokratické strany dělnické, mezi lety 1918–1939 byl poslancem Národního shromáždění a v letech 1925 až 1935 zastával post místopředsedy poslanecké sněmovny. Byl činný též beletristicky.

⁴⁷⁴ www.psp.cz.

⁴⁷⁵ SOkA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejde, karta 129, inv. č. 255, sign. VI/72, obecné a měšťanské školy, školní děti, žáci, zde šetření Okresní školní rady v Nejdku o počtu a národnosti žáků ve školách.

a vychovávacích.⁴⁷⁶ Možností, kde by byla umístěna česká škola, se naskýtal hned několik – v místní německé škole obecné, v tzv. novém zámku (čp. 49), v dívčím domově (čp. 600) nebo v dělnické kolonii továrny NWK.⁴⁷⁷ Výsledkem komisionelního řízení ze dne 17. září 1919 ve věci umístění české obecné školy, na které byli pozváni zástupci městského úřadu, místní školní rady, lesní správy, podniku NWK a Okresní stavební správy Karlovy Vary (Baubezirksleitung in Karlsbad), se stalo zřízení školy v budově lesní správy čp. 550 ve Školní ulici.⁴⁷⁸

Ve škole se začalo učit 9. prosince 1919. Nejdecký týdeník *Neudeker Anzeiger* ve svém čísle z 30. srpna 1919 reagoval na vznik české školy článkem s názvem „Atentát na národní charakter ryze německého města Nejdku“, v němž stálo: „*Jak již bylo oznámeno, několik českých rodin z Nejdku a okolí se na jednání, konané 26. srpna 1919, vyslovilo pro zřízení české školy v Nejdku. Pro nás opravdu nevysvětlitelná potřeba.*“

Při zápisu 32 dětí bylo zjištěno, že jen tři z nich umí bezvadně mluvit česky. Ostatní žáci a žákyně nedovedli kromě několika slov vůbec promluvit souvisle česky, ačkoliv českou národností se vykazovalo přibližně 80 % všech dětí. Starší české děti z Nejdecka musely až do roku 1936 jezdit do Rybářů (nyní součást Karlových Varů), než došlo ke zřízení měšťanské školy v Nejdku. Kromě ní existovala od listopadu 1929 mateřská škola. Ve 30. letech se uvažovalo o výstavbě zcela nové budovy české školy, z plánů nakonec vlivem politických událostí sešlo. Na konci školního roku 1937/1938 navštěvovalo mateřskou školu celkem 36 dětí, v trojtřídní obecné škole bylo 52 a dvojtřídní měšťanské škole 58 žáků. Mírnou převahu v nich měly děti české národnosti.⁴⁷⁹

Do nejdecké obecné školy docházel i Vladimír Ráž,⁴⁸⁰ místní rodák, pozdější herec a dabér. Jeho otec František, evidenční nadporučík, pracoval v letech 1920 až 1932 na okresní

⁴⁷⁶ Podle tohoto zákona mohla být veřejná obecná škola zřízena v každé obci, v níž podle tříletého průměru je nejméně 40 dětí školou povinných. Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR mohlo udělit výjimku a zřídit a otevřít školu i pro menší počet žactva, než uváděl zákon. Více: TRAPL, Miloš: České menšinové školství v letech 1918–1938. In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, c. d., s. 109–118.

⁴⁷⁷ Všechny objekty (tzv. nový zámek, dívčí domov a dělnická kolonie) byly v majetku NWK.

⁴⁷⁸ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejdeček, karton 122, inv. č. 252, sign. VI/69, zřízení české obecné školy veřejné v Nýdku.

⁴⁷⁹ Tamtéž, fond Česká menšinová škola Nejdeček, kronika české menšinové školy 1919–1938, s. 10–11, 15–17, neustránkováno.

⁴⁸⁰ Vladimír Ráž (1. 7. 1923 Nejdeček – 4. 7. 2000 Praha) – český divadelní a filmový herec, dabér. V roce 1947 vystudoval pražskou konzervatoř. V letech 1951 až 1954 byl členem Hudebního divadla v Karlíně, posléze až do roku 1989 členem činohry Národního divadla v Praze. Objevoval se v řadě filmových a televizních rolí (např. v pohádce Pyšná princezna, v seriálu Sňatky z rozumu či filmech Tajemství krve a Psohlavci), díky svému hlasu našel uplatnění i v dabingu.

správě politické, resp. okresním úřadě, kde měl na starosti agendu evidence vojska a celý referát vojenský.⁴⁸¹

V bezprostředně na hranicích ležící obci Potůčky se nacházela česká obecná škola od roku 1922, a to v osadě Háje, kde v dolech na uranovou rudu pracovali čeští horníci a úředníci. Doly byly záhy uzavřeny a česká škola byla přestěhována do středu obce (1925), kde byla nejprve umístěna v objektu bývalé německé školy a posléze v obecní budově. Ke zřízení školy v Hájích došlo opětovně v roce 1928, Nejprve sídlila v pronajatých prostorách domu čp. 14 a posléze v zakoupené budově čp. 15.⁴⁸² O tom, že dosavadní umístění školy v Potůčkách bylo zcela nevyhovující (dvě třídy obecné školy a kabinet se nalézaly v jediné obecní budově, mateřská škola však byla v jiném objektu obce), referovalo periodikum Národní jednoty severočeské *Karlovarské listy* následovně: „*Budova od základů až do střechy prostoupena neodstranitelným vlhkem, ze kterého vycházel stále odporný zápach, což bylo tak známo, že bylo mnohdy mezi Němci slyšeno přirovnání 'je zde zápach jako v české škole.'* Takový byl útulek našich českých dětí.“⁴⁸³

Nová budova dvoutřídní obecné a mateřské školy v Potůčkách, slavnostně otevřená 5. září 1937, byla pojmenována po tehdejším prezidentu Edvardu Benešovi. Projekt Prof. Dr. Ing. arch. Milana Babušky z Prahy⁴⁸⁴ realizovala stavební firma architekta Ing. Bráta z Prahy. Náklady na její postavení přišly Ústřední matici školskou na bezmála 436 tisíc Kč.⁴⁸⁵

Další české školy byly zakládány v Perninku (asi 1935),⁴⁸⁶ v Horní Blatné (1. září 1936),⁴⁸⁷ v Nových Hamrech (27. září 1936)⁴⁸⁸ a v Jelení (1936).⁴⁸⁹

⁴⁸¹ NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 317, inv. č. 773, sign. VI/O, zpráva o výsledku přehlídky Okresního úřadu v Nejdku, provedené vrchním radou politické správy JUDr. Jaroslavem Svobodou ve dnech 17. a 18. prosince 1931; VÚA Praha, fond Kvalifikační listiny, kvalifikační listina Františka Ráže.

⁴⁸² Škola v Potůčkách (osadě Háje) byla v roce 1922 zřízena na základě výnosu Ministerstva školství a národní osvěty ČSR č. 121 782 ze dne 14. 12. 1921. Objekt školy v Hájích vyhořel 10. srpna 1936, později se škola nacházela v pronajatých místnostech domu čp. 26. Ačkoliv se ještě v létě 1938 vedla jednání ve věci rekonstrukce požárem zničené školy, nebyly už stavební práce s největší pravděpodobností ani zahájeny. SOKA Karlovy Vary, fond Okresní úřad Nejde, karton 342, inv. č. 356, sign. 6/4, znovuzřízení školy v Hájích; tamtéž, karton 122, inv. č. 252, sign. VI/69, zřízení české obecné školy v Breitenbachu; tamtéž, fond Česká menšinová škola Nejde, Kronika české menšinové školy 1919–1938, s. 59; PETŘÍK, J.: Breitenbach otevře českou školu. In: *Karlovarské listy*. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 10. 7. 1937, č. 28, s. 1.

⁴⁸³ PETŘÍK, J.: Breitenbach otevře českou školu. In: *Karlovarské listy*. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 10. 7. 1937, č. 28, s. 1.

⁴⁸⁴ Milan Babuška (1884–1953) – český architekt a stavitel. Mezi jeho nejvýznamnější dílo patří projekt a výstavba budov Národního technického muzea a Zemědělského muzea v Praze. Zaměřoval se především na projekty a výstavbu školních budov a sokoloven. Blíže: *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 35–36.

⁴⁸⁵ SOKA Karlovy Vary, fond Menšinová obecná škola Potůčky /nezpracováno/, karton 1, konečný výkaz za provedené práce při stavbě české školy v Breitenbachu, list č. 111; MOUCHA, Jar.: Slavnostní otevření nové školní budovy Dr. E. Beneše v Breitenbachu. In: *Karlovarské listy*. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 14. 8. 1937, č. 33, s. 3; 21. 8. 1937, č. 34, s. 1.

⁴⁸⁶ MÜLLER, Max: Bärtingen. Die Geschichte einer Stadt, c. d., s. 57.

Vedle školství byl významným a určujícím faktorem pro českou skupinu spolkový život. Činnost Národní jednoty severočeské (NJS),⁴⁹⁰ podporující český živel v pohraničních německých oblastech, byla právě v poněmčelém území nejobtížnější. Přesto i zde si dokázala vypracovat důležité pozice, které přinesly konkrétní výsledky zejména ve 30. letech. V Nejdku založila NJS svůj odbor 26. srpna 1919. V roce 1938 vykázal odbor 97 aktivních členů. Další odbory existovaly v obcích Jelení (od roku 1924),⁴⁹¹ Nové Hamry (od roku 1936),⁴⁹² Horní Blatná (od roku 1922), který byl v roce 1926 přeložen do Potůčků,⁴⁹³ a Pernink (od roku 1935).⁴⁹⁴ Činnost samostatného odboru v Horní Blatné byla obnovena nejspíše v roce 1932.⁴⁹⁵

Nejdecký odbor NJS vyvíjel velmi čilou aktivitu. Roku 1926 byl za sumu 91 tisíc Kč (včetně ceny pozemky) vystavěn dvojdoměk,⁴⁹⁶ v němž našly bydlení čtyři české rodiny (až na jednu výjimku šlo o železniční zaměstnance – Václava Valcháře, Františka Šourka, Václava Šrámka a Josefa Hrachovce, jenž byl zároveň pověřen správcem objektu). Roční nájemné činilo 600 Kč.⁴⁹⁷

Česká menšina se rovněž zasadila o postavení pomníku Františka Palackého v Sejfech (tehdy Saifenhäusl, osada obce Tisová). Deska zasazená 6. června 1926 byla však už po pěti

⁴⁸⁷ NA Praha, fond Národní jednoty severočeská, karton 52, inv. č. 47, místní odbory – Horní Blatná, zde žádost o poskytnutí školních potřeb české škole v Horní Blatné z 18. 11. 1936; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Horní Blatná, kniha K 66 – Kronika města pro léta 1893–1938, fol. 75.

⁴⁸⁸ Karlovarské listy. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 10. 10. 1936, č. 41, s. 1.

⁴⁸⁹ HERGETH, Josef. Gedenkbuch des Dorfes Hirschenstand, Hirschenstand 1937, s. 88–89.

⁴⁹⁰ Národní jednoty severočeská (NJS) vznikla v roce 1885 a spolu s dalšími organizacemi (např. Národní jednoty pošumavská – od roku 1884) představovaly obranné jednoty proti rozšiřování německého hospodářství a kultury v českých zemích. Jednota se podílela na zakládání českého menšinového školství, na budování sítě vlastních knihoven, na výstavbě národních domů či na pořádání kulturních a společenských akcí. Významné byly její aktivity v sociální oblasti (poradenství a i výpomoc). Základní jednotkou organizace byly místní odbory, které vytvářely okrsky a několik okrsků tvořilo sbory (v letech 1911–1938 bylo na území středních, severozápadních, severních a východních Čech celkem 14 sborů, 67 okrsků a 661 místních odborů). Ve 20. letech se činnost NJS rozšířila především do oblastí čistě německých. V roce 1939 byla NJS spolu s dalšími jednotami a maticemi začleněna do Národní matice, jež byla rozpuštěna v červnu 1943. NJS byla obnovena sice již v květnu 1945, ovšem rok 1948 znamenal její definitivní zánik. Více: PAVLÍČEK, Jaromír. Národní jednoty severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech (1885–1948). In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, c. d., s. 173–194.

⁴⁹¹ Karlovarské listy. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 21. 6. 1924, č. 7, s. 4.

⁴⁹² Tamtéž, 11. 4. 1936, č. 15, s. 8.

⁴⁹³ SOKA Karlovy Vary, fond Národní jednoty severočeská – Místní odbor Potůčky /nezpracováno/, kniha zápisů ze schůzí 1922–1927, jednací protokol 1924–1935.

⁴⁹⁴ Karlovarské listy. Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 22. 6. 1935, č. 25, s. 5.

⁴⁹⁵ SOKA Karlovy Vary, fond Národní jednoty severočeská – místní odbor Potůčky /nezpracováno/, jednací protokol 1924–1935; NA Praha, fond Národní jednoty severočeská, karton 52, inv. č. 47, místní odbory – Horní Blatná.

⁴⁹⁶ Jde o dům čp. 809 v Komenského ulici (tehdy Hahnhäuserweg).

⁴⁹⁷ NA Praha, fond Národní jednoty severočeská, karton 18, inv. č. 33, nemovitosti – Nejdeck.

měsících poškozena a teprve po deseti letech znovuobnovena. Husův kámen na Blatenském vrchu (1043 m n. m.) vznikl v létě 1923 a vydržel jen do července 1926, kdy byl poničen místními Němci. Pomník byl vystavěn na pozemku lesní správy a slavnostně odhalen 5. srpna 1923. Do horní části třímetrového pomníku byla zasazena bronzová plaketa Mistra Jana Husa z dílny akademického sochaře Ladislava Šalouna,⁴⁹⁸ který bezplatně propůjčil formu a obstaral odlitek.⁴⁹⁹

O kulturní vyžití se staral mj. i český dramatický kroužek, který zinscenoval četné divadelní hry. Jednou z nich byl i v přírodě na paloučku v Sejfech hraný Lešetínský kovář, což bylo vůbec první divadelní představení v životě Vladimíra Ráže.⁵⁰⁰

Češi slavili společně různé oslavy, výročí nebo vánoční svátky. Vladimír Ráž po letech vzpomínal: „*Na dvoře lesní správy byly slavnosti, kde se slavil 28. říjen. A tam vlastně byly moje první tvůrčí začátky, protože jsem tam říkával básničky, přestože jsem si tenkrát šlapal na jazyk.*

Vůbec Češi tady žili ohromně soudržně. Každý rok v restauraci u Žáby, Frosch se to tenkrát jmenovalo, byl český ples, spojený s tombolou. Vzpomínám, jak naši vždycky před tím plesem doma balili všelijaké věci, takové balíčky z toho dělali, a dávali to do té tomboly. Mnohdy se stalo, že to, co tam dali, si přinesli zase domů. Někdy se stalo, že druhý rok získal ten, kdo to tam dal předtím, zase zpátky. (...) Vždycky v neděli docházelo k tomu, že různé rodiny putovaly po Nejdku, navštěvovaly se. A tu byly buchty, tu zas bylo něco jiného. Nebo třeba kolem Vánoc se roznášelo pečivo do různých českých rodin. (...) Maminka s tatínkem (...) dělali různé škatulky kolem Vánoc a to se roznášelo zase do jiných rodin a z těch jiných rodin zase chodili k nám a (...) nosili jiné škatulky. O Vánocích [jsme] měli na českých stolech obrovský výběr vánočního pečiva. A tím se projevovalo přátelství (...) a dobrácký vztah mezi námi, českými rodinami.“⁵⁰¹

Čechizace státních institucí a schopnost německých úředníků ovládat český jazyk lze velmi dobře prezentovat na příkladu samotného Okresního úřadu v Nejdku. Podle zprávy o výsledku přehlídky úřadu, provedené vrchním radou politické správy JUDr. Jaroslavem

⁴⁹⁸ Ladislav Šaloun (1. 8. 1870 Praha – 18. 10. 1946 Praha) – český sochař, mj. autor pomníku Mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí v Praze. Podílel se také na výzdobě reprezentačních budov (např. Obecní dům v Praze).

⁴⁹⁹ NA Praha, fond Národní jednota severočeská, karton 54, inv. č. 47, místní odbory – Breitenbach, zde dopis Jaroslava Mouchy z Místního odboru Národní jednoty severočeské v Horní Blatné starostovi Národní jednoty severočeské v Praze E. Hrubému z 22. 5. 1936; Odhalení Husova pomníku na českém pomezí. In: Karlovarské listy (Severozápad). Informační a nepolitický týdeník župy Karlovarské, 18. 8. 1923, č. 15, s. 2–3.

⁵⁰⁰ TUPA, Miroslav. [Oslavy výročí 650 let města Nejdku] [videozáznam na DVD], Karlovy Vary 1990.

⁵⁰¹ Tamtéž.

Svobodou v prosinci 1931, bylo zjištěno, že z uváděných 16 úředníků bylo 7 Čechů, z nichž všichni ovládali německý jazyk. Ze zbylých 9 Němců umělo česky málo nebo vůbec pět úředníků.⁵⁰² Je však nutné konstatovat, že oproti roku 1922 byl učiněn značný posun. U úřadu tehdy inspekce zjistila, že většina personálu nedovede se ještě dorozumět ve státním jazyku a dva úředníci nejeví vůbec žádné snahy se češtině naučit.⁵⁰³

Pražské periodikum Večer informovalo dne 12. července 1933 své čtenáře o tom, že „politické poměry na Nejdecku jsou velmi smutné z hlediska čsl. státu. Na městském úřadě se česky vůbec nedorozumíte. Obecní tajemník neovládá vůbec státního jazyka (...). Dále na Okresním úřadě v Nejdku nacházejí se dva kancelářští úředníci a jeden sluha, kteří neovládají jednoho českého slova. (...) V některých odděleních (...) úřadu (...) se nemůžeme ve státním jazyku vůbec dorozumět.“⁵⁰⁴ Vrchní komisař politické správy sděloval za okresního hejtmana v této záležitosti Prezidiu Zemského úřadu v Praze, že „obecní tajemník Dr. Josef Werner neovládá dostatečně státního jazyka. Městský pokladník Julius Görgner je částečně znalý státního jazyka a dovede se dorozumět s českými stranami. Vyhlášky jsou vyvěšeny i v jazyku státním a při sepisování vyhlášek vypomáhá buď jmenovaný svědek sám, neb jiný zde usedlý příslušník státního jazyka. Celkem dlužno prý uznati, že obec snaží se v každém směru vyhověti platným jazykovým předpisům, že však jazyková způsobilost městských úředníků není dostačující.“⁵⁰⁵ Co se týče okresního úřadu, bylo vedeno v patrnosti příležitostné přeložení tří německých úředníků za účelem zdokonalení české řeči. Rozhodně je nutné vyvrátit tvrzení článku, že by nebylo možné se na okresním úřadě dorozumět.⁵⁰⁶

Od 1. července 1910 vedl nejdecké okresní hejtmanství JUDr. Karl Schramm. Před příchodem do Nejdku sbíral pracovní zkušenosti na okresních hejtmanstvích v Tachově, Plané a Karlových Varech. V čele okresu stál až do konce roku 1930, kdy byl ve svých 62 letech penzionován.

Po něm přišel do úřadu Leo Löffler, původem Němec z Prahy (ročník 1876), který byl, co se týče kvalifikace na pozici úředníka, na výtečné úrovni. Češtinu ovládal velmi dobře.⁵⁰⁷

Prvním českým hejtmanem nejdeckého okresního úřadu se stal až Dr. Emilián Skramlík,⁵⁰⁸ který vystřídal Löfflera. Nastoupil do úřadu 30. října 1933 a setrval zde až

⁵⁰² NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 317, inv. č. 773, sign. VI/O, zpráva o výsledku přehlídky Okresního úřadu v Nejdku, provedené vrchním radou politické správy JUDr. Jaroslavem Svobodou ve dnech 17. a 18. prosince 1931.

⁵⁰³ Tamtéž, karton 67, inv. č. 510, sign. V/N, zpráva o inspekci u okresních politických úřadů v Čechách z 29. 12. 1922.

⁵⁰⁴ Na okresním úřadu v Nejdku 2 úředníci a 1 sluha neznají slůvka českého. In: Večer, 12. 7. 1932, č. 158, s. 2.

⁵⁰⁵ NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 305, inv. č. 772, sign. VI/N, zpráva přednosty Okresního úřadu v Nejdku ze 4. 8. 1933.

⁵⁰⁶ Tamtéž, karton 305, inv. č. 772, sign. VI/N, zpráva zemského presidenta z 18. 8. 1933.

⁵⁰⁷ Více: NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 317, inv. č. 773, sign. VI/O.

do osudného roku 1938. Dr. Skramlík se zapojil i do aktivit Místního odboru Národní jednoty severočeské v Nejdku a v roce 1936 se stal jeho 2. místopředsedou.⁵⁰⁹

Okresní hejtmani to neměli do zaměstnání nikterak daleko – bydleli totiž v jednom ze tří bytů, jež byly umístěny přímo v budově úřadu. O tom, že bude úřad disponovat alespoň několika byty, se počítalo již před výstavbou objektu, stejně jako se tomu stávalo i na jiných místech.⁵¹⁰

Jedním z těch německých úředníků, kteří na hejtmánství pracovali ještě za habsburské monarchie a později po vzniku Československa, byl i rodilý Nejdeckan, kancelářský oficiál Josef Trotz.⁵¹¹ Ten, ač se věnoval hudbě a též ji i vystudoval, nakonec vstoupil do služeb zdejšího okresního hejtmánství již od 12. listopadu 1910, tedy čtyři měsíce poté, co vznikl samostatný nejdecký okres. Kromě první světové války a krátce po ní (do října 1919), kdy se nacházel v ruském zajetí, byl stále úředníkem ve státní službě. Od listopadu 1919 až do října 1938 sloužil za Československa, následně byl převzat do říšské státní služby a byl ponechán u úřadu landráta. Trotz si postupně začal osvojovat československý státní jazyk (zpočátku ho neuměl vůbec), až se v něm zčásti zdokonalil (ve zkouškách vždy obstál), neboť ve své práci přicházel do styku s českým jazykem – např. vedl podací protokoly a indexy, jindy měl na starosti agendu státního občanství, zbrojních průkazů či cestovních pasů. Ovšem jednotlivá hlášení o jazykové vybavenosti zaměstnanců Okresního úřadu v Nejdku se v některých ohledech značně liší. Záleželo na tom, kdo zrovna přehlídku úřadu vykonával a jak velké nároky na úředníky kladl.⁵¹²

Další státní instituce na Nejdecku byly postupně obsazovány českými zaměstnanci a nedá se zrovna říci, že by Češi obsadili všechny důležité vedoucí posty hned krátce po roce

⁵⁰⁸ JUDr. Emilián Skramlík (1. 2. 1889 Hamburg – 1967 Praha) pocházel z šlechtického rodu Skramlíků von Cronreuth. Jeho děd Emilián Skramlík (1834–1903) byl továrníkem a pražským primátorem v letech 1876–1882. Viz Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2009, Brandýs nad Labem 2009, s. 371–374; MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II. N–Ž, Praha 2010, s. 281; SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika oddaných evangelické farnosti Karlovy Vary, svazek IV (1911–1919), sign. 10, folio 105.

⁵⁰⁹ NA Praha, fond Národní jednoty severočeská, karton 85, inv. č. 47, místní odbory – Nejdek, zde zpráva o volbě členů výboru Místního odboru Národní jednoty severočeské v Nejdku z 18. 3. 1936; fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 388, inv. č. 818, sign. VI/8, zpráva o přehlídce Okresního úřadu v Nejdku, provedené vrchním radou politické správy JUDr. Jaroslavem Svobodou ve dnech 19. a 20. září 1935.

⁵¹⁰ Tamtéž, fond Státní úřad statistický I, Praha (sčítání obyvatelstva 1930), karton 2694–2702.

⁵¹¹ Josef Trotz (13. 5. 1883 Nejdek – 23. 12. 1943 Nejdek) vstoupil v roce 1910 do státní služby u Okresního hejtmánství v Nejdku, od 27. 1. 1914 do 18. 10. 1919 působil v armádě (v roce 1916 padl do ruského zajetí). Dne 1. 11. 1919 se navrátil do úřadu a přešel do československé státní služby, v níž zůstal do října 1938. Posléze byl převzat do říšské státní služby a ponechán u úřadu landráta v Nejdku. Podrobněji: Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM], Litoměřice 2008.

⁵¹² NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 236, inv. č. 653, sign. VI/O; tamtéž, karton 305, inv. č. 772, sign. VI/N; tamtéž, karton 317, inv. č. 773, sign. VI/O; tamtéž, karton 388, inv. č. 818, sign. VI/8; Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM], Litoměřice 2008.

1918. Většinou tyto funkce přebírali vesměs až od poloviny 20. let, jak se podařilo vysledovat např. u dvou nejdeckých poštovních úřadů.⁵¹³ Stranou nezůstala ani železniční stanice Nejdek, kde přednostu stanice Richarda Pudla⁵¹⁴ nahradil až koncem roku 1933 Alois Kudr, jenž byl do Nejdku přeložen ve věku 38 let na vlastní žádost z ředitelství ČSD Bratislava. V polovině roku 1937 byl jmenován přepravním a tarifním kontrolorem ředitelství ČSD Plzeň a místo něho v Nejdku sloužil prozatímně jako přednosta stanice nákladní pokladník Jan Harant, jehož v závěru roku 1937 vystřídal Miloslav Turinský,⁵¹⁵ který v Nejdku zůstal do záboru pohraničí.⁵¹⁶

Vedení nejdecké četnické stanice bylo až do roku 1934 v německých rukou (pozdější záznamy chybějí). V roce 1922 pensionovaného Friedricha Ansorgeho nahradil vrchní strážmistr Vilém Schubert, který byl německé národnosti (narodil se 18. června 1887 v Čermné u Vrchlabí) a který se dostal počátkem 30. let do nepříjemné záležitosti. V anonymním dopise, jenž byl zaslán Zemskému četnickému velitelství v Praze někdy na konci května 1933, stálo, že nejdecký okresní četnický velitel „Šubert (...) jest hakenkreuclerem jako jeho žena, též je písarkou u tý partaji. Na žádný pád hodí jse to pro vrchního strážmistra taková funkce a radili bysme toho pana to iného kráje přesadit, tam kde méně hakenkreucleri jsou jako tady.“⁵¹⁷ Z později uskutečněného šetření vyplynulo, že on

⁵¹³ V čele Poštovního úřadu Nejdek 1 pracoval od roku 1929 Václav Gregor, později ho vystřídal Karel Frýdl. Poštovní úřad Nejdek 2 vedl v letech 1926–1929 František Brichta, v letech 1929–1934 Vlasta Špačková. Více: NA Praha, fond Ministerstvo pošt a telegrafů, karton 2151, inv. č. 1689, spisy poštovních úřadů a poštoven – Nejdek; tamtéž, fond Národní jednota severočeská, karton 85, inv. č. 47, místní odbory – Nejdek; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 22, inv. j. 84, poštovní úřad Nejdek II v NWK.

⁵¹⁴ Richard Pudl (1. 2. 1880 Plzeň – 8. 7. 1960, Norimberk, NSR) – železniční zaměstnanec původem z železničářské rodiny. V letech 1900–1902 vypravoval vlaky ve stanici Štěkeň (Čejetice) u Strakonice a v letech 1903–1905 v Karlových Varech-centrálním nádraží (nyní dolní nádraží). Ve stanici Nejdek pracoval od roku 1905 nejprve jako výpravčí, mezi lety 1907 až 1933 jako přednosta stanice. Po odchodu z Nejdku žil v Karlových Varech jako drážní inspektor ve výslužbě, po druhé světové válce bydlel v německém Norimberku. SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Plzeň (obvod Plzeň I – vnitřní město), svazek XXVL (1879–1880), sign. 62, folio 239; e-mailová zpráva Jiřího Humlera, Stříbrná u Kraslic, adresovaná Pavlu Andršovi, 14. 2. 2017; Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 1. 8. 1960, č. 98, s. 20; Adreßbuch der Kurstadt Karlsbad, der Stadt Fischern und Marktgemeinde Drahowitz 1938/39, Karlsbad [1939], s. 134.

⁵¹⁵ Miloslav Turinský (17. 11. 1899 Železná Ruda – ?) – železniční zaměstnanec, původem z železničářské rodiny. Jako výpravčí začal sloužit roku 1919 ve stanici Ražice a v roce 1923 na nádraží Plešnice (Úlice-Plešnice) u Plzně. V letech 1928–1932 pak ve stanici Blatno u Jesenice, které roku 1929 prozatímně přednostoval. V letech 1935–1937 byl přednostou stanice Aš-město a následně v Nejdku. Po roce 1939 vedl stanici Janovice nad Úhlavou, kde byl v roce 1943 zatčen a odvečen do koncentračního tábora, který našťastí přežil. SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Železná Ruda, svazek z let 1890–1901, sign. 22, folio 237; e-mailová zpráva Jiřího Humlera, Stříbrná u Kraslic, adresovaná Pavlu Andršovi, 14. 2. 2017.

⁵¹⁶ Alois Kudr a Miloslav Turinský se aktivně podíleli na činnosti NJS. Více: NA Praha, fond Národní jednota severočeská, karton 85, inv. č. 47, místní odbory – Nejdek.

⁵¹⁷ NA Praha, fond Zemské četnické velitelství, Praha, karton 129, inv. č. 766, anonymní udání na Viléma Schuberta, adresované Zemskému četnickému komandu v Praze, nedatováno.

ani jeho manželka nejsou jakkoliv činní v politice. Pisatele anonymního dopisu se nepodařilo vypátrat.

Již krátce předtím se musel Schubert potýkat se stížnostmi směřovanými na svoji osobu. Generální velitelství četnictva v Praze bylo upozorněno jedním nejmenovaným senátorem, že uvedený strážmistr podporuje hakenkreuclery, dává se vozit autem na jejich schůze, aby je chránil, a pohybuje se prý v jejich společnosti. Též si nevšímá toho, že se v místních hostincích vyvěšují časopisy s protičeskými obrázky. Výsledek vyšetřování byl však negativní, neboť Schubertovi nebylo možné dokázat, že by nebyl nadstranický a zaujatý. Podle získaných informací se vrchní strážmistr úzkostlivě vyhýbal kontaktům s hakenkreuclery a zároveň nebylo pozorováno, že by s nimi nějakým způsobem sympatizoval. Již tehdy se na Zemském četnickém velitelství v Praze uvažovalo o tom, že by byl přeložen na jiné služební místo, takže by tím pominuly důvody k jeho podezřívání. K Schubertovu přemístění nakonec došlo v květnu 1934, a to do Jílového u Prahy, kde vykonával funkci okresního četnického velitele. Četníci německé národnosti (Schubert patřil mezi jednoho z nich) byli postupně přemísťováni do vnitrozemí, jakmile se za ně naskýtala náhrada. Podle kvalifikační listiny ovládal německý jazyk dokonale slovem i písmem, ovšem vedle toho musel mít v rámci svého zaměstnání bezpochyby znalosti češtiny, jíž po přeložení do středních Čech zcela jistě potřeboval. Ačkoliv byl po pracovní a profesionální stránce hodnocen nadmíru dobře, přece jenom bylo v jeho osobě do budoucna spatřováno nebezpečí náklonnosti ke krajnímu nacionalismu, což se v případě služebního přeložení stalo univerzálním řešením.⁵¹⁸

Podobně na tom byla Místní četnická stanice v Perninku, u níž se prvním českým velitelem stal až štábní strážmistr Jan Poduška, a to teprve od 1. dubna 1932. Před ním se v čele stanice vystřídali: Ignaz Wilder (v srpnu 1919 převelen do severočeských Ervěnic, Seestadt), Jan Wopata (v březnu 1921 odešel do Jáchymova, St. Joachimsthal) a Josef Köhler, jenž zemřel náhle 7. února 1932 na silný otřes mozku.⁵¹⁹

Okresní četnické velitelství v Nejdku je možné dát za příklad mnohdy až překotně rychlého a ukvapeného procesu českizace v pohraničí, alespoň pokud se týče čistě německých oblastí. Karl Neumann byl k 1. únoru 1923 penzionován a na jeho post nastoupil o tři měsíce později vrchní strážmistr František Hudeček, jenž přišel z Ústí nad Labem (Aussig). V úřadu

⁵¹⁸ Tamtéž, stížnosti na Viléma Schuberta; tamtéž, fond Generální velitel četnictva Praha, karton 160, inv. č. 168, kvalifikační listina Viléma Schuberta; SOA v Plzni, fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary, kniha 599, památník Místní četnické stanice v Nejdku, nestránkováno.

⁵¹⁹ SOkA Karlovy Vary, fond Četnická stanice Pernink, památník Místní četnické stanice v Perninku, nestránkováno; tamtéž, fond Okresní četnické velitelství Nejdeč, památník Okresního četnického velitelství v Nejdku, nestránkováno.

setrval jen do 25. července téhož roku, kdy byl služebně přemístěn do Děčína (Tetschen). Do konce prosince 1923 zde sloužil Josef Kopřiva, který odešel do Kadaně (Kaaden). Do čela nejdeckého okresního velitelství se tak dostal nadporučík Václav Bock, který předtím působil v Přísečnici (Pressnitz) a po sedmi letech šel do výslužby. Po něm se až do roku 1938 vystříдалo dalších 5 českých velitelů (posledně výkonný poručík Antonín Hrubý).⁵²⁰ Na uvedeném příkladu je patrné, že obsazení okresního četnického velitelství českou kvalifikovanou silou bylo záležitostí dosti problematickou. Na jedné straně se kladl důraz na to, aby němečtí státní zaměstnanci byli penzionováni a na uvolněné místo se postupně dostávali jejich čeští kolegové. Na druhé straně docházelo k tomu, že čeští zaměstnanci nespĺňovali nároky na kvalifikaci, aby vůbec mohli vykonávat tak náročný úřad. Navíc řada z nich pokládala přeložení z vnitrozemí do pohraničí za krátkodobou epizodu, v některých případech ho chápali jako trest. Nucenému stěhování se tak snažili všemocně zabránit, neboť pro to existovaly zcela praktické a racionální důvody – pokud již měli založené rodiny, mohlo odloučení od nich představovat do budoucna vážný problém. Právě vazby na rodinu a částečně i na prostředí, v němž žili, sehrávaly v těchto otázkách podstatnou úlohu.

U Jana Švarce (narozeného 7. května 1897), jednoho z českých úředníků zaměstnaných na Okresním úřadě v Nejdku (pracoval jako účetní adjunkt) od prosince 1930, se opakovaně na počátku 30. let při prohlídce tohoto úřadu setkáváme s tím, že si zde sice zvykl, avšak přál by si odejít do Prahy, a to z rodinných a zdravotních důvodů. „*Ve svém nynějším působišti se necítil spokojen*“, ačkoliv uměl velmi dobře německy a jeho kvalifikovanost byla příkladná. Po roce 1935 se již mezi osazenstvem úřadu neobjevuje, je tedy pravděpodobné, že se nakonec dostal do hlavního města. Stejným způsobem bychom mohli uvést případ svobodného koncipisty JUDr. Ferdinanda Bílka (ročník 1908), který chtěl dočasně přeložit k zemskému úřadu.⁵²¹

S ovládním německého jazyka neměli čeští úředníci na Okresním úřadu v Nejdku vcelku zásadní potíže. Kancelářský pomocník Václav Svoboda byl sice ve služebním místě spokojen, ovšem znalosti němčiny si musel i tak nadále prohlubovat.⁵²²

Pronikání českého vlivu do pohraničí se projevovalo i v odvětví hospodářství. Nejdecká papírna, jež byla dána do provozu v roce 1885 a jež se nacházela při silnici

⁵²⁰ SOKA Karlovy Vary, fond Okresní četnické velitelství Nejde, památník Okresního četnického velitelství v Nejdku, nestránkováno; SOA v Plzni, fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary, kniha 599, památník Místní četnické stanice v Nejdku, nestránkováno.

⁵²¹ NA Praha, fond Ministerstvo vnitra I (Prezidium ministerstva vnitra), karton 317, inv. č. 773, sign. VI/O; tamtéž, karton 388, inv. č. 818, sign. VI/8.

⁵²² Tamtéž, karton 388, inv. č. 818, sign. VI/8.

z Nejdku do Nových Hamrů, měla ještě krátce po vzniku Československa své sídlo ve Vídni (Akciová společnost pro konopný, jutový a textilní průmysl ve Vídni – Hanf-, Jute- und Textilindustrie Wien, A. G.). Výsledkem procesu nostrifikace akciových společností a repatriace akcií⁵²³ byl v roce 1923 vznik akciové společnosti Nýdecké papírny, jejímž většinovým vlastníkem se nově stal Alois Wiesner z Prahy, majitel tiskárny. Na počátku roku 1938 pracovalo v papírně celkem 250 zaměstnanců (15 úředníků a 235 dělníků, z toho 6 českých úředníků a 2 čeští dělníci). Papírna se tak stala prakticky jediným průmyslovým podnikem Nejdecka, kde pracovali Češi. Ani velká hospodářská krize 30. let výrazně neomezila její provoz, neboť výroba papíru byla zčásti určena pro státní zakázky. Vzhledem k tomu, že spoluvlastníky kromě Čechů byli také Židé, byla továrna záhy po zaboru pohraničí arizována.⁵²⁴

Mezi nejvýznamnější osobnost české menšiny prvorepublikového Nejdecka lze právem zařadit Františka Rajmana (1898–1946).⁵²⁵ Ten sice v Nejdku žil jen v letech 1936 až 1938, ovšem i tak zde zanechal nesmazatelnou stopu. Dnem 1. září 1936 byl ustanoven ředitelem české měšťanské školy v Nejdku a zároveň byl pověřen správou státní školy obecné. Zapojil se do aktivit místního odboru NJS a rozhodl se pro vstup do komunální politiky (jeho jméno se objevilo na kandidátce České volební skupiny pro volby do obecního zastupitelstva, jež se v Nejdku uskutečnily 12. června 1938, nicméně Češi v politickém měření sil získali pouze jeden mandát). V září 1938 byl nucen odejít z Nejdku a zamířil na Nymbursko (Loučeň), kde od 15. prosince 1938 vyučoval na měšťanské škole.⁵²⁶

⁵²³ Viz také kapitola 4. Hospodářství v nejdeckém politickém okrese a oddíl 4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku.

⁵²⁴ SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb (firemní spisy), karton 74, Nýdecké papírny; NA Praha, fond Národní jednota severočeská, karton 85, inv. č. 47, místní odbory – Nejdek, zde zpráva o činnosti Místního odboru NJS Nejdek za rok 1937; ANDRŠ, Pavel: Nejdecká papírna. In: Měsíčník Krušné hory – západ. Krušnohorský Herzgebirge Luft, 2014, č. 3, s. 10–11; OSTERLOH, Jörg: Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v Říšské župě Sudety v letech 1938–1945, Praha 2010, s. 665.

⁵²⁵ Jeho rodištěm se staly Nové Dvory u Kutné Hory, kde přišel na svět 20. února 1898. Po obecné a měšťanské škole absolvoval učitelský ústav v Kutné Hoře (1913–1916). V lednu 1919 se objevuje v Košťanech u Teplíc jako zastupující učitel na české obecné škole, od října téhož roku na měšťanské škole. Roku 1925 se definitivně stává odborným učitelem. Dne 15. ledna 1935 byl přeřazen do úřadovny inspektora státních národních škol v Teplících-Šanově do funkce tajemníka.

⁵²⁶ V létě 1939 začal učit na Měšťanské škole chlapecké v Nymburce, kde setrval až do jara 1945. V květnu 1945 se vrátil zpátky do Nejdku jako zmocněnec Ministerstva školství a osvěty ČSR a postaral se o první vlnu osidlování města českým obyvatelstvem. V červenci 1945 se stal předsedou Místní správní komise Nejdek, v srpnu 1945 se stal předsedou místní organizace KSČ. Dne 22. února 1946 ukončil dobrovolně život střelnou ránou do srdce. Důvod, proč František Rajman spáchal sebevraždu, není dodnes objasněn. Nejspíše šlo o souhru okolností – blížící se rozpad manželství a neshody s funkcionáři z Okresního národního výboru v Nejdku. Mezi lidmi byl značně oblíben, a to platilo i pro Němce. V průběhu svého krátkého poválečného působení sepsal dvě útlé publikace o Nejdku – „Začínáme český život v Nejdku“ a „Slavnostní otevření školy v Nejdku 17. VI. 1945“, jež byly vydány v roce 1945. K Františku Rajmanovi podrobněji: ANDRŠ, Pavel: Nejdek v letech 1945–1953. Diplomová práce ..., c. d., s. 89–94; NA Praha, fond Národní jednota severočeská, karton 85, inv. č. 47, místní odbory – Nejdek.

Do Nejdku se dostal Rajman přeložením ze severních Čech a neměl stejně jako řada jiných osob české národnosti, které postihl podobný scénář, v regionu žádné kořeny. Proces „přeložení na jiné služební místo“ bylo v praxi českého státního zaměstnance za prvorepublikového Československa zcela běžné a setkáváme se s ním v závislosti na aktuální situaci v příslušném oboru činnosti. Dotyčný zaměstnanec neměl nárok si příliš vybírat, aby si zvolil, kam zamíří. Příčinou služebního přeložení a někdy častého střídání míst bylo jednak momentální uprázdnění služební pozice, tak také nespokojenost dotyčného s místem, kde pobýval, což rozhodně nevedlo ke stabilizaci služebních míst státních zaměstnanců. Na druhé straně je třeba poznamenat, že část státních zaměstnanců sloužila ve svém úřadu relativně dlouhou dobu třeba i bez ohledu na změny státního uspořádání.

Problematika expanze českého etnika do ryze německého prostředí po roce 1918 se odráží neméně významně i v elitách – ve vrstvách, třídách, vyznačujících se homogenností, založené na spojení poměrně významného majetku, důležitého podílu na moci, vzdělání a sociální prestiže.⁵²⁷ Elity někdy chápané jako vládnoucí či mocenské třídy doznaly po roce 1918 změn, kdy tradiční a staré elity vyklidily pozice novým a moderním elitám, zároveň se dá hovořit o budování nových elit.

Do regionu se Češi dostávali sice již po vzniku samostatného Československa, přesto další jedno desetiletí trvalo, než došlo alespoň do určité míry k postupné výměně elit starých (etnicky německých) za nové (etnicky české). Vzhledem k tomu, že české etnikum zaujímalo pozice výhradně mezi státními zaměstnanci, mohlo se jediné toto profesní zařazení stát způsobem, jak docílit kariérního vzestupu nových českých sociálních elit – úředníků, učitelů, železničářů, četníků, poštovních a lesních zaměstnanců a jejich rodin, tedy vesměs příslušníků střední vrstvy. Staré (německé) elity měly i nadále vliv na společnost, avšak jejich rozhodování bylo omezováno a určováno také příchozími novými českými elitami.

⁵²⁷ SVÁTEK, František: Sociální elity v první československé republice ..., c. d., s. 401–402.

8. Návraty do „naší“ německé minulosti

Německá vlastivědná a historiografická práce meziválečného období, jakkoliv není nutné pochybovat o její pevné nacionální vyhraněnosti, se zaměřovala především na studie středověku a raného novověku, ale nejsou výjimkou ani studie věnující se 19. a 20. století.⁵²⁸ Vznikající díla politických, hospodářských a sociálních dějin vedla často polemiku s českou historiografií o interpretaci dějin – např. České země byly pokládány za stará německá území a z toho plynoucí historické nároky Němců na „sudetské země“ bylo možno považovat za prastaré. Výzkum sudetských zemí nabýval na významu zejména ve 30. letech, jež byly umocněny šířením nacionálního hnutí v pohraničních oblastech Československa. Tyto práce měly demonstrovat historické kořeny, mentální prostředí a historické vědomí německého etnika.⁵²⁹

Dvacátá léta minulého století nabízela hned několik příležitostí k návratům do minulosti. Josef Pilz (1870–1941), odborný učitel na Chlapecké měšťanské škole v Nejdku, využil své práce kronikáře města Nejdku od roku 1908 (od roku 1911 byl navíc správcem městského archivu) a krátce před první světovou válkou sepsal Dějiny města Nejdku, jež vycházely v 10 sešitech. V roce 1923 nadešel ten správný čas, aby publikace o dějinách města a zčásti i regionu mohla vyjít v kompletním znění. Přesněji řečeno, kniha s vrocením 1923 vyšla až v dubnu 1924, jak o tom svědčí záznam z kroniky města. Josef Pilz věnoval přípravám této knihy, která vyšla nejspíše v nákladu 1 tisíc kusů, více než 10 let – studoval a shromažďoval informace z archivních pramenů a dostupné literatury. Byly to vlastně prvně ucelené dějiny města Nejdku, ovšem z pohledu odborného učitele, jemuž se Nejdeček stal domovem. Jeho dílo, ačkoliv vykazuje v jistém směru některé nedostatky a chyby, se časem stalo doslova legendou. Mnoho nejdeckých obyvatel mělo tzv. Pilzovu kroniku doma v knihovničce a po letech na publikaci odkazovali či z ní čerpali zejména do článků a vzpomínek, uveřejněných v krajanském tisku *Neudeker Heimatbrief*. Ovšem jak se Josef Pilz zmiňuje v červenci 1924, krátce po vydání shledával u části zdejších obyvatel nezájem o vydanou publikaci do té míry, že mu zůstalo ještě 200 volných kusů, pro něž neměl odběratele. Učinil proto nabídku nejdecké česárně vlny, která již záhy po vydání odebrala 230 exemplářů pro své zaměstnance, zda by si ještě nevzala dalších 70 kusů. Celkem

⁵²⁸ Ze všech například: WOSTRY, Wilhelm: *Das Kolonisationsproblem. Eine Überprüfung der Theorien über die Herkunft der Deutschen in Böhmen*, Prag 1922; STRAUSS, Emil: *Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik*, Prag 1934; PFITZNER, Josef: *Sudetendeutsche Einheitsbewegung. Nach der Beschlagnahme*, Karlsbad 1937.

⁵²⁹ KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl třetí ..., c. d., s. 240–242; HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, c. d., s. 77–101.

300 výtisků Pilzovy kroniky směřovalo početné Lahusenově rodině, dále je obdrželo užší vedení společnosti v Nejdku a zčásti i v Brémách, úředníci a mistři provozů a zaměstnanci, kteří odpracovali v nejdecké textilce nepřetržitě více než 40 let.

V roce 1923, kdy oslavovala nejdecká česárna vlny 50 let od převzetí provozu rodinou Lahusenových, byla vydána brožura o historii továrny, opět za podílu Josefa Pilze. Dvaapadesátiletý nejdecký kronikář vlastně ve stejné době dokončoval dílo o historii Nejdku a brožura o historii továrny se stala další příležitostí, jak se vrátit proti proudu času a využít jubilea firmy a, tak říkajíc „zabít dvě mouchy jednou ranou“, neboť dějiny města byly do jisté míry spjaty s vlnářským průmyslem.

Josef Pilz byl bezesporu regionální osobností a autoritou a své zkušenosti zúročoval v řadě funkcí. Stejně jako část tehdejších intelektuálů, tak i Josef Pilz se zapojil do komunální politiky a zasedal v městské radě. Po politické stránce se angažoval za Německou sociální demokratickou stranu dělnickou, za níž v roce 1931 kandidoval na funkci starosty města. Jako jeden z mnoha německých obyvatel meziválečného Československa se i Pilz na sklonku 30. let zařadil mezi příznivce Henleinovy politiky. Zápisy v městské kronice zcela zřetelně vypovídají o tom, jak se u něj loajalita vůči Československé republice změnila v okouzlení z německého politického „zázraku“.⁵³⁰

Druhou osobností, která se zabývala historií a vlastivědou podstatné části západního Krušnohoří (nejdecký a jáchymovský okres), byl tisovský rodák a dlouholetý abertamský učitel a kronikář v jedné osobě Josef Rödiger.⁵³¹ V díle *Gebirgsheimat*, vydaném v roce 1921, se dotýkal též událostí první světové války, která v době vydání brožury byla ještě stále živou záležitostí.

Josef Pilz s Josefem Rödigerem měli dispozice podílet se na tvorbě regionální vlastivědné a historické literatury. Jednak tím, že pocházeli z řad učitelů a vedli městské kroniky, byli již k tomu prakticky předurčeni. Oba zpracovávali zápisy do místních kronik chronologicky, to znamená, že průběžně s několikaměsíčním odstupem ručně zapisovali události do svazku kroniky nezávisle na tom, zda se zrovna zabývali tématem demografického vývoje obce, nezaměstnaností či výsledky voleb. Tehdy se hlavní osou při psaní kroniky stal chronologický sled událostí, což z tehdejšího hlediska bylo po právu osvědčeným

⁵³⁰ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdeku, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 181; SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdeku, karton 91, inv. j. 270, Nejdeku a továrna NWK v různých publikacích; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 11.

⁵³¹ Josef Rödiger (2. 4. 1890 Tisová u Nejdku – 5. 12. 1962 Uhlstädt, NDR) vystudoval v letech 1906–1910 učitelský ústav v Praze, posléze působil na Obecné škole v Abertamech a od roku 1921 na nově zřízené měšťanské škole tamtéž. Více: Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 1. 2. 1963, č. 118, s. 18–19; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Abertamy, Gedenkbuch der Stadtgemeinde Abertam, I. díl, s. 2–3; Eibenberg. Die Geschichte eines Ortes ..., c. d., s. 63.

prostředkem vedení jakékoliv kroniky. Těž u nich najdeme přece jen určitý odstup vůči Čechům během líčení od nejstarších dějin (čerpali z německých autorů 19. a 20. století), hlavně pak krátce po vzniku samostatného Československa, u zápisů obecních kronik za rok 1938 byla bipolarita mezi českým a německým etnikem více než zřejmá.

Forma vzpomínání nebyla jen záležitostí několika staletí a „dávných věků“, jako tomu bylo v případě dějinného zpracování města Nejdku Josefem Pilzem. Meziválečné období odráželo i minulost docela nedávnou a ve společnosti ještě stále aktuální – dobu 1. světové války, jejíž silný prožitek, trauma, kdy na frontách umírali členové rodin, známí a blízcí, případně se z válečného konfliktu vrátili domů s různými zdravotními následky, se podepisoval na celé společnosti. Od počátku 20. let byly v jednotlivých obcích postupně zřizovány válečné pomníky, jež rozšiřovaly síť již těch existujících. Na nejdeckém náměstí, přímo před domem kronikáře Josefa Pilze se nalézal pomník, jenž se týkal válečných obětí z rakouských válek z 60. let 19. století. Byl postaven v roce 1895, tedy 19 let před začátkem Velké války, v roce, kdy se rodili muži, odvedení a často padlí v příštím světovém konfliktu. Vzpomínka a uctění padlých mužů byla v rodinách skutečně neopomíjenou součástí života. Pozůstali nemohli mnohdy ani zjistit, kde dotyčný voják padl či byl pohřben. Ve vybudování pomníku padlým tak alespoň spatřovali možnost, jak se s tragickými osudy svých bližních vyrovnat. Nejrychleji s výstavbou pomníku byli v Nejdku. Na Kostelním náměstí (Kirchenplatz) stál až do června 1923 pomník císaře Josefa II., symbolu habsburské monarchie. Ničení pomníků po skončení války jako v jiných místech Československa pochopitelně nenastalo (za příklad poslouží Praha), ani k tomu nebylo důvodu. Češi zde nepředstavovali početnou skupinu obyvatel, tehdy zde ještě neměli významné zastoupení (např. na okresní správě politické).

Pomník císaře Josefa II. byl sejmut 4. června 1923 v pozdních dopoledních hodinách. Na místě tak pobyl jen necelých 18 let – k jeho slavnostnímu odhalení došlo v říjnu 1905. Městský úřad sice znal přesnou hodinu odstranění sochy, ovšem nechtěl ji veřejně oznámit, neboť chtěl předejít většímu shluku obyvatel. Ovšem zpráva o chystaném odstranění sochy se rychle městem rozšířila, takže zanedlouho stála před symbolem starého mocnářství řada zvědavců a sledovala představení, jež se nevidí každý den.⁵³² Pro obyvatelstvo znamenalo sejmutí sochy vládce zároveň konec „starých časů“ a jak poznamenal nejdecký kronikář Pilz, sociálnědemokratická část zdejšího lidu se proti jeho odstranění stavěla zcela netečně. V té době bylo již zřejmé, že Habsburkové nemají šanci vrátit se na královský trůn, a to ani

⁵³² SOkA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdk, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 103–104; PILZ, Josef: Dějiny města Nejdku ..., c. d., s. 158.

po dvou pokusech Karla I. získat svatoštěpánskou korunu. Část Němců v Československu se již v té době zkrátka smířila s tím, že jejich další existence bude na další roky spojena s novým státním útvarem. Zvláště ve vztahu k sousednímu Německu, které ovládaly poválečné politické a hospodářské těžkosti, přišlo německému etniku lepší raději akceptovat ČSR, v němž se sice jejich momentální vyhlídky do budoucnosti nejevily zrovna nadějně, než se taxativně stavět proti němu. Myšlenky na odtržení od zbytku českých zemí a vytvoření správních celků (provincií), tak jako v říjnu a v listopadu 1918, jež měly krátkého trvání, byly liché. Obyvatelstvu byla přednější každodenní realita – zaměstnání, obživa, zajištění potravin apod., nežli státoprávní uspořádání země. Na druhé straně je nutné vzít v potaz, že u části nacionálně smýšlejících Němců se názor na setrvání u ČSR nezměnil a stále se vůči němu vymezovali, a to i v případě, že jim nabízel mnohem lepší zázemí a možnosti, než tomu mohlo být u této menšiny ve srovnatelné míře v jiných státech Evropy.

O zřizování válečných pomníků se zasloužily především svazy válečných poškozců, vdov a sirotků (Bund der Kriegsverletzten, Witwen und Waisen), jež existovaly ve větších obcích a městech. Pro zřízení válečných pomníků bylo nutné nejprve opatřit dostatek finančních prostředků a teprve poté začít s výstavbou. Existence pomníků a jejich odhalení (datum je uvedeno v závorkách) je prokázána v těchto obcích a městech: Horní Blatná a Chaloupky (červen 1926), Hřebečná (říjen 1930), Fojtov (červenec 1932), Pernink (1937), Rudné (květen 1938) a Abertamy (červen 1938).⁵³³ Jak vysledoval Stanislav Wieser,⁵³⁴ v prostoru okresu Karlovy Vary (šlo o území okresu po územněsprávních změnách v roce 1960) bylo zřizování pomníků v celém období let 1919 až 1938 rovnoměrně rozloženo a státní symboly na nich oproti českým krajům až na malé výjimky zcela chyběly. Nejvíce si dali záležet na pomníku na starém perninském hřbitově, jehož součástí byla socha vojáka a po obou stranách se nacházely tři řady desek se 137 jmény padlých a nezvěstných vojáků. Určitou úlohu v tom hrála i doba, v níž vznikl. Celkově se dá říci, že první zřízené pomníky se od těch pozdějších významně odlišovaly, a to nejen v nákladnějším provedení, ale i v symbolice, kdy vedle desek se jmény padlých figurovala i postava vojáka, případně byl celý prostor stylově upraven do podoby kamenných kvádrů (např. v Rudném). Válečný

⁵³³ Ke zřizování jednotlivých pomníků blíže: WIESER, Stanislav: Pomníky padlých ve válkách, zejména v té první světové válce ..., c. d., s. 92–94; SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Horní Blatná, kniha K 66, inv. č. 79, Chronik der Bergstadt Platten, list 55; tamtéž, fond Archiv obce Rudné, Gemeinde-Gedenkbuch, nestránkováno; tamtéž, fond Obecná škola Fojtov, Schulchronik der Volksschule Voigtsgrün, s. 155–156; tamtéž, fond Archiv města Abertamy, Gedenkbuch der Stadtgemeinde Abertham, 1. díl, s. 112; Trinksaifen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge, c. d., s. 29–30; Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf ..., c. d., s. 8; Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 214; ČERNÝ, Zbyněk – DOSTÁL, Tomáš: Bolest v kameni. Pomníky vojákům z chebských jednotek padlým v první světové válce = Schmerz in Stein. Denkmäler für im Ersten Weltkrieg gefallene Soldaten der Egerer Einheiten, Cheb 2007, s. 112, 150.

⁵³⁴ WIESER, Stanislav: Pomníky padlých ve válkách, zejména v té první světové válce ..., c. d., s. 89–99.

pomník v Děpoltovicích, v bezprostředně sousedící obci s Lužcem, zahrnoval i jména 11 padlých vojáků z Lužce.⁵³⁵

⁵³⁵ Tamtéž, s. 93; MÜLLER, Max: Bärtingen. Die Geschichte einer Stadt, c. d., s. 115; Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 214; Trinkaifen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge, c. d., s. 29.

9. Směřování církví a náboženství v meziválečném období a jejich projevy v místní německé společnosti s přihlédnutím k předchozímu vývoji

V 18. a 19. století byly učiněny kroky vedoucí ke zrovnoprávnění nekatolických církví s římskokatolickou církví (toleranční patent z 13. října 1781, Pillersdorfova ústava z 25. dubna 1848, říjnový diplom z roku 1860, protestantský patent z 8. dubna 1861 a interkonfesijní zákon z roku 1868) otevřely cestu nekatolickým církvím k jejich vzniku, šíření a vlivu na společnost. Pro druhou polovinu „dlouhého“ 19. století byl rovněž charakteristický proces sekularizace⁵³⁶ a hnutí „Pryč od Říma“ (Los von Rom). Vlastní roli zde nepochybně sehrával i liberalismus a nacionalismus, často provázený projevy antisemitismu.

Sekularizace, při níž ustupovalo náboženství vlivem moderních vlivů z veřejné sféry, byla provázena novým vytyčením vztahu státu a církve. Společnost jako taková se v době bouřlivého rozvoje vědy a techniky obohacovala o modernizační prvky včetně evidentního myšlenkového posunu. Náboženství se tak stalo soukromou záležitostí každého jednotlivce.⁵³⁷

Hnutí „Pryč od Říma“ si vytklo za cíl odklon od římskokatolické církve a přestupy k evangelické nebo nově etablované starokatolické církvi (v evangelickém prostředí se hovořilo o linii „k evangeliu“ – „Hin zum Evangelium“).⁵³⁸ Mimo teologické roviny je nutné uvést i určující motiv nacionální – hnutí získalo podporu u nacionálně německého orientovaného politika Georga von Schönerera⁵³⁹ a jeho soukmenovců. Jejich záměrem bylo využít nastalou situaci ve svůj prospěch. Nesmíme opominout skutečnost, že se tak stalo

⁵³⁶ Původní význam slova znamenal vyvlastňování církevní půdy, zabírané šlechtici nebo státní mocí v 17. a 18. století.

⁵³⁷ Více k sekularizaci např.: HANUŠ, Jiří: Sekularizace 1848–1914. Badatelské problémy a současná situace. In: Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914. Edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2007, s. 5–6; MALÍŘ, Jiří: Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století. In: Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914. Edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2007, s. 11–16.

⁵³⁸ Kristina Kaiserová uvádí ve zkratkovitosti vnímání hnutí u části českých Němců jako postupné prozření: „*Meditace nad hloubkou zkaženosti a nenapravitelnosti oficiální katolické církve se mění v pokus o její reformu (...) a končí ve spočinutí v církvi pravé, německé, evangelické.*“ KAISEROVÁ, Kristina: Hnutí Los von Rom a čeští Němci. In: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 208. Je nutné upozornit na to, že protikatolické tendence hnutí „Pryč od Říma“ nebyly na přelomu 19. a 20. století záležitostí jen habsburské monarchie, mohutný ohlas byl zaznamenán ve Francii, kde došlo v roce 1905 k odluce církve od státu.

⁵³⁹ Georg von Schönerer (17. 7. 1842 Vídeň – 14. 8. 1921 Rosenau u Zwettlu, Rakousko) – rakouský politik a zástupce německého nacionálně radikálního hnutí v Rakousku, poslanec za volební kraj Cheb ve vídeňském parlamentu (1897–1907). Georga von Schönerera lze považovat za duchovního otce všenněmců, hlasatele antisemitských myšlenek a vůdčího představitele hnutí „Pryč od Říma“. Více: KAISEROVÁ, Kristina: Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století, Úvaly u Prahy 2003; WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger. Band 2 (N – Z), c. d., s. 172.

v době vydání Badeniho jazykových nařízení,⁵⁴⁰ proti nimž stáli zcela rezolutně právě němečtí nacionálové. Mezi tvrzeními „být německý“ a „být evangelický“ (německý a luterský) byly stírány jakékoliv rozdíly.⁵⁴¹

Po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 se ve společnosti projevoval silný odpor proti největšímu zástupci církve u nás – římskokatolické církvi, doprovázenou masovým přestupovým hnutím a odklonem od této církve. Právě římskokatolická církev byla často v meziválečných letech spojována s existencí někdejší habsburské monarchie. Následkem odstředivých tendencí uvnitř církve došlo v roce 1920 k ustavení církve československé. Kromě toho rostl podíl osob bez vyznání a významně se rozvíjela Volná myšlenka. Římskokatolická církev vyklízela své pozice obzvláště v regionu středních Čech (Kladno, Praha, Rakovník a Slaný), na západě Čech (Plzeň) a v severočeském Mostecku. Jen v rámci Čech se v roce 1921 hlásilo podle národnosti k římskokatolické církvi 94,2 % Němců a 70,9 % Čechů. Bez vyznání bylo 0,6 % Němců a 14,6 % Čechů. Všeobecně u německy mluvícího obyvatelstva nedocházelo k takovému odklonu od církve jako u Čechů, u nichž byla bikonfesionalita zcela jiného charakteru než v Německu, kde vztah mezi církvemi nevyzníval v tak zřetelném poměru „většina versus menšina“. I přesto sousedství Německa účinně ovlivnilo bikonfesionalismus a jeho směřování v Českých zemích.⁵⁴²

9.1 Římskokatolická církev

Římskokatolická církev sice pomalu ztrácela svoji velkou převahu také na Nejdecku ještě za Rakouska-Uherska (v roce 1900 se k ní hlásilo 99,1 % a o deset let později 98,5 % obyvatel),⁵⁴³ nicméně právě meziválečné období znamenalo, že církev byla nucena se smířit s tím, že jí začínají opouštět masy lidí, které buď přecházely k jiným církvím, nebo, což je

⁵⁴⁰ Badeniho jazyková nařízení potvrzovala v Čechách a na Moravě Stremayrova jazyková nařízení (1880) a zaváděla češtinu v určitých případech jako tzv. vnitřní úřední jazyk (při jednání u civilní a soudní správy). Navíc od roku 1901 byla požadována znalost obou zemských jazyků u všech úředníků.

⁵⁴¹ V letech 1898 až 1908 znamenalo hnutí „Pryč od Říma“ pro evangelickou církev nevídaný příliv členstva. Jen v oblastech s převahou obyvatelstva německé národnosti opustilo římskokatolickou církev 55 tisíc osob, z toho 40 tisíc osob zakotvilo v evangelické církvi (zbytek připadal na starokatolickou církev).

⁵⁴² HAVRÁNEK, Jan: Die Austritte der Tschechen aus der Katholischen Kirche nach dem ersten Weltkrieg – ihre Ursachen und Folgen. In: *Zeiten Wende Zeiten. Festgabe für Richard Georg Plaschka zum 75. Geburtstag.* Edd. Horst Haselsteiner, Emilia Hrabovec, Arnold Suppan, Frankfurt am Main 2000, s. 41–48. Komplexní pohled z novější literatury přináší: MAREK, Pavel: Církevní krize na počátku první Československé republiky ..., c. d.; SCHULZE WESSEL, Martin: Das 19. Jahrhundert als „Zweites Konfessionelles Zeitalter?“ Thesen zur Religionsgeschichte der böhmischen Länder in europäischer Hinsicht. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung* 50/4, 2001, s. 525–526; Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991, Praha 1995, s. 14.

⁵⁴³ Statistický lexikon obcí v republice Československé, c. d., s. XXII.

zásadní, se odklánějí od církve úplně. Výsledky sčítání lidu z roku 1921 ukázaly, že v nejdeckém politickém okrese se k římskokatolické církvi přiklánělo ještě 98,1 % obyvatel, zato do roku 1930 byl zaznamenán pokles na 90,6 % (celkem 34 157 osob) a dále, pokud vezmeme v úvahu i sčítání lidu, konané v květnu 1939,⁵⁴⁴ na 88,8 % (31 953 osob).⁵⁴⁵

Na úkor římskokatolické církve posilovaly ostatní církve a náboženská hnutí – Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Novoapoštolská církev a v malém měřítku sem začínají pronikat také nové náboženské směry, jež jsou představovány např. badateli Bible.

Církevní struktura římskokatolické církve v politickém okrese Nejdek byla dána dlouholetým vývojem od poloviny 14. století, kdy poprvé při osídlování Nejdecka se setkáváme se stavbou kostelů a prvopočátky církevní struktury. Na Nejdecku během meziválečného období byly zastoupeny tyto farnosti: Abertamy, Horní Blatná, Jelení, Krásná Lípa, Nejdek, Nové Hamry, Pernink, Přebuz a Rudné. K farnosti Děpoltovice (politický okres Karlovy Vary) patřily obce Fojtov a Lužec, k farnosti Jindřichovice (politický okres Kraslice) náležely obce Heřmanov a Hradecká, pod farnost Hroznětín (politický okres Karlovy Vary) spadala obec Pstruží. Obec Černava příslušela k farnosti Tatrovice (politický okres Loket). Početně největší farnost měla sídlo v Nejdku a zahrnovala kromě okresního města také obce Bernov, Lesík, Oldřichov, Poušť, Pozorka, Suchá, Tisová a Vysoká Štola (v roce 1930 zde žilo 11 858 věřících, což představuje téměř jednu třetinu celkového počtu obyvatel Nejdecka).⁵⁴⁶ Po celé meziválečné období sloužil v Nejdku děkan Anton Schücker,⁵⁴⁷ jemuž vypomáhali další duchovní mimo jiné i ve výuce náboženství na školách (např. katecheta Ewald Fritsch).⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Sčítání lidu proběhlo 17. 5. 1939 pouze na území, které připadalo Říši, přičemž podíl obyvatel hlásících se k jednotlivým církvím zaznamenal téměř 8 měsíců po zániku celistvého Československa jen menší změny.

⁵⁴⁵ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání (Československá statistika, svazek 98, řada VI, sešit 7), Praha 1934, s. 88–89; Heimatbuch Landkreis Neudek, c. d., s. 186.

⁵⁴⁶ Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, c. d., s. 232–233; Catalogus venerabilis Cleri saecularis et regularis Archidioeceseos Pragensis pro Anno Domini MCMXXXVIII, Pragae [1938], s. 171, 177–184, 222–228; Kommunales Jahrbuch für die Tschechoslowakische Republik 1931, c. d., s. 387.

⁵⁴⁷ K jeho osobě a nejdecké římskokatolické farnosti též kapitola 6. Postavení a struktura obyvatelstva, sociální záležitosti a výživa.

⁵⁴⁸ Ewald Fritsch (23. 6. 1888 Valov u Podbořan – 1. 5. 1951 Glashütte u Tegernsee, NDR) – římskokatolický katecheta. Unsere Toten. In: Neudeker Heimatbrief, 15. 6. 1951, č. 25, s. 11; Catalogus venerabilis Cleri saecularis et regularis Archidioeceseos Pragensis pro Anno Domini MCMXXXVIII, Pragae [1938], s. 180.

9.2 Německá evangelická církev

Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien),⁵⁴⁹ vzniklá v říjnu 1919 stejně jako předtím na etnickém principu ustavená Českobratrská církev evangelická integrující augsburské (luterské) a helvétské (reformované) vyznání, po 1. světové válce postupně sílila. V intenzitě přístupů byly v Československu zaznamenány regionální odlišnosti. V letech 1919 až 1938 se udává rozdíl v církvi necelých 38 tisíc osob (do církve vstoupilo více než 50 700 osob, naopak z ní vystoupilo přes 12 700 osob). Na konci prosince 1937 čítala církev souhrnem 141 823 členů.⁵⁵⁰ Třicátá léta představují pro Německou evangelickou církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zásadní vývojový přelom. Události, z nichž stály v popředí velká hospodářská krize a převzetí moci nacistů v Německu v roce 1933, poznamenávaly i církev samotnou. V polovině 30. let se církev dostala do ekonomické a duchovní krize⁵⁵¹ a její vnitřní neklid byl posléze vystřídán otevřeným přihlášením k německému nacionalismu a inklinaci k Sudetoněmecké straně, když na sklonku první československé republiky bylo organizováno v této straně 91,9 % evangelických duchovních.⁵⁵²

Po skončení 1. světové války začali nejdečtí evangelíci (místní novogotický kostel Vykupitele s farní budovou pochází z let 1903 až 1904) vyvíjet snahy vedoucí k osamostatnění nejdeckého sboru, neboť Nejdek dosud spadal pod farní obec v Karlových Varech (již od svého založení v roce 1873), což v některých případech přinášelo rozepře mezi

⁵⁴⁹ V letech 1919 až 1922 byl užíván název Německá evangelická církev v Československé republice (Deutsche evangelische Kirche in der Tschechoslowakischen Republik). V čele církve stanul církevní prezident Erich Wehrenfennig (1872–1968). V základních paragrafech ústavy z prosince 1920 bylo stanoveno, že církev se drží dědictví reformace, ve svém učení pak evangelicko-luterského vyznání. Jazykem církve při výkonu bohoslužeb a výuce náboženství se stala němčina, přičemž nebylo výjimkou, že kázání znělo i v jiné řeči (hlavně ve Slezsku). Strukturálně se církev se sídlem v Jablonci nad Nisou dělila na církevní kraje, které zahrnovaly farní obce, filiální obce a kazatelské stanice.

⁵⁵⁰ Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten, Band 2, Heft 1 (Die evangelischen Sudeten-deutschen), Düsseldorf 1970, s. 20–22; <http://mujweb.cz/mathesius/109n.shtml>.

⁵⁵¹ Vzhledem k nemožnosti sborů držet rozpočet na přijatelné úrovni se musela církev vypořádat s odchodem řady farářů do ciziny (jen za rok 1934 se jednalo o 5 případů).

⁵⁵² Vlivem politických událostí a změnami hranic Československa v letech 1938 a 1939 byla dotčena i samotná církev. Již v roce 1938 z ní zaznívaly hlasy o začlenění do církevních struktur „staré říše“ (Německé evangelické církve), což nakonec bylo provedeno v srpnu 1940 i v názvu – Německá evangelická církev v Sudetech a protektorátu. Církvi nepřinášelo zprvu začlenění jen finanční a jiné výhody. Jistě i pocit národní identity k německému národu sehrál nemalou roli. Pochopitelně všichni duchovní a členové církve nesouhlasili s nacistickou politikou, odpůrců bylo však velmi málo. Původní elán a nadšení příslušníků církve byl vystřídán pasivitou a posléze i vystupováním z církevní organizace. Německá evangelická církev byla oficiálně rozpuštěna teprve zákonem č. 131/1948 Sb., o likvidaci právních poměrů německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, podle něhož církev zanikla dnem 4. května 1945. Více: ANDRŠ, Pavel: Cesty Českobratrské církve evangelické na Nejdecku v letech 1945–1960 ..., c. d., s. 15–17; HÖLZLWIMMER, Laura: Kirchliches und religiöses Leben in den an Deutschland angegliederten Gebieten. In: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert ..., c. d., s. 392–394; <http://mujweb.cz/mathesius/051n.shtml>.

zástupci z obou měst. Vikář Karl Frankendorfer,⁵⁵³ který do Nejdku přišel v roce 1916, však musel nejdříve záměr prosadit a postarat se o to, aby nejdecká farní obec byla vůbec schopna se finančně sama zabezpečit, což se mu nakonec podařilo dosáhnout. Mimořádná valná hromada, konaná 26. června 1922, se přiklonila k založení samostatné farní obce, v jejímž čele stanul v srpnu téhož roku farář Frankendorfer a k níž patřila filiální obec Horní Blatná s kostelíkem z let 1912–1913.⁵⁵⁴

Na jedné straně již nebylo zapotřebí, aby se Nejdeček podřizoval farní obci v Karlových Varech, na druhé straně se musela nejdecká obec prokázat vyšší ekonomickou soběstačností. Místní česárna vlny, jejíž majiteli byli Lahusenové, sami evangelíci, přispívala během 20. let každoročními dotacemi. Zpočátku činil příspěvek 10 tisíc Kč, od roku 1928 šlo o částku 15 tisíc Kč, navíc v roce 1929 poukázala továrna částku 80 tisíc Kč, a to při příležitosti výročí 25 let od dostavby místního kostela.⁵⁵⁵

S definitivním odchodem Lahusenů z Nejdku počátkem 30. let, spojeným s konkurzem koncernu Nordwolfe,⁵⁵⁶ bylo potřeba řešit i výpadek každoročních finančních příspěvků ve farní obci, neboť během 30. let se již s nimi nesetkáváme (alespoň pro to nejsou dochovány archivní prameny). Farní obec se tak i vlivem velké hospodářské krize dostávala do problémů týkajících se vlastního hospodaření, přičemž ji na druhé straně pomáhal pozvolný nárůst počtu členstva a tím i peněz z členských sbírek, jež však často nedosahovaly ani nákladů na provoz úřadu. Například v roce 1932 se uvádí, že sbírky od členů farní obce byly poměrně nízké a činily ročně 12 tisíc Kč a příspěvek od rodiny Lahusenovy mohl činit až jednu třetinu ročních výdajů nejdecké farní obce.⁵⁵⁷

Po odchodu faráře Frankendorfera (1926) sloužili v Nejdku dále tito duchovní: Christian Richter (1927–1930),⁵⁵⁸ Rudolf Meixner (1931–1936)⁵⁵⁹ a Robert Janík (1936–1945).⁵⁶⁰

⁵⁵³ Karl Frankendorfer (10. 10. 1888 Jakobeny, nyní Rumunsko – 1969, NDR) dokončil studium teologie na univerzitě ve Vídni v roce 1914. Archiv ČCE Praha, fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, nesign., Standesbuch, s. 17; <http://pfarrerbuch.de/sachsen>.

⁵⁵⁴ ANDRŠ, Pavel: Cesty Českobratrské církve evangelické na Nejdecku v letech 1945–1960 ..., c. d., s. 10–14.

⁵⁵⁵ Spisovna ČCE Nejdeček, nesign., korespondence mezi NWK Nejdeček a Německou evangelickou církví Nejdeček.

⁵⁵⁶ Viz oddíl 4.3 Nejdecká česárna vlny jako ukázka hospodářského rozkvětu a úpadku.

⁵⁵⁷ 10 Jahre Pfarramt. In: Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, September 1932, č. 3, s. 18.

⁵⁵⁸ Christian Richter (25. 4. 1895 Amberg, Německo – ?) sloužil nejdříve jako pomocný duchovní ve Střekově u Ústí nad Labem (1925–1927), poté jako farář v Nejdku (1927–1930) a vikář v Jáchymově (1930–1932). Poté se odebral do Durynska (Bodenstein). Archiv ČCE Praha, fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, nesign., Standesbuch, s. 107.

⁵⁵⁹ Rudolf Meixner (23. 12. 1901 Aš – ?) odešel po nedlouhé výpomoci v Jablonci nad Nisou (1929) do Křišťanovic, kde pobýval do roku 1931. Pak zamířil do Nejdku jako farář. V roce 1936 se přestěhoval do Německa. Archiv ČCE Praha, fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, nesign., Standesbuch, s. 171.

⁵⁶⁰ Robert Janík (9. 6. 1902 Suchdol nad Odrou – 22. 4. 1975 Steinheim an der Murr?, NSR) začínal po absolvování teologie na vídeňské univerzitě jako pomocný duchovní v Karlových Varech (1934–1936),

Počet členů obce se během 20. a 30. let více než zdvojnásobil. Menší měrou se na tom podílely křty, rozhodujícím činitelem se v tomto smyslu stala vlna nových vstupů zejména z okruhu římskokatolické církve s nejsilnějšími projevy ve 30. letech.⁵⁶¹

Při sčítání lidu v roce 1930 měla německá evangelická církev na Nejdecku, kde se k ní hlásilo celkem 701 osob (1,9 % veškerého obyvatelstva), největší zastoupení v obcích Šindelová (5,0 %), Potůčky (4,1 %) a Nejdek (3,8 %).⁵⁶² V případě Potůček je relativně vysoký podíl evangelíků dán geografickou polohou obce ležící při státní hranici s převážně evangelicko-luterským Saskem, které svými kontakty a vlivy zejména z blízkého Johannegeorgenstadtu vytvářelo předpoklady pro rozšiřování evangelictví na české straně Krušnohoří. Nejdek, kde se nacházel kostel, se stal střediskem německé evangelické církve celého politického okresu a u Šindelové byla zřejmě důvodem tak vysokého počtu hospodářská provázanost s Nejdkem (železárny) a okolnost, že obec hraničila a byla do jisté míry dopravně a hospodářsky svázána s kraslickým politickým okresem, v němž některé obce nedaleko Šindelové vykazovaly vyšší procentuální zastoupení německé evangelické církve – např. Jindřichovice (3,6 %) a Smolná (2,7 %). Celý politický okres Kraslice tehdy vykazoval 2,9 % obyvatel evangelického vyznání. Navíc v Jindřichovicích byla v roce 1923 založena kazatelská stanice (čítající 109 duší), což samozřejmě postavení církve v regionu jenom posílilo.⁵⁶³

Výuka evangelického náboženství se dostávala do škol poměrně složitě, neboť byla závislá na množství dětí, které vyučování navštěvovalo. V září 1932 probíhala výuka náboženství pro 105 dětí v 8 obcích Nejdecka (Abertamy, Fojtov, Horní Blatná, Nejdek, Pernink, Potůčky, Rolava a Šindelová). O dva roky nato docházelo na evangelické náboženství ve školách už 135 dětí.⁵⁶⁴

Zdejší evangelíci, kteří byli druhým nejpočetněji zastoupeným uskupením mezi církvemi, se mohli opírat o přítomnost Lahusenovy rodiny a v jejím okruhu o další osoby z nejdecké textilky, jež byly evangelického vyznání (zejména šlo o zástupce firmy

následoval nedaleký Nejdek (1936–1945). Po roce 1945 žil v Bádensku-Württembersku, kde sloužil v těchto místech: Pfeffingen, Bad Liebenzell, Gerabronn (od roku 1951) a Murr an der Murr (od roku 1959). Do roku 1954 byl v čele Pomocné komise sudetských evangelíků (Hilfskomitee der evangelischen Sudetendeutschen). Archiv ČCE Praha, fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, nesign., Standesbuch, s. 198; e-mailová zpráva Prof. Dr. Dietera Janika, adresovaná Pavlu Andršovi, 3. 4. 2008; Neudeker Heimatbrief, 1976, č. 225, s. 7–8.

⁵⁶¹ Viz tabulka č. 38.

⁵⁶² Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, c. d., s. 232–233.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 166–167; ULLRICH, Paul: Die Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, Sonderdruck aus dem Jahrbuch 1936 Auslanddeutschtum und evangelische Kirche, Berlin 1936, s. 12–13.

⁵⁶⁴ Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, September 1932, č. 3, s. 23; Rückblick auf 1934. In: Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, September 1935, č. 9, s. 1–2.

na nejvyšších pozicích a dále o technickohospodářské pracovníky, jako byli úředníci, technici a podobně, kteří zčásti stejně jako Lahusenové pocházeli ze severních oblastí Německa). Farní obci navíc přišlo vhod, když ji Lahusenové finančně podporovali a zajišťovali mnohdy potřebné zázemí, a to vlastně již od roku 1873, kdy do Nejdku přišli.

Evangelická církev byla brána majoritní římskokatolickou církví jako církev vedlejší, ta, jež nemůže nikdy dosáhnout postavení největší církve u nás a jež ani nepůsobí zásadním vlivem na utváření společnosti. Existence (německé) evangelické církve se po počátečním „trpění“ během 19. století přenesla do fáze, kdy ji obyvatelstvo akceptovalo a respektovalo její působení, obzvláště když jejími členy byli Lahusenové, personálně spojeni s nejdeckou česárnou.

Tabulka č. 37: Pohyb členstva v evangelické obci Nejdek (včetně Horní Blatné)

Rok	Narození	Sňatky	Úmrtí	Přístupy	Výstupy	Počet členů	Zdroj
1921	13	22, 14?	2	525	Gemeindeblatt für die deutsch-evangelische Erzgebirgsgemeinde Neudek und Platten, 1. 6. 1922, č. 4–6, s. 2–3; Deutscher Glaube, 1923, č. 4, s. 119.
1922	7?	4	...	31	6	...	Wartburg, 1923, č. 4, s. 45; Deutscher Glaube, 1923, č. 4, s. 119.
1923	15	6	9	18	4	...	Wartburg, 1924, č. 4, s. 35; Deutscher Glaube, 1924, č. 3, s. 89.
1924	12	7	8	10	0	...	Wartburg, 1925, č. 4, s. 27; Deutscher Glaube, 1925, č. 5, s. 119.
1925	14	7	5	6	1	...	Deutscher Glaube, 1923, č. 4, s. 146.
1926	15	4	4	3	3	...	Wartburg, 1927, č. 4, s. 35; Deutscher Glaube, 1927, č. 6, s. 184.
1927	14	2	4	8	0	...	Wartburg, 1928, č. 5, s. 44; Deutscher Glaube, 1928, č. 6, s. 162.
1928	24	12	5	30	0	...	Deutscher Glaube, 1929, č. 6, s. 185.
1929	23	9	10	
1930	17	6	1	650	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, listopad 1932, č. 4, s. 6.
1931	15	11	3	700	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, listopad 1932, č. 4, s. 6.
1932	19	11	7 p	748	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, listopad 1932, č. 4, s. 6.
1933	11	18	7 p	67	...	820	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, 1934, č. 8, s. 2; Evangelisches Leben, 1934, č. 9–10, s. 16–17; Wartburg, 1934, č. 4, s. 142.
1934	15	6	12	54	0	...	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, 1935, č. 9, s. 1–2; Evangelisches Leben, 1935, č. 9–10, s. 154; Wartburg, 1935, č. 5, s. 181.
1935	21	10	16 p, 14?	50	1	925	Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek, 1935, č. 11, s. 2; Evangelisches Leben, 1936, č. 6, s. 130; Wartburg, 1936, č. 2, s. 77.
1936	20	15	8	70	12	...	Evangelisches Leben, 1936/1937, č. 5, s. 103, č. 7, s. 144–145.
1937	19	7	11	90	...	1097	Evangelisches Leben, 1934, č. 9–10, s. 16–17; Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten, s. 85.
1938	26	12	11	210	106	...	Evangelisches Leben, 1939, č. 1–2, s. 20; Wartburg, 1939, č. 4, s. 123.

Poznámka: Počet narozených dětí, který je součástí tabulky, se ve všech případech neshoduje s celkovým počtem křtů. V několika případech nebyl zjištěn počet úmrtí (místo nich jsou uvedeny pohřby „p“). Čísla s otazníkem vyjadřují nejnižší možnou hodnotu. Pro období let 1922–1938 pocházejí údaje také z matričních knih narozených, zemřelých a oddaných, uložených na Městském úřadě v Nejdku a v SOA v Plzni.

9.3 Novoapoštolská církev

S Novoapoštolskou církví (Neuapostolische Kirche)⁵⁶⁵ se na území Českých zemí setkáváme již ve druhé polovině 19. století, avšak její ustavení proběhlo teprve v roce 1903 v obci Rolava, jež se stala vlastně prvním místem na našem území, kde církev působila. Josef Lill⁵⁶⁶ patřil údajně k prvním lidem, kteří k této církvi v Čechách přešli. U Novoapoštolské církve hrály po celou dobu jejího trvání důležitou roli kontakty se Saskem, pokud se jednalo o rozšiřování o nové členy církve nebo o církevní organizační strukturu a územní příslušnost. Josef Lill pracoval na přelomu 19. a 20. století v saském Plavně, kde se seznámil s touto církvi a z jeho blízkého okruhu se přidaly další osoby z Chaloupek, Jelení a Rolavy, které docházely pěšky na bohoslužby do Kraslic (cesta trvala tři až čtyři hodiny). Po roce 1911 se scházeli členové církve v Rolavě, kde byl v roce 1938 postaven nový dům s modlitebnou (čp. 190), dále pak např. v Jelení a v Nejdku (v domě s čp. 953, od roku 1939), které se stalo centrem činnosti Novoapoštolské církve.

Ze správního hlediska náležela církev pod apoštola z německých Drážďan, od roku 1921 ji vedl apoštol z Lipska.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ Počátek této církve spadá do 20. let 19. století, kdy kazatel skotské presbyteriální církve Edward Irving (1792–1834) vystoupil s naléhavou zvěstí o druhém Ježíšově příchodu (byl stanoven na rok 1864) a vyzýval křesťany k přípravě na něj a požadoval církevní obnovu, která byla spojena se zřízením úřadu 12 apoštolů. Hnutí, nesoucí název Katolická apoštolská církev, zavedlo relativně složité rituály s římskokatolickými a pravoslavnými prvky (množství duchovenských úřadů, důraz na svátosti atd.). Dvanáct ustavených apoštolů zvěstovalo světu blízký Ježíšův návrat. Stoupenců záhy přibývalo ve Velké Británii, zároveň také v Nizozemí a Prusku. V roce 1863 došlo k rozkolu mezi britskou a německo-nizozemskou oblastí, po němž se německé sbory stabilizovaly a přijaly nové označení Všeobecná křesťanská apoštolská misie. Podstatně byla zjednodušena bohoslužba, jež se přiblížila ke kalvínskému protestantismu. V organizační struktuře došlo ke zřízení tzv. kmenového apoštola, hlavy celé církve. Později došlo k přejmenování na Novoapoštolskou církev.

⁵⁶⁶ Josef Lill (27. 6. 1871 Rolava – 19. 10. 1941 Nejdeck). Viz SOA v Plzni, fond Sbirka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Přebuz (obec Rolava), svazek IX (1852–1871), sign. 16, folio 301–302; FICKERT, Kurt: Neuapostolische Kirche. Chronik der Gemeinden Sauersack und Neudek im Erzgebirge, c. d., nestránkováno.

⁵⁶⁷ Začátkem 40. let 20. století se k církvi na území někdejšího Československa hlásilo asi 2 tisíce osob, převážně z okruhu německy mluvícího obyvatelstva (na Nejdecku šlo o 190 osob). Církev se musela po roce 1945 vypořádat s odlivem značné části členské základny (vyhnání a odsun obyvatel do okupačních zón Německa). Roku 1947 byla zakázána pro výrazné zastoupení shromažďujících se osob německé národnosti. Ke scházení poté docházelo tajně a v roce 1956 byla činnost církve povolena. V roce 2011 žilo v České republice souhrnem 96 osob hlásících se k Novoapoštolské církvi. Ve statistických výsledcích nebyla církev v Nejdku vzhledem ke své velikosti evidována samostatně, odhadem mohlo jít maximálně o 10 osob. K Novoapoštolské církvi podrobněji např.: VOJTÍŠEK, Zdeněk: Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice, c. d., s. 90–92; TÝŽ: Weitere Glaubensrichtungen (Die Zeit der Ersten Tschechoslowakischen Republik 1918–1938). In: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert ..., c. d., s. 220–221; MRÁZEK, Miloš: Novoapoštolská církev. Mezi katolíky a protestanty. In: Dingir, 1999, č. 3, s. 4–5; ANDRŠ, Pavel: Nejdeck v letech 1945–1953. Diplomová práce ..., c. d., s. 119–121; FICKERT, Kurt: Neuapostolische Kirche. Chronik der Gemeinden Sauersack und Neudek im Erzgebirge, c. d.

9.4 Badatelé Bible

V meziválečném období se okruh badatelů Bible (Bibelforscher)⁵⁶⁸ neustále zvětšoval. V roce 1930, kdy bylo v Československé republice asi 220 stoupců, byly podniknuty kroky k zákonné registraci a posléze byly v Praze založeny dvě společnosti – Mezinárodní sdružení badatelů Bible, československá větev, a Biblická a traktátní společnost Strážná věž. Roku 1937 bylo v Československu zaznamenáno 1166 věřících.

Učení badatelů Bible se rozšiřovalo i mezi obyvateli německé národnosti. První případy byly na Nejdecku, konkrétně v Nejdku, zaznamenány v červnu 1925, kdy do města dorazil zástupce badatelů Bible, aby zde formou reklamy zval na chystané shromáždění, jež bylo dobře navštíveno jak zvědavci, tak také příslušníky badatelů Bible z regionu. Místní skupina DCVP, personálně propojená s místní římskokatolickou farností, reagovala na shromáždění nedlouho potom tím způsobem, že uspořádala přednášku o dějinách, metodách a učení adventistů a badatelů Bible, kterou pronesl kaplan Sacher z Chebu,⁵⁶⁹ což mělo nepochybně za cíl upozornit obyvatelstvo na nové náboženské směry, s nimiž by římskokatolická církev mohla být konfrontována. Římskokatolická církev chápala tyto směry jako cizí prvky, snažila se na ně upozornit a všemožně se jim bránit.

Celkový počet osob hlásících se k badatelům Bible (svědkům Jehovovým) nebylo možné zjistit. Existují pouze kusé informace, podle nichž žilo v Nejdku v roce 1935 nejméně 10 osob, další žily v obcích Pernink a Suchá, takže odhadem jich mohlo být před rokem 1938 mezi padesáti až šedesáti.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Nyní jako svědkové Jehovovi (SJ). Učení má své kořeny ve Spojených státech amerických, kde se začalo postupně vyvíjet od 60. let 19. století zásluhou Charlese Taze Russella (1852–1916) – zákonná registrace proběhla v roce 1884. Až do roku 1931 se stoupcenci označovali jako badatelé Bible. Za základ věrouky je považován protestantismus se stopami probuzenecké tradice, opovrhuje se ostatními křesťanskými církvemi, neuznávají se Vánoce a jiné svátky. Asi nejcharakterističtějším rysem je předpovídání blízkého konce světa v podobě armagedonu a pozdější existence Božího království na Zemi (SJ se považují za hlasatele přicházejícího soudu nad světem), poté se přidalo odmítnutí transplantace (i krevní transfúze) nebo zákaz vojenské a civilní služby. U badatelů Bible (SJ) se setkáváme s jejich aktivní činností (filmové a zvukové projekce – zvláště ve 30. letech, rozšiřování literatury mezi lidmi, návštěvy po domech). Kolem roku 1907 je zaznamenána misijní činnost také na území Rakouska–Uherska, konkrétně severních Čech, kde byla mezi německy mluvícím obyvatelstvem rozšiřována literatura.

⁵⁶⁹ SOKA Karlovy Vary, fond Archiv města Nejdek, Gemeinde-Gedenkbuch der Stadt Neudek, III. díl, s. 307–308.

⁵⁷⁰ Za druhé světové války se zařadili SJ mezi nežádoucí obyvatelstvo. Po roce 1945 se Nejdecko, eventuálně také okolí Chodova, stalo místem s velkým nárůstem příznivců. Shromáždění vedly osoby, které přišly z východního Slovenska, odkud již měly zkušenosti s misijní činností. Na konci 40. let se ke SJ hlásilo na Nejdecku asi 165 osob, mezi nimi nechyběla skupina reemigrantů z Horního Slezska. V roce 1949 byla náboženská společnost zakázána, přesto její členové s aktivitou neskončili. Někteří z nich se nevyhnuli perzekuci a pobýli ve vězení (za protistátní činnost a odmítání vojenské služby). Po roce 1990 byla činnost náboženské společnosti znovu povolena. Na základě posledního sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 se ke svědkům Jehovovým hlásilo celkem 13 069 osob (0,1 %) – z toho v Nejdku 50 osob, tj. 0,6 % všech obyvatel. Více ke svědkům Jehovovým např.: VOJTÍŠEK, Zdeněk: Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice, c. d., s. 97–98; TYŽ: Weitere Glaubensrichtungen (Die Zeit der Ersten Tschechoslowakischen Republik 1918–1938). In: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder

9.5 Ateismus a Volná myšlenka

Domácí i zahraniční bezvěrecké hnutí odkazovalo na své kořeny v myšlenkovém dědictví evropského osvícenství, zejména v tzv. deismu, jenž propagoval „přirozené náboženství“, to znamená nedogmatickou a ve své podstatě necírkevní víru v Boha. V evropském měřítku vznikaly deisticky orientované kluby na sklonku 18. století ve Velké Británii, ovšem první skutečný bezvěrecký spolek v Evropě byl ustaven v Bruselu roku 1854. Podobné organizace se pak objevují v 60. a 70. letech 19. století na území Německa, kde se užívá termínu „volný myslitel“ (Freidenker) jako výrazu pro organizovaného bezvěrce, který vyvíjí aktivní osvětovou činnost v laickém, necírkevním kruhu. V poslední třetině 19. století se hnutí Volné myšlenky dostává do organizované fáze (roku 1880 byla založena mezinárodní federace Volná myšlenka).

V českém prostředí se přes různé pokusy dospělo k vytvoření organizovaného bezvěreckého hnutí až v roce 1904 – nejdříve jím byl Spolek Augustin Smetana a poté česká sekce Volné myšlenky, jež proklamovala dovršit laicizaci společnosti důslednou odlukou státu od církví. Náboženství se stávalo podle ní pouze soukromou záležitostí. Činnost hnutí, jež bylo v roce 1915 rozpuštěno, byla po vzniku samostatného Československa obnovena a dále v meziválečném období rozšiřována. Počet členů hnutí se pohyboval na nejvyšší úrovni na přelomu 20. a 30. let, kdy činil zhruba 12 500 členů.

Podobně se organizovali i němečtí volní myslitelé, a to ve Svazu volné myšlenky pro Čechy (Freidenkerbund für Böhmen) v září 1906. Obě sekce, jak česká, tak i německá navzájem do určité míry spolupracovaly. V meziválečném Československu tato intenzivnější spolupráce vyústila ve sjednocení obou internacionál na mezinárodním kongresu volných myslitelů, konaném v Praze v dubnu 1936. Spolupráce mezi českými a německými bezvěrci v ČSR nabyla na významu zejména pod vlivem sílící hrozby nacismu v pohraničních oblastech.

Počátkem 20. let se v ČSR ustavovaly sociálnědemokratické a komunistické spolky Volné myšlenky. V říjnu 1921 vznikla Federace komunistických osvětových jednot hlásící se k marxismu a odmítající spolupráci s „buržoasní“ Volnou myšlenkou. O 5 let později přijala název Svaz proletářských bezvěrců, do něhož byl roku 1932 integrován také německý svaz pod názvem Bund proletarischer Freidenker. Dne 9. září 1933 byla činnost Svazu proletářských bezvěrců zastavena výměrem Policejního ředitelství v Praze a posléze v lednu

und Tschechiens im 20. Jahrhundert ..., c. d., s. 218–220; REMEŠ, Prokop: Svědkové Jehovovi ..., c. d., s. 5–7, 13; MARTINEK, Branislav: Náboženská společnost a stát ..., c. d., s. 5–9; ANDRŠ, Pavel: Nejdek v letech 1945–1953. Diplomová práce ..., c. d., s. 122–126; KAMINSKÝ, Juraj: Historie sboru Nejdek. Proslov při příležitosti zasvěcení sálu království dne 23. 12. 1995 v Nejdku; www.czso.cz.

1934 rozpuštěna, čímž zaniklo nejen pražské vedení, ale i všechny místní skupiny. Bezvěreckou práci posléze převzala KSC.⁵⁷¹

Na základě sčítání lidu v roce 1930 bylo evidováno v politickém okrese Nejdek celkem 2562 obyvatel bez vyznání (tj. 6,8 %). Pokud srovnáme jednotlivé obce, nejvyšší podíl osob bez příslušnosti k církvi najdeme v obcích Bernov (28,1 %), Tisová (28,6 %), Fojtov (25,3 %) a Rudné (16,4 %). Na druhé straně spektra se nacházely obce jako Heřmanov a Ptačí, v nichž měla církev (zde jen římskokatolická) zastoupení plných 100 %. Celkově vzato měly církve nejslabší pozice ve větších obcích a městech převážně průmyslového charakteru s velkým podílem zastoupení levicových stran (německá sociální demokracie a komunistická strana). Obce, kde byl ateismus méně rozšířen, byly především agrárního typu (Heřmanov, Hradecká a Poušť).⁵⁷²

Jedním z míst Nejdecka, kde ateismus měl výhodné podmínky pro svůj vývoj, byla obec Rudné. Místní skupina Volné myšlenky byla založena v roce 1927. V prosinci 1932 bylo v jednom místním lokále konáno shromáždění, jehož se účastnilo 170 osob a na němž se zaznamenalo 10 výstupů z církve a 8 vstupů k Volné myšlence. Na závěr shromáždění bylo sděleno, že v obci připadá na 1400 obyvatel souhrnem 390 dospělých osob bez vyznání, což ve srovnání s výsledky sčítání lidu v roce 1930, kdy zde žilo 230 osob, je poněkud nadnesená hodnota. Ve skutečnosti mohlo jít o 270 až 320 lidí.⁵⁷³

Tehdy se kolem vánočních svátků konaly schůze rovněž v některých dalších obcích Nejdecka, na nichž „bylo dáváno najevo, že dělníci spoléhají na Boha stále méně a chtějí se stát svobodnými.“⁵⁷⁴

⁵⁷¹ KUDLÁČ, Antonín K. K.: Příběh(y) Volné myšlenky, c. d., Weg, Leistung, Schicksal. Geschichte der sudetendeutschen Arbeiterbewegung in Wort und Bild, Stuttgart 1972, s. 445; ČÁŇOVÁ, Eliška: Svaz proletářských bezvěrců. In: Sborník archivních prací, 1954, č. 1, s. 227–228.

Hnutí české sekce Volné myšlenky bylo rozpuštěno v roce 1939, po 2. světové válce existoval v Československu Svaz občanů bez vyznání, jež byl součástí Národní fronty. Svaz byl nakonec zrušen v roce 1952 mj. také z toho důvodu, že své úkoly již vlastně splnil a že jeho činnost může být realizována i v rámci jiných organizací. Znovuobnovení samostatné bezvěrecké organizace bylo nakonec z politických důvodů možné až po listopadu 1989, kdy vznikl Svaz volnomyšlenkářů v Československu.

⁵⁷² Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, c. d., s. 232–233.

⁵⁷³ Trinksaißen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge, c. d., s. 32; Wuchtige Antiweihnachtsaktion im Neudeker Hungergebiet. In: Der Kämpfer, 7. 1. 1933, č. 6, s. 6.

⁵⁷⁴ Wuchtige Antiweihnachtsaktion im Neudeker Hungergebiet. In: Der Kämpfer, 7. 1. 1933, č. 6, s. 6.

10. Dramatické události roku 1938 a rozchod Čechů a Němců

V letech 1937 a 1938, a to na základě dohody československé vlády s německými novoaktivisty učiněné dne 18. února 1937, byla učiněna opatření vedoucí k posílení role německé menšiny v určitých oblastech veřejné a státní služby, větší podpoře německých kulturních a sociálních institucí a zohlednění regionálních a národních poměrů při provádění státních investic.⁵⁷⁵ Konkrétní výsledky sice na sebe nenechaly dlouho čekat, ovšem z toho plynoucí problém tkvěl v tom, že k těmto opatřením došlo až příliš pozdě a v některých případech i svým průběhem značně zdlouhavě, když aktivistické strany německých agrárníků, sociálních demokratů a křesťanských sociálů pomalu ztrácely v určitých ohledech v pohraničním území půdu pod nohama a nedokázaly se již vypořádat se stále silícím tlakem propagandy ze Sudetoněmecké strany, která další kritikou národnostních poměrů v Československu a „příkladnou“ hospodářskou situací v sousedním Německu získávala politicky navrch. Česká vláda se nyní snažila přesunout na území s převahou obyvatelstva německé národnosti co nejvíce německých státních zaměstnanců. Posílala do těchto území i úředníky, o nichž se předpokládalo, že jsou Němci, i když uvedli, že jsou Češi nebo Čechoslováci. Mnoho těchto lidí se potom zase vrátilo do vnitrozemí Čech (po odstoupení pohraničního území). Jiní zůstali, byli však nasazováni mimo území obývané obyvatelstvem německé národnosti.

Jedním z těch, jichž se uvedené opatření dotýkalo, byl i lesní inženýr Friedrich Linhart, jenž byl doposud zaměstnán na lesním ředitelství v Brandýse nad Labem. Svitavský rodák (narozen 6. března 1903), ač pocházel z německé rodiny, vystudoval lesnictví na české Vysoké škole zemědělské v Brně, a tak díky jazykovým schopnostem měl větší možnosti pracovního uplatnění. Dekretem ministerstva zemědělství byl 27. září 1938 přeložen na lesní správu Rybníště u Rumburka (Teichstatt) v severních Čechách a jmenován vedoucím tohoto úřadu. Uvedený jmenovací dekret byl ovšem vystaven po 30. září a antidatován. Dne 8. října jel Friedrich Linhart složitým způsobem z Brandýsa nad Labem do Liberce, kam jeli i další pracovní přeložení Němci. O dva dny později, 10. října, se zaměstnanci lesních správ, které Češi přeložili do Liberce, sešli k pracovní poradě u Dr. Killingera, vedoucího Německého říšského ředitelství lesů a statků (Deutsche Reichsforst- und Güterdirektion Reichenberg), dřívějšího Státního lesního dozoru v Liberci, kam byl Čechy přeložen z Ústředního ředitelství

⁵⁷⁵ Podrobněji k dohodě a následnému vývoji: KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí ..., c. d., s. 81–87; BRÜGEL, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938, c. d., s. 413–422; PETRÁŠ, René: Menšiny v meziválečném Československu ..., c. d., s. 248–249; VLČEK, Lukáš: Německý novoaktivismus 1935–1938 ..., c. d., s. 95–115.

Státních lesů a statků v Praze. Bez ohledu na české jmenovací dekrety bylo provedeno nové rozdělení lesních správ, jak si jednotliví pánové přáli.

„Dr. Killinger mne dopisem předběžně pověřil vedením státní lesní správy v Nejdku. Pověření potom svým podpisem potvrdil lesmistr Ing. Rehak. (...) Bohužel, udělali jsme účet bez hostinského. Říšský lesní úřad v Berlíně měl jiné představy. Lesní správu v Nejdku jsem si vybral, protože jsem to tam dobře znal z roku 1934. Babička a děda odtud pocházeli. Děda pracoval v Nejdku na dráze. Z té doby měl ve městě ještě hodně známých. Moje žena Angela se v Nejdku narodila a strýc Paul byl ve městě známou osobou.

Říkal jsem si, že by se nějaký ve městě neznámý lesník, který přišel z Čech na místo vedoucího lesní správy, mohl u místních stranických špiček setkat od samého počátku s odporem. Bylo přece mnoho neuspokojených německých čekatelů na zaměstnání u lesů. Především absolventů říšských lesnických škol (do roku 1919 Höhere Forstlehranstalt), kteří teď viděli svoji životní příležitost ke vstupu do státní služby u lesů. Moje předpoklady byly naprosto správné. Mnoho lesáků vyslaných dočasným libereckým sudetoněmeckým vedením lesního ředitelství bylo místními stranickými orgány odmítnuto a vráceno zase do Liberce.

V Nejdku byl v bytě českého vedoucího lesní správy ještě nábytek a větší část jeho věci, které s sebou nemohl vzít do služebního auta, když chvatně opouštěl svůj úřad. Já jsem si za svůj byt vybral inspekční místnost na lesní správě, kterou jsem obýval už dříve při svých návštěvách.“⁵⁷⁶

Napjatá vnitropolitická situace v Československu druhé poloviny 30. let nepřinášela české menšině v pohraničních oblastech žádné dobré vyhlídky do budoucna. Jako předehra k osudovým událostem roku 1938 posloužilo připojení Rakouska k Říši v březnu 1938, jež vyvolalo mezi německým etnikem velké nadšení. Vyostření poměrů mezi Čechy a Němci během toho roku (částečná mobilizace v květnu, obecní volby na jaře a mezinárodní jednání na československé i cizí půdě) bylo dokonáno po projevu Adolfa Hitlera na Norimberském sjezdu 12. září 1938, kdy docházelo k násilnostem, spáchaných na českém obyvatelstvu a odpůrcích Sudetoněmecké strany, a k dalším projevům (vybíjení výkladních skříní českých a židovských obchodů, přepadávání četnických stanic a poštovních úřadů).

Ukázkovým příkladem pokusu henleinovců o puč je možné doložit událost z obce Rudné. Dne 12. září kolem 23. hodiny byla násilně obsazena budova poštovního a obecního úřadu (čp. 37) skupinou asi 50 osob pod vedením Karla Heidlera⁵⁷⁷ a Josefa Herolda.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ LINHART, Friedrich: Muž ze Svitav v Nejdku, c. d., s. 33.

⁵⁷⁷ Karl Heidler (18. 5. 1900 Rudné – ?) – hostinský a obchodník s dobytkem v obci Rudné.

⁵⁷⁸ Josef Herold (27. 2. 1898 Rudné – ?) – původním povoláním tesař, v roce 1938 bez zaměstnání.

Přibližně po hodinovém obklíčení a házení kamenů do oken došlo k vniknutí do objektu zabarikádovanými dveřmi, jež byly sekerami roztloukány. Nejdříve byla napadena čtyřčlenná rodina místního lesníka Otakara Blahouše, jež se zde ze strachu ukrývala, byla zbita a vyhozena na ulici (v jejich nedalekém domě čp. 243 odcizili henleinovci dvě lovecké pušky s větším množstvím nábojů). Poté byl napaden český poštovní posel František Bouše, jemuž byla vytlučena celá horní čelist a byl zraněn na dalších místech těla. Zároveň došlo k úplnému zdemolování jeho obytné místnosti. Posléze přišel na řadu poštovník Josef Klíma,⁵⁷⁹ který se schovával v zadní místnosti za telefonním aparátem a pokoušel se dovolat na blízké četnické stanice a na české úřady do Nejdku, avšak marně, neboť útočníkům se ještě předtím podařilo přerušit veškeré telefonní spojení. Poštovník Klíma neunikl těžkému zranění ve formě pobodání, úderů na hlavě a rozšlapaných prstů na levé ruce. Snad jen zázrakem vyvázl živý a dostalo se mu pozdějšího lékařského zákroku v karlovarské nemocnici, neboť lékař v nejdeckém nemocničním zařízení považoval jeho případ za beznadějný. Přepadení se odehrálo částečně za naprosté tmy uvnitř budovy, takže poškození neznali identitu všech útočníků a dozvěděli se jí až v pozdější době.

Komunistickému starostovi obce Antonu Glöcknerovi,⁵⁸⁰ který měl u sebe střílnou zbraň, se podařilo utéct z objektu obecního úřadu, avšak byl pronásledován, záhy chycen, zbit a hozen do vody potoka. Glöckner měl po těle mnoho modřin, rozraženou lebeční kost a na hlavě 5 cm dlouhou hlubokou tržnou ránu. Jeho pravá ruka byla oteklá a prostřední prst pravé ruky zlomen. Dne 13. září 1938 byl přijat do nemocnice v Nejdku a o dva dny později se dostal do karlovarské nemocnice, kde strávil dalších 7 dnů.

Na ulici byl dále těžce zraněn sociální demokrat Härtl, jenž ještě se dvěma dalšími osobami šel bránit obecní úřad před útoky henleinovci. Klid v obci byl obnoven 13. září po příchodu oddílu četníků.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Ve zprávě o zatčení Karla Heidlera a Josefa Herolda z 19. 9. 1938 (uložena v: SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 185, složka Tk 1724/38) se nesprávně objevuje křestní jméno poštovníka Klímy (Jaroslav), což převzal i autor studie Jaroslav Toms (viz poznámka pod čarou č. 581).

⁵⁸⁰ K jeho osobě více v poznámce pod čarou č. 145.

⁵⁸¹ K události v obci Rudné podrobněji: TOMS, Jaroslav: Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před „Mnichovem“ ..., c. d., s. 140–141; GLÖCKNER, Anton: Krví jsem platil ústupky fašismu. In: Vám, kteří přicházíte. Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku. 1. díl, c. d., s. 171–180; SOkA Karlovy Vary, fond Archiv obce Rudné, Gemeinde-Gedenkbuch, s. 92; SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 38, složka Lambert Heidelberger; tamtéž, karton 42, složka Josef Hochmuth a spol.; tamtéž, karton 67, složky Eduard Fritsch, Ferdinand Neudert a Adolf Pilz; tamtéž, karton 88, složka Emil Fickert; tamtéž, karton 109, složka Anton Kunzmann.

Po druhé světové válce byly kvůli tomuto případu zajištěny příslušníky Sboru národní bezpečnosti a odsouzeny Mimořádným lidovým soudem v Chebu tyto následující osoby:

Josef Hochmuth (narozen 1. 9. 1892 v Rudném), Josef Götz (narozen 28. 3. 1895 v Rudném), Antonie Kunzmannová (narozena 4. 8. 1888 v Pozorce) a Johann (Jan) Bittner (narozen 6. 1. 1898 ve Stříbrné u Kraslic). Rozsudek byl vynesen 26. 4. 1947 a výše trestu se pohybovala od 12 do 18 měsíců.

Předtím, 4. července 1938, tedy nedlouho po komunálních volbách, byl Eduard Fritsch, příslušník Sudetoněmecké strany a aktivní účastník záříjového puče, podezřelý z toho, že se v rudenském hostinci Josefa Kunzmana (čp. 220) v podnapilém stavu netajil, jak se naloží s případnými odpůrci henleinovců. Vykřikoval, že henleinovci již mají 92 % a že zbytek lidí půjde do koncentračního tábora, na nucené práce nebo dostane kulku.⁵⁸² Fritsch tehdy nebral ohledy na výsledky obecních voleb v Rudném, kde henleinovci získali zhruba polovinu hlasů a jistě tím znepokojil část místního obyvatelstva jiného politického smýšlení.

Po vyhlášení stanného práva (mj. i v politickém okrese Nejdek), všeobecné mobilizaci a dalšího zvýšení zájmu státu o vlastní bezpečnost (např. početním zesílením jednotek Stráže obrany státu – SOS) nakonec snahy o udržení celistvosti Československa ztroskotaly. Po podepsání Mnichovského diktátu čtyřmi velmocemi (Francie, Itálie, Německo a Velká Británie) v noci z 29. na 30. září 1938 bylo pohraničí vydáno nacistickému Německu. Poslední zbytky příslušníků české menšiny, vesměs státní zaměstnanci, byly nuceny nedobrovolně opustit území. Např. místní četnické stanici v Perninku (ve složení Štěpán Josef Sova – velitel, Václav Kykal, Josef Václav Hošťálek a Jan Vaňáč – členové mužstva) i s pobývajícími vojáky byl 30. září nařízen odjezd. Po zničení důvěrného materiálu byla stanice vyklizena v noci z 30. září na 1. říjen. Zástupce za momentálně nemocného velitele stanice Josef Václav Hošťálek předal úřadujícímu starostovi obce Franzu Hoffmannovi klíče od budovy a hned záhy opustil s ostatními Pernink.⁵⁸³ Ústup zaznamenaly také jednotky Stráže obrany státu, které byly zčásti tvořeny příslušníky finanční stráže. Např. četa SOS z Nových Hamrů dostala 30. září rozkaz k ústupu přes Nejdek do Fojtova, kde

Eduard Fritsch (narozen 20. 12. 1894 v Toužimi), Ferdinand Neudert (narozen 17. 12. 1906 v Bernově). Rozsudek byl vynesen dne 12. 11. 1946, oba jmenovaní byli z vězení propuštěni a vysídleni v roce 1955 do NSR (Neudert) a Rakouska (Fritsch).

Anton Kunzmann (narozen 17. 1. 1906 v Rudném) byl odsouzen 3. 6. 1948 k trestu v trvání 20 let. V roce 1955 byl amnestován a vysídlen do NSR.

Karl Wohner (narozen 12. 5. 1879 v Rudném), Adolf Pilz (narozen 2. 10. 1897 v Rudném) a Emil Fickert (narozen 23. 2. 1911 v Chaloupkách) byli osvobozeni a řada dalších osob byla zajištěna, avšak nebyla odsouzena z různých důvodů.

Některá data narozených ověřena a případně upravena z matričních knih: SOA v Plzni, fond Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených římskokatolické farnosti Kraslice, svazek XVIII (1897–1902), sign. 151, folio 14; tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Nejdek (obec Pozorka), svazek VII (1858–1896), sign. 30, folio 93; tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Rudné, svazek V (1878–1896), sign. 5, folio 18, 180, 207; tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Rudné, svazek VI (1896–1910), sign. 17, folio 15, 160; tamtéž, Matrika narozených římskokatolické farnosti Toužim, svazek XIII (1894–1915), sign. 38, folio 18.

⁵⁸² SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 184, složka Tk 1668/38.

⁵⁸³ SOkA Karlovy Vary, fond Landrát Nejdek, karton 14, inv. č. 548, sdělení Četnické stanice Pernink o navrácení Čechy odvezeného nářadí a zařízení z 24. 3. 1939; tamtéž, fond Četnická stanice Pernink, památník Místní četnické stanice v Perninku, nestránkováno.

po dvoudenním hlídkování pokračovala dále na Karlovy Vary a Vroutek. Ráno 8. října postupovala dále až do prostoru Kněževes – Senomaty na Rakovnicko.⁵⁸⁴

Z prostředí české železničářské rodiny, která v Nejdku ve 20. a 30. letech žila, pocházel i Jaroslav Vágner (1924–2008), spolužák Vladimíra Ráže. Po letech vzpomínal: *„Během třetího čtvrtletí 1938 stoupala agresivita Henleinovy strany podporované Hitlerem s cílem připojení tzv. Sudet k Říši. (...) Situace se vyhrotila počátkem září 1938, a to zvláště při zářijovém projevu Adolfa Hitlera (...). Ordneři řádili po celém Nejdku. Vytloukli výkladní skříně Baťa a Rupa. Pokoušeli se dobýt do sídla německých sociálních demokratů (...), což se jim nepovedlo. Po této napjaté situaci naše matka sbalila do kabely nejnnutnější věci a odjeli jsme lokomotivou na nádraží. Přednosta stanice shromáždil všechny zaměstnance do čekárny. (...) V ranních hodinách byl vypraven zvláštní vlak pro české občany a německé sociální demokraty a opustili jsme Nejde. (...) Železniční zaměstnanci, kteří byli dočasně ubytováni v čekárně nádraží, byli vyzbrojeni bubínkovými pistolemi ráže 9 mm. (...) Otec s ostatními železničáři opouštěl Nejde – železniční stanici ve služebním voze, když říšská vojska překračovala české státní hranice v Jelení a Breitenbachu.“⁵⁸⁵ „Můj otec byl jeden z posledních Čechů, kteří opouštěli Nejde (dalšími byli Václav Čech a Karel Zburník). Otec měl na starosti údržbu trati do Nových Hamrů. V rušných dnech dostal příkaz vytrhat koleje v zátočině u Sejf [poznámka: nyní zastávka Nejde-Sejfy], ale nestačili to už provést. Sešli se na nádraží, vzali služební vůz a odjeli 30. září večer.“⁵⁸⁶*

Viděno z německého pohledu, slavnosti dožínek SdP okresu Nejde a Horní Blatná, konané v neděli 11. září 1938 v Nejdku, představovaly, pokud nebereme v úvahu puč henleinovců, vyvrcholení regionálního německého negativismu vůči Československu. Do Nejdka přijel řečnit Gustav Hacker,⁵⁸⁷ někdejší poslanec Svazu zemědělců, nyní představitel Sudetoněmecké strany. U slavnosti dožínek, které byly pořádány po celý den na místním fotbalovém hřišti,⁵⁸⁸ nemohl chybět ani Rudolf Tilp,⁵⁸⁹ příslušník FS,⁵⁹⁰ místní

⁵⁸⁴ VÚA Praha, fond Sbirka „308“, sign. 308-193-1, činnost finanční stráže a SOS na Nejdeku, zde vzpomínky velitele 13. čety SOS v Nových Hamrech Ladislava Tomeše ze 17. 2. 1947.

⁵⁸⁵ VÁGNER, Jaroslav: Paměti o událostech města Nejdka před 2. světovou válkou u příležitosti 62. výročí obsazení českého pohraničí Říšskou armádou. In: Nejdečák, 2000, č. 12, s. 6–7.

⁵⁸⁶ Svědectví pana Jaroslava (1924–2008) ze dne 24. srpna 2006.

⁵⁸⁷ Gustav Hacker (20. září 1900 Hlubany u Loun – 3. června 1979 Wiesbaden, NSR) – německý agrární politik, v letech 1936 až 1938 předseda BdL, poté členem SdP a NSDAP. Po roce 1949 se usadil v západoněmeckém Hessensku, kde se angažoval v politice (mj. byl ministrem zemědělství a lesnictví 1955–1966), vyhnaneckých organizací a sudetoněmeckých krajanských spolecích.

⁵⁸⁸ Blíže k dožínkám: ABS Praha, fond 325, sign. 325-35-2, hlášení Státního policejního úřadu v Nejdku o dožínkách a výtržnostech v Nejdku z 12. 9. 1938.

⁵⁸⁹ Rudolf Tilp se narodil 8. dubna 1906 v Nové Vsi poblíž Duchcova. Od poloviny 20. let 20. století bydlel v Nejdku a pracoval jako mědikovec v NWK Nejde. V letech 1940 až 1945 působil u wehrmachtu, kde dosáhl hodnosti vrchního svobodníka. Vzhledem k tomu, že byl aktivním funkcionářem SdP a později NSDAP, byl v srpnu 1945 zatčen a v květnu 1946 odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Chebu za zločiny proti státu

aktivní příslušník SdP a devítka na kandidátce SdP do komunálních voleb v Nejdku 12. června 1938. „*My od FS, bylo nás tehdy okolo 200 mužů, jsme po shromáždění pochodovali městem a zpívali píseň Němců (Deutschlandlied). Česká menšina, četnictvo, policie, všichni stáli po obou stranách ulic bledí jako stěna z rozrušení a museli nečinně přihlížet tomuto hluku. My, Němci jsme věděli, že nám státní orgány i v tom nejhorším případě jen někomu ublíží, neboť pražská vláda se chtěla vyhnout všemu, co by mohlo dát časem stále ofenzivněji vystupujícímu Hitlerovi příležitost ukázat světu, jak jsou Němci v Československu utiskováni.*

Z české strany na to bylo nahlíženo tak, že Sudetoněmecká strana klade takové požadavky, které nemohou Češi ani při dobré vůli splnit. Od FS jsme byli pomalu připravováni na násilný převrat. Moje skupina měla mimo jiné v případě 'akce' přerušit železniční trať mezi Nejdkem a Suchou. V noci a mlze jsem se plížil k drážnímu tělesu a vzal množství šroubů z koleje. Klíče a speciální kolejový sochor jsem si zhotovil sám v továrně. Každý muž věděl velmi dobře, co má v nastalé situaci dělat.“⁵⁹¹

Kronikář Josef Fellner z Černavy čp. 101 si poznamenal: „*Sedím jednoho večera u svého souseda Franze Mörzla z domu čp. 30 a poslouchám tajnou řeč Vůdce a říšského kancléře velkoněmecké říše. Měli jsme tehdy všechny dveře zavřené, poté co bylo známé, že české četnictvo chodí na hlídky. Cukalo nás ve všech údech, když Vůdce hovořil: 'Mluvím o Československu. Tak dlouhá doba je nesnesitelná pro tak sebevědomou světovou velmoc, na jejíž straně stojí národ se všemi sympatiemi a jednotou. Osud národa a jeho světový názor prošly nejtěžším utrpením.*“⁵⁹²

Krátce před rokem 1938 bylo v celé společnosti nadmíru zřetelné, že vztahy mezi Čechy a Němci nezaznamenají stabilizaci a návrat k „přijatelné rovině“ a poklidnému spoluzití. O tom, že propast mezi oběma národy se stále více otevírá, dokládají slova Franze Rennera, narozeného 20. srpna 1901 v Nejdku, knihaře a předsedy nejdecké okresní organizace SdP, na jednom shromáždění lidu (1. května 1937): „*Viděli jsme velmi často, že*

na 8 let vězení, které strávil ve věznici Plzeň-Bory. Od března 1954 žil ve Spolkové republice Německo. Zemřel 23. července 1990 v Bruchköbelu (NSR). Viz ABS Praha, fond 2M, sign. 2M 10708, seznam zajištěných osob v obvodu SNB velitelství stanice Nejdk v době od 5. 5. do 31. 8. 1945 z 11. 9. 1945; SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud Cheb, karton 19, složka Rudolf Tilp; SOA v Litoměřicích, fond Sběrka matrik Severočeského kraje, Matrika narozených římskokatolické farnosti Osek, sign. 131/38, folio 342; e-mailové zprávy Hermanna Tilpa, adresované Pavlu Andršovi, 26. 3. 2015 a 29. 3. 2016.

⁵⁹⁰ Freiwilliger Schutzdienst (Dobrovolná ochranná služba, též ordneři) – polovojenská uniformovaná organizace SdP, budovaná po vzoru nacistické SA. Tyto „ochranné oddíly strany“ existovaly od jara 1938, ve skutečnosti však představovaly jednotky henleinovců, které terorizovaly odpůrce (německé demokraty a antifasisty a české obyvatelstvo). Měly hlavní podíl na průběhu puče henleinovců v pohraničí v září 1938, po jeho potlačení se stáhly do Německa a byly reorganizovány v tzv. Sudetoněmecký freikorps (SFK), který od 17. září prováděl výpady i na československé území.

⁵⁹¹ Svědectví pana Rudolfa Tilpa (1906–1990) – transkripce výpovědi natočené na magnetofonový pásek.

⁵⁹² Soukromá sbírka, Chronik der Gemeinde Schwarzebach, s. 79.

*žádný český dělník nenechal místo našemu německému dělníku. Teprve Konrád Henlein učinil konec tomuto činění. Dal nám program, sjednotil nás a utvořil z nás silný blok, jež rozdvojit se nikomu již nepodaří. (...) Většina sudetoněmeckého lidu jde s námi a nedáme si proto vyrvatí svá práva. Poprvé zdraví naše prapory tyto lesy, hory a luka. Červená je jejich barva, červená jako krev, jež nerozlučně spojuje nás, Němce.*⁵⁹³

S ohledem na to, že ve Smolných Pecích žila většina komunistických rodin, které uprchly po 26. září 1938 z obce do vnitrozemí, potýkala se tamní obecná škola s nedostatkem žactva. Navštěvovalo ji sotva 15 % žáků, což znemožňovalo řádný průběh školního vyučování, a tak se nevyhnula až do 5. října 1938 i vzhledem k oslavám přičlenění území k Říši školním prázdninám.⁵⁹⁴

Sociálnědemokratická rodina s židovskými kořeny Leo Henische si podle slov Heinze Kurta jen těžko uvědomovala závažnost politické situace na jaře 1938. Stále u nich žila naděje, že přeci jen není doba až tak zlá, aby byli nuceni odejít do cizí země, v níž budou muset začínat doslova od nuly, nemluvě o případném seznamování se s novým prostředím a učení se nové řeči. Nejdecký advokát Fragner, Henischův známý, se rozhodl pro emigraci v době, kdy o ní Henischovi ani zdaleka nepřemýšleli: „*Otcův přítel, advokát, milovník vycházek, nyní žije v Argentině, kde si vybudoval novou, pozoruhodnou kariéru. (...) Jednoho dne v březnu 1938 oznámil, že on a jeho rodina už nikdy nepřijdou. Z čista jasna, tak se nám to jevílo, se rozhodli emigrovat do Jižní Ameriky. Byli jsme šokováni a zmateni. Jak může někdo takhle nepochopit politické dění ve střední Evropě? Něco takového není zapotřebí, tvrdil otec. Při minulé oslavě 1. máje byli přece všichni řečníci stejného mínění, že bezpečnost Československa je absolutně zabezpečena. Situace se sice může trochu komplikovat, jak to bývá, ale ne do té míry, aby bylo nutno emigrovat. Vše, čeho je zapotřebí, je trocha trpělivosti, porozumění a také něco politické zkušenosti, která umožňuje našinci vidět za kulisy dění. Není důvodů k panice a útěku před výzvou. Co vás, pro všechno na světě, přimělo k rozhodnutí odejít? Dítě, právě narozené do nejistého světa? Pochody padesáti tisíc křičících nacistů, kteří právě procházejí kolem dveří? Korupce, která byla právě odhalena u spojeneckých vlád? Nebo ztráta klientů, kteří houfně odpadají, protože se stydí podporovat židovského advokáta? To je vše? Bylo to vše. Řekli jsme si sbohem a kroutili hlavou, když naši přátelé odešli do exilu. Když jsem je potkal o osmnáct let později, bylo to v New Yorku, a když*

⁵⁹³ ABS Praha, fond 325, sign. 325-35-2, relace o shromáždění pod širým nebem, pořádaného stranou SDP v Nejdku dne 1. května 1937.

⁵⁹⁴ SOkA Karlovy Vary, fond Obecná škola (německá) Fojtov, kronika školy (1925–1945), nestránkováno.

*jsem se zahleděl zpět na svoje vlastní exilová léta, nemohl jsem je kárat. Byli uvážliví a prozíraví.*⁵⁹⁵

Ovšem narůstající politické nepokoje donutily Henschovu rodinu, aby sbalila své nejněžnější věci a opustila milované město. Nedávno nepředstavitelná věc se nyní stala skutečností. V Nejdku již pro ně nebylo místo. Pokud si chtěli zachránit holý život, nezbývalo jiné řešení.

„V Praze byla v oněch zářijových dnech roku 1938 napjatá atmosféra. Chamberlain, jehož osobnost, nehledě na cylindr a deštník, byla vnímána jako lehce směšná, již navštívil Hitlera v jeho hlavním sídle v Obersalzbergu. Schylovalo se k velkým událostem, avšak jaké budou, nebylo jasné. Stále jsme věřili v podporu Západu, jen bylo otázkou, jak se pomoc projeví. Nechali nás odhadovat další vývoj. Těšilo nás však, že i Hitler byl postaven před tuto záhadu. Bylo zřejmé, že je polekán. Proč by jinak i o sobotách a nedělích musel provádět své šachové tahy, když Mr. Chamberlain odjížděl lovit ryby, jak celý svět věděl. Hitler věděl moc dobře, že Anglie a Francie půjdou kvůli nám do války, když si to situace kdykoli vyžádá. Z naší strany jsme nikdy nepochybovali, že jsou dokonale připraveni a schopni srazit Hitlera na kolena. Bylo proto rozumné počkat jen na pravou chvíli. Bude na Hitlera stačit pouhá hrozba? Když ustoupí, jak bude vypadat život v Sudetech? Bude tam česká vojenská vláda? Když ano, dokáží Češi rozlišovat mezi německy mluvícím přítelem a německy mluvícím nepřitelem? A ještě něco, Hitler musí počítat s Ruskem. Máme s ním přece dohodu o vzájemné obraně. Mezi mohutnou Rudou armádou a dokonalými silami Západu by byl Hitler zamáčknut jako moucha. Je to gangster, ale ne hlupák. Příjemné myšlenky. V budoucnu mohou nastat určité problémy, avšak o konečném výsledku nemůže být pochyb. Hitlerovi nesmí být dovoleno triumfovat, tak šílený svět není.

Bratr Karel byl v československé armádě, vykonával povinnou vojenskou službu. Učil se bránit vlast, kterou nebylo možno ubránit silou zbraní. Nenáviděl vše, co k tomu patřilo, kromě hezké uniformy, kterou dostal jako důstojnický kadet.“ Bratr Karel měl pronajatý skromný byt poblíž kasáren na okraji Prahy. „Toto opatření, původně určené zcela jinému účelu, se pro nás stalo záchranným lanem. Ke Karlově velké nelibosti jsme si tam zvykli trávit konec týdne pro případ, kdyby Hitler přecenil bezpečnost, kterou mu Chamberlain poskytoval svými výpravami na ryby. Během jednoho takového pobytu jsme se z rozhlasu dověděli o nepokojích v celých Sudetech, o jejich obsazení československou armádou a o vyhlášení stanného práva. Neměl jsem jasnou představu, co to znamená, pociťoval jsem však úlevu. Říkali jsme si – dostali lekci! Byla to pro nás také šance vrátit se do Nejdku a zachránit

⁵⁹⁵ HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, c. d., s. 35–36.

několik dalších věcí. Pan Dutz, otcův šofér, byl stále s námi. Brzy ráno v pondělí jsme opustili nervózní Prahu a vydali se na cestu do Karlových Var. (...)

Když jsme se konečně dostali do Karlových Varů, zdály se být na první pohled úplně klidné. Nemínili jsme strávit čas hledáním skrytých příznaků nepokoje. Zajeli jsme ke gymnáziu, kde jsem měl tou dobou být za normálních okolností na vyučování. (...)

Nejde se zdát být úplně vylidněn. V ulicích nebyli žádní vojáci ani civilisté. Domy měly okenice zavřené, u jiných byly stažené žaluzie. Možná na protest, možná z příkazu. Stanné právo bylo v platnosti, avšak vojsko nebylo vidět. Takhle jsem tato místa nikdy neviděl. Zastavili jsme se před domem v Goethestrasse 591. Na první pohled jsme viděli, že všechna okna byla vytlučena. Když jsme odjížděli na 'dlouhý víkend' do Prahy, byl dozor nad všemi věcmi v domě svěřován našim služkám. Po těch však nebylo ani vidu, ani slechu. Žádné srdečné psaní na rozloučenou, žádná žádost o doplacení služebného, ani žádná zmínka, že bylo do domu vkročeno, nebo že byl vypleněn. Jako zázrakem bylo vše v pořádku, kromě roztráštěného skla a kamenů, které rozbití způsobily a nyní ležely všude na podlaze. Dali jsme se do práce a uložili své věci do každého vhodného kufru. Tak bylo zachráněno naše 'rodinné stříbro' (...).

Pohled na kameny a hluboké rýhy od kamenů na dřevěných částech bytu a nábytku stačil, aby nás přesvědčil, že nemůžeme strávit doma více než jednu noc, bez ohledu na stanné právo (neuvědomili jsme si, že by se mohlo vztahovat i na nás). Důvěrně známá postel, avšak pocit, že je moje, už jsem neměl. Očekávali jsme s obavami příchod noci, ale nic se nestalo. Všude bylo ticho, žádné tovární sirény ani zvony. Přišlo ráno a venku pořád ani živá duše. Poznávali jsme však dobře rozdíl mezi zdánlivým klidem a skutečným mírem. A přece, i když bylo zřejmé, že opouštíme potápějící se loď, byly důvody pro tichý optimismus. Uvažujme o tom v klidu. Češi měli situaci pod pevnou kontrolou, nacisté se neopovážili ani ukázat a byli zjevně zaraženi. Možná si uvědomili, že je hra skončena. Možná, že Anglie a Francie (neslyšeli jsme nejnovější zprávy) konečně energicky zasáhly. Češi by přece nereagovali tak rozhodně bez povzbuzení a ujištění o podpoře. Možná ještě několik dní nejistoty a potom se vše opět uklidní a my se vrátíme. Není důvodů pro srdcervoucí opuštění starého domova. Odjížděli jsme vesele, auto sténalo pod tíhou kufrů. Dokonce jsme si zpívali:

*'In der Hei-mat, in der Hei-mat,
da gibts ein Wiederseh'n,
ja Wiederseh'n...'*

*'Doma, ano, doma,
opět na shledanou,
ano, na shledanou...'*

*Tak vždycky zpívali branci o svém budoucím návratu domů, když pochodovali při nástupu do kasáren.*⁵⁹⁶

„Zdánlivě jsme byli v Karlově malém bytě ubytováni bezpečně a útulně, avšak ve vzduchu se vznášela hrozba. Vyhlášením stanného práva v Sudetech byl Hitler Čechy zesměšněn a vyzván k boji. Všude se šuškal, že bude Praha bombardována, přirozeně bombami s jedovatým plynem. Nikdo nekladl otázku: Proč? Patřilo to ke způsobu Hitlerova jednání a tak to každý očekával. Do prodeje byly dány plynové masky a otec koupil po jedné pro sebe, pro matku a pro mě. Karel měl svoji vojenskou. Matka se nedokázala přemoci, aby si ji nasadila. (...) Bylo nařízeno úplné zatemnění oken. Nespali jsme celou noc, naplnění hysterickým strachem a čekáním na každý hluk znamenající útok, ke kterému však nikdy nedošlo.

Příští ráno jsme věděli, že druhou takovou noc již nemůžeme psychicky vydržet. Nebylo by rozumnější na nějaký čas Prahu opustit a odejít někam daleko, možná někam hluboko do hor, kam se ani Hitlerovy tanky nikdy nedostanou? Je takové místo? Pevně jsme věřili, že je. Ve Vysokých Tatrách uprostřed Slovenska, daleko do Sudet. Byli jsme si jisti, že Hitler nebude chtít prodloužit své zásobovací a komunikační spoje až tak daleko do oblasti, kde by byl vystaven útoku nám příznivě nakloněných Rusů. Rusové, před kterými matka uprostřed noci na počátku 1. světové války utíkala, byli nyní zázračně považováni za náš ochranný štít. Nebyli možná tak sympatičtí jako západní mocnosti, avšak byli známí svou nesympatií k Hitlerovi. (...) Velmoc na naší straně! Až později jsme se dověděli, že Rusové učinili svou nabídku s podmínkou, že se budou moci přemisťovat přes polské území. Neměli s námi společnou hranici a jak jinak by nám mohli přijít na pomoc? Poláci se však o Sudety nestarali a dokonce sami chtěli kus Československa. Obávali se bezbožných Rusů mnohem více než křesťanských Němců. Povolení přechodu přes své území by jim nikdy nedali, jak Rusové dobře věděli, když s Československem uzavírali dohodu o vzájemné pomoci. To jsme však tehdy nevěděli a tato nevědomost nás udržovala v téměř blaženém míru se světem.

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 115–118.

Na střechu auta jsme naložili těžké kufry, řekli sbohem našemu malému pražskému bytu, na který po pravdě řečeno nebyl žádný z nás moc hrdý, a vydali se na daleký východ. (...)

Náš letní hotel na Štrbském Plese byl uzavřen, ale trochu dále ve Smokovci byl Grand hotel otevřen, i když ze žádných dobrých důvodů. Téměř se zdálo, že jej někdo zapomněl na zimu zavřít a v tomto stavu se nám nejevil jako 'Grand'. (...) Neměli jsme družnou náladu a je skutečností, že jsme ani nevěděli, co si počít sami se sebou. Noviny docházely do Smokovce se dvou až tří denním zpožděním. Příjem rádia byl v horách špatný a pro delší vycházky bylo nepříznivé počasí. Nudili jsme se, a co horšího, připadali jsme si hloupě. Jak dlouho tady máme zůstat a z jakých důvodů? Když jsem odhlédl od všech kosmických záležitostí, začal jsem mít také obavy ze ztráty času ve škole. Podnikli jsme již kroky k mému přestupu do německého gymnázia v Praze, do Stefansgymnasia. Dopis o přijetí jsem měl v kapse, avšak učební program nebyl zcela stejný jako v karlovarském gymnáziu a z toho jsem měl obavy.

Nyní, když bylo na základě našeho vlastního zjištění zcela zřejmé, že se Hitlerovy tanky mohou dostat do Vysokých Tater, kdy se jim jen zachce, je ještě vůbec důvod tam dále zůstat? Po pěti dnech jsme se rozhodli, že není. V důsledku nedostatku pravidelných zpráv jsme se uklidnili, avšak oznámení o mnichovské dohodě mezi Chamberlainem a Hitlerem nás dostihlo, právě když jsme se chystali odjet. To ještě zvýšilo nutnost našeho rychlého návratu. Kdo mohl vědět, které přístupové cesty budou odříznuty postupující německou okupační armádou? Bez nadšení, avšak rychle jsme opět sbalili naše věci, naložili kufry ještě jednou na střechu malé škodovky a spěchali dolů z hor do Važce, potom na západ údolím mezi Vysokými a Nízkými Tatrami. Ze zpáteční cesty si nepamatuji nic kromě, což je pro mě charakteristické, velmi chutných českých bramborových placek (bramboráků) v jednom českém městě.

Praha vypadala tak jako dříve, avšak atmosféra byla napjatá. Druhého dne po našem návratu jsem byl svědkem dojímavé demonstrace proti mnichovskému diktátu na Václavském náměstí. Velká skupina lidí, mnozí se slzami v očích, nesla ve vodorovné poloze velkou československou státní vlajku. Diváci uctivě salutovali, když je mījela, a nesmyslně, asi jako gesto sebeobětování, začali házet mince na vlajku. Látka neunesla zátěž kovu, brzy uprostřed poklesla a byla vláčena po zemi. To rozhořčilo ostatní přítomné, kteří v tom spatřovali odpor a nezasloužené zneuctění národní hrdosti. Vzali nápravu do svých rukou tím způsobem, že peníze vybrali. Myslím, že ta scéna nabídla každému něco nebo skoro každému.

Do Nejdku se nebudeme moci nikdy vrátit, to bylo jasné. Nic dalšího jsme se nedověděli až do pátečního večera, když se otec vrátil ze schůzky naléhavě svolané jeho stranickým ústředím. Nevěděl, jak nám to říci, avšak způsob sdělení nebyl důležitý vzhledem k jeho obsahu. Řekl nám, že budeme muset všichni odjet. Stranická informace, získaná 'z vysoce postavených a důvěrných kruhů' říkala, že Hitler požádal o vydání řady prominentních antinacistů a že otcovo jméno je na seznamu. 'Češi nebudou moci odporovat, budou se muset podvolit'. Zda to vše byla pravda, nehraje nyní žádnou roli. Cítili jsme se být privilegováni a byli jsme hluboce vděčni za varování. Stranické ústředí šlo ještě dále. Pod dojmem této zprávy kontaktovalo lorda Runcimana, který působil za britskou vládu jako pozorovatel a arbitr hladkého průběhu přechodného období. Lord Runciman reagoval s pochopením a rychle. Jeho přičiněním bylo získáno asi dvanáct zvláštních výjezdních víz. Letadlo mělo odletět z pražského letiště v pondělí ráno a s ním do Londýna skupina prvních sedmi ohrožených lidí. Datum odletu nemám přesně zaznamenané, muselo to být během posledního týdne v říjnu 1938. Řekli nám, že rodinní příslušníci budou moci odcestovat asi v průběhu jednoho měsíce. To jsme byli my.

Když o tom nyní přemýšlím, bylo obtížné uvěřit, že byl otec politicky tak důležitý, aby si zasloužil taková opatření, a po uplynutí více než padesáti let tomu věřím ještě méně. Bez ohledu k těmto úvahám však zůstává skutečností, že Německá sociálnědemokratická strana, kdysi mocná (ve dvacátých a počátkem třicátých let), potom však již bez významného vlivu na veřejné dění, nám v říjnu 1938, ať již z jakýchkoli důvodů, zachránila životy. Nic takového jsme ovšem tehdy netušili. Měli jsme dojem, že to byl spásný pokyn více méně z čistého nebe, který jsme nesměli ignorovat. Byli jsme také přesvědčeni, že za několik týdnů, řekněme za tři až čtyři, možná za pět, nejvíce za šest, se vše jistě uklidní. Hitler se nasytí, a i když nebudeme moci zpátky do našeho Nejdku, život v Praze, na který jsme si rychle zvykli, se zase vrátí do normálních kolejí. Zase se vrátíme. Budeme si ovšem muset dobře promyslet, co by otec mohl nebo měl udělat pro obživu. Nemluví sice česky, avšak to se nějak poddá. Zatím budeme zabezpečeni otcovými značnými úsporami, které prozřetelně uložil v Praze a ne v karlovarských bankách.

To vše se však týkalo až vzdálené budoucnosti. Naší současnou starostí byl otcův nadcházející odlet, který dával jen málo času na přípravu, i kdyby věděl, jak a na co se připravit. Byli jsme zmatení. Večer, když se Karel vrátil ze služby, jsme seděli u stolu v malém bytě. Otec podepisoval řadu listin. Zplnomocnil matku nakládat s penězi, bankovními konty, majetkem atd. Do prázdného sešitu zapisoval pokyny na způsob poslední vůle a závěti. Matka, kdo jiný, měla být hlavou rodiny, Karel měl převzít zvláštní zodpovědnost za mě,

s čímž on ochotně souhlasil. Bylo třeba získat rychle informace, jak převést alespoň část peněz do Anglie a poslat alespoň některé cennosti. Byla to vyčerpávající porada, protože jsme se všichni snažili předvídat náhody a naši reakci na ně. Usnuli jsme a neděli jsme strávili čekáním na pondělí. To přišlo jako vždy. Otcův kufr byl zabalen, zavolali jsme taxi, které nás odvezlo do Ruzyně, pražského letiště, místa, v jehož blízkosti jsem byl poprvé v životě. Předtím otec nikdy neletěl. To platilo pro většinu přítomných lidí a pouhá myšlenka, že otec bude brzy ve vzduchu na mimořádném letu společnosti KLM, na mě silně zapůsobila. Zamávali jsme mu na pozdrav a otec vykročil ke stroji pokrytému vlnitých plechem. Ještě jsme ho později zahlédli na chvíli vyhlížet malým kulatým okénkem kabiny. Pak se roztočily hlučné vrtule a letadlo odletělo, nepatrný bod na obloze. Nemožné uvěřit, že otec, který řídil s nejlepší snahou na světě každou stránku našeho života, může být v tom malém bodu bez kontaktu s vnějším světem. (...)

Trvalo několik dní, než jsme si zvykli na nové skutečnosti našeho života. Z Londýna přišel dopis, ve kterém stálo, že první skupina sedmi lidí (včetně dvou členů parlamentu a advokáta strany) byla dobře přijata a že všichni bydlí v hotýlku Barnes (S. W. 13) přímo proti mostu Hammersmith Bridge. Otcova jediná stížnost se týkala stravy. Měli jsme zato, že jeho přehnané vyjádření k tomuto tématu je důsledkem vyčerpávajících dní, které měl právě za sebou. O několik týdnů později jsme sami poznali, že jeho vyjádření ke stavu stravování v tomto hotýlku byl mistrovský kousek zdrženlivosti a sebeovládání.

Otec neměl mnoho práce a rozhovory s jeho spolucestujícími brzy ustaly. Nebyli přáteli před letem a společně sdílená mizérie je nesbližovala. Nebylo si více co říci. Za několik dní si otec našel čas napsat dopis zvláště mně. Většinou německy, s trochou jednoduché angličtiny. (...)

Dělal si starosti s reálnou možností, že budeme muset odjet úplně bez peněz. Mohli bychom svěřit jeho zlaté hodinky jednomu kolegovi, který brzy pojedje do Londýna? 'Některé dny jsou skličující, ale nesmíme se poddat!' Otec mezitím získal poznatky o životních nákladech. Zmiňoval se, že čtyři libry na týden budou pro nás tři postačovat na skromnou domácnost. Lze banku v Praze přesvědčit, aby nám z našeho konta zaslala toto množství peněz?⁵⁹⁷

„Otec nedostal povolení vzít do Anglie peníze kromě nepatrné částky. Po mnichovské dohodě uvalila vláda velmi přísný zákaz vývozu kapitálu z důvodů, které byly z hlediska veřejného zájmu rozumné, avšak pro nás ničující. Vývozu přiměřeného množství osobního majetku však nebylo bráněno, pokud to nebyly cennosti, to jest zlato a drahokamy

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 122–123, 126–130.

v nepřiměřeném množství. Proto mi bylo ve věku sedmnácti let řečeno, a to poprvé a naposled v mém životě, že mohu peníze utrácet podle libosti a koupit si, cokoli si přeji a co lze vzít do Anglie. Se silným svazkem bankovek v ruce mě nenapadalo skoro nic vhodného. Přiměřené množství osobního majetku, uvažoval jsem, by mohlo naplnit věcmi tak asi čtyři kufry. Koupil jsem je a do nich šest obleků. Všechny jsem si nechal ušít u krejčího, který měl svou dílnu proti kasárnám, ve kterých sloužil Karel, a jenž byl většinou zaměstnán šitím důstojnických uniforem. Podle toho mi také všechny nové oblečky padly jako ulité, avšak ukázalo se, že jsou v ramenu širší a více vypodložené, než odpovídalo anglickému vkusu.

Z pražského gymnázia jsem vystoupil, protože již nemělo smysl v něm zůstat. (...)

Z ústředny sociálnědemokratické strany přišel dopis, úředně stručný! 'Věc: Připojení příbuzných k politicky ohroženým osobám, dočasně v Anglii umístěným stranickým aktivistům'. Byla učiněna opatření, že pojedeme vlakem do Gdyně v Polsku a odtud anglickou lodí do Anglie. Přitom mineme Německo, s výjimkou mezinárodně chráněného úseku Kielské zátoky. Bylo nám sděleno, že se máme všichni shromáždit jednoho pozdního odpoledne na pražském hlavním nádraží zvaném Wilsonovo, vyjadřujícím gesto české vděčnosti prezidentu Wilsonovi za jeho podporu v letech 1918 a 1919. Horečné balení, poslední kontrola malého bytu, který se nikdy nestal naším domovem, pohled na zbrusu nové kufry s jejich zářivými zámky a širokými řemeny. Pasy jsou v pořádku, víza také v pořádku. Za normálních okolností nebylo cestování do Československa a ven nijak omezeno, avšak za převratných dnů po Mnichovu platila nouzová opatření, podle kterých byla požadována česká výjezdní povolení. Bez problémů nám byla do pasů zaznamenána, než jsme měli vůbec čas vzít na vědomí poznámku zapsanou malými písmeny: 'Platné jen pro jedno překročení hranice'. Naše vlast, která na nás nikdy nepřestala vyžadovat věrnost, se nám tím pokoušela něco říci, avšak nebyl to na shledanou.

Zavolal jsem taxi a rozloučili jsme se s Karlem, který neměl jinou volbu než zůstat v armádě. V té armádě, která nemohla bránit napadenou vlast a která nyní neměla vůbec žádný smysl. O pár měsíců později, ještě než končila povinná doba jeho služby, byl zázrakem propuštěn. Koneckonců, říkalo se, není opravdovým Čechem, je jenom Němec a takových již není ve slavných branných silách republiky zapotřebí. Nakonec se Karel dostal oklikou přes Káhiru do Anglie také.

Desetiminutová jízda taxíkem, naloženým kufry uvnitř i nahoře, potom úzkostlivé dohadování se zřízenci, kteří měli dopravit naše drahocenná zavazadla do odbavovacího prostoru. Tam jsme se poprvé setkali s ostatními 'příbuznými politicky ohrožených osob, dočasně v Anglii umístěných stranických aktivistů', jejichž cílem byla Anglie. Ve skutečnosti

jsme představovali jen malou skupinku mezi shromážděným davem. Vlak měl také odvést lidi, z větší části osoby nežidovského původu, kteří se prostě rozhodli emigrovat, většinou do Kanady a Latinské Ameriky. Neznali jsme žádného z nich. Rozpačité vzájemné představování, avšak žádný dlouhý rozhovor. Všichni jsme byli zaměstnání svými vlastními myšlenkami a vědomím drastické změny v našem životě, která nastane. Během celé více než čtyřiaadvacetihodinové cesty do Gdyně panovalo téměř ticho. Všichni jsme byli vyčerpaní, když jsme tam dorazili v našem přeplněném kupé třetí třídy. Nastal soumrak a posunování vlaku sem a tam, než jsme konečně zastavili. Nacházeli jsme se v docích. Na večerní obloze se rýsovala silueta něčeho, co vypadalo jako obrovská oceánská loď. Byl to ve skutečnosti S. S. Baltrover, malá a chatrná poštovní loď, která při podrobnější obhlídce vypadala, jako by brázdila vody Baltského moře od nepaměti, což byla pravda. Další horečné přenášení kufrů a byli jsme naloděni, to jest umístěni v zápachajícím mezipalubním prostoru. Pachy lodní kuchyně se volně mísily se zápachem toalet a kalužemi zvratků, které tu zůstaly po právě ukončené cestě z Anglie do Gdyně. Byla to prý bouřlivá cesta, vyprávěl steward svým pravým londýnským slangem cockney, který vůbec nezněl jako angličtina, již jsme se učili ve škole.

Naše skupina byla rozdělena. Přidali jsme se k ostatním cestujícím, většinou Židům odcházejícím z Polska, kteří ovšem nepřijeli naším zvláštním vlakem. Matka byla v kajutě se třemi ženami a já v jiné se třemi muži. (...)

Po jednom dni a jedné noci, za bouřlivých podmínek jsme dosáhli ústí řeky Temže (...). 28. listopad 1938. Po dlouhém čekání, když se již slunce chýlilo k západu, se v dálce objevila silueta tak dobře známá z obrázkových knížek – Tower Bridge. Úslužně se zvedl, aby nechal projet S. S. Baltrover, zatímco silniční vozidla trpělivě počkala. Cítili jsme se být důležitými, a než jsme měli čas obdivovat technickou vymoženost, ukončil Baltrover svou pouť a zakotvil v Brown's Wharf, přímo uprostřed pulzujícího velkoměsta, tisíce kilometrů od Nejdku.⁵⁹⁸

Rok 1938 byl počátkem tragického osudu většiny místních Židů, německých sociálních demokratů a komunistů. Rodina advokáta JUDr. Henische měla neobyčejné štěstí, že se dostala za hranice. V případě, že by zůstala na území regionu či v Českých zemích, nezůstala by ušetřena antisemitským a nacionálněněmeckým výpadům, které by předcházely deportacím do koncentračních táborů a fyzické likvidaci.⁵⁹⁹

Incidenty vyvolané po projevu Adolfa Hitlera na norimberském sjezdu dne 12. září 1938, kdy docházelo k přepadávání četnických oddílů, vybíjení výkladních skříní obchodů

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 145–149.

⁵⁹⁹ Podrobněji: KREJČOVÁ, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu – 1938. In: Židé v Sudetech = Juden im Sudetenland, Praha 2000, s. 129–139.

a v neposlední řadě i k fyzickému měření sil mezi příslušníky politických stran, nebyly ve své době vyšetřovány.

Po říjnu 1938 se někteří nacionálněsocialisticky smýšlející Němci i nadále vymezovali vůči svým blízkým politickým oponentům a předchozímu státnímu útvaru, aniž by si byli vědomi pozdějšího trestního stíhání (a jakkoliv by se mohla druhá strana bránit), jak dokládá například průběh masopustu v Potůčkách v roce 1939, uspořádaný starostou obce a předsedou Místní skupiny NSDAP Josefem Sandigem.⁶⁰⁰ Alegorický maškarní průvod, k jehož účasti byli vyzváni členové strany, projížděl obcí za všeobecného veselí obyvatel. Na saních byla napsána různá hanlivá hesla, urážející československý národ a republiku. V průvodu bylo možné rozpoznat i nejvyšší představitele bývalého státu – mj. prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka a generála Jana Syrového,⁶⁰¹ doprovázené členy finanční stráže, jejichž uniformy byly ve skutečnosti odcizeny po jejich ústupu z obce na podzim 1938.

Tato událost se zčásti dostala, ač již došlo k uplynutí promlčecí lhůty, do trestního spisu Jana (Johanna) Fassmanna, který byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Chebu dne 24. ledna 1947 k trestu 18 měsíců za zločin proti státu, a to jako jediný z 8 osob, u nichž se prokázala aktivní účast na masopustním průvodu. Jedna osoba byla osvobozena, další utekli a pohybovali se nejspíše na území Německa, případně se nevrátili ze zajetí. Někteří další přímí účastníci z řad mužů padli na frontách druhé světové války.⁶⁰²

⁶⁰⁰ Případu se týká trestní spis: SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud v Chebu, karton 73, trestní spis Ls 1741/46.

⁶⁰¹ Jan Syrový (24. 1. 1888 Třebíč – 17. 10. 1970 Praha) – český generál. Vystudoval vyšší průmyslovou školu stavební v Brně (1907), posléze pracoval u stavebních firem (od roku 1912 v Rusku). Po vypuknutí 1. světové války vstoupil do České družiny a nato se stal jedním z velitelů československých legií v Rusku. Účastnil se bitvy u Zborova, v letech 1918 až 1920 byl hlavním velitelem československých legií. Po návratu do Čech zastával vysoké pozice v armádě (v roce 1938 jako generální inspektor československé branné moci). Krátce v roce 1926 a pak od září 1938 do dubna 1939 byl ve funkci ministra národní obrany. Od 22. září do 1. prosince 1938 byl předsedou dvou úřednických vlád. Od 5. října do 30. listopadu 1938 vykonával ústavní funkce prezidenta. Za spolupráci s nacistickými okupanty byl v roce 1947 odsouzen Národním soudem k 20 letům vězení, amnestován roku 1960.

⁶⁰² SOA v Plzni, fond Mimořádný lidový soud v Chebu, karton 73, trestní spis Ls 1741/46, udání Josefa Sandiga a spol. z 5. 4. 1946.

Závěr

Disertační práce se formou regionální sondy z pohledu velkých dějin zabývala problematikou postavení německého etnika v meziválečném Československu. Začátek dvacetiletí prvorepublikového Československa nepřinesl německému etniku žádné příznivé vyhlídky do budoucna. Německá regionální společnost, utápěná v sociálních problémech, se těžko vzpamatovávala z projevů a následků Velké války a po říjnu 1918 byla nucena ještě přijmout existenci samostatné Československé republiky, v níž se najednou ocitla v roli menšiny, a podrobit se vojenskému obsazení. Ani události 4. března 1919, kdy pohraniční oblasti zasáhla vlna protičeskoslovenských demonstrací, neznamenal pro německé obyvatelstvo obrat k lepšímu. Potvrzení územní celistvosti nového státního útvaru na pařížské mírové konferenci přivedla německé obyvatele k přijetí či spíše k trpění jeho existence, neboť jejich představy o poválečném vývoji v podobě čtyř německých provincií v Českých zemích jako součásti Velkého Německa narážely na výsledky evropské politiky. V některých momentech se německé obyvatelstvo přece jen odhodlalo k myšlenkám, že by klid a bezpečnost v regionu byl možný jedině s přítomností československé armády, která by účinně zasáhla.

Proces utváření meziválečné německé společnosti Nejdecka byl provázen různými aspekty, předně politickými, hospodářskými a sociálními. Většinou levicově orientovaná regionální společnost sociálních demokratů a komunistů posilovala v průběhu 20. let své postavení, aby ho ve 30. letech postupně ztrácela vyklizením svých pozic v důsledku nástupu silného politického protivníka – Sudetoněmecké strany (nejprve jako Sudetoněmecké vlastenecké fronty), která dokázala získat neskutečné sympatie voličů. Avšak v regionu i přes tuto skutečnost se nestali henleinovci do roku 1938 tak mocní jako v jiných německých oblastech ČSR, poněvadž k tomu nebyly zajištěny všechny předpoklady. Na Nejdecku naráželi henleinovci na tradiční politické zázemí německé sociální demokracie a na nemalý vliv komunistické strany. Navíc přístup bývalých německých agrárních a křesťanských sociálů do Sudetoněmecké strany v roce 1938 se děl v regionu značně nerovnoměrně, kdy některé obce dosahovaly fakticky minimálních počtů příslušníků těchto stran a ani výsledky předcházejících voleb nenasvědčovaly tomu, že by tyto dvě strany sehrály v obcích nějakou podstatnější úlohu. Ani když vezmeme v úvahu, že na Nejdecku byla evidována vysoká míra nezaměstnanosti, nedospějeme k názoru, že by vedla k silným projevům nacionálního hnutí a tím i příklonu k Sudetoněmecké straně.

Hospodářství, jakkoliv svojí strukturou roztržštěné a téměř závislé na zahraničním exportu, se vymanilo z počátečních poválečných těžkostí a nabralo ráz „nekončící“ prosperity,

jež byla ve 30. letech nahrazena druhým extrémem – velkou hospodářskou krizí, jež svými projevy a důsledky představovala v myslích obyvatel nepředstavitelné zklamání z vývoje a podněcovala tak růst nacionalistického hnutí. Nezaměstnanost dosahovala rozměrů a intenzity, těžko srovnatelných s českým vnitrozemím.

Průmyslové závody se snažily vyjít z hospodářských problémů po svém, pokud to lze takto vůbec nazvat. Někde k tomu nebyly dány ani dispozice, aby mohl provoz nadále fungovat. Výsledkem racionalizace železárenského průmyslu na Nejdecku se stalo jeho přesunutí na Ostravsko, a to zrovna v době, kdy vypukla velká hospodářská krize. Nejdecká česárna vlny, mohutně rozšířená ve 20. letech, se začala konsolidovat po pádu koncernu Nordwolle v roce 1931, kam náležela. Její orientace v průběhu krize na jiné trhy světa byla jen řešením částečným a výpadky exportu se nepodařilo do konce 30. let plně nahradit. Abertamskému rukavičkářství se naopak ve 30. letech až na drobné výjimky z počátku krize vcelku dařilo a dá se říci, že jde o zlatý věk v jejich produkci, neboť nikdy předtím ani potom se už nevyrobilo tolik rukavic jako tehdy. Na rozdíl od jiných obcí regionu se Abertamy díky výrobě rukavic a zvýšené zaměstnanosti mohly prokázat velikým stavebním rozmachem i ve 30. letech, zatímco jinde se výstavba zcela či částečně zastavila.

Prosperita a krize nebyla součástí jen průmyslu, dotkla se rovněž i veřejné a soukromé výstavby. Za všechny připomeňme obecní domy, bytové domy nejdecké česárny vlny, všeobecnou nemocnici či rodinné domy. Posledně jmenované stavby vznikaly na území města Nejdku vlastně podle toho, na kolik vycházely pozemky, což podnítilo obyvatelstvo, aby zejména v době krize 30. let stavělo své domy nikoliv v centru města, které už bylo i tak skoro celé zastavěno, ale na perifériích města, dobře do centra dostupných lokalit.

Blížkost státní hranice s Německem hrála bezesporu důležitou roli nejenom ve smyslu běžného pohraničního styku, avšak nabírala zejména politického a hospodářského významu, kdy příslušníci politické emigrace prchali z Německa a nacházeli útočiště na československém území či docházelo ve 30. letech k pašování potravin ze Saska výměnou za důležité informace z Československa, které mohla říšskoněmecká propaganda náležitě využít.

Modernizační demografické procesy prostupovaly společností a nejinak tomu bylo i na Nejdecku, kde byly zaznamenány např. vysoké přírůstky obyvatel a snižující se úmrtnost dětí. Místní německé etnikum se vyznačovalo vysokou mírou dolní sociální vrstvy, což bylo dáno charakterem typicky dělnického regionu.

Češi, ač nebyli svým počtem nikterak velkou skupinou, je možné říci, že meziválečné období vytvořilo příznivé podmínky pro jejich působení a činnost v regionu. České

obyvatelstvo vyznačující se především kulturními aktivitami a podporou ze strany Národní jednoty severočeské dosáhlo ve školství výrazných úspěchů a otevřelo na Nejdecku řadu českých menšinových škol. Navzdory některým protičeským projevům byly zaznamenány před rokem 1938 i snahy o určitou spolupráci s místním německým etnikem.

Přiblížení německé minulosti současníkům ve 20. a 30. letech nepopíratelně patřilo k jevům, v nichž se dlouho držel „německý duch“ a nutno objektivně říci, že zcela právoplatně. Josef Pilz i Josef Rödiger se v ryze německém prostředí drželi německé historiografie a na změnu kurzu neměl vliv ani letopočet 1918 a vznik Československa.

Situace římskokatolické církve po první světové válce se na Nejdecku vyvíjela oproti českému prostředí více konzervativně. Zároveň i její vztah k německé evangelické církvi se nevyznačoval zásadními konflikty. Ty byly naopak silně pocíťovány vůči jiným společenstvím, např. badatelům Bible. Ateismus a Volná myšlenka našly živnou půdu v dělnickém prostředí, kterými se mohlo prokázat hned několik obcí Nejdecka.

Role německého etnika na Nejdecku v meziválečném období lze přes uvedené skutečnosti, uveřejněné v disertační práci, pokládat nesporně za významný faktor v dějinách regionu 20. století. Problémy, jimiž německá společnost procházela, zejména sociálními za velké hospodářské krize, nebylo možné řešit ani zásahy z centra (Prahy), které si jen ztěžilo mohlo uvědomovat nelehkou situaci obyvatel „někde“ na periférii a ani jinak nechápalo směřování německého etnika do náruče Říše. Zástupci německé sociální demokracie a komunistické strany, kteří patřili v roce 1938 k obhájcům ČSR, měli sami potíže s většinovou masovou německou společností. Nedlouho poté je potkal krutý osud v podobě nacistické perzekuce, v lepším případě se jednalo o zahraniční emigraci. Ani po roce 1945 nebyli bohužel mnohdy někteří z těchto antifašistů ušetřeni ze strany Československa „vedlejší role“ a hledali tak nový domov v okupačních zónách Německa.

Rok 1938 definitivně uzavřel kapitolu první Československé republiky, která svými možnostmi nabízela německému etniku soužití společně s Čechy. Dvacet let žití spolu nebo spíše vedle sebe. Projevy mezi oběma etniky v uvedeném roce vyvrcholily rozchodem, který byl dokonán po druhé světové válce ve formě vyhnání a odsunu, jehož následky jsou v regionu znatelné ještě v současné době.

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny

A) Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS Praha)

- fond 135 (Různé německé bezpečnostní složky)
- fond 141 (Německé soudy v říši)
- fond 305 (Ústředna Státní bezpečnosti)
- fond 315 (Zemský odbor bezpečnosti II Praha)
- fond 325 (Správa vyšetřování StB – stíhání nacistických válečných zločinců)
- fond 2M (Odbor politického zpravodajství Ministerstva vnitra)
- fond S (Sbírka různých písemností)

Archiv České strany sociálně demokratické Praha (Archiv ČSSD Praha)

- fond Československá sociální demokracie (1920–1948)

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (Archiv KPR Praha)

- fond Kancelář prezidenta republiky

Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha (Archiv MZV Praha)

- fond Kabinet ministra

Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen (HM Augsburg-Göggingen)

Národní archiv Praha (NA Praha)

- fond Generální velitel četnictva, Praha
- fond KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha
- fond Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha
- fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, Praha
- fond Ministerstvo sociální péče, Praha
- fond Ministerstvo spravedlnosti, Praha
- fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, Praha
- fond Ministerstvo veřejných prací, Praha
- fond Ministerstvo vnitra, Praha

- fond Národní jednota severočeská, Praha
- fond Německá nacionálně socialistická dělnická strana, Ústí nad Labem
- fond Německé vyslanectví Praha
- fond NSDAP – spojovací ústředna při úřadu říšského protektora, Praha
- fond Policejní ředitelství Praha II
- fond Rudé odbory (Ústředna průmyslových svazů odborových), Praha
- fond Sbírka – Organizace mládeže
- fond SdP – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha
- fond Státní úřad statistický I, Praha
- fond Svaz dělnických tělocvičných jednot, Praha
- fond Svaz Němců v Čechách, Praha, Teplice
- fond Ústřední matice školská, Praha
- fond Vrchní státní zastupitelství Praha
- fond Zemské četnické velitelství Praha
- fond Zemský úřad, Praha

Soukromá sbírka

- Chronik der Gemeinde Schwarzebach
- Chronik der Volksschule Schwarzebach

Spisovna Českobratrské církve evangelické Nejdek (ČCE Nejdek)

Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOA v Litoměřicích)

- fond NSDAP – župní vedení Liberec
- fond Sbírka matrik Severočeského kraje

Státní oblastní archiv v Plzni (SOA v Plzni)

- fond Fondy bezpečnostních institucí kraje Karlovy Vary
- fond Krajský soud Cheb
- fond Mimořádný lidový soud Cheb
- fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek
- fond Sbírka matrik západních Čech
- fond Sčítání lidu – 1921, Karlovarsko
- fond Železářny Rotava

Státní okresní archiv Karlovy Vary (SOkA Karlovy Vary)

- fond Archiv města Abertamy
- fond Archiv města Horní Blatná
- fond Archiv města Nejdek
- fond Archiv obce Bernov
- fond Archiv obce Lužec
- fond Archiv obce Pernink
- fond Archiv obce Rudné
- fond Archiv obce Tisová
- fond Česká menšinová škola Nejdek
- fond Četnická stanice Pernink
- fond Farní úřad Abertamy
- fond Landrát Nejdek
- fond Městský národní výbor Nejdek
- fond Městský národní výbor Nová Role
- fond Národní jednota severočeská – místní odbor Potůčky
- fond Národní škola Pozorka
- fond Obecná škola (německá) Fojtov
- fond Okresní četnické velitelství Nejdek
- fond Okresní národní výbor Nejdek
- fond Okresní úřad Nejdek
- fond Základní devítiletá škola 1. – 5. ročník Smolné Pece
- fond Základní devítiletá škola pro 1. – 5. postupný ročník Tisová
- fond Základní škola Nejdek, nám. Karla IV.
- fond 1. základní devítiletá škola Nejdek

Státní okresní archiv Klatovy (SOkA Klatovy)

- fond Archiv města Nýrsko

Státní okresní archiv Sokolov se sídlem v Jindřichovicích (SOkA Sokolov)

- fond Archiv města Kynšperk nad Ohří
- fond Archiv města Přebuz
- fond Archiv obce Heřmanov

- fond Archiv obce Rolava
- fond Archiv obce Šindelová
- fond Farní úřad Krásná Lípa
- fond Německá obecná škola Přebuz
- fond Německá obecná škola Rolava
- fond Obecná škola (německá) Hradecká

Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické Praha (Archiv ČCE Praha)

- fond Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien

Vojenský ústřední archiv Praha (VÚA Praha)

- fond Hlavní štáb
- fond Kvalifikační listiny
- fond Sbíрка „308“
- fond Velitelství 1. divize
- fond Vojenské kroniky a fotoalba

Všeodborový archiv Praha (VOA Praha)

- fond Sbíрка starých odborových spolků, svazů a centrál

B) Publikované prameny, paměti a vzpomínky

- Adreßbuch der Kurstadt Karlsbad, der Stadt Fischern und Marktgemeinde Drahowitz 1938/39, Karlsbad [1939].
- Adressbuch [der Stadt] Neudek i. B., Leipzig [1898].
- Adressbuch für Stadt und Bezirk Neudek und Gerichts-Bezirk Platten 1930–31, Karlsbad [1931].
- ACHTNER, Franz: Jaké to bylo kdysi doma v Nejdku, Nejde 2013.
- TÝŽ: Wie 's daheim einst war, Illertissen 1997.
- Alphabetisches Verzeichnis der elektrifizierten und der nichtelektrifizierten Gemeinden des Kammersprengels Eger mit Angaben der Einwohnerzahl, Elektrizitätswerke und der Ortsspannung, Eger [1939].

- Bericht des Unionsvorstandes [der Union der Textilarbeiter B. G. für das čechosl. Staatsgebiet, Sitz Reichenberg] an den Unionstag im Mai 1936 [und Protokoll des Unionstages, abgehalten vom 17. bis 19. Mai 1936 in Reichenberg], Reichenberg 1936.
- Bericht über die Tätigkeit des Verbandes [der Union der Textilarbeiter B. G. für das čechosl. Staatsgebiet, Sitz Reichenberg] in der I. Verwaltungsperiode vom 1. Oktober 1919 bis 31. Dezember 1921 und Protokoll des II. ordentlichen Verbandstages, abgehalten am Sonntag den 16., Montag den 17. und Dienstag den 18. April 1922 im städt. „Augarten“ in Trautenau, Reichenberg 1922.
- Bericht über die Tätigkeit des Verbandes [der Union der Textilarbeiter B. G. für das čechosl. Staatsgebiet, Sitz Reichenberg] in der II. Verwaltungsperiode vom 1. Jänner 1922 bis 31. Dezember 1924 und Protokoll des III. ordentlichen Verbandstages, abgehalten am Montag den 30. November, Dienstag den 1. und Mittwoch den 2. Dezember 1925 im „Volksgarten“ in Reichenberg, Reichenberg 1926.
- Bericht über die Tätigkeit des Verbandes [der Union der Textilarbeiter B. G. für das čechosl. Staatsgebiet, Sitz Reichenberg] in der III. Verwaltungsperiode vom 1. Jänner 1925 bis 31. Dezember 1928, Reichenberg 1929.
- Catalogus venerabilis Cleri saecularis et regularis Archidioeceseos Pragensis pro Anno Domini MCMXXXVIII, Pragae [1938].
- Deutschböhmens Recht auf Selbstbestimmung, Wien 1919.
- Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1931, Neudek 1932.
- [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1932, Neudek 1933.
- [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1933, Neudek 1934.
- [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1934, Neudek 1935.
- [Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek.] Tätigkeits-Bericht für das Jahr 1935, Neudek 1936.
- Deutsche Bezirksjugendfürsorge Neudek. Tätigkeits-Bericht der Deutschen Bezirksjugendfürsorge in Neudek für das Jahr 1937, Neudek 1938.
- Erste Pfarr-Matrik 1562–1597 von Neudek im Egerland in Regesten mit Namen- und Ortsregister. Quellen- und Namennachweis für die Sudetendeutsche Familiengeschichtsforschung. Neudek, Folge 2. Ed. Edwin Siegel, Neustadt/Aisch 1992.

- Erzgebirgsbote 1923. Kalender und Jahrbuch, NejdeK 1923.
- Festschrift zum 10jähr. Bestandfest der Freiwill. Fabriksfeuerwehr der Neudeker Wollkämmerei & Kammgarnspinnerei A.–G., Neudek [1932].
- Festschrift zur 60jährigen Jubelfeier der Freiwilligen Feuerwehr Neudek 1868–1928, Neudek [1928].
- Festschrift zur Vierhundertjahr-Feier der Bergstadt Platten, Platten 1932.
- Gegen Lüge und Verleumdung, für Wahrheit und Recht, Asch – Roschbach [1935].
- HENISCH, Heinz Kurt: První tanec v Karlových Varech, NejdeK 2000.
- Chtěli jsme bojovat. Dokumenty o boji KSČ a lidu na obranu Československa 1938. 1. díl, Praha 1963.
- KASPER, Rudolf: Der Weg zum Wiederaufstieg aus Not, Verelendung ... unseres Volkes zur Freiheit und zum Recht und zu Arbeit und Brot, Aussig [1933].
- KLEPETARĚ, Harry: Der Sprachenkampf in den Sudetenländern, Prag – Warnsdorf – Wien 1930.
- Kollektiv-Vertrag für die Papierindustrie der čechoslovakischen Republik, Aussig [1920].
- Kommunales Jahrbuch für die Tschechoslowakische Republik 1931, Teplitz-Schönau 1931.
- LINHART, Friedrich: Muž ze Svitav v NejdKu, NejdeK 2016.
- MATEJKA, Roland: Zeitzeugnisse, Dinkelsbühl 2005.
- Memorandum ministerstva financí o nutnosti reformy péče o nezaměstnané, Praha 1936.
- Ministerreden über die Beschwerden der Sudetendeutschen Partei im tschechoslowakischen Parlament, Praha 1937.
- Němci v Československé republice o sobě, Praha 1937.
- Neudeker Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei A.–G. Neudek in Böhmen, Geschäftsberichte 1923–1942
- OBERSCHALL, Albin: Die Deutschen der Sudetenländer 1880–1920, Reichenberg [1923].
- TÝŽ: Die Nationalitätenfrage in der Tschechoslowakei, Reichenberg 1927.
- TÝŽ: Der politische Besitzstand der Deutschen in den Sudetenländern, Eger 1922.
- Das Protektorat Böhmen und Mähren im deutschen Wirtschaftsraum. Überreicht durch die Deutsche Bank, Berlin [1939].
- RICHTER, Hans: Die Sudetendeutschen in der Tschechoslowakei nicht unterdrückt?, Wien – Leipzig 1937.
- Satzungen des Bundes der Deutschen in Böhmen, Teplitz [1922].
- Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku, Karlovy Vary 1978.

- Seznam zaměstnanců finanční správy v zemi České podle stavu ze dne 1. října 1935, v Praze 1935.
- SIEGERT, Anton: „Wo ist mein Heim? Kde domov můj“, Stadtbergen 2000.
- SLOSAREK, Franz: Die Heimarbeit in der Spitzenindustrie des deutsch-böhmischen Erzgebirges, Jena 1922.
- Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920. Edd. Jaroslav Šebek, Josef Harna, Praha 2002.
- Sudetendeutschtum im Kampf. Ein Bericht von Arbeit und Not, Karlsbad [1936].
- Tätigkeitsbericht 1934. Veröffentlichungen des Deutschen Hauptverbandes der Industrie in der Tschechoslowakischen Republik, Teplitz-Schönau [1935].
- Trpký úděl. Výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937–1948. Ed. Hana Mejdrová, Praha 1997.
- ULLRICH, Paul: Die Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, Sonderdruck aus dem Jahrbuch 1936 Auslanddeutschtum und evangelische Kirche, Berlin 1936.
- Unsere Fahne, Karlsbad – Leipzig 1937.
- VÁGNER, Jaroslav: Paměti o událostech města Nejdku před 2. světovou válkou u příležitosti 62. výročí obsazení českého pohraničí Říšskou armádou. In: Nejdečák, 2000, č. 12, s. 3–7.
- Vyhnání Čechů z pohraničí 1938. Vzpomínky, Praha 1996.
- Vyhnání a život Čechů v pohraničí 1938–1945. Vzpomínky II. Příloha sborníku Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, ročník 1999, Praha 1999.
- WAGNER, Berta: Sudetendeutscher Fachschulführer, Reichenberg 1934.
- Winter im Obererzgebirge, Bergstadt Platten 1933.
- Die Wirtschaftskrise und die Sudetendeutsche Arbeiterschaft. Protokoll der gemeinsamen Reichskonferenz der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der tschechoslowakischen Republik und des Deutschen Gewerkschaftsbundes am 7. September 1930 in Prag, Produktenbörse, Troppau-Katharein [1930].
- XXXV. Bericht über die Tätigkeit der Deutschen Sektion des Landeskulturrates für Böhmen 1930, Prag [1931].

C) Nepublikované paměti, vzpomínky a proslovy

- BAUER, Anton: Boj okresní stranické organizace KSČ Pernink (okres Nejděk) v letech 1933–1938. 1. svazek, Werdau 1964.

- KAMINSKÝ, Juraj: Historie sboru Nejde. Proslov při příležitosti zasvěcení sálu království dne 23. 12. 1995 v Nejdku.
- SPITZL, Laura: Die Besiedlung der Schlossgasse und ihre weitere Entwicklung, Augsburg 1992.
- TÁŽ: Noch einmal in meiner Geburtsstadt Neudek, Augsburg [1988].
- STURM, Anna: Meine Neudeker Schulzeit vom 1. September 1934 bis 11. Juli 1942, Börwang im Allgäu 2011.

D) Korespondence

- dopis Marianne Schloemp, adresovaný Pavlu Andršovi, 14. 12. 2005.
- e-mailová zpráva Anity Donderer, adresovaná Pavlu Andršovi, 25. 2. 2017.
- e-mailová zpráva Prof. Dr. Dietera Janika, adresovaná Pavlu Andršovi, 3. 4. 2008.
- e-mailová zpráva Erwina Kammerera, adresovaná Pavlu Andršovi, 14. 6. 2009.
- e-mailová zpráva Jiřího Humlera, adresovaná Pavlu Andršovi, 14. 2. 2017.
- e-mailové zprávy Hermanna Tilpa, adresované Pavlu Andršovi, 26. 3. 2015 a 29. 3. 2016.

E) Tisk – dobový a současný

- Bohemia 1960–2014
- Die Brücke 2015
- Deutsche Tages-Zeitung 1938
- Deutscher Glaube 1923–1930
- Deutscher Volksbote 1920–1933
- Erzgebirgszeitung 1918–1938
- Der evangelische Kirchenbote im Pfarrsprengel Augsb. Bek. Karlsbad 1903–1927
- Evangelische Kirchenzeitung 1921–1922
- Evangelischer Gemeindebote für die Pfarrgemeinde Neudek 1938
- Evangelisches Leben 1934–1938
- Gemeindeamtliche Nachrichten für die Bezirke des oberen Erzgebirges 1923, 1925, 1926
- Gemeindeblatt für die deutsch-evangelische Erzgebirgsgemeinde Neudek und Platten (později jako Gemeindeblatt für das deutsch-evangelische Pfarramt A. B. Neudek i. B.) 1922
- Der Grenzgänger 2010–2017
- Der Kämpfer 1928–1934
- Karlovarské listy 1923–1938
- Měsíčník Krušné hory – západ. Krušnohorský Herzgebirge Luft 2011–2017

- Mitteilungen der evangelischen Gemeinde Neudek 1932–1935
- Národní politika 1930
- Nejdecké listy (do roku 2006 jako Nejdecké radniční listy) 1999–2016
- Nejdecký zpravodaj 1988
- Nejdečák 2000–2001
- Neudeker Anzeiger 1918–1938
- Neudeker Bürgerschul-Nachlese. Mitteilungsblatt der ehemaligen Schülerinnen des Entlassungsjahrgangs 1942 (1. číslo jako Neudeker Nachrichten. Zeitschrift der ehemaligen Hauptschülerinnen des Entlassungsjahrgangs 1942) 1985–1994
- Neudeker Heimatbrief 1948–2017 (od roku 2012 jako součást Sudetendeutsche Zeitung)
- Neudeker Volksblatt 1935–1938
- Neues Deutschland 1961–1989
- Obererzgebirger Nachrichten 1928–1933
- Prisma 2005
- Die Rote Fahne 1934–1938 (od 17. 4. 1938 jako Westböhmisches Rote Fahne)
- Roter Textilarbeiter 1926–1928
- Rundschau 1935–1937
- Sudetendeutsche Tages-Zeitung 1938
- Sudetenpost 1975
- Der Textilarbeiter 1921–1938
- Večer 1932–1933
- Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs 1940–1941
- Volk an der Arbeit 1938
- Volk und Führung 1935–1938
- Volksdienst 1932–1938
- Volksruf 1935–1937
- Volkswille 1918–1938
- Vorwärts 1918–1934
- Wartburg 1918–1938
- Wirtschaft und Statistik 1939–1941
- Die Zeit 1937–1938

F) Statistické přehledy a seznamy

- Administratives Gemeindelexikon der Čechoslovakischen Republik. I. Teil, Böhmen, Prag 1927.
- Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1935 v kraji VII. (Karlovy Vary), Praha 1935.
- Demografický sborník 1959, Praha 1959.
- Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Heft 1, Wien 1912.
- Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Die Ausländer in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Heft 2 des zweiten Bandes, Wien 1913.
- FÖRSTER, Wilhelm: Die Orte und Ortsteile des Reichsgaues Sudetenland, Teplitz-Schönau 1943. (na CD-ROMu)
- Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991, Praha 1995.
- OBERSCHALL, Albin: Statistika biografů v republice Československé (Statistique des cinématographes en Tchécoslovaquie). (Knihovna Statistického obzoru, svazek 22), Praha 1931.
- Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. Díl I. Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931. (Československá statistika, svazek 112, řada XI, sešit 4), Praha 1935.
- Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. Díl II. Veřejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. (Československá statistika, svazek 150, řada XI, sešit 5), Praha 1937.
- Počet obyvatelstva v sudetských zemích 1869–1940. (Zprávy Ústředního statistického úřadu, svazek VI Území sudetoněmecká, řada D), Praha 1941.
- Retrospektivní lexikon obcí Československé republiky, Praha 1978.
- Sčítání domácího zvířectva v republice Československé podle stavu dne 31. prosince 1925. (Československá statistika, svazek 45, řada XII, sešit 7), Praha 1928.
- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost,

národnost, náboženské vyznání (Československá statistika, svazek 98, řada VI, sešit 7), Praha 1934.

- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část I. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. (Československá statistika, svazek 104, řada VI, sešit 8), Praha 1934.

- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická. Vnitřní stěhování, tělesné vady, znalost čtení a psaní, cizinci. (Československá statistika, svazek 146, řada VI, sešit 11), Praha 1937.

- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV, část 2. Domácnosti a rodiny. (Československá statistika, svazek 151, řada VI, sešit 13), Praha 1938.

- Sčítání živnostenských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I. Hlavní data o místních jednotkách podle okresů. (Československá statistika, svazek 114, řada XVII, sešit 1), Praha 1935.

- Statistická příručka republiky Československé II, Praha 1925.

- Statistický lexikon obcí Československé republiky. I. díl – Země česká, Praha 1934.

- Statistický lexikon obcí v republice Československé, Praha 1924.

- Sudetenatlas, Reichenberg 1942.

- Sudetendeutschland in der Statistik, Berlin 1939.

- Winkler, Erwin: Die Tschechoslowakei im Spiegel der Statistik = Republika československá ve světle statistiky = Czechoslovakia in the flash-light of statistics = La Tchécoslovaquie par l'objectiv de la statistique, Karlsbad – Leipzig 1937.

- Zdravotnická ročenka československá. Ed. Jiří Říha, Praha 1938.

G) Právní normy

- Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé 1948

- Sbírnka zákonů a nařízení státu československého 1919–1935, 1945

H) Svědectví pamětníků

- Svědectví paní Amálie (1914–2009) ze dne 27. prosince 2002

- Svědectví paní Anny (1925) ze dne 5. června a 9. srpna 2008

- Svědectví pana Jaroslava (1924–2008) ze dne 23. a 24. srpna 2006

- Svědectví pana Juraje (1933) ze dne 14. července 2008

- Svědectví pana Rudolfa (1906–1990) – transkripce výpovědi natočené na magnetofonový pásek

- Svědectví paní Věry (1923–2016) ze dne 21. července 2009

CH) Videozáznamy

- ŤUPA, Miroslav: [Oslavy výročí 650 let města Nejdku] [videozáznam na DVD], Karlovy Vary 1990.

I) Internetové stránky

- archivnimapy.cuzk.cz

- www.bundesstiftung-aufarbeitung.de

- www.cuzk.cz

- www.czso.cz

- de.wikipedia.org

- www.chobgen.de

- www.kontaminace.cenia.cz

- www.magix-website.com

- www.mapy.cz

- mujweb.cz/mathesius/051n.shtml

- www.mvcr.cz

- www.nachlassdatenbank.de

- www.nd-archiv.de

- www.nkp.cz

- www.onb.ac.at

- www.ott-garagen.de

- pfarrerbuch.de

- www.portafontium.cz

- www.psp.cz

- www.seliger-gemeinde.de

- sozialistenfriedhof.de

- www.valka.cz

- www.wikitree.com

II. Literatura

- A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989. Ed. Petr Blažek, Praha 2007.
- A zapomenutí vejdemo do dějin... Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu. Ed. Alena Wagnerová, Praha 2010.
- Almanach českých šlechtických a rytířských rodů 2009, Brandýs nad Labem 2009.
- ANDRŠ, Pavel: Cesty Českobratrské církve evangelické na Nejdecku v letech 1945–1960. Seminární práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.
- TÝŽ: Česká menšina na Nejdecku v meziválečném období. In: Západočeské archivy 2015 [VI], s. 73–82.
- TÝŽ: K dějinám nejdecké česárny vlny do roku 1945. In: Západočeské archivy 2013 [IV], s. 103–117.
- TÝŽ: Komunální volby na Nejdecku v roce 1938. In: XXV. Historický seminář Karla Nejdla. Sborník přednášek, Karlovy Vary 2016, s. 37–43.
- TÝŽ: Nejdek v letech 1945–1953. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.
- TÝŽ: Nejdek v letech 1945–1953, Nejdek 2010.
- TÝŽ: Nezaměstnanost na Nejdecku ve 30. letech 20. století. In: Západočeské archivy 2016 [VII], s. 101–113.
- TÝŽ: Politická situace na Nejdecku ve 30. letech 20. století. Soubor politických stran. In: Západočeské archivy 2014 [V], s. 147–156.
- TÝŽ: Slavní nejdečtí rodáci. Rodáci, osobnosti, návštěvníci, Nejdek 2007.
- ANDRŠ, Pavel – MICHÁLEK, Milan – PÁNEK, Zdeněk: Takový byl Nejdek. Pohlednice a fotografie do roku 1945, Nejdek 2005.
- AUGUSTIN, Milan: Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919. In: Minulostí Západočeského kraje XXIX, Ústí nad Labem 1994, s. 129–162.
- TÝŽ: Karlovy Vary na přelomu let 1918–1919. Postupné začlenění města do svazku ČSR s přihlédnutím na činnost okresní národní rady a městského zastupitelstva v období od 29. 10. 1918 do 5. 3. 1919. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1991.
- BADENHEUER, Konrad: Die Sudetendeutschen. Eine Volksgruppe in Europa. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, München 2007.
- BACHSTEIN, Martin K.: Grundprobleme deutscher sozialdemokratischen Politik in der ersten Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. In: Arbeiterbewegung

- und Arbeiterdichtung. Referate. Gehalten in Mattersburg (Burgenland) am 7. und 8. September 1982 im Rahmen des Symposiums „Mattersburger Gespräch 1982“. (Beiträge zur Geschichte der Sozialdemokratischen Arbeiterbewegung im Sudeten-, Karpaten- und Donaauraum, Folge 6, 1984), s. 23–39.
- TÝŽ: Wenzel Jaksch und die Sudetendeutsche Sozialdemokratie. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 29, München – Wien 1974.
 - BALCAROVÁ, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013.
 - BALLING, Mads Ole: Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Band 1, Einleitung, Systematik, Quellen und Methoden, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tschechoslowakei, Kopenhagen 1991.
 - BARTH, Bernd-Reiner – SCHWEIZER, Werner: Der Fall Noel Field, Schlüsselfigur. Der Schauprozesse in Osteuropa 1948–1957: Band 2: Asyl in Ungarn 1954–1957, Berlin 2007.
 - BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika, Olomouc 2004.
 - BENDA, Jan: Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939, Praha 2013.
 - BERAN, Ladislav Josef: Odepřená integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938, Praha 2009.
 - BERANOVÁ, Romana – BRUŽEŇÁK, Vladimír: Ve spárech orlice. Sokolovsko v letech 1938–1945, Sokolov 2010.
 - BERROVÁ, Petra: Kanskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu. In: Historická demografie 31, s. 147–210.
 - Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti, Praha 2003.
 - BÍLEK, Bohumil: Fifth column at work, London 1945.
 - Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Band I. Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben, München – London – New York – Paris 1980.
 - BLÁHOVÁ, Marie: Historická chronologie, Praha 2001.
 - BOHMANN, Alfred: Bevölkerungsbewegungen in Böhmen 1847–1947 mit besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der nationalen Verhältnisse, München 1958.

- Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 3. Aussiger Kolloquiums in Aussig vom 25. bis 26. April 1996, Teil II, Ústí nad Labem 1997.
- Bojovali za vlast. Hrdinové protifašistického odboje na Karlovarsku, Karlovy Vary 1985.
- BOYER, Christoph: Konflikt a spolupráce mezi Čechy a Němci v hospodářství první republiky. In: Dál v Sasku stejně jak v Čechách... Weit drin in Sachsen wie im Böhmerland... České země a Sasko v proměnách dějin. Sachsen und Böhmen im Wandel der Geschichte. Kapitoly z česko-saských dějin pro učitele. Kapitel aus der sächsisch-böhmischen Geschichte für Lehrer, Ústí nad Labem 2004, s. 175–182.
- TÝŽ: Přidělování státních zakázek v ČSR ve 30. letech – prostředek likvidace sudetoněmeckého hospodářství? In: Ztroskotání spolužití. Češi, Němci, Slováci v první československé republice 1918–1939, Praha 1993, s. 118–181.
- BRANDES, Detlef: Die Politik der Sudetendeutschen Partei und die Stimmung der Deutschen der böhmischen Länder nach dem Anschluss Österreichs. In: Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě. Munich agreement. The way to destruction of democracy in Europe, Praha 2004, s. 214–221.
- TÝŽ: Sudetští Němci v krizovém roce 1938, Praha 2012.
- Breitenbach. Zwischen Schwarzwasser- und Breitenbachtal. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2008.
- BROKLOVÁ, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938, Praha 1999.
- BRÜGEL, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938, Praha 2006.
- TÝŽ: Češi a Němci 1939–1946, Praha 2008.
- BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický. Zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky. In: Paginae historiae, 1995, č. 3, s. 119–140.
- BURACHOVIČ, Stanislav: Lexikon osobností Karlovarska, Karlovy Vary 2009.
- TÝŽ: Za ztracenou slávou západního Krušnohoří, Praha 2015.
- CAIS, Petr: Podmínky pro přeshraniční cestování a migraci mezi Čechami a Saskem v období 1900–1938 na příkladu politických okresů Nejdek a Jáchymov. In: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí = Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet. Příspěvky z odborné konference, Cheb 27.–29. května 2013 = Fachtagungsvorträge, Eger 27.–29. Mai 2013, Plzeň 2013, s. 172–187.

- CÉŠAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, díl 1–2, Praha 1962.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: Svaz proletářských bezvěrců. In: Sborník archivních prací, 1954, č. 1, s. 198–234.
- ČAPKA, František: Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 1998.
- TÝŽ: Odbory v českých zemích v letech 1918–1948, Brno 2008.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938, Praha – Litomyšl 2008.
- ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, Praha 2014.
- ČERNÝ, Bohumil: Kominternu a německá emigrace v Československu 1933–1939. In: *Paginae historiae*, 1999, č. 7, s. 256–276.
- TÝŽ: Komitety pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–38). In: *Československý časopis historický*, 1967, č. 2, s. 277–300.
- TÝŽ: Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933–1939, Praha 1967.
- ČERNÝ, Zbyněk – DOSTÁL, Tomáš: Bolest v kameni. Pomníky vojákům z chebských jednotek padlým v první světové válce = Schmerz in Stein. Denkmäler für im Ersten Weltkrieg gefallene Soldaten der Egerer Einheiten, Cheb 2007.
- České křižovatky dějin. 1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 20. a 30. letech XX. století. Hledání východisek. Edd. Ivan Šedivý, Jan Němeček, Jiří Kocian, Oldřich Tůma, Praha 2010.
- České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, Olomouc – Opava – Šenov u Opavy 2003.
- Česko-německé vztahy: česká stanoviska, sborník, Praha 29. 9. 1998, Praha 1998.
- Česko-německé vztahy 1945–2000. Sborník z konference, Praha 19. 11. 1999, Praha 1999.
- Československá pozemková reforma v Československu 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Uherské Hradiště 1994.
- Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5. – 8. října 1998, Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky, svazek 2. Edd. Josef Harna, Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Praha 1999.
- Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty. Edd. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008.
- Český ateismus: příčiny, klady, zápory. Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 24. – 28. ledna 2005, Benešov 2006.

- Češi a Němci – historická tabu. Tschechen und Deutsche – historische Tabus, Praha 1995.
- Češi a Němci v meziválečném Československu. Sborník z kolokvia pořádaného katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, The European Society for History of Law a Moravským zemským archivem v Brně. Edd. Jaromír Tauchen, Karel Schelle, Ostrava – Brno 2013.
- Daham im Erzgebirg. Heiteres und Besinnliches aus dem Raum um Peindl und Plattenberg, Plessberg und Keilberg mit Geschichten vom Turmbarchboum aus Neudek. Ed. Elisabeth Fuchs, s. l. 1985.
- Dějiny hutnictví železa v Československu 2. Od průmyslové revoluce do konce 2. světové války, Praha 1986.
- Dějiny Karlovarského kraje, Karlovy Vary 2004.
- Dějiny národního podniku Metalis u Karlových Var, [Nejdek] [1960].
- Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.
- Die deutsche Schule in den Sudetenländern. Form und Inhalt des Bildungswesens, München 1967.
- DOBRÝ, Anatol: Hospodářská krize československého průmyslu ve vztahu k Mnichovu, Praha 1959.
- TÝŽ: Základní směry vývoje čs. průmyslu v letech 1913–1938 a některé otázky sociálně politické. In: Československý časopis historický, 1964, s. 727–752.
- DUFEK, Pavel – HUBENÝ, David: Přeshraniční spolupráce a styky v letech 1918–1938. In: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí = Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet. Příspěvky z odborné konference, Cheb 27.–29. května 2013 = Fachtagungsvorträge, Eger 27.–29. Mai 2013, Plzeň 2013, s. 198–209.
- DUFFACK, J. J.: Psywar 1937. Psychologická válka moderní doby. Sudetská válka: Hitler proti Československu, 20. květen – 30. září 1938, Praha 2010.
- EDL, Jan: Standesamt. Stručný průvodce dějinami úřadu a jeho činností. In: Západočeské archivy 2015 [VI], s. 102–123.
- Eghalanda halt's enk z'samm. Geschichte und Gegenwart der Egerländer Gmoin. Sonderausstellung, Egerland-Museum Marktredwitz 27. 5. 1993 – 8. 11. 1993, Schriftreihe Egerland Museum Marktredwitz, Band 5, Marktredwitz 1993.
- Eibenberg. Die Geschichte eines Ortes im Kreis Neudek, Sudetenland. Sest. Walter Schreiber, Wetzlar-Nauborn [1981].
- Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004.

- ESSLER, F. W.: Zwanzig Jahre Sudetendeutscher Verlust Bilanz 1918–1938, Wien – Leipzig 1938.
- Evangelische Pfarrer im völkischen Freiheitskampf der Ostmark und des Sudetenlandes, Berlin 1939.
- Exil in der Tschechoslowakei, in Großbritannien, Skandinavien und Palästina. Band 5. Kunst, Literatur im antifaschistischen Exil 1933–1945, Leipzig 1980.
- Exil v Praze a Československu 1918–1938. Exile in Prague and Czechoslovakia 1918–1938, Praha 2005.
- FALTYS, Antonín: K problematice hospodářské struktury Karlovarska na počátku nacistické okupace. In: Minulostí Západočeského kraje IV, Plzeň 1966, s. 63–81.
- TÝŽ: Karlovarsko proti fašismu a válce, Plzeň 1976.
- TÝŽ: Z dějin dělnického hnutí na Karlovarsku, Karlovy Vary 1955.
- Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace. Edd. Eduard Kubů, Jindřich Soukup, Jiří Šouša, Ostrava – Pelhřimov 2015.
- FICKERT, Kurt: Neuapostolische Kirche. Chronik der Gemeinden Sauersack und Neudek im Erzgebirge, Miesbach 2003.
- FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav: Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938, Praha 2006.
- FILIP, Zdeněk: Německý hospodářský svaz v ČSR v roce 1938. In: Češi a Němci ve střední Evropě, Moravský Beroun 2001, s. 89–105.
- FRANZEL, Emil: Die Sudetendeutschen. Siedlungsraum, Wesen und Geschichte der Volksgruppe, München 1980.
- Frühbuß. Aus der wechselvollen Geschichte des einstigen Bergstädtchens auf dem Erzgebirgskamm. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2006.
- FUCHS, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi, Praha 1964.
- Gedenkstätten für Opfer und Verfolgte des Naziregimes auf dem Neuen Friedhof in Rostock, Rostock 2011.
- GELLNER, Ernest: Nacionalismus, Brno 2003.
- GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan: Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech, Praha 2003.
- GIESEKE, Jens: Wer war wer im Ministerium für Staatssicherheit (MfS-Handbuch), Berlin 2012.
- GLOTZ, Peter: Vyhnání. České země jako poučný případ, Praha – Litomyšl 2006.

- GRÜNWALD, Leopold: Sudetendeutsche – Opfer und Täter. Verletzungen des Selbstbestimmungsrechts und ihre Folgen 1918–1982, Wien 1983.
- TÝŽ: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nazionalismus. Für Frieden, Freiheit, Recht, Benediktbeuren 1986.
- HABEL, Fritz Peter: Die Sudetendeutschen, München 1992.
- HAHNOVÁ, Eva: Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích, Praha 2014.
- HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání, Praha 2002.
- Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert. Edd. Martin Schulze Wessel, Martin Zückert, München 2009.
- HAVRÁNEK, Jan: Die Austritte der Tschechen aus der Katholischen Kirche nach dem ersten Weltkrieg – ihre Ursachen und Folgen. In: Zeiten Wende Zeiten. Festgabe für Richard Georg Plaschka zum 75. Geburtstag. Edd. Horst Haselsteiner, Emilia Hrabovec, Arnold Suppan, Frankfurt am Main 2000, s. 41–56.
- Heimat im Buch. Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945. Eine Bibliographie. Ed. Rudolf Hemmerle, München 1996.
- Heimatbuch Landkreis Neudek, Augsburg-Göggingen 1978.
- Heimatkunde des Bezirkes Graslitz, Graslitz 1929.
- HERGETH, Josef: Gedenkbuch des Dorfes Hirschenstand, Hirschenstand 1937.
- HILF, Rudolf: Němci a Češi. Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny. Symbióza – katastrofa – nové cesty, Praha 1996.
- Hirschenstand. Von der Landkarte verschwunden – aber nicht vergessen! Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2005.
- Historie – otázky – problémy. Politická kultura v českých zemích a v Československu 1848–1948, 2014, č. 1 (6), Praha 2014.
- Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století. Edd. Zdeněk Beneš, Dušan Kováč, Hans Lemberg, Ústí nad Labem 2006.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005.
- HOFFMAN, Jaroslav: „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1996.

- TÝŽ: Počátky začleňování sudetoněmeckého textilního průmyslu do centrálně řízeného hospodářství nacistického Německa. In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 79–115.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: Pomníky a zapomínky, Praha – Litomyšl 1996.
- HROCH, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, Praha 2011.
- HUBER, Kurt A.: Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen 1918–1938. In: Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 23. bis 25. November 1979 und vom 28. bis 30. November 1980. München, Wien 1982, s. 199–226.
- HYBEL, Raimund: National-völkisches Turnertum im Sudetenland von 1918 bis 1945. Závěrečná práce, Wissenschaftliches Prüfungsamt, Bochum 1976.
- Chronik 1907–1997. 90 Jahre Bund der Eghalanda Gmoin. 45 Jahre Egerland-Jugend, Nürnberg 1997.
- I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007.
- In memoriam Johann Wolfgang Brügel. Sborník z konference věnované Johannu Wolfgangu Brügelovi, která se uskutečnila v Hustopečích, jeho rodném městě, dne 13. září 2006 = Sammelband anlässlich der Johann Wolfgang Brügel gewidmeten Konferenz, die am 13. September 2006 in Hustopeče, seiner Geburtsstadt, stattfand. Edd. Soňa Nezhodová, Doubravka Olšáková, Vilém Prečan, Hustopeče 2007.
- Informátor pracujících závodu Metaz 02 Nejdek. 175 let závodu 1813–1988, Nejdek 1988.
- JANČÍK, Drahomír: V sázce je hospodářská suverenita. Německá hospodářská diplomacie v zápase o Československo po anšlusu Rakouska. In: ČECHUROVÁ, Jana a kol.: Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám, Praha 2012, s. 406–419.
- JAWORSKI, Rudolf: Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR, [Praha] 2004.
- JIŘÍK, Václav: Nedaleko od Norimberku. Z dějin retribučních soudů v západních Čechách, Cheb 2000.
- JUST, Jiří a kol.: Luteráni v českých zemích v proměnách staletí, Praha 2009.
- K dějinám Karlovarska. II. díl historického sborníku Vám, kteří přicházíte, Karlovy Vary 1968.
- KADLEC, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin, sv. 2, Praha 1991.
- KAISEROVÁ, Kristina: Hnutí Los von Rom a čeští Němci. In: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 208–216.

- TÁŽ: Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století, Úvaly u Prahy 2003.
- Kampf, Widerstand, Verfolgung. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, Stuttgart 1983.
- Die Kanada-Aktion der DSAP – 1938/1939. Ansiedlung, Erlebnisberichte, Anmerkungen. Nachdrucke aus Jahrgängen des Sudeten-Jahrbuchs der Seliger-Gemeinde, München [2009].
- Karlovarští odbojáři. 2. díl, Karlovy Vary 1992.
- KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929), Praha 2003.
- TÝŽ: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935), Praha 2002.
- TÝŽ: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí. O přežití a o život (1936–1938), Praha 2003.
- TÝŽ: KSČ – úspěchy a neúspěchy v klíčově významných parlamentních volbách v roce 1935. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismu v Československu, sv. 1. Edd. Zdeněk Kárník, Michal Kopeček, Praha 2003, s. 63–88.
- Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z [CD-ROM], Litoměřice 2008.
- KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české XIII 1918–1929, Litomyšl – Praha 2000.
- KLIMEK, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české XIV 1929–1938, Litomyšl – Praha 2001.
- Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945. Edd. Boris Barth, Jozef Faltus, Jan Křen, Eduard Kubů, Praha 1999.
- KOŘALCOVÁ, Květa: Hnutí nezaměstnaných v Československu v letech 1929–1933, Praha 1962.
- KÖSSL, Jiří – ŠTUMBAUER, Jan – WAIC, Marek: Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury, Praha 2004.
- KOSTELECKÝ, Tomáš a kol.: Koho volí Vaši sousedé? Prostorové vzorce volebního chování na území Česka od roku 1920 do roku 2006, jejich změny a možné příčiny, Praha 2014.
- KOSTLÁN, Antonín – VANÍČEK, Vratislav – MORAVCOVÁ, Dagmar: Encyklopedie dějin Německa, Praha 2001.
- KOTĚŠOVEC, Václav: Pohledy do historie měst a obcí Kraslicka, Praha 2011.

- KRAFT, Daniel a kol.: Kde domov můj... – Wo ist meine Heimat... Stopy německo-české vzájemnosti v 19. a 20. století. Spuren deutsch-tschechischer Gemeinsamkeiten im 19. und 20. Jahrhundert [katalog výstavy], Dresden 1999.
- KRÁL, Lubomír: Historie německé kopané v Čechách, Praha 2006.
- KREISSLOVÁ, Sandra: Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců. Na příkladu Němců na Chomutovsku Praha 2013.
- Krušnohorský Semmering Karlovy Vary – Johanngeorgenstadt, [Sokolov] 2009.
- KUČERA, Rudolf a kol.: Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny, Praha 2012.
- KUDLÁČ, Antonín K. K.: Příběh(y) Volné myšlenky, Praha 2005.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: Od národního státu ke státu národností?, Praha 2013.
- KUMPERA, Jan: Řeky a říčky Karlovarského kraje aneb Vodní toulky krajem lázní, Plzeň 2004.
- KURAL, Václav: Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918–1938 z hlediska německého. In: Slezský sborník 89, 1991, č. 1, s. 32–38.
- TÝŽ: Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938), Praha 1993.
- TÝŽ: Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945), Praha 1994.
- KURAL, Václav a kol.: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996.
- KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: Sudety pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002.
- KURAL, Václav – VAŠEK, František: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR, Praha 2008.
- KÜRBISCH, Friedrich W.: Chronik der sudetendeutschen Sozialdemokratie 1863–1938, Stuttgart 1982.
- KVAČEK, Robert: Československý rok 1938, Praha 2011.
- LAKOSIL, Tomáš – SVOBODA, Tomáš: Sudety 1938 pohledem důstojníků německé armády, Praha 2013.
- LÁŠEK, Radan: Jednotka určení SOS. Díl první, Praha 2008.
- LAŠTOVKA, Vojtěch – NĚMEC, Václav – STRÁNSKÝ, Rudolf: Hrdinové protifašistického odboje, Plzeň 1986.
- LEMBERG, Hans: Porozumění. Češi – Němci – východní Evropa 1848–1948, Praha 2000.

- LEPPA, Konrad: Die Sudetendeutschen im Weltkriege 1914–1918. Ein Heldenbuch, Wien 1941.
- LHOTOVÁ, Markéta – HAMÁČKOVÁ, Vlastimila: STIKO Liberec a osud majetku židovských obcí a spolků. In: Židé v Čechách, 2007, s. 207–225.
- MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526–1918), Praha 1997.
- TÍŽ: Dějiny policie a četnictva II. Československá republika (1918–1939), Praha 1999.
- MACKE, Josef: Václav Freisleben a osudový rok 1938 na Nejdecku. In: Almanach příspěvků IX. konference policejních historiků, která se uskutečnila ve dnech 16. – 19. října 2014 v Muzeu Policie České republiky, Praha 2014, s. 112–124.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938, Opava 1999.
- MAIER, Karel: Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938, Praha 2005.
- MAJEWSKI, Piotr Maciej: Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu, Brno 2014.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu. I. díl – období 1861–1938, Brno 2005.
- MAREK, Pavel: Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924), Brno 2005.
- MARTINEK, Branislav: Náboženská společnost a stát. Historie svědků Jehovových v Československu, Praha 2000.
- MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II. N-Ž, Praha 2010.
- MATĚJČEK, Jiří: O německé menšině za první republiky jen trochu jinak. In: Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám, Ústí nad Labem 2003, s. 68–76.
- MIKŠÍČEK, Petr: Sudetská pouť aneb Waldgang, Praha 2005.
- TÝŽ: Znovuobjevené Krušnohoří. Das wiederentdeckte Erzgebirge, Boží Dar 2005.
- Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí mnichovské dohody, Praha 2008.
- Mnichov ve vzpomínkách pamětníků. Edd. Josef Tomeš, Richard Vašek, Praha 2012.
- Mnichovská dohoda a osud sudetských Němců, Brno 2012.
- Moderní dějiny 2. Sborník k dějinám 19. a 20. století. Československo: Nahodilost, nebo logika dějin? = Modern history 2. Studies into 19th and 20th century history. Czechoslovakia: Contingency or historical inevitability?, Praha 1994.

- MOLISCH, Paul: Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918–1919. Wien 1932.
- MOMMSEN, Hans – GRIEGER, Manfred: Das Volkswagenwerk und seine Arbeiter im Dritten Reich, Düsseldorf 1996.
- MOTL, Stanislav: Válka před válkou. Krvavý podzim 1938 v Čechách a na Moravě, Praha 2015.
- MOULIS, Miloslav: Henleinovci a obecní volby v roce 1938. In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 7. Ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem 2003, s. 153–172.
- MRÁZEK, Miloš: Novoapoštolská církev. Mezi katolíky a protestanty. In: Dingir, 1999, č. 3, s. 4–5.
- MÜLLER, Alois: Heimatkunde der Kleinstadt Abertham im Erzgebirge. Závěrečná práce, Pädagogische Akademie, Dortmund 1960.
- MÜLLER, Max: Bäringen. Die Geschichte einer Stadt, [Schönheide 2003].
- Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. Edd. Eduard Kubů, Jaroslav Pátek, Praha 2000.
- Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy. Od mobilizace k identitě. Středoevropské studie v sociálních vědách. Edd. Zora Hlavičková, Nicolas Maslowski, Praha 2005.
- NÁLEVKA, Vladimír: Světová politika ve 20. století. 1. díl, Praha 2000.
- Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5. – 6. 10. 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Edd. Jana Macháčová, Jiří Matějček, Opava – Praha 1999.
- Nejdecko. Sborník k 650. výročí města Nejdku, Nejdek 1990.
- Nejdecký zpravodaj. Mimořádné vydání ke 130. výročí založení SDH Nejdek 1868–1998, Nejdek 1998.
- NĚMEC, Václav: Němečtí antifašisté. Příspěvek k dějinám KSČ na Sokolovsku. In: Minulostí Západočeského kraje XVII, Plzeň 1981, s. 49–68.
- NEUDERT, Albert: Bergstadt Platten. Die Stadt im Geviert, [Kochel am See] 2012.
- Neue deutsche Biographie, Band IV (Dittel – Falck), Berlin 1959.
- Neuhaus. Einst ein lebendiges Erzgebirgsdorf im Rohlauthal. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2005.
- NOVÁK, Otto: Henleinovci proti Československu. Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938, Praha 1987.
- Novoapoštolská církev. In: Anno Domini, 1993, č. 11, s. 10–11.

- OLIVOVÁ, Věra: Zápas o Československo 1938, Praha 1996.
- OSTERLOH, Jörg: Nacionálněsocialistické pronásledování židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945, Praha 2010.
- 50 Jahre Neudeker Wollkämmerei & Kammgarnspinnerei in Neudek 1873–1923, [Neudek] [1923].
- 50 let KSČ na Karlovarsku. Sborník vzpomínek a archivních dokumentů, Karlovy Vary 1971.
- PASÁK, Tomáš: Ozbrojená akce sudetoněmeckého freikorpsu na Chebsku před Mnichovem roku 1938: In: Minulostí Západočeského kraje III, Plzeň 1964, s. 27–53.
- PELC, Martin: Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích, Brno 2009.
- PEROUTKA, Ferdinand: Budování státu I., 1918–1919, Praha 1991.
- PERZI, Niklas – STEHLÍK, Michal: Zapomenutý všední den. 20. století v zrcadle středoevropského regionu = Verschwundene Lebenswelt – Vergessener Alltag. Das 20. Jahrhundert im Spiegel einer mitteleuropäischen Region, s. l. s. n.
- PETRÁŇ, Josef: Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic, Praha 2011.
- PETRÁŠ, René: Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana, Praha 2009.
- PFAFF, Ivan: Kulturní politika Sudetoněmecké strany v českém pohraničí 1935–1938. In: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 1997, č. 5, s. 19–22.
- PFEIFFER, Johannes: Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien. In: Die Kirchen in der Tschechoslowakei, Leipzig 1937, s. 160–174.
- PILZ, Josef: Dějiny města Nejdka do roku 1923, Nejděk 2003.
- Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Ed. Miroslav Hroch, Praha 2004.
- PRINZ, Friedrich: Böhmen und Mähren. Deutsche Geschichte im Osten Europas, Berlin 1993.
- PROKOP, Radim: České pohraničí se zřetelem na národnostní a sociálně-ekonomickou charakteristiku 1918–1938, Opava 2000.
- Protifašistický odboj 1939–1945. 2. díl, Karlovy Vary 1992.
- PRŮCHA, Václav: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. I. díl – období 1918–1945, Brno 2004.
- Průmyslové oblasti českých zemí (1780–1945). Svazek II. 1918–1938. Část 1, hospodářský vývoj, Opava 1991.

- Průmyslové oblasti českých zemí (1780–1945). Svazek II. 1918–1938. Část 2, sociální a populační vývoj, Opava 1991.
- Přádelny česané příze, n. p. závod 01. 100 let trvání závodu (1873–1973), Nejdek 1973.
- RÁDL, Emanuel: O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců, Praha 2003.
- RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938, Praha 2008.
- TÝŽ: Zásady ochrany a boje nezaměstnaných v kontextu programu KSČ v letech 1921–1938. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismu v Československu, sv. 1. Edd. Zdeněk Kárník, Michal Kopeček, Praha 2003, s. 43–61.
- RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934, Praha 2012.
- RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor a kol.: Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992, Praha 2012.
- REEKEN, Dietmar von: Lahusen. Eine Bremer Unternehmerdynastie 1816–1933, Bremen 1996.
- REICH, Andreas: Von der Arbeiterselbsthilfe zur Verbraucherorganisation. Die deutschen Konsumgenossenschaften in der Tschechoslowakei 1918–1938. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Band 87), München 2004.
- REMEŠ, Prokop: Svědkové Jehovovi. Historický přehled, Praha 1995.
- Ročenka Svědků Jehovových 2000, New York 2000.
- RÖDIG, Josef: Gebirgsheimat: Heimatkundliche Darstellung des Bezirkes Neudek, [Abertham] 1921.
- ROJÍK, Petr: Historie cínového hornictví v západním Krušnohoří, Sokolov 2000.
- Rotavská tragédie: Sborník k dějinám dělnického hnutí a Komunistické strany na Karlovarsku, Plzeň 1961.
- Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948. Edd. Zdeněk Beneš, Václav Kural, Praha 2002.
- Rückschau auf 60 Jahre Seliger-Gemeinde. Gesinnungsgemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten, München 2001.
- RYCHLÍK, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989, Praha 2007.
- ŘEHÁČEK, Karel: Němci proti Československu na západě Čech (1918–1920), Plzeň 2008.

- ŘEZNÍKOVÁ, Lenka – ŘEZNÍK, Miloš: Hranice a identita v českém histori(ografii)ckém kontextu. In: Český časopis historický 110, 2012, č. 3–4, s. 596–610.
- SAKRAUSKY, Oskar: Die Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1919–1935, 5 sv., Heidelberg 1990.
- TÝŽ: Wesen und Gestalt der Deutschen evangelischen Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien (1919–1945). In: Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern, č. 23, Heidelberg – Wien 1989, s. 3–22.
- SANDER, Rudolf: Sudetští Němci a ČSR v letech 1918–1938 ve světle archivních dokumentů. In: Sborník archivních prací, 2007, č. 1, s. 157–236.
- Sauersack. Ein verschwundenes Dorf im Erzgebirge. Sest. Walter Lauber, [Schönheide 2004].
- Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku, Karlovy Vary 1978.
- SEDLÁK, Miroslav: Historický průvodce Karlovarskem, Plzeň 1962.
- SEIBT, Ferdinand: Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy, Praha 1996.
- Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914. Edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2007.
- Schindlwald. Die Geschichte eines Ortes im Kreis Neudek, Sudetenland. Sest. Walter Schreiber, Wetzlar-Nauborn 1987.
- SCHÖNBACH, Rudolf: Nálety na Karlovy Vary v roce 1944 a 1945. In: Historický sborník Karlovarska I., Karlovy Vary 1993, s. 146–171.
- SCHULZE WESSEL, Martin: Das 19. Jahrhundert als „Zweites Konfessionelles Zeitalter?“ Thesen zur Religionsgeschichte der böhmischen Länder in europäischer Hinsicht. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 50/4, 2001, s. 514–530.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Češi – židé: židovství, češství a českoslovenství po vzniku Československé republiky. K identitě a mentalitě asimilující se menšiny. In: Studie k sociálním dějinám 9 = Studien zur Sozialgeschichte 9. Edd. Jana Macháčová, Jiří Matějček, Opava 2002, s. 179–203.
- Společně v boji. Sborník materiálů ze sympozia o boji čs. a něm. antifašistů proti hitlerovskému fašismu v letech 1933–1945, Praha 1975.
- SRB, Vladimír: 1000 let obyvatelstva českých zemí, Praha 2004.
- Střední Evropa internacionálně. Mitteleuropa international, Brno 2001.

- Die sudetendeutschen Sozialdemokraten. Von der DSAP zur Seliger-Gemeinde [Ausstellungskatalog] = Sudetoněmečtí sociální demokraté. Od DSAP k Seliger-Gemeinde [katalog výstavy]. Ed. Martin K. Bachstein, München 2009.
- Sudetendeutsches Turnertum. Im Auftrag der Arbeitergemeinschaft sudetendeutscher Turner und Turnerinnen in der Sudetendeutschen Landsmannschaft herausgegeben von Dr. Rudolf Jahn. 1. Teil, Frankfurt am Main 1958.
- Sudetenland. Ein Hand- und Nachschlagebuch über alle Siedlungsgebiete der Sudetendeutschen in Böhmen und Mähren/Schlesien, Kitzingen am Main 1954.
- Sudetští Němci proti Hitlerovi. Sborník německých odborných studií. Edd. Stanislav Kokoška, Thomas Oellermann, Praha 2008.
- ŠEDIVÝ Ivan: Češi, české země a Velká válka 1914–1918, Praha 2001.
- ŠKRÁBEK, Josef: Dějiny osobně prožité a protrpěné. Příběh nejen česko-německý, Středokluky 2014.
- TÝŽ: Včerejší strach. Jaké to bylo mezi Čechy a Němci? A jaké to bude...? Praha 2006.
- ŠRÁMEK, Pavel – MINAŘÍK, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. Vyšlo v HaV v letech 1996–1998.
- TEICHOVÁ, Alice: Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938, Praha 1994.
- TEJCHMANOVÁ, Ladislava: Státněbezpečnostní zájmy orgánů politické správy a sledování politických stran za předmnichovské republiky (1918–1938). In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Edd. Miroslav Šesták, Emil Voráček, Praha 2000, s. 211–227.
- Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích, Praha 1991.
- TOMEŠ, Josef a kol.: Český biografický slovník XX. století, 1. – 3. sv., Praha – Litomyšl 1999.
- TOMS, Jaroslav: K problematice počátků nacistického režimu ve vládním obvodu Cheb (Karlovy Vary). In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 4. Ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem 1999, s. 119–168.
- TÝŽ: Nástin česko-německých vztahů v západočeském pohraničí v letech 1918–1948. In: České pohraničí 91, Praha 1991, s. 29–51.
- TÝŽ: Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před „Mnichovem“. In: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 7. Ed. Zdeněk Radvanovský, Ústí nad Labem 2003, s. 113–152.

- TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?, Praha 2012.
- TRAPL, Miloš: Společnost a církev v českých zemích (1900–1945). In: Česko-slovenská historická ročenka 2006, Brno 2006, s. 185–205.
- Trinksaifen und Hochofen. Ein Doppeldorf im böhmischen Erzgebirge. Sest. Ulrich Möckel, [Schönheide] 2007.
- ULLMANN, Alois: Der ATUS war ein Stück Heimat, München 1967.
- Unsere Heimat Egerland, Nürnberg 2004.
- Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten, Band 2, Heft 1 (Die evangelischen Sudetendeutschen), Düsseldorf 1970.
- URBAN, Michal a kol.: Horní města Krušných hor, Sokolov 2014.
- Vám, kteří přicházíte. Sborník k dějinám dělnického hnutí a KSČ na Karlovarsku. 1. díl, Karlovy Vary 1966.
- VELČOVSKÝ, Václav: Nesoužití. Česko-německá jazyková politika 18.–20. století, Praha 2014.
- VENCOVSKÝ, František a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha 1999.
- Verdrängt. Vergessen. Wiederentdeckt. Die sudetendeutsche Sozialdemokratie. 50 Jahre Seliger-Gemeinde Hof, Hof 2006.
- VLASÁK, Vladimír: Dějiny Chodova, Chodov 1994.
- VLČEK, Lukáš: Německý novoaktivismus 1935–1938. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2006.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk: Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice, Praha 2004.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Prameny a metody výzkumu dějin mentalit. In: Studie k sociálním dějinám 6 = Studien zur Sozialgeschichte 6. Edd. Jana Macháčová, Jiří Matějček, Kutná Hora – Praha – Opava 2001, s. 47–50.
- VYKOUPIĽ, Libor: Slovník českých dějin, Brno 2000.
- WAIC, Marek a kol.: Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu = Deutsche Turn- und Sportvereine in den tschechischen Ländern und in der Tschechoslowakei, Praha 2008.
- WANKA, Willi: Opfer des Friedens. Die Sudetensiedlungen in Kanada, München 1988.
- Weg, Leistung, Schicksal. Geschichte der sudetendeutschen Arbeiterbewegung in Wort und Bild, Stuttgart 1972.

- WEINMANN, Josef: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger. Band 1 (A – M), Bayreuth 1985.
- TÝŽ: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger. Band 2 (N – Z), Bayreuth 1987.
- TÝŽ: Egerländer Biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger. Band 3 (A – Z), Bayreuth 2005.
- WEIRICH, Marko: Staré a nové Československo. Národohospodářský přehled bohatství a práce, Praha 1938.
- Wer war wer in der DDR? Ein Lexikon ostdeutscher Biographien, Band 1. Edd. Helmut Müller-Enbergs, Jan Wielgohs, Dieter Hoffmann, Andreas Herbst, Olaf W. Reimann, Berlin 2006.
- WIEDEN, Fritz: Kanadas Sudetendeutsche, Stuttgart 1984.
- WIESER, Stanislav: Pomníky padlých ve válkách, zejména v té první světové válce. In: XVIII. Historický seminář Karla Nejdla. Sborník přednášek, Karlovy Vary 2009, s. 89–99.
- Wir wollten nicht mit den Massen irren. Die sudetendeutschen Sozialdemokraten von der Verteidigung der Republik bis zu ihrer Vertreibung, München 1995.
- Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive. Edd. Eduard Kubů, Helga Schultz, Praha – Berlin 2004.
- Zápas sudetoněmeckých sociálních demokratů = Das Ringen der sudetendeutschen Sozialdemokraten, Stuttgart [1990].
- Zapomenutí hrdinové. Vergessene Helden, Ústí nad Labem 2008.
- ZETTL, Anton: Heimatgeschichte von Bernau im Erzgebirge, [Augsburg] 1954.
- ZIMMERMANN, Hans Dieter: Dějinné sousedství Čechů a Němců, Praha 2012.
- ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001.
- Zmizelé Sudety. Das verschwundene Sudetenland. Katalog k výstavě. Der Katalog zur Ausstellung, Domažlice 2006.
- Zůstali tu s námi. Bei uns verblieben, Příběhy českých Němců = Geschichten tschechischer Deutscher, Praha 2013.
- Židé v Sudetech = Juden im Sudetenland, Praha 2000.

Seznam příloh

- 1) Celkový pohled na Nejdeck v roce 1924 – soukromá sbírka
- 2) Město Horní Blatná, v pozadí Blatenský vrch (1924) – soukromá sbírka
- 3) Mapa politického okresu Nejdeck – Heimatbuch Landkreis Neudek, Augsburg-Göggingen 1978, přídeští.
- 4) Plán města Nejdku (podle stavu k roku 1945) – Heimatbuch Landkreis Neudek, Augsburg-Göggingen 1978, s. 328–329.
- 5) Franz Pecher byl starostou Nejdku v letech 1919 až 1931 – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 9 – Neudek, složka č. 23
- 6) Nejdecký sociálnědemokratický starosta Karl Winterstein (město vedl v letech 1931–1938) – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 9 – Neudek, složka č. 28
- 7) Anton Menigat byl v čele města Nejdku v letech 1938 až 1945 – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 9 – Neudek, složka č. 28
- 8) Místní komunistický funkcionář Max Hannawald (1888–1961) – soukromá sbírka
- 9) Místo politické srážky u nejdecké Turnhalle v dubnu 1935 – SOA v Plzni, fond Krajský soud Cheb, karton 172, složka Trestní spis Tk 78/35
- 10) Lidový dům, sídlo nejdeckých německých sociálních demokratů (vpravo, 30. léta) – soukromá sbírka
- 11) Nejdecký sociálnědemokratický advokát Dr. Leo Henisch v roce 1923 – via Ing. Miroslav Holeček
- 12) Poděkování Tomáše Garrigua Masaryka za přání k volbě prezidenta, adresované Dr. Leu Henischovi (1934) – via Ing. Miroslav Holeček
- 13) 1. máj v roce 1919 na náměstí u děkanského kostela v Nejdku – soukromá sbírka
- 14) Nejdecký 1. máj roku 1936, konaný na sportovním hřišti za elektrárnou – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 13 – Neudek, složka č. 7
- 15) Sociálnědemokratická turistická chata Přátel přírody v Nových Hamrech, kde pobývali během 30. let také uprchlí sociální demokraté z Německa – soukromá sbírka
- 16) Císař Karel I. při své návštěvě v Nejdku v březnu 1918 (v první řadě druhý zprava) – soukromá sbírka
- 17 + 18) Válečné pomníky v Perninku (nahore) a v Abertamech (dole) z druhé poloviny 30. let – soukromá sbírka
- 19) Válečný pomník ve Fojtově patřil k jednoduše řešeným válečným pomníkům – soukromá sbírka

- 20) Paličkující děti v Jelení (asi 30. léta) – soukromá sbírka
- 21) Nejdecká papírna se nacházela při státní silnici mezi Nejdkem a Novými Hamry – soukromá sbírka
- 22) Celkový pohled na nejdeckou textilku (vlevo zásobník uhlí s komínem, kotelnou a elektrárnou, vpravo výšková budova, tzv. Mrakodrap), 30. léta – soukromá sbírka
- 23) Vzorník nejdecké vlny nabízel zajímavě řešené varianty výrobků (1929) – soukromá sbírka
- 24) Půdorys dělnického domu o 4 bytech na jednom podlaží v Lahusenově ulici (čp. 478–482) – SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 135, inv. j. 443
- 25) Dělnický dům v Kraslické ulici (čp. 752, 791–793, 867–869) – SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 137, inv. j. 499
- 26) Obytný dům v Souběžné ulici (čp. 819) nabízel rodinám úředníků NWK nabízel ve své době neobyčejný komfort – SOA v Plzni, fond Nejdecká česárna vlny a přádelna na česanou přízi, a. s., Nejdek, karton 138, inv. j. 508
- 27) Provozy železářny v Šindelové asi ve 20. letech 20. století – v popředí slévárna, vpravo válcovna – soukromá sbírka
- 28) Tmavá barva na mapě ukazuje, v jakých regionech Československa byly zaregistrovány nejvyšší průměrné měsíční stavy nezaměstnanosti od března do července 1935 – vztaženo na praceschopné obyvatelstvo – WINKLER, Erwin: Die Tschechoslowakei im Spiegel der Statistik = Republika československá ve světle statistiky = Czechoslovakia in the flash-light of statistics = La Tchecoslovaquie par l'objectif de la statistique, Karlsbad 1937, s. 38
- 29) Nezaměstnaní hudebníci si přivydělávali na základní živobytí (nejdecké náměstí, 1936) – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 11 – Neudek, složka č. 27
- 30) Dělníci při nouzové práci – stavbě místní komunikace v Nejdku, křižovatka ulice Kohoutí domy a Vysokojedelské ulice (1935) – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 8 – Neudek, složka č. 65
- 31) Výzva okresního hejtmana Dr. Emiliána Skramlíka k pomoci místnímu obyvatelstvu (30. léta) – soukromá sbírka
- 32) Budova Okresního úřadu v Nejdku, v němž sídlilo také četnictvo (30. léta) – soukromá sbírka
- 33) Nejdecká okresní všeobecná nemocnice byla dokončena na podzim 1932 – soukromá sbírka

- 34) Kavárna, vinárna a cukrárna Rudolfa Rummicha na Školním náměstí v Nejdku (čp. 410) – soukromá sbírka
- 35) Nejdecký hostinec U Bílého koně (čp. 8) nesl krátce po roce 1918 dvojjazyčný název – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 13 – Neudek, složka nečíslována
- 36) Obecní bytové domy v Perninské ulici, Nejdek (20. léta) – soukromá sbírka
- 37 + 38) Interiér přízemí a 1. patra Poštovního úřadu Nejdek 1 (čp. 157, nahoře a dole) – Národní archiv Praha, fond Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha, karton 2151, inv. č. 1689.
- 39) Budova české školy v Potůčkách byla dokončena v září 1937 – soukromá sbírka
- 40) Nejdecká část Vysoké Jedle v roce 1928, ve 30. letech zde přibyla řada novostaveb (vlevo v pozadí Tisovský vrch s rozhlednou Pajndl) – soukromá sbírka
- 41) Husův pomník na Blatenském vrchu před poničením místními Němci v červenci 1926 – soukromá sbírka
- 42) Biřmování v novohamerském kostele v květnu 1936 – soukromá sbírka
- 43) Cvičení hasičů z NWK Nejdek na hřišti poblíž vlakového nádraží (1932) – Heimatmuseum Stadt- und Landkreis Neudek in Augsburg-Göggingen, pořadač č. 8 – Neudek, složka č. 43

Přílohy

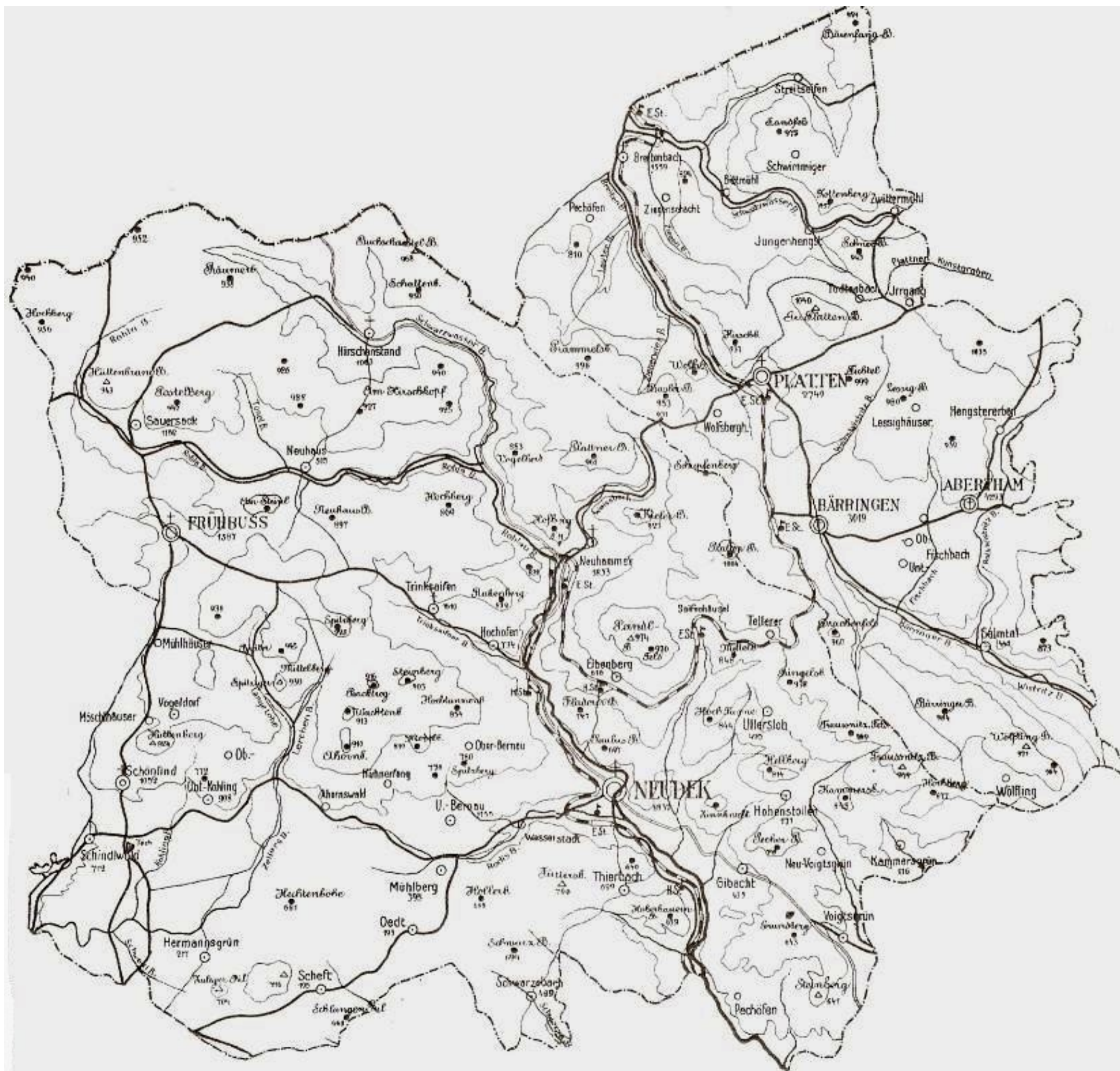

1) Celkový pohled na Nejdek v roce 1924

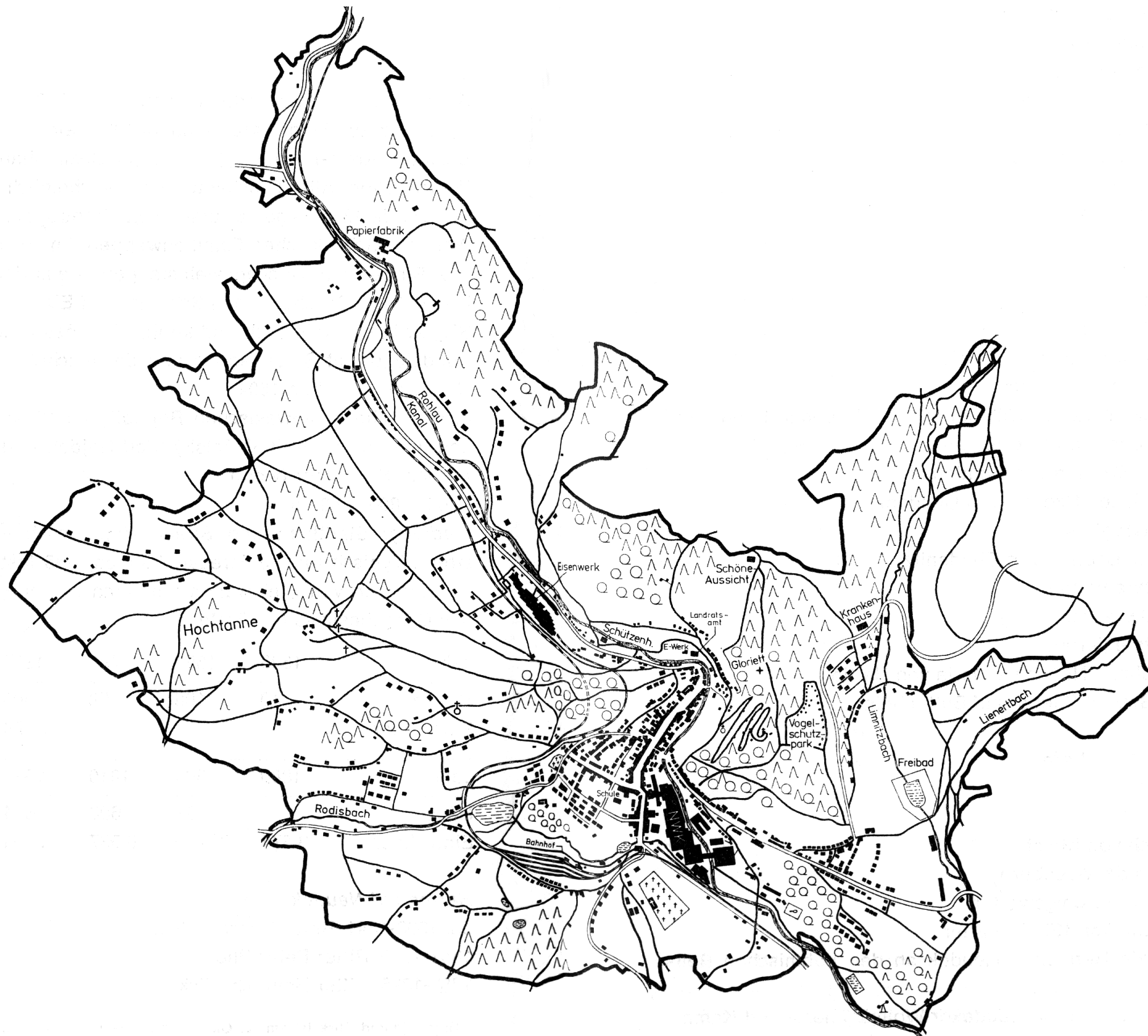

2) Město Horní Blatná, v pozadí Blatenský vrch (1924)

3) Mapa politického okresu Nejedek

4) Plán města Nejdku
(podle stavu k roku 1945)

5) Franz Pecher byl starostou Nejdku v letech 1919 až 1931

6) Nejdecký sociálnědemokratický starosta Karl Winterstein (město vedl v letech 1931–1938)

7) Anton Menigat byl v čele města Nejdku v letech 1938 až 1945

8) Místní komunistický funkcionář Max Hannawald (1888–1961)

9) Místo politické srážky u nejdecké Turnhalle v dubnu 1935

10) Lidový dům, sídlo nejdeckých německých sociálních demokratů (vpravo, 30. léta)

11) Nejdecký sociálnědemokratický advokát Dr. Leo Henisch v roce 1923

12) Poděkování Tomáše Garrigua Masaryka za přání k volbě prezidenta, adresované Dr. Leu Henischovi (1934)

13) 1. máj v roce 1919 na náměstí u děkanského kostela v Nejdku

14) Nejdecký 1. máj roku 1936, konaný na sportovním hřišti za elektrárnou

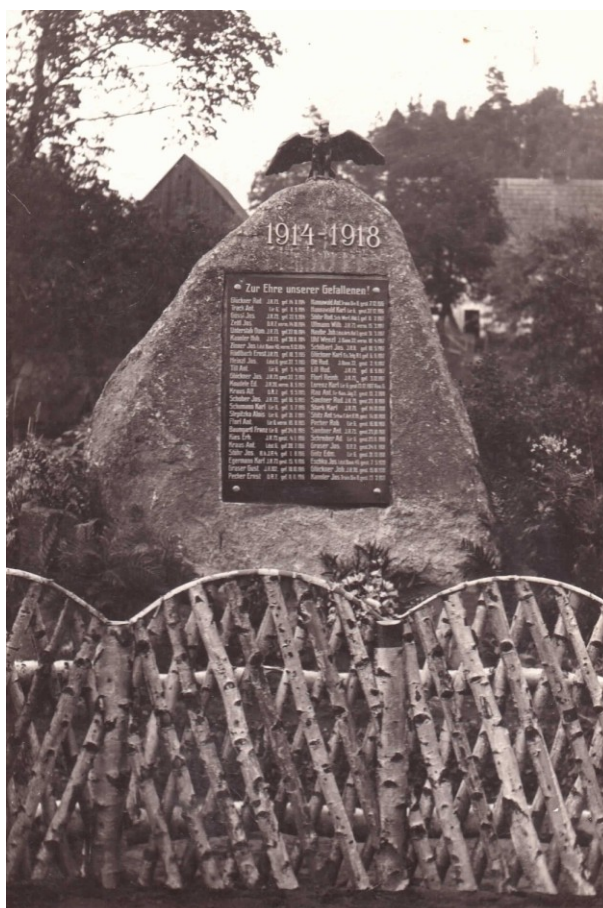
15) Sociálnědemokratická turistická chata Přátel přírody v Nových Hamrech, kde pobývali během 30. let také uprchlí sociální demokraté z Německa

16) Císař Karel I. při své návštěvě v Nejdku v březnu 1918 (v první řadě druhý zprava)

17 + 18) Válečné pomníky v Perninku (nahore) a v Abertamech (dole)
z druhé poloviny 30. let

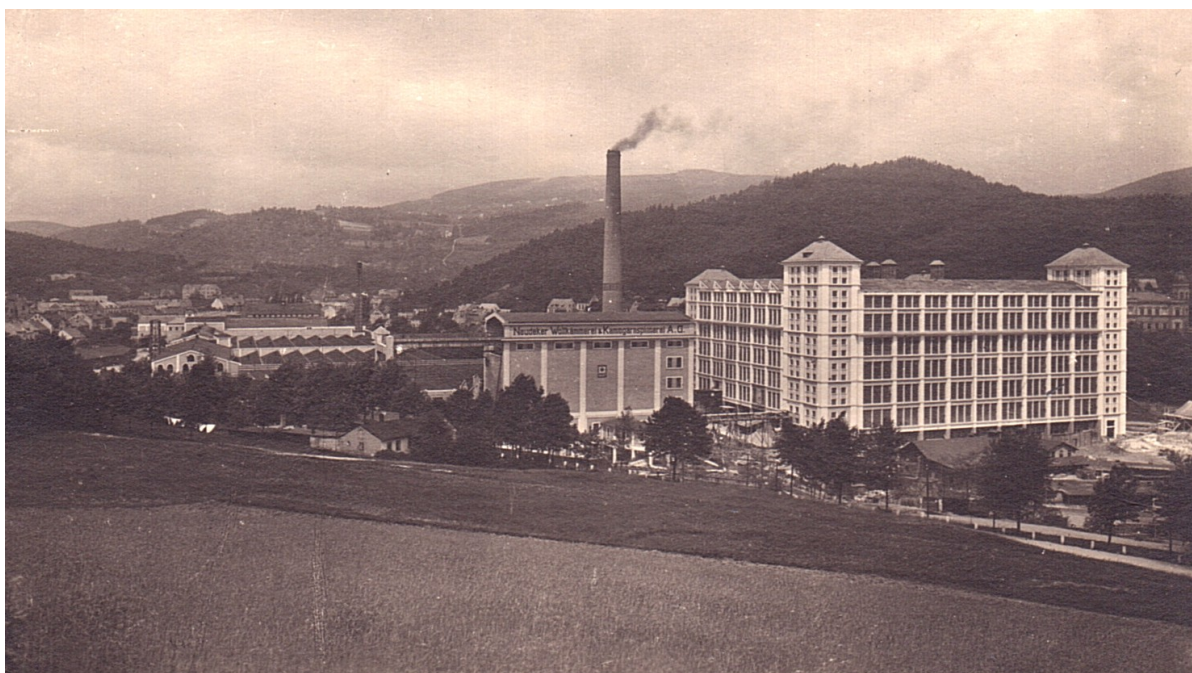
19) Válečný pomník ve Fojtově patřil k jednoduše řešeným válečným pomníkům

20) Paličkující děti v Jelení (asi 30. léta)

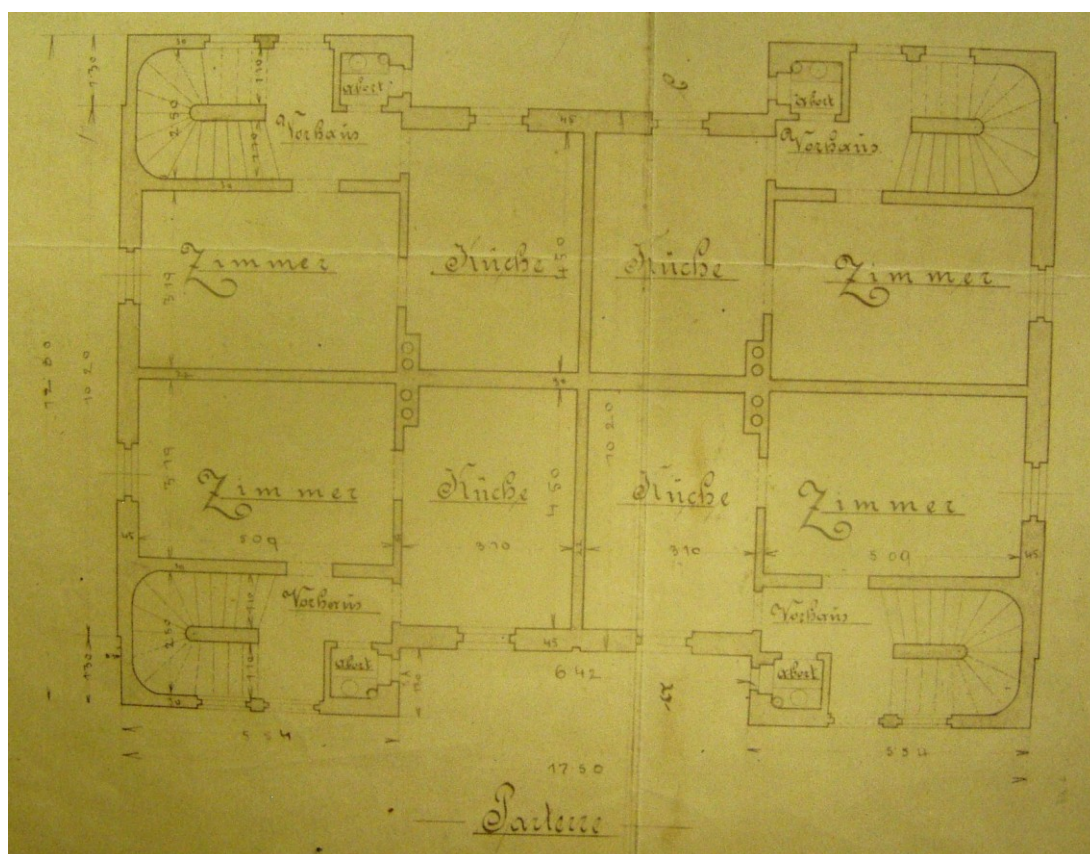
21) Nejdecká papírna se nacházela při státní silnici mezi Nejdkem a Novými Hamry

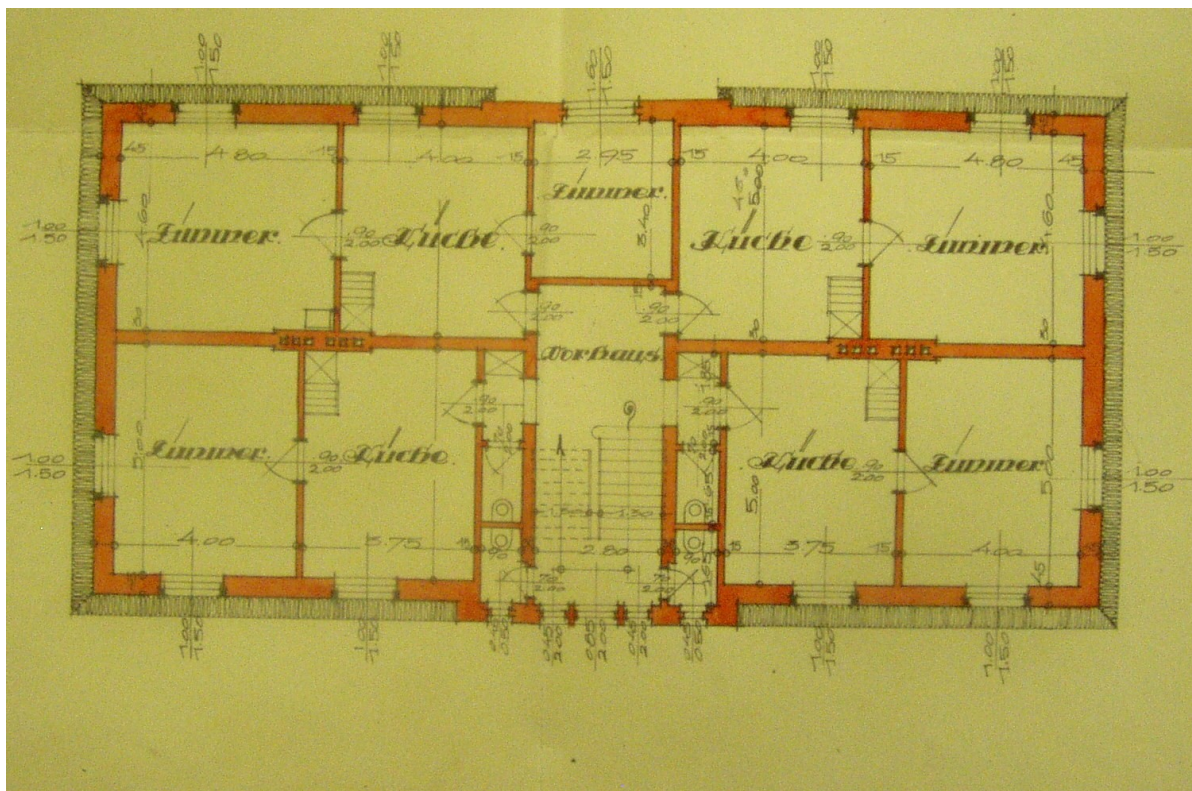
22) Celkový pohled na nejdeckou textilku (vlevo zásobník uhlí s komínem, kotelnou a elektrárnou, vpravo výšková budova, tzv. Mrakodrap), 30. léta

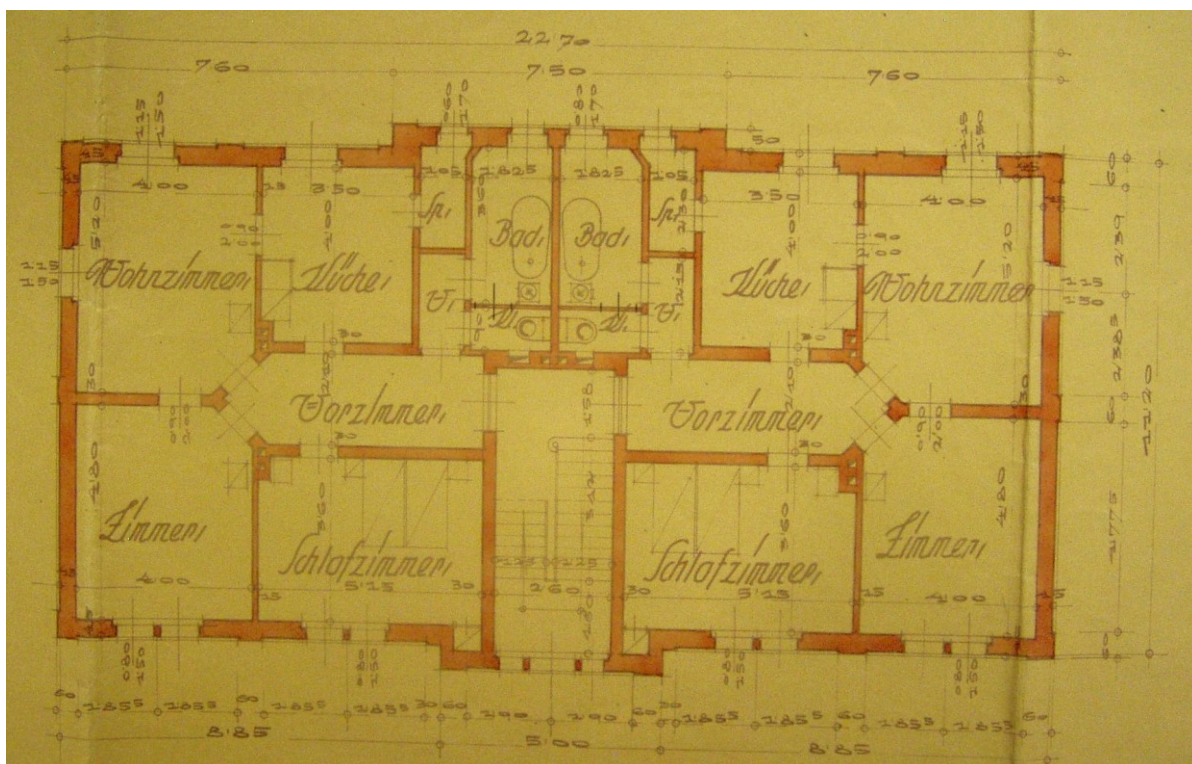
23) Vzorník nejdecké vlny nabízel zajímavě řešené varianty výrobků (1929)

24) Půdorys dělnického domu o 4 bytech na jednom podlaží v Lahusenově ulici (čp. 478–482)

25) Dělnický dům v Kraslické ulici (čp. 752, 791–793, 867–869)

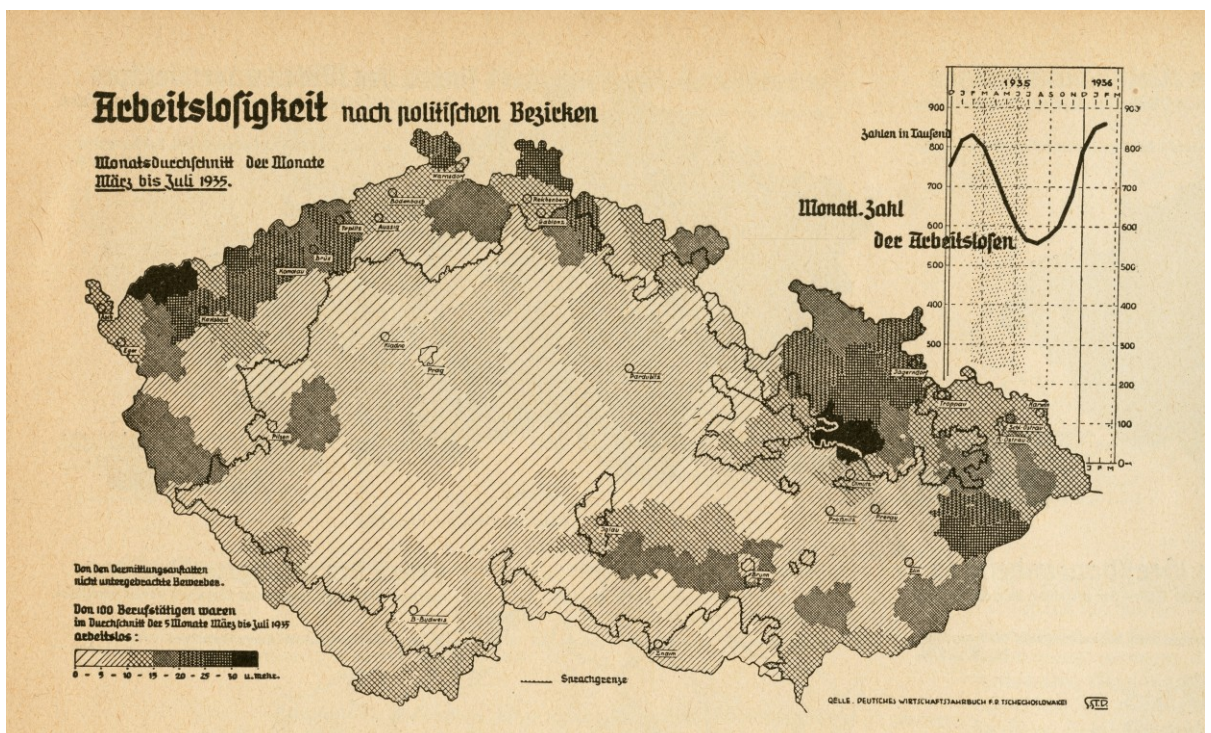

26) Obytný dům v Souběžné ulici (čp. 819) nabízel rodinám úředníků NWK nabízel ve své době neobyčejný komfort

Schindlwald i. Sudetengau.

27) Provozy železářny v Šindelové asi ve 20. letech 20. století
– v popředí slévárna, vpravo válcovna

28) Tmavá barva na mapě ukazuje, v jakých regionech Československa byly zaregistrovány nejvyšší průměrné měsíční stavy nezaměstnanosti od března do července 1935
– vztaženo na praceschopné obyvatelstvo

29) Nezaměstnaní hudebníci si přivydělávali na základní živobytí (nejdecké náměstí, 1936)

30) Dělníci při nouzové práci – stavbě místní komunikace v Nejdku, křižovatka ulice Kohoutí domy a Vysokojedelské ulice (1935)

31) Výzva okresního hejtmána Dr. Emiliána Skramlíka k pomoci místnímu obyvatelstvu (30. léta)

32) Budova Okresního úřadu v Nejdku, v něž sídlilo také četnictvo (30. léta)

33) Nejdecká okresní všeobecná nemocnice byla dokončena na podzim 1932

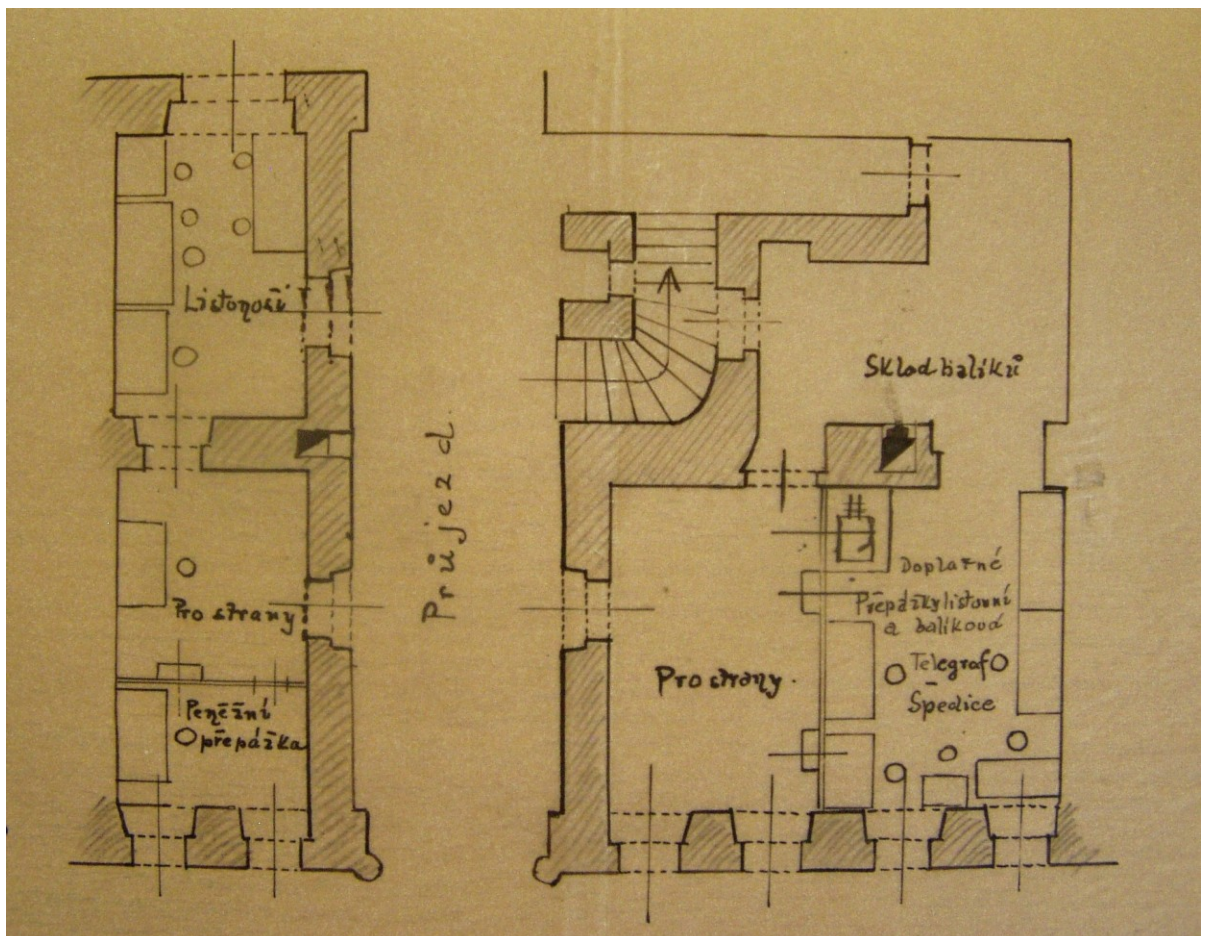
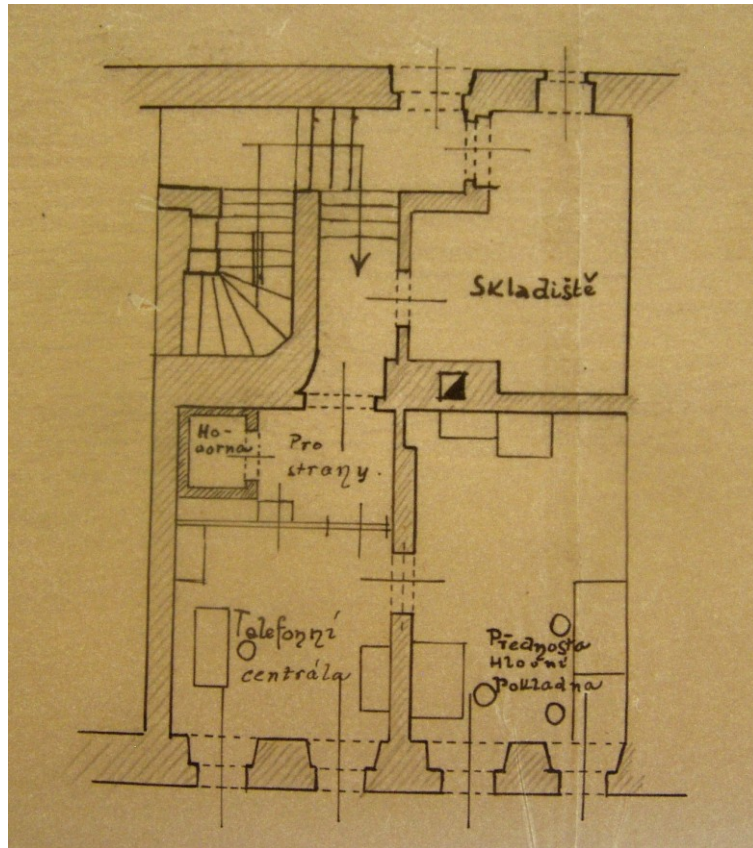
34) Kavárna, vinárna a cukrárna Rudolfa Rummicha na Školním náměstí v Nejdku (čp. 410)

35) Nejdecký hostinec U Bílého koně (čp. 8) nesl krátce po roce 1918 dvojjazyčný název

36) Obecní bytové domy v Perninské ulici, Nejde (20. léta)

37 + 38) Interiér přízemí a 1. patra Poštovního úřadu Nejdek 1 (čp. 157, nahoře a dole)

39) Budova české školy v Potůčkách byla dokončena v září 1937

40) Nejdecká část Vysoké Jedle v roce 1928, ve 30. letech zde přibyla řada novostaveb (vlevo v pozadí Tisovský vrch s rozhlednou Pajndl)

41) Husův pomník na Blatenském vrchu před poničením místními Němci v červenci 1926

42) Břimování v novohamerském kostele v květnu 1936

43) Cvičení hasičů z NWK Nejedek na hřišti poblíž vlakového nádraží (1932)